Coperta de *Val Munteanu*

În timpul vieții lui Las Cases au apărut cinci ediții ale *Memorialului din Sfînta-Elena* : prima în 1823, la doi ani deci după ce autoritățile engleze i-au restituit autorului însemnările făcute în epoca exilului, și ultima — a V-a — în 1840, adică în anul în care misiunea Joinville aducea în Franța rămășițele pămîntești ale lui Napoleon.

Marele succes de public care s-a bucurat *Memorialul* apare și mai evident dacă se are în vedere faptul că în aceeași perioadă, mai exact din 1821, cînd contele Bertrand dă la tipar *Caietele din Sfînta-Elena*, apar și alte lucrări datorate unor memorialiști de circumstanță, cum ar fi Montholon, O'Meara sau Antommarchi.

Dar citindu-i numai pe autorii care au trăit un timp în preajma împăratului exilat, și dintre aceștia numai pe cei care și-au publicat cărțile pînă în 1840, facem în mod deliberat abstracție de multe alte lucrări contemporane, de cert interes, cum ar fi memoriile lui Fouché sau Bourrienne, Marmont sau Savary, facem în egală măsură abstracție de studiile mai mult sau mai puțin aprofundate, care examinau epoca imperială sub cele mai diverse aspecte : militar, în primul rînd, dar și juridic, politic ș. a. precum

și de pamfletele sau lucrările cu caracter apologetic care, îndată după căderea imperiului, apar cu profunzime în toată Europa, prezentîndu-l pe Napoleon în cele mai contradictorii și în cele mai extreme ipostaze : de „Neron corsican" sau de „soldat al libertății și egalității".

Las Cases pomenește sau comentează multe lucrări contemporane de acest gen — din unele dă chiar ample extrase — schițînd astfel, fără metodă, dar sugestiv, cadrul — o vastă literatură, politică în esență — în care se situează și propria-i operă.

Or, date fiind circumstanțele, cum se explică, totuși, marele succes de public al *Memorialului ?*

Cauzele sînt multe și foarte diverse, dar fără îndoială că un rol important l-au avut condițiile oarecum excepționale în care a apărut cartea. „Cînd în 1821 s-a răspîndit în cele patru vînturi formidabila veste a morții lui Napoleon, el a irupt din nou în conștiința mea. S-a reîntors ca să-mi bîntuie gîndurile, dar acum nu ca împăratul și stăpînul meu absolut, ci ca un spectru pe care moartea l-a schimbat total." Edgar Quinet descria în acești termeni o stare de spirit mai generală, consemnînd, implicit, prefacerile ce s-au operat în conștiința Franței (și chiar a Europei) după ce vreme de șase ani politicienii și opinia publică au păstrat față de împăratul exilat o rece indiferență.

Romanticii mai cu seamă — pentru că ei aveau să devină oficianții cultului imperial — au fost izbiți de martiriul lui Napoleon. Heinrich Heine scria cu un patetism ce pare caracteristic pentru întreaga atmosferă a epocii : „Împăratul a murit ! Mormîntul lui se află pe o mică insulă din Oceanul Atlantic, iar EL, cel pentru care pămîntul a fost prea neîncăpător, el se odihnește acum în vîrful unui munte pipernicit... Și Sfînta-Elenă va deveni Sfîntul-Mormînt la care popoarele din Orient și din Occident vor veni în pelerinaj, în corăbii împodobite, iar inimile lor vor găsi noi puteri în marea amintire a Cristului temporal, care a suferit sub Hudson Lowe, așa precum e scris în evangheliile lui Las Cases, O'Meara și Antommarchi."

Napoleon reapărea aşadar pe scena lumii. Or, în această împrejurare, chiar şi memoriile doctorului O'Meara au stîrnit senzaţie, deşi era evident că păcătuiau prin confuzie şi trădau o prea vagă cunoaştere a vieţii politice franceze. Cu atît mai lesne însă se poate explica succesul cărţii unui autor avertizat ca Las Cases, care a trăit la Curtea imperială, a participat la lucrările Consiliului de Stat şi era deci în măsură să reconstituie, în cunoştinţă de cauză, conversaţiile de la Longwood, să retranscrie, dacă nu exact cel puţin corect şi, într-o anume măsură, integral lungile monologuri ale Împăratului, care în memoriile lui Gourgaud şi Montholon apar destul de stîngaci rezumate.

Comentatorii lui Las Cases mai remarcă şi deosebitele virtuţi literare ale *Memorialului,* care nu este numai un jurnal, în sensul strict al cuvîntului, ci mai cu seamă un reportaj viu şi colorat, pitoresc chiar. Las Cases ştie să dea întîmplărilor mărunte şi banalizate prin frecvenţa lor cotidiană savoarea faptului trăit şi să reconstituie astfel, cu o nuanţă de tragism uneori şi totdeauna cu multă autenticitate, atmosfera exilului. Las Cases este şi un bun portretist şi, după cum anticipează în prefaţa primei ediţii a *Memorialului,* Napoleon „... se va înfăţişa el însuşi ca într-o oglindă : în toate poziţiile şi din toate părţile".

Aşadar, meritele literare, mult mai şterse sau pur şi simplu absente în operele altor memorialişti ai vremii, care sînt lipsiţi şi de vocaţia şi de experienţa publicistică a lui Las Cases, ar fi şi ele în măsură să explice succesul *Memorialului.*

În sfîrşit, se mai evocă şi altă împrejurare care l-a favorizat pe Las Cases : faptul că deşi a fost şambelan, conte al imperiului şi membru al Consiliului de Stat, pe scena politică a Franţei nu a jucat decît un rol secundar, astfel că în comparaţie cu un Fouché sau cu un Bourrienne, putea trece drept un autor obiectiv.

Dar chiar dacă am adăuga că *Memorialul* a fost şi a rămas pentru cercetătorii epocii napoleoniene o sursă de prim ordin, va trebui să convenim că explicaţia ultimă şi definitivă a succesului

imediat și mai ales a perenității *Memorialului* nu poate fi dată decît de lectura textului, care este cel puțin captivant.

În felul acesta revenim fatalmente la considerațiile inițiale, de ordin oarecum statistic, dar numai pentru a face constatarea că, de fapt, *Memorialul* nu a fost reeditat de patru ori, ci a apărut în trei versiuni distincte, care comportă deosebiri adesea substanțiale și prezintă, fiecare în parte, un interes specific.

Ediția princeps din 1823 și cea din anul imediat următor sînt, poate, cele mai autentice, în sensul că sînt mai puțin elaborate și poartă pecetea spontaneității. Las Cases însuși scrie în prefață: „Toate relatările de aici sînt foarte dezordonate și foarte confuze și se prezintă aproape așa cum le-am scris chiar acolo. Regăsindu-le cu puțin timp în urmă cînd, în sfîrșit, guvernul englez mi le-a restituit, am vrut inițial să încerc să le topesc, să le dau o oarecare formă și sistematizare: dar a trebuit să renunț; pe de o parte sănătatea nu-mi îngăduia să muncesc; pe de alta eram presat de timp, considerînd că grabnica publicare a culegerii mele este o datorie sacră față de cel pe care îl deplîng"...

Despre ediția din 1824 va preciza că este pur și simplu o reeditare în care n-au fost corectate decît neglijențele „ce pe bună dreptate mi-au fost reproșate" și căreia i s-au făcut mici adausuri „nu lipsite de interes".

Ambele ediții au apărut însă în epoca restaurației. Și dacă — dat fiind interesul manifest al opiniei publice pentru toate detaliile exilului, interes sesizat de altfel de Las Cases — aceste prime versiuni au un pronunțat caracter de reportaj, iar Napoleon apare ca o prezență vie, ca un personaj real, ostilitatea regimului față de tot ceea ce amintea de imperiu l-a determinat în schimb pe autor să practice un fel de autocenzură, adică să treacă sub tăcere anumite nume și fapte, să recurgă destul de frecvent la aluzii sau la formulări disimulate.

Cînd au apărut ultimele două ediții, Las Cases avea de menajat incomparabil mai puține susceptibilități. Mai mult chiar:

În 1840 opinia publică, din Franța cel puțin, încerca o reală emoție prilejuită de reînhumarea rămășițelor pămîntești ale fostului împărat în pămîntul patriei. Napoleon devenise între timp un personaj de legendă, aproape un mit ; s-a creat un anume cult al împăratului pe care Louis Philippe însuși îl alimenta deliberat în dorința de a-și menține popularitatea.

Pe bună dreptate deci, despre *Memorial* s-a spus că este o capodoperă de propagandă napoleoniană și chiar mai mult decît atît : că prin Las Cases Napoleon a imaginat principiile propagandei moderne. Cert este însă că, sensibil la starea de spirit a epocii, Las Cases va suprima în această versiune o seamă de amănunte, va renunța la pasajele anecdotice și la multe din amintirile personale, astfel încît *Memorialul*, — devenit mai dens în substanță și mai grandios prin amputarea elementelor de reportaj — pare acum, în această ediție, un breviar bonapartist și, oarecum făți§, un instrument al propagandei bonapartiste.

Consemnînd cîteva din particularitățile primelor și ultimelor versiuni, comentatorii remarcau — și constatarea se impune oarecum de la sine — că fiecare ediție a fost corectată, revăzută și adăugită de autor în funcție de schimbările intervenite pe scena politică a Franței între 1823 și 1840.

Or, dată fiind această împrejurare, se apreciază că ediția din 1830—1832, care „reconciliază interesele publicațiilor anterioare și posterioare", prezintă, ca document istoric, o valoare deosebită.

În acest sens sînt interesante precizările ce se fac în prospectul publicat în 1830 : „Defectele lucrării, spune editorul, își au originea în redactarea prea grăbită și n-ar fi putut să fie eliminate fără să diminueze simplitatea și emoția stilului. Această carte a fost improvizată în Sfînta-Elena ; a fost scrisă noaptea, la cîțiva pași de patul lui Napoleon. De aceea s-a socotit că este necesar să fie lăsate aceste defecte care completează fidelitatea povestirii și a tablourilor." Regăsim așadar în defectele datorate

redactarii grăbite, calităţile principale care dau savoare şi colorit primelor două ediţii.

Acelaşi prospect mai semnalează că este vorba de o ediţie populară, la un preţ scăzut „care să înlesnească achiziţionarea ei de către toate clasele sociale" şi mai adaugă că Las Cases a pus la dispoziţia editorului „o copie corectată şi adăugită a cărţii sale".

Deşi vagă, această ultimă precizare dobîndeşte un sens clar dacă se ţine seamă de faptul că *Memorialul* apărea după revoluţia din iulie, iar în lucrările de exegeză se remarcă, prin simpla comparare a celor două versiuni, că Las Cases îşi ia acum libertatea de a completa cu adausuri destul de importante primele două ediţii, de a fi mai puţin aluziv şi chiar drastic cu cei care l-au trădat pe Împărat.

Făcînd aceste consideraţii notăm de fapt şi principalele raţiuni care ne-au determinat să ne oprim asupra ediţiei 1830—1832 atunci cînd ne-am propus să traducem *Memorialul* în limba română.

Socotim necesar să adăugăm la cele de mai sus că *Memorialul* apare acum pentru prima oară într-o ediţie cvasicompletă şi că în bună măsură criteriile care au operat în procesul de selectare a textelor ne-au fost sugerate chiar de autor ; căci nu o dată Las Cases însuşi scrie textual : „...trec peste rest care e prea lung" (joi 23 mai 1816). Mai explicit, într-o notă de subsol, după ce îşi cere scuze pentru „...puţina ordine... care ar putea să existe în relatările mele" şi pentru „extrema neglijenţă a stilului", se declară satisfăcut numai de „tăieturile" făcute în text care, precizează el, „sînt foarte numeroase şi de foarte multe feluri" (joi 11 — vineri 12 aprilie 1816).

Dînd curs acestor şi altor sugestii asemănătoare, am eliminat pasajele care, în economia acestei ediţii selective, păreau mai degrabă digresiunile unui *causeur* decît notele unui memorialist ; am „tăiat" deci majoritatea însemnărilor autobiografice inserate

În jurnalul celor optsprezece luni de exil şi aproape în întregime paginile scrise după expulzarea din Sfînta-Elena, care nu se mai refereau în mod direct la Napoleon. Am eliminat, de asemenea, pasajele în care autorul se repetă fără să aducă elemente noi precum şi unele consideraţii personale, de ordin geografic sau militar ce păreau introduse mai mult din pedanterie decît dintr-o necesitate reală, semnalînd tăieturile prin...

Interesul nostru s-a îndreptat în special spre rîndurile sau capitolele dictate chiar de Napoleon, dar firește, am păstrat şi contextul : pasajele anecdotice datorate lui Las Cases şi o bună parte din paginile de reportaj.

În principiu am încercat să disociem pasajele care erau în mod evident circumstanţiale şi, ca atare, prezentau un interes limitat în timp la epoca în care a apărut *Memorialul* de capitolele în care pot fi descifrate sensuri morale şi istorice, filosofice şi politice şi care au o valoare documentară sau literară perenă.

Desigur, o asemenea încercare — fiind vorba de un text care nu are şi nici nu pretinde că ar avea metodă şi rigoare ştiinţifice — aşadar o asemenea încercare este laborioasă şi în mod cert comportă riscul unor intervenţii subiective sau chiar arbitrare. De aceea nici nu îndrăznim să credem în deplina ei reuşită, ci doar să sperăm că s-au păstrat, totuşi, şi spiritul şi esenţa *Memorialului* [1].

MIHAI MURGU

[1] Notele lui Las Cases prezintă un interes deosebit şi fac parte integrantă din operă. Ele poartă menţiunea (n.a.), spre a putea fi deosebite de cele ale traducătorilor (n. t.).

TABEL CRONOLOGIC

Las Cases

1766 *21 iunie* În castelul familiei Las Cases, situat între Castres și Revel (Haute-Garonne) se naște Marie Joseph Emmanuel Auguste Dieudonné de Las Cases, fiul marchizului de Las Cases — de origină andaluză, ai cărui strămoși s-au stabilit în Franța prin 1200 — și al Jeannei Naves de Ranchin.

1772 Împlinind șase ani, Emmanuel este trimis într-un internat din Sorrèze unde, spre a deveni un gentilom desăvîrșit, începe să învețe arta conversației și bunele maniere.

1774 Împreună cu tatăl său va locui o vreme la Paris.

1777 Intră în colegiul congregației oratoriene din Vendôme. În legătură cu această perioadă din viața sa, Las Cases va nota în schița autobiografică inserată în *Preambulul* primei ediții a *Memorialului*: „Terminînd școala la patrusprezece ani și lăsați din

clipa aceea să ne descurcăm de capul nostru, de parcă am fi fost aruncaţi într-un imens vid, n-aveam cum să ne formăm o părere despre organizarea societăţii, despre dreptul public şi despre îndatoririle civice..."

1780 Este admis la Şcoala Militară din Paris.

1782 Aspirant pe vasul de război *l'Actif*, Las Cases ia parte la cîteva acţiuni navale pe care Franţa, aliata americanilor în războiul pentru independenţă, le întreprinde împotriva englezilor : între altele, participă şi la blocada Gibraltarului.

1783 Cu prilejul unui scurt concediu pe care şi-l petrece în mijlocul familiei, Las Cases o cunoaşte pe Henriette de Kergariou, viitoarea lui soţie. Spre sfîrşitul anului se reîntoarce la Toulon şi se îmbarcă pe un vas ce pleacă spre Santo-Domingo.

1786 Îşi petrece iarna la Boston şi învaţă limba engleză. Tot în acest an pleacă în Martinica unde va face cunoştinţă cu Joséphine Beauharnais (născută Tacher de la Pagerie), viitoarea soţie a lui Napoleon.

1787 Revenind în Franţa, este numit locotenent de marină.

1789 *10 aprilie* Se află la Sorrèze împreună cu mama sa. Aici află despre evenimentele care marcau începutul revoluţiei.

1790 În primăvară este prezentat regelui şi reginei. La 14 iulie asistă la festivităţile de pe Champs-de-Mars

care celebrează căderea Bastiliei şi aparenta reconciliere dintre rege şi popor.
Despre această epocă Las Cases va nota în schiţa autobiografică pe care am menţionat-o : „...N-aveam decît douăzeci şi unu de ani în momentul Revoluţiei ; tocmai fusesem făcut locotenent de marină ; ...familia mea era la Curte, unde de curînd fusesem prezentat şi eu. Aveam puţină avere, dar numele şi rangul meu, perspectivele carierei mele, după socotelile şi judecata acelor timpuri, aveau să mă ajute să-mi găsesc, prin căsătorie, femeia pe care aş fi dorit-o. Atunci au început tulburările noastre politice"...

1791 Las Cases se decide să părăsească Franţa şi se alătură emigranţilor de la Worms. La puţin timp însă se va înrola în armata prinţului Condé, la Coblenz.
În legătură cu acest moment din viaţa sa el va nota : ...„Condus mai mult de nobile prejudecăţi decît de o bine cugetată îndatorire, antrenat mai cu seamă de o înclinaţie naturală spre decizii generoase, am fost printre primii care au alergat afară, alături de prinţii noştri, pentru a-l salva, se spunea atunci, pe monarh de excesele revoltei şi pentru a ne apăra drepturile noastre ereditare pe care, se spunea de asemenea, nu le puteam abandona fără a ne acoperi de ruşine. În felul în care am fost noi educaţi, trebuia să ai un caracter de fier sau să fii slab de minte pentru a te împotrivi torentului"...

1792 *20 septembrie* La Valmy, armata Franţei revoluţionare opreşte înaintarea prusienilor şi a corpului de emigranţi din care făcea parte şi Las Cases.

Despre această luptă cu consecinţe morale, Goethe, care asistase la bătălie, scria : „Armata era foarte demoralizată. De dimineaţă toţi spuneau că îi vor pune pe francezi în frigare şi îi vor mînca. Acum toţi păreau abătuţi... Am fost întrebat ce părere am de toate acestea. Am răspuns : În acest loc şi în această zi se datează o nouă epocă din istoria lumii, iar voi veţi putea spune : am fost şi eu acolo." Părăsind grosul armatei, care se retrage în dezordine şi cu mari pierderi, Las Cases se stabileşte pentru o bucată de timp la Aix-la-Chapelle (Aachen) apoi, împreună cu un prieten, de Vélude, pleacă în Anglia unde, de altfel, s-au refugiat numeroşi alţi emigranţi. Trăieşte în mizerie, dar în cele din urmă reuşeşte să-şi asigure o existenţă modestă ca meditator.

1793 La sfîrşitul iernii face o scurtă călătorie în Olanda, iar cînd revine în Anglia publică, împreună cu prietenul său de Vélude, un pamflet intitulat *Călătoria unui necunoscut în Franţa,* pe care îl semnează cu pseudonimul de Curville.

1794 Continuă să ducă, la Londra, o existenţă precară. În cursul verii pleacă la Jersey unde, fiind locotenent într-un regiment de emigranţi, se antrenează în vederea unei eventuale debarcări regaliste în Normandia.

1795 În iulie, la Quiberon, cu sprijinul englezilor, are loc o tentativă de debarcare a emigranţilor. De Vélude, prietenul lui Las Cases, este prins şi executat.
Iată cum va comenta Las Cases aceste împrejurări :

...„Învinși la frontierele noastre ; alungați și desființați de către străinătate : proscriși prin legile patriei, o mare parte dintre noi am plecat în Anglia, care nu a zăbovit mult pentru a ne arunca pe plaja de la Quiberon. Destul de fericit că nu am fost și eu debarcat, la reîntoarcere am putut reflecta la oribila noastră situație care ne obliga să luptăm sub un steag străin ; și din clipa aceea ideile, principiile, și proiectele mele au fost zguduite, schimbate sau modificate"... În octombrie își găsește un post mai stabil, de meditator într-o familie înstărită, și începe să lucreze la *Atlasul istoric, cronologic și geografic* a cărui redactare va dura patru ani.

1799 Fiind tot în exil, Las Cases află că Henriette de Kergariou, prima lui iubire, se află în Bretania. Debarcă deci în Franța, fiește clandestin, se căsătorește în secret și se reîntoarce în Anglia.

1800 Află, la Londra fiind, că la 8 iunie i s-a născut un fiu : Emmanuel, care avea să devină paj și secretar al lui Napoleon în Sfînta-Elena.

1802 În aprilie, în urma păcii de la Amiens, prin care Franța și Anglia pun capăt îndelungatelor ostilități și majoritatea emigranților sînt amnistiați, Las Cases se reîntoarce în patrie.
În noiembrie va primi un certificat oficial de amnistie.

1803 Sub pseudonimul Le Sage, apare la Paris *Atlasul istoric, cronologic și geografic,* care îi va asigura lui Las Cases o oarecare notorietate în cercurile știin-

ţifice. Un exemplar din această lucrare îi este adresat lui Napoleon cu speranţa că autorul va primi „un semn de bună-voinţă". Împăratul nu va afla însă de *Atlas* decît în drum spre Sfînta-Elena. Despre atitudinea lui din această perioadă Las Cases va scrie : ...„Zadarnic proclamase noul guvern fuziunea tuturor partidelor ...zadarnic vechii mei prieteni şi foştii mei camarazi îmi ofereau avantajele unei cariere pe măsura mea ; nereuşind să trec peste discordanţele interioare care mă copleşeau, am hotărît să mă retrag din viaţa publică ; m-am refugiat în muncă şi am realizat, tot sub numele meu de împrumut, o lucrare istorică datorită căreia mi-am refăcut averea, şi în această perioadă am trăit cinci sau şase ani care au fost cei mai fericiţi din viaţa mea"...

1806 Las Cases este admis la Curtea imperială, după ce în prealabil intervenise şi pe lîngă împărăteasă, faţă de care îşi exprimase dorinţa sa arzătoare „de a le servi pe majestăţile lor".
...„Or, tocmai în acest timp, scrie el în schiţa autobiografică, Împăratul i-a chemat în jurul tronului său pe cîţiva care făceau parte din cele mai de vază familii, iar celorlalţi le-a transmis că îi consideră ca răi francezi pe cei ce se încăpăţînează să rămînă la o parte. Eu n-am ezitat o clipă..."

1807 Se reîntîlneşte, în sfîrşit cu soţia sa, pe care o părăsise în 1799 ; în anul următor cei doi soţi vor celebra căsătoria oficială.

1809 Las Cases este numit baron al imperiului. În septembrie, cînd englezii debarcă la Flessingue, în

Olanda, se înrolează voluntar în armata trimisă să respingă invazia.
În decembrie este numit şambelan al Împăratului obţinînd astfel o funcţie onorifică de care beneficiau şi alte personalităţi aparţinînd nobilimii vechiului regim sau proaspetei nobilimi a imperiului.

1810 În iunie este numit raportor în Consiliul de Stat, iar în iulie este însărcinat să prezinte o dare de seamă asupra marinei olandeze. În decembrie primeşte titlul de conte al imperiului.

1811 În aprilie este numit într-o misiune însărcinată să examineze situaţia financiară a Iliriei.
La 1 august se naşte un al doilea fiu al familiei Las Cases : Barthélémy, care avea să devină primar în Chalonnes, apoi deputat de Maine-et-Loire şi, în sfîrşit, şambelan onorific al lui Napoleon al III-lea.

1812 În primăvară, Las Cases se reîntoarce la Paris spre a prezenta raportul referitor la misiunea sa în Iliria, iar în mai este trimis să inspecteze închisorile şi penitenciarele pentru cerşetori din centrul şi sudul Franţei. În ciuda titlurilor, a funcţiilor sale administrative şi a misiunilor ce i-au fost încredinţate în ţară şi în străinătate, Las Cases rămîne pentru Napoleon un necunoscut : timiditatea şi discreţia îl împiedicau să se remarce.

1814 *30 martie.* Armatele coalizate se află la porţile Parisului. Las Cases este comandantul unui batalion din legiunea a X-a însărcinat să susţină Garda naţională care apăra capitala.

31 martie Parisul capitulează. Împrejurările îl împiedică pe Las Cases să ajungă la Fontainebleau unde se afla Napoleon. Talleyrand îi cere să rămînă în Consiliul de Stat dar, fidel Împăratului, La Cases refuză.

„Situaţia mea, scria el, devenise chiar mai ciudată decît fusese cu doisprezece ani în urmă. În sfîrşit, triumfa cauza pentru care mi-am sacrificat averea şi am stat doisprezece ani în exil... şi totuşi, onoare şi alte doctrine mă împiedicau să accept vreun profit... Două revoluţii s-au săvîrşit, în opoziţie una cu cealaltă... nici una nu a avut pentru mine rezultate avantajoase... oricum însă, vechii mei prieteni, a căror afecţiune şi stimă nu au dispărut din cauza drumului pe care eu l-am urmat, devenind astăzi atotputernici, m-au chemat alături de ei. Mi-a fost cu neputinţă să răspund bunăvoinţei lor ; eram dezgustat, abătut ; m-am hotărît să-mi închei viaţa publică..."

La 29 mai pleacă la Londra ca să uite, va spune el. „de nenorocirile patriei". Stă acolo cîteva luni dar este profund dezgustat de atmosfera din Anglia.

1815 În iarnă, Las Cases revine în Franţa ; la puţin timp după reîntoarcerea lui, Napoleon debarcă lîngă Cannes, iar la 20 martie intră în Paris.

La 24 martie Napoleon îl confirmă pe Las Cases ca membru al Consiliului de Stat şi ca şambelan. La 16 iulie, împreună cu fiul său Emmanuel, Las Cases părăseşte Franţa spre a-l însoţi pe Împărat în Sfînta-Elena. În timpul călătoriei Las Cases începe să-şi scrie jurnalul, făcînd astfel primele în-

semnări pentru *Memorial*. În octombrie, Napoleon și mica lui suită, debarcă pe insulă. În Sfînta-Elena Las Cases se va bucura de atenția și simpatia Împăratului atrăgînd, în schimb, invidia și chiar animozitatea celorlalți. Gourgaud, de pildă, îi va da în jurnalul său epitetul de „iezuit" ; alții îl vor eticheta ca intrigant și arivist considerînd că l-a urmat pe Napoleon în exil numai cu scopul de a recolta material pentru *Memorial*.

1816 În decembrie, pentru că a încercat să trimită clandestin o scrisoare destinată lui Lucien Bonaparte, Las Cases și fiul său sînt expulzați din insulă și transferați la Capul Bunei Speranțe.

1817 Notele *Memorialului* și documentele personale ale lui Las Cases sînt confiscate de către autoritățile engleze. I se permite să se reîntoarcă în Europa dar i se interzice să trăiască în Franța.

12 aprilie La Londra și la Bruxelles apare broșura intitulată *„Manuscris venit din Sfînta-Elena într-un mod necunoscut"*, o lucrare contradictorie și bizară pe care Las Cases în *Memorial* și Napoleon în testamentul său o vor renega.

1818—1820 Las Cases, care se stabilește în Germania, apoi în Belgia, încearcă să atragă atenția suveranilor europeni asupra condițiilor în care este exilat Napoleon, dar demersurile lui rămîn fără rezultat.

1821 5 *mai* Napoleon moare în captivitate. Las Cases obține acum permisiunea de a se reîntoarce în pa-

trie. Se stabileşte la Passy, o comună din apropierea Parisului. Cum între timp i-au fost restituite notele şi documentele confiscate în 1817, pregăteşte o primă ediţie a *Memorialului.* Frecventează cercurile bonapartiste, completîndu-şi astfel informaţiile şi cercetează lucrări contemporane referitoare la epoca napoleoniană pe care le va folosi sub formă de extrase sau de rezumate în propria sa carte.

Bertrand îşi publică memoriile sub titlul *Caietele din Sfînta-Elena.*

1822 Fiind la Londra, Emmanuel, fiul lui Las Cases, îl provoacă la duel pe sir Hudson Lowe ; drept care este expulzat din Anglia.

Doctorul O'Meara îşi publică memoriile sub titlul *Napoleon în exil.* Montholon începe să-şi publice ampla sa lucrare *Memorii pentru a servi la istoria Franţei sub Napoleon.*

1823 Apare prima ediţie a *Memorialului din Sfînta-Elena.*

1824 Apare a doua ediţie a *Memorialului.*

1825 În noiembrie, la Passy, Emmanuel este atacat şi grav rănit de nişte necunoscuţi. Se bănuieşte că autorul moral al atentatului ar fi sir Hudson Lowe care în momentul agresiunii se afla la Paris.

1830 În timpul revoluţiei din iulie, Las Cases este comandantul gărzii naţionale din Passy.

La Paris, Stendhal își însemna principalele evenimente din capitală pe marginea unui exemplar al *Memorialului;* de altfel, din această lucrare el va face cartea de căpătîi a lui Julien Sorel, eroul său din *Roșu și Negru.*

1831 Las Cases este ales deputat de Saint-Denis. Tot în acest an este promovat ofițer al Legiunii de onoare.

1832 Apare o nouă ediție a *Memorialului,* de data aceasta o ediție populară despre care editorul scrie : „Pînă acum nu ne-am gîndit la o ediție ieftină a acestei lucrări, care să înlesnească achiziționarea ei de către toate clasele societății. De-acum însă ea va exista. Imediat ce i-am arătat d-lui de Las Cases că avem posibilitatea de a o executa așa cum o prezentăm acum publicului, cu cea mai generoasă grabă el s-a declarat de acord cu proiectul nostru și ne-a pus la dispoziție o copie corectată și adăugită a cărții sale." Moare contesa de Las Cases în vîrstă de șaizeci și doi de ani.

1835 Boala de ochi care face progrese îl determină pe Las Cases să renunțe la mandatul său de deputat. Apare o nouă ediție a *Memorialului* substanțial deosebită de cele anterioare.

1839 La insistențele lui Odilon Barrot, unul din liderii partidului liberal, Las Cases acceptă din nou să candideze în alegeri și fiind iarăși ales îl va reîntîlni în Adunare pe fiul său Emmanuel, care era deputat de Finistère încă din 1831.

1840 Las Cases are 74 de ani, este infirm şi aproape orb ; nu poate face parte din misiunea însărcinată să aducă în Franţa rămăşiţele pământeşti ale Împăratului înmormîntat în Sfînta-Elena ; drept care îl deleagă în locul său pe Emmanuel.

De fapt, din această misiune condusă de prinţul de Joinville, ar fi urmat să facă parte toţi cei care au alcătuit restrînsa Curte din perioada captivităţii. Va lipsi însă şi Montholon care s-a refugiat la Londra ca să scape de datorii şi nu se putea întoarce în ţară.

În timpul lungii călătorii spre Sfînta-Elena, *Memorialul* lui Las Cases constituie una din lecturile de predilecţie pentru membrii misiunii.

Apare o nouă ediţie a *Memorialului,* a V-a şi ultima din timpul vieţii autorului.

1842 Las Cases moare la Passy.

MIHAI MURGU

Capitolul întîi

ABDICAREA ÎMPĂRATULUI ŞI PLECAREA LUI DIN FRANŢA

De la 20 iunie 1815, ajunul abdicării împăratului Napoleon, pînă la 15 octombrie, ziua sosirii la Sfînta-Elena ; vreme de aproape patru luni

Marţi, 20 iunie 1815

Aflu de reîntoarcerea Împăratului la Elysée şi plec imediat spre a-mi prelua serviciul la palat. Îi găsesc acolo şi pe d-nii Montalembert [1] şi de Montholon [2], aduşi de acelaşi gînd.

Împăratul pierduse o mare bătălie ; de acum înainte salvarea Franţei era în puterea Camerei reprezentanţilor, în încrederea şi în zelul lor. Acoperit încă de praful bătăliei, Împăratul venea cu gîndul de a fi cît mai degrabă în mijlocul lor ; să le prezinte primejdiile şi resursele noastre ; să proclame că interesele sale nu vor fi niciodată un obstacol în calea fericirii Franţei, şi apoi să

[1] Marchiz, fost emigrant ; sub Imperiu a devenit şambelan al lui Napoleon (n. t.).

[2] Militar de carieră, s-a distins în bătăliile de la Austerlitz, Iena, Wagram, iar în 1814 a primit gradul de general. Şambelan al Curţii imperiale, l-a însoţit pe Napoleon în Sfînta-Elena şi a fost desemnat ca unul din executorii testamentari ai Împăratului (n. t.).

plece imediat. Se spune că mai mulți l-au sfătuit să nu procedeze în acest fel de teama agitației care s-ar fi putut isca printre deputați.

De altfel, e încă greu să înțelegi ceva din cele ce se zvonesc despre această nefericită bătălie ; unii spun că a fost o trădare evidentă ; alții, o fatalitate fără precedent. Treizeci de mii de oameni, comandați de Grouchy, au greșit ora și drumul ; nu au ajuns pe cîmpul de luptă ; se spune că armata, victorioasă pînă în ajun, pe la ora opt a fost cuprinsă de o panică nebună ; s-a destrămat într-o clipă. E un nou Crécy, un nou Azincourt [1] etc... Toți tremură, lumea crede că nu mai există scăpare !

Miercuri 21

Toată seara de ieri și toată noaptea, Camera reprezentanților, membrii ei cei mai bine intenționați, cei mai influenți, au fost asaltați de diferite persoane care le prezentau documente, autentice după cum susțineau persoanele în cauză, acte aproape oficiale care garantau salvarea Franței *doar cu condiția abdicării Împăratului.*

Acum, spre dimineață, această părere dobîndește un asemenea credit că pare invincibilă. Președintele Adunării, miniștrii, cei mai buni prieteni ai Împăratului, îl imploră să salveze Franța abdicînd. Împăratul, prea puțin convins, le răspunde totuși cu mărinimie : abdică.

Această împrejurare stîrnește o mare agitație în jurul palatului Elysée ; mulțimea se înghesuie, manifestînd o vie emoție ; un mare număr de oameni pătrund în palat, iar cîțiva dintre ei, oameni de rînd, sar peste ziduri : unii cu ochii în lacrimi, alții cuprinși parcă de demență, îi

[1] La Crécy, în august 1346, la începutul războiului de o sută de ani, și la Azincourt, în octombrie 1415, francezii au fost învinși de englezi (n. t.).

prezintă Împăratului, care se plimbă liniştit prin grădină, fel şi fel de propuneri. Numai Împăratul rămîne calm, răspunzîndu-le mereu că, de acum înainte, tot zelul şi toată dragostea lor trebuie îndreptate spre salvarea patriei.

În ziua aceea eu i-am prezentat deputăţia reprezentanţilor, care-i mulţumea pentru devotamentul său faţă de cauza naţională.

Actele şi documentele, care au produs atîta senzaţie şi care au condus la marele eveniment de astăzi, fac parte, zice-se, din scrisorile pe care d-nii Fouché şi Metternich şi le trimiteau în mod regulat şi în care acesta din urmă garanta succesiunea lui Napoleon al II-lea şi regenţa, dacă Împăratul primeşte să abdice. Această corespondenţă ar fi fost întreţinută de multă vreme fără ştirea lui Napoleon.

Se vede că d-l Fouché are o mare predilecţie pentru activitatea clandestină. Se ştie că prima lui dizgraţie, acum cîţiva ani, s-a datorat faptului că a iniţiat cu de la sine putere negocieri cu Anglia, fără ca Împăratul să fi ştiut ceva despre ele. În împrejurări foarte importante, el a avut totdeauna o atitudine oarecum ambiguă.

Să dea Dumnezeu ca tenebroasele lui acţiuni de astăzi să nu devină funeste pentru patrie !

Vineri 23, sîmbătă 24

...Între timp, seară de seară, în jurul palatului Elysée lumea se aduna din ce în ce mai numeroasă. Uralele mulţimii şi sentimentele de simpatie pe care ea le manifesta faţă de Împărat nelinişteau faţiunile din opoziţie. Agitaţia din capitală ajunsese la punctul culminant ; Împăratul se decide ca a doua zi să plece din Paris.

Duminică 25

Îl urmez pe Împărat care se duce la Malmaison [1] și îi cer să mă lase să rămîn alături de el, să-l însoțesc spre noul său destin. Propunerea mea pare să-l mire ; nu mă cunoștea încă decît din funcțiile mele oficiale ; o acceptă.

Marți 27

Plec pentru puțină vreme la Paris, împreună cu ministrul Marinei, care venise la Malmaison în chestiunea fregatelor ce i-au fost afectate Împăratului. Îmi citește instrucțiunile pe care avea să le trimită vaselor și îmi spune că Împăratul contează pe mine, că mă ia cu el ; îmi promite că atît timp cît va dura criza care se apropia va avea grijă de soția mea.

Napoleon al II-lea e proclamat de către legislatură.

Trimit după fiul meu [2], care e la școală, decis fiind să-l iau cu mine. Ne facem un mic bagaj cu lenjerie și îmbrăcăminte și ne reîntoarcem la Malmaison ; soția mea ne conduce pînă acolo și se reîntoarce în aceeași seară. Drumul prezenta dificultăți și începea să fie nesigur ; dușmanul se apropia.

Miercuri 28

Vreau să-mi mai revăd soția pentru cîteva clipe. Ducesa de Rovigo ne-a dus la Paris pe fiul meu și pe mine. Acasă îi găsesc pe d-nii de Vertillac și de Quistry ; ei au fost ultimii prieteni pe care i-am îmbrățișat ; erau înspăimîntați. În Paris agitația și nesiguranța atinseseră punctul culminant ; inamicul era la porțile capitalei.

---

[1] Castel care ține de comuna Rueil, achiziționat de Bonaparte în 1802. Împărăteasa Joséphine de Beauharnais s-a retras aici după divorț și tot aici a murit la 29 mai 1814 (n. t.).

[2] Emmanuel Las Cases (n. t.).

Ajungînd la Malmaison, vedem podul de la Chatou în flăcări ; în jurul nostru erau instalate posturi militare ; prudența ne îndemna să ne păzim. Am intrat la Împărat și i-am descris cum mi s-a înfățișat capitala, i-am spus că, după părerea generală, Fouché trăda cu nerușinare cauza națională ; că speranța adevăraților francezi era că el, Napoleon, se va reîntoarce chiar în noaptea aceea în mijlocul armatei care îl chema. Împăratul m-a ascultat cu un aer gînditor și m-a lăsat să plec fără să-mi răspundă nimic.

Joi 29, vineri 30

În tot cursul dimineții, trupele care treceau către Saint-Germain pe sub zidurile palatului Malmaison strigaseră *trăiască Împăratul !*

Pe la prînz sosește generalul Becker, trimis de Guvernul provizoriu ; ne spune, indignat, că a primit ordin să-l țină sub pază și să-l supravegheze pe Napoleon. [1]

O astfel de alegere a fost dictată de cele mai josnice

[1] Cînd m-am reîntors în Europa, întîmplarea a făcut să-mi cadă în mînă documentele care urmează, în legătură cu această împrejurare ; le transcriu aici socotind că sînt necunoscute de public. Au fost copiate chiar după originale. Nu au nevoie de comentarii (n. a.).

Copie după scrisoarea Comisiei guvernamentale către d-l mareșal prinț de Eckmühl, ministru de război

Paris, 27 iunie 1815

„Domnule mareșal,

Împrejurările sînt de așa natură încît e indispensabil ca Napoleon să se hotărască să plece în insula Aix. Dacă nu se hotărăște, după ce o să-l înștiințați de decizia pe care o anexăm, trebuie să dispuneți să fie supravegheat la Malmaison, în așa fel încît să nu poată evada. În consecință, veți pune la dispoziția generalului Becker jandarmeria și trupele necesare pentru a păzi toate căile de acces spre Malmaison. Veți da în acest scop ordin primului inspector general al jandarmeriei. Aceste măsuri trebuie să rămînă secrete atît cît va fi posibil.

sentimente. Fouché știa că generalul Becker avea motive personale să se plîngă de Împărat și nu se îndoia că va găsi în el o inimă plină de răutate și gata să se răzbune. Nici că se putea săvîrși o greșeală mai grosolană : acest

---

Această scrisoare, domnule mareșal, vă este destinată dumneavoastră ; dar generalul Becker, care va fi însărcinat să-i înmîneze decizia lui Napoleon, va primi de la excelența voastră instrucțiuni speciale : îl veți face să înțeleagă că decizia a fost luată în interesul Statului și pentru securitatea persoanei sale ; că executarea ei grabnică este indispensabilă ; în sfîrșit, că interesele lui Napoleon și viitorul său destin cer în mod imperios acest lucru."

Semnat : *Ducele de Otrante* etc.

Copie după hotărîrea Comisiei guvernamentale. Extras din minutele secretariatului de stat

Paris, 26 iunie 1815

„Comisia guvernamentală hotărăște cele ce urmează :

Art. I. Ministrul marinei va da ordin ca două fregate din portul Rochefort să fie pregătite pentru a-l transporta pe Napoleon Bonaparte în Statele Unite.

Art. II. Pînă la punctul de îmbarcare i se va da, dacă dorește, o escortă suficientă, sub ordinele generalului locotenent Becker, care va fi însărcinat cu asigurarea securității sale.

Art. III. Directorul general al poștelor va da la rîndul său toate ordinele în legătură cu caii de schimb.

Art. IV. Ministrul marinei va da ordinele necesare pentru a asigura reîntoarcerea imediată a fregatelor, îndată după debarcare.

Art. V. Fregatele nu vor părăsi rada portului Rochefort înainte de sosirea permiselor de liberă trecere cerute.

Art. VI. Miniștrii marinei, de război și finanțelor sînt însărcinați, fiecare în resortul său, cu executarea hotărîrii de față.

Semnat : *Ducele de Otrante*

Pentru Comisia guvernamentală, secretarul adjunct al ministrului de stat."

Semnat : *Contele Berlier*

Copie după scrisoarea ducelui de Otrante către ministrul de război

Paris, 27 iunie 1815, la amiază

„Domnule mareșal,

general n-a încetat o clipă să arate un respect şi un devotament care îi fac cinste.

Între timp situaţia se precipita ; Împăratul, pe picior de plecare, propuse Guvernului provizoriu, chiar prin generalul Becker, să meargă ca simplu cetăţean, în fruntea trupelor. Promitea să-l respingă pe Blücher şi apoi să-şi

---

Vă trimit o copie după scrisoarea pe care i-am scris-o ministrului marinei, în legătură cu Napoleon. După ce o veţi citi vă veţi da seama de necesitatea de a da dispoziţii generalului Becker să nu se despartă de Napoleon atîta vreme *cît acesta va rămîne în radă.*

Agreaţi etc."

Semnat : *Ducele de Otrante*

Copie după scrisoarea ducelui de Otrante către ministrul Marinei

Paris, 27 iunie 1815, la amiază

„Domnule duce,

Comisia vă reaminteşte instrucţiunile ce v-au fost transmise acum o oră. Hotărîrea trebuie executată aşa cum Comisia a decis ieri, drept care Napoleon Bonaparte va rămîne în rada insulei Aix pînă la sosirea paşapoartelor.

Este spre binele Statului, faţă de care nu poate fi indiferent, ca el să rămînă acolo pînă ce soarta sa şi a familiei sale va fi definitiv hotărîtă. Vor fi folosite toate mijloacele ca negocierile să fie în favoarea sa ; onoarea franceză e în joc ; dar, pînă atunci, trebuie luate toate precauţiile posibile pentru securitatea personală a lui Napoleon şi pentru ca el să nu părăsească reşedinţa care-i este desemnată pentru moment.

Agreaţi etc."

Preşedintele Comisiei guvernamentale,

Semnat : *Ducele de Otrante*

Ministrul de război către dl. general Becker

„Am onoarea de a vă transmite anexată aici o decizie pe care Comisia guvernamentală vă însărcinează să o aduceţi la cunoştinţa Împăratului Napoleon, făcîndu-l să înţeleagă pe majestatea sa că împrejurările sînt atît de grave, încît devine indispensabil să se hotărască să plece spre insula Aix. Această decizie, ne asigură Comisia, a fost luată atît pentru securitatea persoanei sale cît şi în interesul Statului, care trebuie să-i fie în continuare scump.

continue drumul fără întîrziere. În urma refuzului Guvernului provizoriu, am părăsit cu toţii palatul Malmaison. Împăratul şi o parte din suită pornesc spre Rochefort prin Tours ; eu, fiul meu şi domnii de Montholon, Planat şi Résigny plecăm prin Orléans, însoţiţi de alte două sau trei trăsuri din suită...

Marţi, 4 iulie

Ajungem la Rochefort la două noaptea ; Împăratul sosise încă din ajun [1], prinţul Joseph sosi în aceeaşi seară...

De miercuri 5 pînă vineri 7

La Rochefort, Împăratul nu mai purta haina militară. Fusese găzduit la prefectură ; în jurul clădirii se afla adunată tot timpul o mare mulţime ; din cînd în cînd se auzeau aclamaţii. De două-trei ori, Împăratul se arătă în balconul prefecturii. Mulţi generali, care vin personal sau trimit mesageri, îi fac felurite propuneri.

Dacă majestatea sa nu va lua o hotărîre la aflarea prezentei decizii, intenţia Comisiei este să fie exercitată supravegherea necesară pentru a împiedica evadarea majestăţii sale şi pentru a preveni orice tentativă împotriva persoanei sale.

Repet, d-le general, că această decizie a fost luată în interesul statului şi pentru securitatea personală a Împăratului, iar Comisia guvernamentală consideră executarea ei ca fiind indispensabilă pentru soarta viitoare a majestăţii sale şi a familiei sale."

N. B. Scrisoarea aceasta a rămas fără semnătură, pentru că prinţul de Eckmühl, în momentul cînd trebuia să fie expediată, i-a spus secretarului său : „N-am să semnez niciodată scrisoarea aceasta ; semneaz-o dumneata, va fi suficient". Ceea ce secretarul, la rîndul lui, nu s-a simţit în stare să facă. Nu aş putea spune dacă a fost transmisă sau nu (n. a.).

[1] Itinerariul Împăratului : pleacă la 29 iunie şi înnoptează la Rambouillet ; în 30 înnoptează la Tours ; la 1 iulie înnoptează la Niort ; în 2 pleacă din Niort şi în 3 ajunge la Rochefort ; stă aici pînă la 8 ; în 15 urcă pe bordul vasului *Bellérophon* (n. a.).

Altminteri, în tot timpul şederii sale la Rochefort, ca şi la Tuileries, Împăratul stă în permanenţă izolat. Nici noi nu ne apropiem de el ; nu-i primeşte decît pe Bertrand [1] şi Savary [2], astfel încît nu putem afla nimic despre el decît zvonuri şi presupuneri. Oricum însă, în ciuda animaţiei oamenilor şi a situaţiei agitate, se pare că Împăratul rămîne calm, impasibil, se arată foarte indiferent şi mai ales pare foarte răbdător.

Un locotenent din marina noastră, comandantul unui vas de comerţ danez, se oferă cu generozitate să-l salveze. Îi propune să-l ia, numai pe el singur, îi garantează că îl va ascunde atît de bine încît să scape oricărui control şi se oferă să ridice imediat pînzele spre a pleca în Statele Unite. Nu cere decît o mică sumă pentru a-şi despăgubi proprietarii de eventualele pagube pe care le-ar putea pricinui acţiunea sa. Bertrand e de acord şi stabileşte în scris cîteva condiţii pe care le formulează în numele meu, iar eu, în prezenţa şi sub ochii prefectului maritim, semnez tîrgul acesta fictiv.

Sîmbătă 8

Împăratul ajunge spre seară la Fourras, unde e aclamat de orăşeni şi de ţărani ; înnoptează pe vasul *Saale* la care a ajuns pe la orele opt ; eu am sosit pe vas mult

[1] Conte al palatului, mare-mareşal de Sfînta-Elena. A participat la campania din Egipt şi a luat parte la bătăliile de la Austerlitz, Friedland, Wagram. Credincios Împăratului l-a însoţit în insula Elba, apoi în Sfînta-Elena. În 1830 a fost ales deputat, iar în 1840 a făcut parte din misiunea însărcinată să aducă în Franţa rămăşiţele pămînteşti ale lui Napoleon (n. t.).

[2] Savary, duce de Rovigo, general din 1803, s-a distins la Austerlitz şi Iena. În 1810 a fost numit ministru al poliţiei, în locul lui Fouché. Credincios Împăratului nu a mai acceptat nici o funcţie pînă în 1830 cînd a primit un post de comandă în armata din Africa (n. t.).

mai tîrziu ; o condusesem pe d-na Bertrand cu o barcă ce plecase din alt punct.

Duminică 9

Îl însoţesc pe Împărat care debarcă în insula Aix destul de devreme ; vizitează toate fortificaţiile şi se reîntoarce să dejuneze la bord.

Luni 10

În noaptea de duminică spre luni am fost trimis, împreună cu ducele de Rovigo, la comandantul flotei engleze care asigura blocada ca să aflu dacă s-au primit permisele de liberă trecere ce ne fuseseră promise de Guvernul provizoriu pentru a pleca în Statele Unite. Ni s-a răspuns că nu ; dar că avea să raporteze imediat amiralului comandant. Am întrebat ce s-ar întîmpla în cazul în care Împăratul ar ieşi cu fregatele sub pavilion parlamentar şi ni s-a răspuns că vasele ar fi atacate. Am discutat atunci despre trecerea lui pe un vas neutru ; ni s-a spus că orice vas ar fi riguros controlat, şi poate chiar condus într-un port englez ; ne-au sugerat însă să ne ducem în Anglia şi s-a afirmat că acolo nu ne putem teme că vom fi rău trataţi. Ne-am reîntors pe la ceasurile două după-amiază.

Vasul englez *Bellérophon,* de la bordul căruia coborîserăm, ne-a urmat şi a ancorat în rada Bascilor, spre a fi aproape de noi...

Cînd am urcat pe *Bellérophon* căpitanul englez ni s-a adresat în franceză ; nu m-am grăbit deloc să-i spun că, de bine de rău, puteam să înţeleg şi să vorbesc puţin în limba lui... Iar cînd, ceva mai tîrziu, ne-a întrebat dacă înţelegeam engleza, l-am lăsat pe ducele de Rovigo să răspundă că nu. Dealtminteri, situaţia noastră politică era

un motiv suficient ca să renunț la orice scrupul și făcea cît se poate de nevinovată mica mea înșelăciune...

Vineri 14

M-am reîntors la orele patru dimineața, împreună cu generalul Lallemand, pe bordul vasului *Bellérophon,* ca să aflăm dacă nu a venit vreun răspuns. Căpitanul englez ne spune că îl așteaptă dintr-o clipă într-alta, și adaugă că dacă Împăratul vrea să se îmbarce imediat pentru a pleca în Anglia, el e împuternicit să-l primească și să-l conducă. Mai adaugă că după părerea sa strict personală, la care subscriau și alți căpitani prezenți la discuție, nu exista nici o îndoială că în Anglia, Napoleon ar găsi respectul și tratamentul pe care le-ar putea pretinde ; că în țara sa, spre deosebire de continent, principii și miniștrii nu dispun de o autoritate arbitrară ; că poporul englez este animat de sentimente generoase și are o libertate de opinie căreia suveranitatea însăși îi este subordonată. I-am răspuns că îi voi transmite Împăratului oferta căpitanului englez și îi voi relata convorbirea noastră ; am adăugat că, după părerea mea, îl cunosc destul de bine pe împăratul Napoleon și prin urmare cred că nu va respinge ideea de a merge cu toată încrederea chiar în Anglia și poate tocmai cu gîndul de a i se facilita continuarea călătoriei spre Statele Unite. I-am înfățișat Franța, cu sudul Loirei cuprins de flăcări ; i-am vorbit despre speranțele poporului care mereu se îndreaptă spre Napoleon atîta vreme cît el va fi prezent în țară ; despre propunerile care ne veneau de peste tot, în fiecare clipă ; despre hotărîrea lui fermă de a nu deveni nici cauză, nici pretext al unui război civil ; despre generozitatea cu care a abdicat pentru a facilita pacea ; despre decizia lui de

a se retrage pentru ca pacea să se încheie cît mai grabnic și să fie cît mai solidă.

Generalul Lallemand, care, fiind condamnat la moarte [1], era direct interesat de hotărîrea care s-ar fi putut lua, l-a întrebat pe căpitanul Maitland, pe care îl cunoscuse odinioară în Egipt și, mi se pare, îl luase chiar prizonier, dacă un om ca el, compromis în tulburările civile din țara sa, putea să se teamă că, venind de bună voie în Anglia, ar fi predat Franței. Maitland afirma că nu, și considera că cea mai mică îndoială în această privință este o injurie. Înainte de a ne despărți am reluat pe scurt cele discutate. Eu am repetat că ar fi posibil, ținînd seama de împrejurările date și de intențiile sale ferme, ca Împăratul, potrivit ofertei făcute de căpitanul Maitland, să plece în Anglia pentru a primi un permis de liberă-trecere spre America. Căpitanul Maitland și-a exprimat dorința de a fi bine înțeles și anume că nu garantează că va obține libera-trecere, și cu aceasta ne-am despărțit. În adîncul inimii mele nici eu nu credeam că o va obține. Dar Împăratul nu mai voia decît o viață liniștită și era hotărît ca de-acum înainte să rămînă străin de toate evenimentele politice. Astfel că nu eram prea îngrijorați de eventualitatea că nu am fi lăsați să plecăm din Anglia ; dar temerile și presupunerile noastre se limitau la atît ; fără îndoială că tot la atît se reduceau și convingerile lui Maitland ; cred că era sincer și bine intenționat, și el și ceilalți ofițeri, cînd ne-au înfățișat poziția englezilor.

Ne-am reîntors pe la orele unsprezece, dar furtuna se apropia : timpul devenea prețios și trebuia luată o decizie.

[1] Baronul Lallemand a participat la campania din Egipt și la toate campaniile din epoca Imperiului. La Waterloo a fost comandantul artileriei. S-a exilat în America, iar după 1830 a fost numit comandant al Corsicei (n. t.).

Împăratul ne-a convocat într-un fel de consiliu. Am luat în discuție toate șansele... Ne-am oprit la cea din urmă. Ne spuneam că pe bordul vasului *Bellérophon* ne-am afla pe pămînt britanic ; din clipa îmbarcării, englezii s-ar fi simțit legați prin dreptul sacru al ospitalității, considerat ca sfînt chiar și de către popoarele cele mai barbare ; din acea clipă ne-am fi bucurat de drepturile civile britanice, iar englezii nu puteau fi atît de nepăsători față de gloria lor încît să nu profite din plin de această împrejurare : atunci Napoleon i-a scris prințului regent următorul mesaj :

„Alteță regală,

Expus facțiunilor care dezbină acum țara mea și ostilității celor mai mari puteri ale Europei, mi-am încheiat cariera politică. Vin, ca Temistocle, să mă adăpostesc acum în căminul poporului britanic ; mă pun sub protecția legilor sale, protecție pe care o cer de la alteța voastră ca celui mai puternic, mai constant și mai generos dintre dușmanii mei."

Spre orele patru, împreună cu fiul meu și cu generalul Gourgaud [1] am urcat din nou pe bordul vasului *Bellérophon,* unde trebuia să rămîn. Misiunea mea era să anunț că majestatea sa va sosi a doua zi și să-i predau căpitanului Maitland copia scrisorii Împăratului către prințul regent.

Generalul Gourgaud avea misiunea să ducă imediat scrisoarea autografă a Împăratului prințului regent al Angliei și să i-o predea personal. Căpitanul Maitland a citit

[1] General de artilerie. S-a distins în toate campaniile din epoca Imperiului, îndeosebi la Austerlitz, Friedland și Wagram. L-a însoțit pe Napoleon în Sfînta-Elena, dar la puțin timp s-a reîntors în Franța. A făcut parte din misiunea care în 1840 a adus în țară rămășițele pămîntești ale Împăratului (n. t.).

scrisoarea lui Napoleon, pe care o considera admirabilă, a permis altor doi căpitani s-o copieze, dar să o păstreze sub pecetea tainei pînă ce va fi devenit publică şi a dat imediat dispoziţii ca generalul Gourgaud să fie trimis pe corveta *Slany*.

La cîteva clipe după ce generalul a plecat de pe *Belléro-phon* şi eu rămăsesem numai cu fiul meu în cabina căpitanului, Maitland care terminase de dat nişte ordine, a intrat precipitat, schimbat la faţă şi cu vocea gîtuită : „Conte de Las Cases, am fost înşelat ! Am fost anunţat că în timp ce pertractam cu dumneavoastră şi după ce i-am dat drumul corvetei, Napoleon mi-a scăpat ; ceea ce mă va pune într-o situaţie îngrozitoare faţă de guvernul nostru !“ Aceste cuvinte m-au făcut să tresar ; mai mult ca orice aş fi dorit ca vestea să fie adevărată. Împăratul nu îşi luase nici un angajament, eu fusesem de cea mai bună credinţă şi, cu dragă inimă m-aş fi dăruit ca victimă, absolut inocentă, a împrejurărilor. Cu un calm perfect l-am întrebat pe căpitanul Maitland la ce oră se spunea că a plecat Napoleon ; Maitland fusese atît de tulburat că nici nu se interesase de acest lucru ; a alergat pe punte şi s-a reîntors spunîndu-mi „Pe la amiază“. — „Dacă-i aşa, i-am răspuns, plecarea corvetei *Slany* căreia abia i-aţi dat drumul, n-o să vă pricinuiască nici o neplăcere. Dar fiţi liniştit, căci eu m-am despărţit de Împărat, care se afla pe insula Aix, la ora patru.“ — „E lucru sigur ?“ mă întrebă el. I-am dat cuvîntul de onoare ; iar el se întoarse spre cei cîţiva ofiţeri care erau cu el şi le spuse în englezeşte că vestea trebuie să fi fost falsă, că eu eram prea calm şi prea mă arătam a fi om de bună credinţă şi, că de altfel, îi dădusem cuvîntul meu de onoare.

Flota engleză care asigura blocada avea numeroase legături pe coastele franceze şi atunci am aflat că era in-

formată la momentul potrivit despre toate acțiunile noastre.

Toată lumea era ocupată acum cu pregătirile pentru ziua de mîine. Căpitanul Maitland m-a întrebat dacă n-aș fi vrut ca ambarcațiile sale să îl aducă pe Împărat ; i-am răspuns că despărțirea era prea dureroasă pentru marinarii francezi și că trebuia să le lase lor satisfacția de a-l păzi pe Împărat pînă în ultima clipă.

Sîmbătă 15

Cînd s-a luminat, am zărit bricul nostru *L'Épervier,* care naviga sub pavilion parlamentar, îndreptîndu-se spre *Bellérophon.* Vîntul și mareea fiindu-i potrivnice, căpitanul Maitland i-a trimis în întîmpinare propria sa șalupă. Văzînd-o că se reîntoarce, căpitanul Maitland se străduia cuprins de o mare îngrijorare să vadă prin lunetă dacă Împăratul a coborît în șalupă ; din clipă în clipă mă ruga să mă uit și eu, dar nu puteam să-i dau nici un răspuns sigur. În cele din urmă toate îndoielile s-au risipit : Împăratul, înconjurat de ofițerii săi abordă vasul *Bellérophon ;* eu mă aflam la capătul scării spre a i-l prezenta pe căpitanul Maitland, căruia Napoleon îi spuse : „Am urcat pe acest vas spre a mă pune sub protecția legilor Angliei". Căpitanul Maitland l-a condus în camera sa, pe care i-o pusese la dispoziție. Îndată după aceea căpitanul i-a prezentat Împăratului pe toți ofițerii, după care Napoleon a venit pe punte și a vizitat întregul vas. I-am povestit cît de înspăimîntat fusese căpitanul, în ajun, aflînd vestea presupusei evadări ; Împăratul nu judeca însă lucrurile cum le judecasem eu : „Dar de ce ar fi avut să se teamă ? mi-a răspuns cu tărie și demnitate ; doar dumneavoastră erați în mîinile lui".

Spre orele trei am văzut sosind spre locul nostru de ancorare vasul *Le Superbe*, de şaptezeci şi patru ; manevra de oprire era comandată de amiralul Hotham. Acest amiral a venit să-i facă o vizită Împăratului, a rămas la cină şi, la întrebările pe care Împăratul i le-a pus în legătură cu vasul său, s-a interesat dacă nu ar binevoi să-l viziteze în ziua următoare ; Împăratul i-a promis că va veni la dejun împreună cu noi toţi...

Luni 17, marţi 18

Marea continuă să fie calmă, înaintăm încet ; cu toate acestea nu mai zărim pămîntul.

Miercuri 19

Vîntul devine foarte puternic, fără să fie însă favorabil ; navigăm cu aproximativ nouă noduri.

De joi 20 pînă sîmbătă 22

Ne continuăm drumul cu vînt prea puţin favorabil.

Împăratul nu a rămas multă vreme în mijlocul celor mai cruzi duşmani ai săi, al celor care au alimentat permanent cele mai absurde şi supărătoare zvonuri, fără să fi exercitat asupra lor toată influenţa gloriei sale. Căpitanul, ofiţerii, echipajul au adoptat imediat comportarea suitei ; adică aceeaşi consideraţie, acelaşi limbaj, acelaşi respect. Căpitanul nu i se adresa decît cu „sire" şi „majestatea voastră" ; dacă apărea pe punte toţi se descopereau şi rămîneau astfel atîta vreme cît el se afla acolo, ceea ce nu se întîmplase în primele momente ; în camera Împăratului nu se intra decît după ce se lua legătura cu ofiţerii lui ; de pe vas nu veneau la masă decît cei pe care el îi invita ; în sfîrşit, pe bordul lui *Bellérophon* Na-

poleon era împărat. Apărea adesea pe punte şi stătea de vorbă cu cîte unul dintre noi sau cu alte persoane de pe vas.

Dintre toţi cei care l-au urmat, pe mine, cred, mă cunoştea cel mai puţin : am mai arătat că, în ciuda misiunii pe care o aveam pe lîngă persoana sa, avusesem puţine relaţii directe cu el. De la plecarea mea din Paris abia dacă-mi adresase cîteva cuvinte ; dar în timp ce navigam a început să se întreţină foarte des cu mine.

Ocaziile şi împrejurările îmi erau dintre cele mai favorabile : ştiam destulă engleză ca să fiu în măsură să-i dau o seamă de lămuriri în legătură cu ceea ce se spunea în jurul nostru.

Fusesem marinar şi îi dădeam Împăratului toate explicaţiile pe care le dorea în legătură cu manevrele vasului, cu starea vîntului şi a mării.

Trăisem zece ani în Anglia ; acolo îmi formasem păreri precise despre legile, moravurile şi obiceiurile ţării ; puteam să răspund cu competenţă la toate întrebările pe care Împăratul binevoia să mi le pună în legătură cu aceste subiecte.

În sfîrşit, *Atlasul istoric* [1] m-a ajutat să cunosc o mulţime de epoci şi de date şi să fac aprecieri în legătură cu care eram totdeauna gata să-i răspund.

Totodată, mă foloseam de timpul liber pe care mi-l lăsa călătoria pentru a face rezumatul ce urmează, privind situaţia noastră de la Rochefort şi motivele care au dictat decizia Împăratului. Acum puteam obţine date exacte şi autentice. Iată-le :

[1] Lucrare pe care Las Cases a scris-o în Anglia şi a tipărit-o în Franţa sub pseudonimul Le Sage, în 1803 (n. t.).

REZUMAT[1]

Flota engleză care asigura blocada nu era puternică : două corvete se aflau în fața Bordeaux-ului, unde imobilizau o corvetă franceză și vînau americanii care ieșeau zilnic în număr mare. Lîngă insula Aix aveam două fregate bine înarmate, iar corveta de rangul întîi, *Vulcain*, era în radă ; în sfîrșit, un bric mare ; toate acestea erau blocate de o navă de șaptezeci și patru, care se număra printre cele mai mici vase din marina engleză și de una sau două corvete în foarte proastă stare. E în afară de orice îndoială că dacă am fi riscat să pierdem un vas sau două, am fi trecut ; dar căpitanul comandant era slab, și a refuzat să părăsească rada ; secundul, care era un om foarte hotărît, ar fi încercat : comandantul probabil că primise instrucțiuni de la Fouché, care acum trăda pe față și voia să-l predea pe Împărat. În orice caz, nu era nimic de sperat dinspre partea mării ; atunci Împăratul a debarcat în insula Aix.

Dacă, spunea Împăratul, misiunea aceasta ar fi fost încredințată amiralului Verhuell, așa cum i se promisese la plecarea din Paris, probabil că acesta ar fi trecut. Echipajele celor două fregate erau foarte devotate și pline de entuziasm.

Garnizoana insulei Aix, constituită din o mie cinci sute de marinari, forma un falnic regiment ; ofițerii indignați de faptul că fregatele nu voiau să iasă, au propus să înarmeze două vase de pescuit care se aflau în port, de cincisprezece tone fiecare ; tinerii aspiranți s-au oferit să fie mateloți, dar cînd să aplice planul în practică au declarat că e greu de ajuns în America fără să se facă escală undeva pe coasta Spaniei sau a Portugaliei.

[1] Acest rezumat e dictat de Napoleon însuși (n. a.).

În aceste împrejurări Împăratul a constituit din persoanele ce se aflau în suita sa un fel de consiliu în care s-a stabilit că nu mai trebuia să se conteze nici pe fregate nici pe vasele înarmate ; că vasele de pescuit nu ofereau nici o şansă probabilă de succes şi că riscam să fim prinşi în plină mare de către englezi, ori să cădem în mîinile aliaţilor. Aşadar nu ne mai rămîneau decît două căi : să ne reîntoarcem în interior pentru a încerca şansele unei bătălii, sau să cerem azil Angliei. Ca să urmeze prima cale, era în fruntea a o mie cinci sute de marinari plini de zel şi de bună-voinţă ; comandantul insulei era un vechi ofiţer din armata din Egipt, devotat trup şi suflet lui Napoleon ; ar fi debarcat cu aceşti o mie cinci sute de oameni la Rochefort ; acolo efectivul s-ar fi completat cu garnizoana din oraş, a cărei stare de spirit era excelentă ; ar fi fost chemată garnizoana din La Rochelle, formată din patru batalioane de federaţi, gata să-şi ofere serviciile, şi ar fi fost în măsură să se unească cu generalul Clausel, care comanda cu multă fermitate armata din Bordeaux ; sau cu generalul Lamarque care făcuse minuni cu armata din Vendée ; amîndoi îl aşteptau, îl doreau pe Napoleon ; s-ar fi declanşat cu uşurinţă războiul civil în interiorul Franţei. Dar Parisul era ocupat, Camerele erau dizolvate ; în interiorul imperiului se aflau între cinci şi şase sute de mii de duşmani ; războiul civil nu putea avea alt rezultat decît pieirea tuturor oamenilor generoşi şi ataşaţi lui Napoleon. Această pierdere ar fi fost greu resimţită, ireparabilă ; ar fi spulberat speranţele în soarta ce viitorul i-o hărăzea Franţei, fără alt folos decît acela de a-i oferi Împăratului posibilitatea de a trata şi de a obţine aranjamente favorabile intereselor sale. Dar Napoleon renunţase să mai fie suveran, nu mai cerea decît un azil liniştit ; îi repugna ideea că obţinerea

unui rezultat atît de neînsemnat ar duce la pieirea tuturor prietenilor săi, ar deveni pretext pentru jefuirea provinciilor noastre, şi, în sfîrşit, ca să spunem totul, ar lipsi partidul naţional de sprijinitorii săi cei mai fermi care, mai devreme sau mai tîrziu, ar putea să restabilească onoarea şi independenţa Franţei. El nu mai voia să trăiască decît ca cetăţean particular ; America era locul cel mai convenabil, locul pe care şi-l alesese ; dar la urma urmei şi Anglia, cu legile ei bine alcătuite, putea să-i convină ; şi, după prima mea întrevedere cu căpitanul Maitland, se părea că acesta ar putea să-l ducă în Anglia, cu întreaga suită, pentru a fi tratat cum se cuvine. Din clipa aceea, Împăratul şi suita sa s-ar fi găsit sub protecţia legilor britanice şi poporul acestei ţări iubea prea mult gloria pentru a scăpa o ocazie care se oferea de la sine şi îi dădea prilejul să scrie cele mai frumoase pagini din istoria sa. Am hotărît deci să ne ducem pe vasul englez de îndată ce Maitland ar fi dat ordinul expres să fim primiţi. I-am acordat încrederea noastră : căpitanul Maitland ne spusese textual că era împuternicit de guvernul său să-l primească pe Împărat dacă voia să vină la bordul lui *Bellérophon* şi să-l conducă, împreună cu suita sa, în Anglia. Atunci Împăratul s-a dus pe vas, nu pentru că ar fi fost constrîns de evenimente, căci putea să rămînă în Franţa, ci pentru că voia să trăiască asemenea unui simplu particular ; pentru că nu mai voia să se amestece în treburile politice şi mai ales voia să nu complice situaţia Franţei. Desigur că nu ar fi luat această hotărîre dacă ar fi bănuit tratamentul nedemn care i se pregătea ; lucru lesne de înţeles pentru oricine. Scrisoarea sa către prinţul regent arată destul de limpede încrederea şi convingerea sa ; căpitanul Maitland, căruia i-a fost comunicată în mod oficial înainte ca Împăratul

să meargă la bordul vasului său, nu făcuse nici o observaţie în legătură cu ea, acceptînd şi consacrînd prin această atitudine ideile din cuprinsul ei...

Luni 24

Spre ora opt dimineaţa, aruncăm ancora în rada portului Torbay...

Căpitanul Maitland trimise imediat un curier la lordul Keith, amiralul său general, care se afla la Plymouth. Ne-am reîntîlnit cu generalul Gourgaud care plecase cu corveta *Slany ;* el ar fi trebuit să predea scrisoarea prinţului regent ; nu i s-a permis să debarce şi i s-a interzis să comunice cu orice persoană. Ceea ce mi s-a părut că e de rău augur şi a fost primul semn al numeroaselor tribulaţii care aveau să urmeze.

De îndată ce se răspîndi vestea că Împăratul e pe *Bellérophon* rada fu năpădită de ambarcaţiuni şi de curioşi. Un om de vază, proprietar al unei frumoase case de ţară, îi trimise în dar nişte fructe...

Miercuri 26

În timpul nopţii a venit ordinul să fim duşi imediat la Plymouth ; am ridicat ancora dis-de-dimineaţă ; pe la patru după-amiază am ajuns la noua noastră destinaţie, la zece zile după plecarea din Rochefort, la douăzeci şi şapte după plecarea din Paris şi la treizeci şi cinci după abdicarea Împăratului. Din clipa aceea orizontul nostru s-a întunecat în mod cu totul neobişnuit ; vasul nostru a fost înconjurat cu şalupe înarmate : navigau la distanţă, îndepărtînd curioşii, uneori chiar cu focuri de armă. Amiralul Keith, care se afla în radă, nu a venit pe vasul nostru. Două fregate au dat semnalul unei plecări precipitate ; ni s-a spus că un mesager extraordinar le adu-

sese, în cursul dimineţii, ordinul de a executa o misiune, undeva departe. Pe cîţiva dintre noi, i-au strămutat pe alte vase. Toată lumea părea că ne priveşte cu o curiozitate mohorîtă ; pe bord ajungeau cele mai sinistre zvonuri ; se şuşotea că ni se hărăziseră diverse destinaţii, una mai îngrozitoare decît cealaltă.

Cea mai blîndă părea întemniţarea în Turn [1], iar unii vorbeau despre Sfînta-Elena. Între timp cele două fregate, asupra cărora mi s-a atras atenţia în special, se pregătiră de drum, deşi vîntul era potrivnic ieşirii lor din radă, şi, ajungînd în preajma noastră, aruncară ancora, una în dreapta, alta în stînga vasului nostru, atît de aproape că mai ne atingeau ; atunci cineva îmi şopti că la noapte ele urmau să ne ia pe bordul lor şi să plece spre Sfînta-Elena.

Nu, niciodată nu voi putea reda efectul acestor înspăimîntătoare cuvinte ! O sudoare rece îmi scăldă întregul trup ; căci aceasta însemna o neaşteptată condamnare la moarte !...

Ca de obicei, Împăratul ieşi pe punte ; cu puţin înainte îl văzusem în camera lui dar nu l-am informat despre cele abia aflate ; voiam să-l consolez, nu să-i sporesc chinurile. Între timp însă, zvonurile ajunseseră pînă la el ; dar el venise pe bordul lui *Bellérophon* din propria-i voinţă şi cu bună-credinţă, iar aici se simţi foarte atras chiar de către englezi ; apoi era profund convins că scrisoarea sa adresată prinţului regent şi cunoscută de căpitanul Maitland încă dinainte de a fi expediată reprezintă o convenţie tacită ; în sfîrşit, în demersul său pusese atîta generozitate încît respingea cu indignare orice

[1] Turnul Londrei, construit în veacul al XI-lea, a fost locul de detenţie al unor importante personalităţi din istoria Angliei (n. t.).

considerații care ar fi putut provoca îngrijorare și nu ne îngăduia să avem îndoieli.

Joi 27, vineri 28

E greu de descris neliniștea și chinurile noastre : cei mai mulți dintre noi eram ca morți ; cea mai neînsemnată veste venită de pe uscat, părerea cea mai banală a oricăruia dintre oamenii de pe bord, articolul de ziar cel mai puțin consistent constituiau pentru noi subiectul unor foarte sumbre discuții și cauza unei neîntrerupte oscilații între speranță și teamă. Căutam chiar și cele mai neînsemnate zvonuri ; încercam să-l provocăm pe primul venit să ne furnizeze versiuni favorabile, nădejdi înșelătoare : iată cum expansivitatea și mobilitatea caracterului nostru național ne făceau prea puțin apți pentru acea resemnare stoică, pentru concentrarea aceea imposibilă care derivă numai din ideile ferme și din doctrinele solide însușite încă din copilărie.

Ziarele, și mai ales cele oficiale, se dezlănțuiseră împotriva noastră ; prin ele răzbăteau țipetele miniștrilor care își pregăteau lovitura ce aveau să ne-o dea. E greu de imaginat ororile, minciunile și imprecațiile cu care ne împroșcau ; și se știe că ele influențează mulțimea, oricît de binevoitoare ar fi ea. Drept urmare, cei din jurul nostru deveniseră mai rezervați, erau mai stînjeniți, fețele oamenilor erau bănuitoare.

Amiralul Keith, care de nenumărate ori și-a anunțat vizita și-a făcut doar o scurtă apariție : ne dădeam clar seama că eram priviți cu îngrijorare și că eram evitați. Ziarele anunțau măsurile care urmau să se ia în privința noastră ; dar cum articolele nu se refereau la nici un document oficial și se contraziceau în cîteva mici amănunte, noi continuam să nu ne facem griji și să ne complacem

în situaţia aceea neclară, în incertitudinea aceea, mai rea totuşi decît orice deznodămînt.

Pe de altă parte însă, apariţia noastră în Anglia produsese o efervescenţă ciudată ; sosirea Împăratului a stîrnit o curiozitate nebunească ; şi tocmai ziarele au fost cele care ne-au informat despre această situaţie, condamnînd-o. Toată Anglia se precipita spre Plymouth...

Atunci Împăratul, izbit de cele aflate, mi-a dictat un memoriu menit să constituie o bază pe temeiul căreia juriştii să discute şi să apere adevărata lui situaţie politică. Am găsit un mijloc de a-l trimite pe uscat. N-am păstrat nici o copie.

Sîmbătă 29, duminică 30

De douăzeci şi patru de ore, sau de două zile, se zvonea că un subsecretar de stat va veni de la Londra spre a-i notifica oficial Împăratului hotărîrea pe care miniştrii o luaseră în legătură cu el. Mesagerul apăru într-adevăr ; era cavalerul Banbury, care veni împreună cu amiralul Keith, şi îi remise un document ministerial ce conţinea ordinul de deportare a Împăratului şi limita la trei numărul celor care aveau să-l însoţească, excluzîndu-i totodată dintre aceştia pe ducele de Rovigo şi pe generalul Lallemand care, în Franţa, erau trecuţi pe lista proscrişilor.

Eu n-am fost chemat la Împărat : cei doi englezi vorbeau şi înţelegeau franceza ; Împăratul i-a primit numai pe ei. Ştiu însă că el a combătut şi a respins viguros cu argumente logice constrîngerile brutale ce se exercitau asupră-i. „Era oaspetele Angliei, spusese el, nu era prizonierul ei ; a venit din propria-i voinţă să se pună sub protecţia legilor engleze ; prin el se violau drepturile sacre ale ospitalităţii şi el nu va accepta niciodată de bună voie

ultragiul ce i se aduce, ci numai constrîns prin violență etc., etc."

Împăratul mi-a dat documentul ministerial să-l traduc. Iată-l :

COMUNICARE FĂCUTĂ DE LORDUL KEITH, ÎN NUMELE GUVERNULUI ENGLEZ

„Cum probabil că generalul Bonaparte dorește să afle cît mai grabnic intențiile pe care guvernul britanic le are față de el, înălțimea voastră îi va comunica următoarea înștiințare :

Ar fi puțin potrivit cu îndatoririle noastre față de țară și față de aliații majestății sale dacă generalul Bonaparte ar mai păstra mijloacele și ocaziile de a tulbura din nou pacea Europei ; drept care este absolut necesar ca, în conformitate cu exigențele acestui prim și important obiectiv, libertatea sa personală să fie restrînsă.

Ca viitoare reședință i-a fost aleasă insula Sfînta-Elena ; clima ei este sănătoasă, iar situația locală va permite să fie tratat cu o mai mare indulgență decît în altă parte, ținînd seama de precauțiile ce vor trebui luate spre a ne asigura de persoana sa.

I se permite generalului Bonaparte să-și aleagă dintre persoanele care îl însoțesc în Anglia, cu excepția generalilor Savary și Lallemand, trei ofițeri, care alături de chirurgul său, vor avea permisiunea să-l însoțească pe Sfînta-Elena și nu vor putea să părăsească insula fără permisiunea guvernului britanic.

Contraamiralul sir George Cockburn, care e numit comandantul Capului Bunei-Speranțe și al mărilor adiacente, îl va conduce pe generalul Bonaparte și suita sa la Sfînta-Elena și va primi instrucțiuni detaliate privind îndeplinirea acestei misiuni.

Sir George Cockburn va fi probabil gata de plecare în cîteva zile ; de aceea e de dorit ca generalul Bonaparte să aleagă fără întîrziere persoanele care urmează să-l însoţească."

Deşi ne aşteptam la deportarea noastră în Sfînta-Elena, ne simţeam profund impresionaţi ; vestea ne-a consternat pe toţi. Cu toate acestea, Împăratul continuă, ca de obicei, să iasă pe punte şi cu aceeaşi expresie, la fel ca pînă acum, privea mulţimea dornică să-l vadă.

Marţi, 1 august

...Astăzi, în timpul convorbirii noastre şi după multe alte subiecte m-a întrebat dacă l-aş urma în Sfînta-Elena... I-am spus că părăsind Parisul ca să-l însoţesc am acceptat cu ochii închişi orice soartă şi că nu văd de ce aş excepta Sfînta-Elena...

Între timp, fără să-şi fi cerut permisiunea şi fără să fi fost anunţată, d-na Bertrand a intrat pe neaşteptate şi foarte agitată în camera Împăratului ; îşi ieşise din fire ; striga că ea n-o să meargă în Sfînta-Elena şi că Împăratul nu o să-l ia nici pe soţul ei. Apoi văzînd mirarea, privirea şi răspunsul calm al Împăratului ieşi la fel de precipitat precum intrase. Împăratul, tot mirat îmi spusese : „Aţi înţeles ceva ?" cînd deodată am auzit ţipete şi tropăitul echipajului care alerga cu mare zgomot spre partea din spate a vasului. Împăratul mi-a ordonat să sun spre a afla care era cauza vacarmului ; cauza era d-na Bertrand, care după ce ieşise de la Împărat, voise să se arunce în mare şi cu multă greutate a putut fi oprită. Vă puteţi da seama în ce stare sufletească ne aflam după această scenă.

Miercuri 2, joi 3

Dimineaţa, ducele de Rovigo mă anunţă că în mod sigur voi face şi eu parte dintre cei ce vor pleca spre Sfînta-Elena ; într-o convorbire cu Împăratul, acesta i-a spus că şi în cazul în care s-ar fi hotărît să fie însoţit numai de două persoane, una dintre ele aş fi fost eu ; că aştepta din parte-mi să-i fiu folositor, să-i fiu o consolare. Datorez bunăvoinţei ducelui de Rovigo bucuria de a fi aflat aceste vorbe ale Împăratului : îi sînt recunoscător ; fără el nu le-aş fi ştiut niciodată. Cînd am vorbit despre acest subiect, Împăratul nu mi-a spus nimic ; acesta era felul lui de a fi şi voi avea de mai multe ori prilejul să-l înfăţişez...

În seara aceasta, Împăratul m-a chemat, ca de obicei, să stăm de vorbă şi după o mulţime de subiecte foarte diverse, s-a interesat de insula Sfînta-Elena întrebîndu-mă cum arată, dacă va fi posibil să suportăm viaţa de acolo etc., etc. „Dar la urma urmelor, îmi spuse, e chiar sigur că voi merge acolo ? Poate fi deci un om dependent de semenul său tocmai cînd vrea să nu mai fie ?“

Ne plimbam prin camera sa ; el era calm, dar impresionat şi, într-un anume fel, dus pe gînduri.

„Dragul meu, continuă el, uneori aş vrea să vă părăsesc, ceea ce nu-i prea greu ; n-ar trebui decît să-mi ridic puţin capul şi pe loc n-am mai fi împreună, totul s-ar termina, iar voi aţi merge în linişte să vă regăsiţi familiile“...

Am respins cu tărie asemenea gînduri. Poeţii, filozofii spuseseră că lupta omului cu propria-i nenorocire e un spectacol demn de zei ; înfrîngerile şi tăria în suferinţă aveau şi ele măreţia lor ; un caracter atît de nobil şi atît de puternic nu putea să se coboare pînă la nivelul oamenilor de rînd ; cel care ne guvernase cu atîta slavă,

cel care fusese admirat de întreaga lume şi cîrmuise destinul lumii nu putea să-şi sfîrşească viaţa ca un jucător disperat sau ca un amant înşelat. Ce avea să se întîmple cu toţi care credeau şi nădăjduiau în el ? Va ceda el definitiv în faţa duşmanilor ? Faptul că ei doreau cu atîta ardoare acest lucru nu ajungea oare să-l îndemne la rezistenţă ? De altminteri cine putea cunoaşte tainele timpului ? Cine ar îndrăzni să spună cum va fi viitorul ? Cîte n-ar putea aduce schimbarea unui ministru, moartea unui domnitor sau a unuia dintre confidenţii lui, cea mai neînsemnată pasiune, cea mai mărunţă dispută ? etc., etc.

„Cîteva din ideile acestea nu sînt lipsite de interes, spunea Împăratul ; dar ce am putea face în insula aceea izolată ?" — „Sire, vom trăi din trecut, care are cu ce să ne bucure. Nu ne desfătăm oare cu viaţa lui Cezar sau a lui Alexandru ? Dar noi vom avea mai mult, căci o să vă recitiţi, sire !" — „Ei bine, spuse el, vom scrie *Memoriile* noastre. Da, va trebui să muncim ; pentru că şi munca e secera timpului. Şi la urma urmelor fiecare trebuie să-şi urmeze soarta ; aceasta e de asemenea marea mea doctrină [1]. Ei bine, împlinească-se şi soarta mea." Şi

[1] Iată un vechi document pe care circumstanţa de mai sus îl face să devină preţios : este un ordin de zi al primului consul adresat gărzii sale, împotriva sinuciderii.

Ordinul din 22 floreal anul X

„Grenadierul Gobain s-a sinucis din dragoste ; altminteri era un foarte bun băiat. Aceasta e cea de a doua întîmplare de aceeaşi natură petrecută într-o singură lună.

Primul consul ordonă să fie introdus în regulamentul gărzii că :

Un soldat trebuie să ştie să-şi învingă durerile şi tristeţea cauzate de pasiune ; trebuie să ai tot atîta curaj pentru a suferi

din clipa aceea începu să se simtă în largul său, ba chiar vesel, şi trecu la alte subiecte cu totul străine de situaţia noastră.

Vineri 4

În timpul nopţii a venit ordin ca vasul să se pregătească de plecare în zori. Au fost deci întinse pînzele, ceea ce ne-a intrigat peste măsură. Din ziare, din comunicările oficiale şi convorbirile particulare am aflat că urma să fim aduşi în Sfînta-Elena cu vasul *Northumberland ;* ştiam că vasul se afla ancorat la Chatham sau la Portsmouth, în armaj ; puteam conta deci pe un răgaz de opt sau zece zile. *Bellérophon* era prea vechi pentru o astfel de călătorie şi nici nu avea suficiente provizii ; mai mult chiar, vîntul era potrivnic în clipa plecării noastre spre Sfînta-Elena. De aceea, cînd am văzut că vasul nostru urcă pe canalul Mînecii spre est, am luat-o iar de la cap cu incertitudinile şi presupunerile noastre care, de orice natură ar fi fost, ne ofereau alternative mai blînde decît deportarea în Sfînta-Elena.

Eram însă de părere că Împăratul, în aceste momente hotărîtoare, trebuie să protesteze oficial faţă de o astfel de constrîngere violentă. Totuşi, el nu era deloc preocupat de chestiunea deportării şi nu-i acorda nici o atenţie. Oricum, îi spuneam noi, trebuie să pregătim dovezi celor care se interesează de noi, să oferim opiniei publice prilejul de a păstra despre noi amintiri de neşters precum şi argumente pentru apărarea noastră. Am riscat aşadar să-i citesc un text pe care îl schiţasem ; i-a plăcut

cu tărie chinurile sufleteşti ca pentru a sta neclintit sub focul unei baterii.

Să te laşi pradă durerii fără să-i reziştl, să te omori ca să scapi de durere, înseamnă să părăseşti cîmpul de luptă înainte de a fi învins." (n. a.).

sensul în care fusese conceput şi, după ce suprimă cîteva fraze şi corectă cîteva cuvinte, l-a semnat şi l-a trimis lordului Keith. Iată-l :

PROTEST

„În faţa cerului şi a oamenilor, protestez solemn împotriva violenţei la care sînt supus, contra violării drepturilor mele celor mai sacre, dispunîndu-se prin forţă de persoana şi de libertatea mea. Am urcat liber pe *Bellérophon ;* nu sînt prizonier, sînt oaspetele Angliei. Am urcat pe bord chiar din îndemnul căpitanului, care spunea că are ordin din partea guvernului să mă primească şi să mă conducă în Anglia împreună cu suita mea, dacă găsesc că e convenabil. Am venit cu bună credinţă să mă pun sub protecţia legilor Angliei. Din clipa în care m-am urcat pe *Bellérophon,* am ajuns în căminul poporului britanic. Dacă, dînd ordin căpitanului vasului să mă primească pe mine şi suita mea, guvernul n-a voit decît să-mi întindă o cursă, el i-a pătat onoarea şi i-a pîngărit pavilionul.

Dacă s-ar întîmpla un asemenea lucru, în zadar ar mai voi englezii să vorbească după aceea despre lealitatea, despre legile şi libertatea lor ; buna-credinţă britanică va fi pusă la îndoială prin primirea ce ni s-a făcut pe *Bellérophon.*

Fac apel la istorie : ea va sta mărturie că, aflîndu-se într-o mare nenorocire, un inamic care vreme de douăzeci de ani s-a războit cu poporul englez, a venit de bună voie să-şi caute scut sub legile acestuia ; ce altă dovadă mai strălucită de stimă şi de încredere i-ar fi putut da ? Dar cum i s-a răspuns în Anglia la o asemenea generozitate ? Acestui inamic i s-a întins, din prefăcătorie, o

mînă ospitalieră, iar cînd el s-a predat cu bună credinţă, a fost jertfit.

Pe bordul lui *Bellérophon* în plină mare."

Semnat : *Napoleon*

Ducele de Rovigo mi-a spus că Împăratul ceruse să fiu trimis la Londra, la prinţul regent, dar că a fost categoric refuzat.

Marea era agitată, vîntul puternic şi cei mai mulţi dintre noi sufereau de rău de mare. Dar ce putere au chinurile morale asupra neputinţelor fizice ! Căci e poate pentru prima oară în viaţă cînd, pe o asemenea vreme, n-am avut rău de mare...

Duminică 6

Pe la amiază ancorăm la Start-Point unde nici un vas nu putea fi în siguranţă, deşi Torbay nu era decît la doi paşi ; faptul acesta ne-a uimit. Am aflat însă că ţelul nostru era să ieşim în întîmpinarea lui *Northumberland,* căruia i se ordonase să părăsească Portsmouth-ul în cea mai mare grabă. Vasul acesta apăru într-adevăr, însoţit de două fregate încărcate cu trupe ce aveau să constituie garnizoana din Sfînta-Elena. Toate trei au ancorat lîngă noi şi comunicau între ele tot timpul ; se luau în continuare precauţii ca nimeni să nu se apropie de noi...

Amiralii Keith şi Cockburn au venit pe *Bellérophon ;* acesta din urmă comanda vasul *Northumberland.* Au conferit cu Împăratul şi i-au remis un extras al instrucţiunilor privind deportarea şi şederea noastră în Sfînta-Elena. În instrucţiuni se spunea că a doua zi trebuia să ne fie controlate toate efectele, pentru ca, zice-se, argintăria, banii şi diamantele Împăratului şi ale noastre să fie puse sub pază. Am aflat, de asemenea, că tot a doua

zi, urma să ni se ia armele şi să fim transportaţi pe bordul lui *Northumberland*. Iată aceste documente :

ORDINUL AMIRALULUI KEITH CĂTRE MAITLAND, CĂPITANUL VASULUI BELLEROPHON

„Toate armele, oricare ar fi ele, vor fi luate de la francezii aflaţi pe bordul vasului pe care îl comandaţi, indiferent de rangul lor. Ele vor fi strînse cu grijă şi puse sub paza dv. atîta vreme cît ei vor mai rămîne pe *Bellérophon* ; apoi vor fi date în grija căpitanului vasului pe care ei vor fi transbordaţi.

Start-Bay, 6 august, 1815"

INSTRUCŢIUNILE GUVERNULUI CĂTRE AMIRALUL COCKBURN

„Cînd generalul Bonaparte va fi condus de pe *Bellérophon* pe *Northumberland*, pentru amiralul Sir G. Cockburn va fi momentul cel mai potrivit spre a proceda la controlul efectelor pe care generalul le va lua cu el.

Amiralul Sir G. Cockburn va permite generalului să ia cu sine articolele de mobilier, cărţile, vinurile pe care le are cu el. (Vinurile ! remarcă foarte demnă de un ministru englez.)

Prin articole de mobilier se va înţelege argintăria, dar numai dacă nu reprezintă o cantitate atît de mare încît să depăşească nevoile domestice şi să poată fi convertită în bani.

Generalul va trebui să renunţe la bani, la diamante şi la toate biletele negociabile, de orice natură ar fi ele.

Guvernatorul îi va arăta că guvernul britanic nu are intenţia să-i confişte proprietatea, ci doar se însărcinează cu administrarea ei, în scopul de a-l împiedica să facă din avere un instrument de evadare.

Recensământul averii trebuie făcut în prezența cîtorva persoane numite de generalul Bonaparte și va trebui să se întocmească un inventar semnat de aceste persoane ca și de contra-amiral sau de oricare altă persoană desemnată de acesta să asiste la inventariere. Dobînda și capitalul, ținînd seama de valoarea la care se urcă suma, vor fi folosite pentru propriile sale nevoi și, în general, el va dispune de ele după propria sa dorință. În acest scop, din timp în timp, el va aduce la cunoștință dorințele sale, la început amiralului, apoi guvernatorului, după ce acesta va fi fost sosit ; și, cu condiția ca ei să nu găsească vreun motiv de împotrivire, vor da dispozițiile de rigoare și vor plăti cheltuielile cu bonuri din trezoreria majestății sale.

În caz de deces *(ce spirit de prevedere ! ! !)* modul în care se va dispune de bunurile sale va fi stabilit prin testament. Dispozițiile testamentare — poate fi pe deplin asigurat în acest sens — vor fi respectate cu strictețe. Cum s-ar putea întîmpla ca o parte din proprietatea sa să fie considerată ca aparținînd persoanelor din suită, acestea vor fi supuse acelorași reguli.

Plecînd spre Sfînta-Elena, amiralul nu va lua la bord nici o persoană din suita generalului Bonaparte, decît cu propriul ei consimțămînt și după ce îi va fi explicat că ea va trebui să se supună tuturor regulilor care vor fi socotite necesare spre a ne asigura de persoana generalului. Va trebui să i se arate generalului că dacă încearcă să scape, se expune riscului de a fi întemnițat *(întemnițat ! ! !)*, la fel se va proceda și cu oricare persoană din suita sa despre care se va afla că ar încerca să-i favorizeze evadarea. *(Mai tîrziu, parlamentul avea să stabilească pentru aceștia din urmă pedeapsa cu moartea.)*

Toate scrisorile care îi vor fi adresate, la fel ca și scrisorile adresate celor din suită, vor fi date mai întîi amiralului sau guvernatorului care le va citi înainte de a le înmîna destinatarilor ; la fel se va proceda și cu scrisorile scrise de general sau de cei din suită.

Generalul trebuie să știe că guvernatorul și amiralul au primit ordin ferm să transmită guvernului majestății sale oricare din dorințele sau întîmpinările pe care va socoti necesar să le exprime : nimic în această privință nu rămîne la discreția lor ; dar întîmpinările le vor fi date deschise pentru ca ei să poată adăuga la aceste documente observațiile pe care le vor socoti oportune."

E greu de descris totalitatea sentimentelor noastre și natura lor, în aceste momente decisive în care se adunau, grămadă, atîtea violențe, nedreptăți și jigniri.

Împăratul, constrîns să-și reducă suita la trei persoane, se opri asupra marelui-mareșal, asupra mea și a domnilor de Montholon și Gourgaud. Cum instrucțiunile nu-i permiteau împăratului să ia cu el decît trei ofițeri, s-a convenit ca eu să fiu considerat civil, astfel încît datorită unei astfel de interpretări să fie admis și un al patrulea.

Luni 7

...Efectele Împăratului au fost controlate de către un ofițer de vamă și de amiralul Cockburn, care i-au luat patru mii de napoleoni, lăsîndu-i din ei o mie cinci sute ca să-și plătească oamenii ; aceasta era întreaga avere a Împăratului.

Amiralul păru deosebit de jignit de refuzul fiecăruia dintre noi de a-l asista la această operațiune, deși prezența noastră s-ar fi impus. Absența noastră îi demonstra însă limpede cît de ultragiantă pentru Împărat și cît de

puțin onorabilă pentru cel ce o îndeplinea ni se părea această măsură. Veni apoi și clipa în care trebuia să părăsească vasul *Bellérophon.* Împăratul se retrăsese de multă vreme cu marele-mareșal ; noi eram în camera prin care se trecea spre odaia lui ; ușa se deschide ; ducele de Rovigo, cu fața scăldată în lacrimi și hohotind de plîns, cade la picioarele Împăratului ; îi sărută mîinile. Împăratul, calm, îl îmbrățișează și pornește spre șalupă. În drum, salută grațios cu capul pe cei care se află pe punte. Toți ai noștri care rămîn în urmă-i sînt cu ochii în lacrimi ; nu m-am putut reține să nu-i spun lordului Keith cu care discutam în acel moment : „Ați observat, milord, că plîng tocmai cei care rămîn".

Am ajuns pe *Northumberland ;* era pe la unu sau două. Împăratul a rămas pe punte unde discuta bine dispus și familiar cu englezii care se aflau prin preajmă-i...

În sfîrșit, am ridicat pînzele îndreptîndu-ne spre Sfînta-Elena, la treisprezece zile după sosirea la Plymouth și la patruzeci după plecarea noastră din Paris.

Ultimii care părăsesc vasul sînt ceilalți francezi care nu l-au putut însoți pe Împărat și care aveau să ducă cu ei mărturia satisfacțiilor și regretelor lui. S-au vărsat din nou lacrimi și a avut loc o ultimă scenă de despărțire deosebit de mișcătoare. Spre ora șapte Împăratul se retrase în camera ce-i fusese destinată.

Miniștrii englezi au blamat cu asprime respectul care-i fusese arătat Împăratului pe bordul lui *Bellérophon* și au dat ordine în consecință ; drept care pe bordul lui *Northumberland* manifestările și purtarea erau cu totul diferite : în modul cel mai ridicol, oamenii se grăbeau să-și acopere capul în fața Împăratului, li se dăduseră ordine severe să nu-i dea alt calificativ decît cel de *general* și să-l trateze ca atare... Iată deci titlul născocit

pentru cel pe care îl recunoscuseră drept prim consul, pe care îl denumiseră adesea şef al guvernului francez, pe care îl trataseră la Paris ca împărat, pe vremea lordului Lauderdale [1], alături de care poate semnaseră unele documente la Châtillon. De aceea, într-un moment de proastă dispoziţie, Împăratul se exprimă în termeni foarte energici : „Să-mi spună cum vor vrea, căci nu mă vor putea împiedica să fiu *eu*"... Iar Împăratul, care intenţionase ca la debarcarea sa în Anglia să-şi ia un nume de incognito, anume : colonelul *Duroc* sau *Muiron*, nici nu se mai gîndea la o asemenea schimbare de nume din momentul în care constată încăpăţînarea cu care i se dispută adevăratele sale titluri.

De vineri 11 pînă luni 14

Urma să traversăm golful Gasconiei şi să trecem prin dreptul capului Finistère. Vîntul ne era favorabil dar slab ; vremea foarte călduroasă ; zilele se scurgeau cît se poate de monoton. Împăratul dejuna în camera sa la ore foarte neregulate. Noi, francezii, ne luam dejunul la ora zece, după obiceiul nostru ; englezii la opt, după al lor.

În cursul dimineţii, Împăratul îl chema rînd pe rînd pe cîte unul din noi ca să se intereseze de jurnalul vasului, de starea vîntului, de leghele pe care le-am parcurs, să afle noutăţile etc. Citea mult, se îmbrăca pe la orele patru şi trecea atunci în sala comună unde juca şah cu vreunul din noi ; la cinci, amiralul, care tocmai venise de cîteva clipe din camera sa, îl anunţa că cina este servită.

[1] Contele Lauderdale, reprezentantul Scoţiei în Camera lorzilor, fervent susţinător al revoluţiei franceze. După moartea primului ministru Pitt, în 1806, ministrul de externe Fox l-a trimis ca negociator în Franţa. S-a pronunţat împotriva deportării lui Napoleon în Sfînta-Elena (n. t.).

Toată lumea știe că Împăratul nu suferea ca cina să dureze mai mult de un sfert de oră : aici, numai cele două servicii țineau de la o oră pînă la o oră și jumătate ; ceea ce pentru el constituia una dintre cele mai penibile contrarietăți, deși n-a spus niciodată nimic în această privință ; figura, gesturile, întreaga sa persoană rămîneau în mod constant impasibile...

Se știe că englezii au obiceiul să stea foarte mult timp la masă, după desert, ca să bea și să discute ; Împăratul, și așa foarte obosit de serviciul care dura atît de mult, nu putea suporta acest obicei ; de aceea, încă din prima zi, imediat după cafea, s-a ridicat și s-a dus pe punte ; marele-mareșal și cu mine l-am însoțit. Fapt de care amiralul a fost foarte surprins ; și-a permis să vorbească despre acest lucru, împreună cu ai săi, cu oarecare ușurință, dar contesa Bertrand, a cărei limbă maternă era engleza, a intervenit cu înflăcărare : „Nu uitați, domnule amiral, că aveți de a face cu cel care a fost stăpînul lumii, și căruia regii îi cereau onoarea de a-i admite la masa lui". — „Este adevărat", a răspuns amiralul.

Și acest ofițer, care altminteri avea o judecată sănătoasă, o comportare destul de cuviincioasă și uneori era foarte amabil, din clipa aceea a dat dispoziții să se respecte obiceiurile Împăratului : se servea mai repede la masă și i se aducea din timp cafeaua Împăratului și celor ce urmau să-l însoțească.

Împăratul se plimba atunci pe punte, cu marele-mareșal și cu mine, pînă se înnopta ; plimbarea aceasta a devenit o obișnuință zilnică și consacrată.

Împăratul intra apoi în salon și juca împreună cu noi *douăzeci și unu*. De obicei se retrăgea după o jumătate de oră...

De miercuri 16 pînă luni 21

Am trecut pe lîngă capul Finistère la 16 și pe lîngă capul Saint-Vincent la 18 ; am ajuns în dreptul strîmtorii Gibraltar la 19 și în zilele următoare ne-am continuat drumul de-a lungul Africii, spre Madera. Călătoria noastră nu oferea nimic remarcabil și toate zilele se asemănau între ele prin obișnuințele noastre și prin felul în care ne petreceam vremea ; doar subiectele de conversație mai puteau aduce o oarecare varietate...

În fiecare seară după cină, Împăratul, după cum am mai spus, se ridica de la masă cu mult înaintea tuturor, iar marele-mareșal și cu mine îl urmam întotdeauna pe punte ; adesea rămîneam cu el numai eu, pentru că marele-mareșal se ducea să-i țină tovărășie soției sale care era mereu suferindă.

Împăratul, după primele observații despre vreme, despre siajul vasului, despre vînt, aborda un subiect de conversație, sau revenea chiar la cel din ajun sau din zilele precedente, și după ce ne plimbam de zece sau douăsprezece ori de-a lungul punții, de obicei mergea să se sprijine pe penultimul tun din stînga vasului, aproape de puntea superioară. *Midshipmen*-ii (tineri aspiranți) au remarcat în curînd această preferință și tunul nu a mai fost numit de atunci înainte decît *tunul Împăratului.*

În locul acela, Împăratul stătea adesea de vorbă ore întregi, și acolo am auzit, pentru întîia dată, o parte din cele ce vă voi povesti, prevenindu-vă totodată, că transpun aici și ceea ce am adunat mai tîrziu în multele convorbiri ulterioare, propunîndu-mi să prezint astfel acum și grupat, tot ce am notat ca fiind remarcabil despre acest subiect. Poate că aici este locul de a spune sau a repeta odată pentru totdeauna că în jurnalul acesta e prea puțină ordine și metodă, deoarece timpul mă presează, deoarece

contemporanii îl așteaptă, îl doresc, și pentru că starea sănătății mele îmi interzice orice migală : mi-e teamă că nu voi avea timp să-l termin. Iată scuzele mele și motive reale de indulgență față de stilul povestirii și ordinea subiectelor : reproduc în grabă ceea ce găsesc în note ; rămîn aproape la prima redactare.

Numele de Bonaparte se scrie cînd *Bonaparte*, cînd *Buonaparte*, așa cum prea bine știu toți italienii. Tatăl lui Napoleon îl scria Buonaparte ; un unchi, arhidiaconul Lucien, care după moartea acestuia a fost pentru Napoleon și pentru frații săi un al doilea tată, îl scria în același timp și sub același acoperiș Bonaparte. În timpul tinereții, Napoleon semna totdeauna Buonaparte, ca și tatăl său. Ajungînd comandant al armatei din Italia avu multă grijă să nu altereze această ortografie care avea o pronunțată nuanță italienească ; mai tîrziu însă, fiind printre francezi, și-a francizat numele și nu a mai semnat decît Bonaparte.

În Italia, familia aceasta a jucat mult timp un rol deosebit ; era foarte puternică la Treviso ; se afla înscrisă în cartea de aur a Bolognei, iar membrii ei se numărau printre patricienii florentini.

Cînd Napoleon, pe vremea aceea general al armatei din Italia, intră învingător în Treviso, capii orașului îl întîmpinară bucuroși, înfățișîndu-i titluri și documente care dovedeau că familia sa avusese acolo un rol foarte important.

La întîlnirea de la Dresda, înainte de campania din Rusia, împăratul Francisc îl informă într-o zi pe împăratul Napoleon, ginerele său, că familia Bonaparte fusese suverană în Treviso : că era sigur de cele spuse deoarece a cerut să i se prezinte toate documentele. Napoleon i-a răspuns rîzînd că în privința aceasta nu-l

interesa nimic şi prefera mai degrabă să fie Rudolf de Habsburg [1] al familiei sale. Francisc dădea însă mai multă importanţă acestor lucruri ; susţinea că este indiferent dacă ai fost bogat şi ai sărăcit ; dar că este un lucru inestimabil să fi fost suveran şi că ar fi trebuit să-i spună toate acestea Mariei-Luisa, care s-ar fi bucurat foarte mult.

În timpul campaniei din Italia, cînd Napoleon intră în Bologna, Marescalchi, Caprara şi Aldini, deputaţi în senatul oraşului, care de atunci au devenit bine cunoscuţi în Franţa, i-au prezentat cu o deosebită complezenţă cartea de aur în care se găsea înscris numele şi stema familiei sale.

Mai multe case şi edificii din Florenţa atestă încă influenţa de care s-a bucurat în acest oraş familia Bonaparte ; multe din ele păstrează emblema ei.

Un corsican sau bolognez, Cesari, mi se pare, care se afla la Londra, şocat fiind de felul cum guvernul britanic primise scrisoarea paşnică a generalului Bonaparte care intra în consulat, publică atunci o seamă de mărturii genealogice care stabileau înrudirea lui Napoleon cu antica familie d'Este, Welf sau Guelf, din care se presupunea că se trăgeau şi regii de atunci ai Angliei.

Ducele de Feltre, ministrul Franţei în Toscana, a adus la Paris, din galeria Medici, portretul unei Buonaparte, căsătorită cu un prinţ din această familie. Mama papei Nicolae al V-lea sau a lui Paul al V-lea de Sarzana era şi ea o Bonaparte.

Tot un Bonaparte fusese împuternicit să semneze tratatul prin care Livorno era schimbat cu Sarzana. Şi unui Bonaparte îi datorăm, în epoca renaşterii literaturii, una

[1] Fondatorul monarhiei austriece în secolul al XIII-lea (n. t.).

dintre cele mai vechi comedii, şi anume *Văduva,* care se află la Biblioteca Publică din Paris.

Cînd Napoleon, în fruntea armatei din Italia, se îndrepta spre Roma şi primea la Tolentino propunerile papei, unul dintre negociatorii inamici făcu observaţia că el era singurul francez care, de la conetabilul de Bourbon încoace, ameninţase vreodată Roma ; dar, spunea el, împrejurarea aceasta e cu atît mai bizară cu cît istoria primei expediţii fusese scrisă tocmai de un strămoş al celui care o comandă acum pe cea de a doua, şi anume de monseniorul Nicola Buonaparte, care a scris într-adevăr *Jefuirea Romei de către conetabilul de Bourbon...*

Domnul de Cetto, ambasadorul Bavariei, mi-a spus adesea că arhivele din München deţin un mare număr de documente care ilustrează faima acestei familii.

În timpul domniei sale, Napoleon a refuzat în mod constant orice fel de investigaţie, ba chiar şi conversaţiile în legătură cu acest subiect. Fiind prim consul dezaprobă cu atîta tărie prima tentativă de acest fel, încît nimeni n-a mai încercat să revină asupra acestei chestiuni. Cineva publicase atunci o genealogie în care lega familia Bonaparte de vechii regi nordici ; Napoleon ceru ca această încercare de flaterie să fie persiflată într-un articol de ziar, care se încheia prin concluzia că nobleţea primului consul nu datează decît de la Montenotte sau din 18 brumar.

Această familie, ca multe altele, fusese victima numeroaselor revoluţii care au devastat oraşele Italiei ; tulburările din Florenţa aduseseră familia Bonaparte în rîndurile *fuorusciti*-lor (emigranţilor). Unul dintre membrii ei se retrase, la început la Sarzana, şi de acolo trecu în Corsica, de unde descendenţii săi îşi trimiteau mereu fiii în Toscana, unde se afla ramura ce rămăsese la San Miniato.

De mai multe generații, cel de-al doilea copil al acestei familii purta în mod constant numele de *Napoleon*, moștenit de la un Napoleon de Ursino, celebru în analele militare ale Italiei...

Ar fi însă greu de înfățișat aici legăturile genealogice numai pe baza conversațiilor, mai ales că Împăratul spunea rîzînd că nu s-a uitat niciodată la pergamentele sale. Acestea au fost tot timpul păstrate de fratele său Joseph, pe care îl numea glumind *genealogistul familiei*. Și în legătură cu aceasta, de teamă să nu uit, voi consemna aici că tot lui i-a înmînat Împăratul, în momentul plecării de pe insula Aix, un volum conținînd scrisorile autografe ce i-au fost adresate de toți suveranii Europei. Și nu o singură dată i-am spus Împăratului cît sînt de îndurerat că s-a despărțit de un manuscris istoric atît de prețios [1] :

[1] Cînd m-am reîntors în Europa n-am uitat să mă interesez de aceste prețioase documente și i-am sugerat prințului Joseph să le dea la copiat pentru a fi mai sigur că se vor păstra. Spre marea mea durere am aflat că acest monument istoric se rătăcise ; că nu se mai știa ce s-a întîmplat cu el ! În mîinile cui va fi ajuns ? Putea oare acela să aprecieze o astfel de colecție și să o păstreze pentru istorie ?

După prima apariție a *Memorialului* meu, iată ce am aflat în această privință din lucrarea d-lui O'Meara, ediția din Londra, 1822, pagina 416 :

„Înainte de a pleca din Rochefort spre America, prințul Joseph a considerat că e prudent să depună aceste prețioase documente în mîinile unei persoane pe a cărei integritate avea toate motivele să conteze ; dar se pare că această persoană l-a trădat în mod josnic ; căci acum cîteva luni aceste scrisori originale au fost aduse la Londra cu intenția de a fi vîndute la prețul de treizeci de mii de lire sterline, ceea ce a fost imediat comunicat miniștrilor majestății sale și ambasadorilor străini. Am aflat din sursă sigură că ambasadorul Rusiei a plătit o răscumpărare de zece mii lire numai pentru scrisorile împăratului său. Printre diversele pasaje care mi-au fost citate de către cei ce au avut norocul să citească aceste

Tatăl lui Napoleon, Charles Bonaparte, era un om foarte înalt, frumos, bine făcut ; a primit o bună educaţie la Roma şi la Pisa, unde a studiat dreptul ; era plin de înflăcărare şi de energie. Cu prilejul consultului extraordinar din Corsica, atunci cînd se propunea ca insula să se supună Franţei, el a rostit un discurs ce a înflăcărat toate inimile ; nu avea pe vremea aceea decît douăzeci de ani. „Dacă, pentru a fi libere nu li s-ar cere decît voinţă, toate popoarele ar fi libere : istoria ne învaţă însă că puţine au dobîndit binefacerile libertăţii pentru că puţine au avut energia, curajul şi virtuţile necesare."

Cînd insula a fost cucerită, voise să-l însoţească pe Paoli [1] în emigraţie ; un bătrîn unchi, arhidiaconul Lucien, care exercita autoritatea părintească asupra familiei, l-a silit să se reîntoarcă.

În 1779, Charles Bonaparte a fost deputat, la Paris, reprezentant al nobilimii din Corsica, şi îl luase cu el pe Napoleon care atunci avea zece ani. Trecuse pe la Florenţa, unde a obţinut o scrisoare de recomandare de la marele duce Leopold către sora sa Marie-Antoinette, regina Franţei. El a primit această scrisoare datorită rangului şi consideraţiei care, în mod notoriu, la Florenţa, erau atribuite numelui şi originii sale toscane...

---

documente autografe remarc o scrisoare a regelui Prusiei care scria că *«a simţit totdeauna un sentiment părintesc faţă de Hanovra»*. În general se pare, după cum reiese din aceste scrisori, că suveranii solicitau insistent să obţină noi teritorii"... (n. a.).

[1] *Pascale Paoli*, general corsican. A luptat pentru emanciparea insulei de sub dominaţia genoveză. După ce Franţa a anexat Corsica (1768), a părăsit insula. Cînd a izbucnit revoluţia, a cerut ajutorul Angliei cu gîndul de a obţine independenţa Corsicii. Din această cauză Convenţia l-a pus în afara legii (1793) şi a trăit pînă la sfîrşitul vieţii în exil, în Anglia.

Familia Bonaparte a fost una dintre cele mai înflăcărate susţinătoare ale lui Paoli pînă în momentul în care englezii au intervenit alături de insurgenţi (n. t.).

Charles Bonaparte a murit la treizeci şi opt de ani, de o tumoare la stomac...

Charles Bonaparte s-a căsătorit cu d-şoara Letizia Ramolino, a cărei mamă, devenind văduvă, se măritase cu d-l Fesch, căpitan într-unul din regimentele elveţiene pe care Genova le întreţinea de obicei în insulă. Din această de a doua căsătorie s-a născut cardinalul Fesch, care ajunsese astfel frate vitreg al Doamnei şi unchi al Împăratului.

Doamna[1] a fost una dintre cele mai frumoase femei din vremea sa; frumuseţea ei era cunoscută în toată insula...

În timpul războiului de eliberare a Corsicii, Doamna a împărtăşit adesea pericolele prin care trecea soţul ei şi care se arătase în acea împrejurare deosebit de înflăcărat. Ea îl însoţea uneori, călare, în expediţiile lui, mai ales în epoca în care era însărcinată cu Napoleon. Doamna avea un caracter generos, tărie sufletească, multă noblеţe şi mîndrie. A avut treisprezece copii şi ar fi putut să mai aibă încă mulţi alţii, dacă ne gîndim că a rămas văduvă cam la treizeci de ani şi că facultatea de a avea copii i s-a prelungit pînă după vîrsta de cincizeci de ani. Din aceşti treisprezece copii au trăit numai cinci băieţi şi trei fete, şi toţi au jucat un rol important în timpul domniei lui Napoleon.

Joseph, cel mai mare dintre toţi, pe care la început familia voise să-l consacre carierei ecleziastice, la insistenţele arhiepiscopului de Lyon, Marbeuf, care administra averea, şi-a făcut studiile în consecinţă; el a refuzat însă categoric să se facă preot în momentul în care urma să fie hirotonist. A fost succesiv rege al Neapolelui şi al Spaniei.

[1] Abreviere a titlului: Doamna Mamă a majestăţii sale (n. t.).

Louis a fost rege al Olandei și Jerôme rege al Westfaliei ; Elisa, mare ducesă de Toscana, Caroline, regină a Neapolelui ; Pauline, prințesă Borghese. Lucien, pe care o a doua căsătorie și o anume lipsă de caracter l-au privat de coroană, și-a înnobilat însă opoziția și diferendele pe care le-a avut cu fratele său, aruncîndu-i-se în brațe în momentul cînd acesta s-a reîntors de pe insula Elba și cînd situația lui era departe de a fi sigură...

De duminică 27 august pînă joi 31

...Continui să scriu ceea ce am aflat în diferite ocazii despre primii ani din viața Împăratului.

Napoleon s-a născut la 15 august 1769, spre amiază, de ziua Adormirii Maicii Domnului.

Mama sa, cu un moral și un fizic deosebit de puternice, și care făcuse războiul însărcinată fiind cu el, voi să meargă la liturghie, dată fiind sărbătoarea din ziua aceea ; fu însă silită să se reîntoarcă în cea mai mare grabă, dar nu mai reuși să ajungă în odaia ei și își născu fiul pe unul din covoarele acelea antice, cu desene mari reprezentînd eroi din fabule sau poate din *Iliada ;* fiul acesta era Napoleon.

Încă de mic copil, Napoleon era vioi, isteț, ager, extrem de sprinten și, spunea el, îl domina total pe fratele său mai mare, Joseph...

Napoleon a intrat la școala militară din Brienne cam la vîrsta de zece ani. Numele său, pe care îl pronunța cu accent corsican, adică Napoilloné, i-a atras porecla de *paie-n nas* [1].

În această epocă s-a produs o schimbare în caracterul lui Napoleon. Contrar acelor istorii apocrife care îi prezen-

[1] *Paille au nez* (pai în nas) are o pronunție aproape identică cu poilloné (n. t.).

tau viața în anecdote, la Brienne, Napoleon a fost blînd, liniștit, sîrguincios și de o mare sensibilitate. Într-o zi, un pedagog, brutal din fire și care, spunea Napoleon, nu ținea seama de nuanțele psihice și morale ale copilului, îl pedepsi să îmbrace o haină de pănură și să-și ia cina în genunchi, la ușa sălii de mese, ceea ce era un fel de dezonorare. Cînd să execute pedeapsa, Napoleon, care avea mult amor propriu și o mare mîndrie, făcu o criză subită de vomă și avu un atac de nervi. Directorul școlii, care din întîmplare trecea pe-acolo, interveni pe dată mustrîndu-l pe pedagog pentru lipsa lui de discernămînt, iar părintele Patrault, profesorul de matematică, veni în goană plîngîndu-se că cel mai bun elev al său e înjosit în felul acesta.

La vîrsta pubertății Napoleon deveni ursuz, sumbru ; lectura ajunse pentru el un fel de pasiune, dusă pînă la extrem ; devora toate cărțile. În timpul acela, pedagogul și meditatorul lui la aritmetică era Pichegru...

...Dotat cu multă inteligență, Pichegru deveni, de îndată ce vîrsta îi îngădui, pedagog și meditator pe lîngă părintele Patrault, care îl învățase matematica. Se gîndea să intre în rîndurile ordinului Sfîntului Francisc de Paul : aceasta era singura lui ambiție și coincidea cu vederile mătușii sale ; dar părintele Patrault îl convinse să renunțe, spunîndu-i că meseria lor nu mai ține pasul cu mersul vremii și că Pichegru ar trebui să se gîndească la altceva mai bun ; îl convinse să se înroleze în artilerie, unde fu surprins de Revoluție ca subofițer. Cariera sa militară e cunoscută : el a cucerit Olanda. Și astfel părintele Patrault are meritul de a fi avut printre elevii săi pe doi dintre cei mai mari generali ai Franței moderne...

Napoleon nu păstra despre Pichegru decît o amintire vagă ; reținuse doar că era înalt și avea o față roșie.

Se pare că nu la fel stăteau lucrurile cu Pichegru care păstrase despre Napoleon amintiri puternice. Cînd a trecut în partidul regalist și a fost întrebat dacă n-ar putea ajunge la generalul comandant al armatelor din Italia, Pichegru a răspuns : „E pierdere de timp ; l-am cunoscut încă din copilărie și cred că are un caracter inflexibil : dacă și-a ales o cale, n-o să și-o schimbe"...

„În 1784 [1] Napoleon a fost unul dintre cei pe care obișnuitul concurs de la Brienne îl desemnă să meargă la școala militară din Paris spre a-și desăvîrși educația. Alegerea se făcea anual de către un inspector care vizita cele douăsprezece școli militare ; această funcție o deținea cavalerul de Keralio, ofițer general, autor al unui tratat de tactică și fost preceptor al actualului rege al Bavariei, în copilărie duce de Deux-Ponts ; era un bătrîn amabil, cît se poate de potrivit în această funcție ; iubea copiii ; se juca împreună cu ei, după ce îi examina, și pe cei care îi plăceau în mod deosebit îi invita să ia masa împreună cu el la frații ordinului Sfîntului Francisc de Paul. Față de tînărul Napoleon, pe care îl stimula prin toate mijloacele, avea o mare afecțiune ; el l-a desemnat să meargă la Paris, deși nu avea încă vîrsta prescrisă. Băiatul nu era tare decît la matematică, și călugării au fost de părere că ar fi bine să mai aștepte un an, avînd astfel timp să se pregătească temeinic și la celelalte materii, dar cavalerul de Keralio nici nu voi să audă și spuse : «Știu ce fac ; nu trec peste regulă, ca să-i fac o favoare ; nu-l cunosc pe acest copil, dar o fac tocmai din pricina lui : întrezăresc în el o scînteie de care trebuie să ne îngrijim cît mai bine». La foarte puțină vreme după aceea bunul cavaler muri. Cel ce-i urmă, domnul de Régnaud, care poate că n-ar fi avut perspicacitatea lui, duse totuși

[1] Text dictat de Napoleon (n. a.).

la îndeplinire însemnările pe care le găsi și tînărul Napoleon fu trimis la școala militară din Paris"...

Napoleon n-avea decît optsprezece ani, cînd abatele Raynal [1], uimit de vastele lui cunoștințe, l-a apreciat într-o asemenea măsură încît a făcut din el podoaba dejunurilor sale științifice. În sfîrșit, celebrul Paoli, față de care Napoleon avusese la început un adevărat cult, dar îl găsi pe neașteptate în fruntea unui partid ce i se împotrivea, din clipa în care voise să-i favorizeze pe englezi în detrimentul Franței, avea obiceiul să spună că acest tînăr era *croit după modelul anticilor* și că era *un erou din Plutarc*.

În 1787, Napoleon părăsi școala militară pentru a intra în regimentul La Fère, în calitate de locotenent secund, de unde trecu apoi, ca locotenent-prim în regimentul din Grenoble.

Absolvind școala militară, Napoleon se prezentă la regimentul său care se afla la Valence. În prima iarnă pe care o petrecu aici, a avut ca tovarăși de masă pe Lariboisière, pe care, ajungînd împărat, l-a făcut inspector general al artileriei, pe Sorbier care îi urmă lui Lariboisière în aceeași funcție ; pe d'Hédouville-junior, ministru plenipotențiar la Frankfurt ; pe Mallet, fratele celui care se afla în capul încăierărilor din Paris, din 1812, pe un anume Mabille pe care, după reîntoarcerea sa din emigrație, Împăratul îl numi ceva mai tîrziu în administrația poștei ; pe Rolland de Villarceaux, devenit prefect la Nîmes ; pe Desmazzis-junior, colegul său de la școala militară și tovarășul său din anii copilăriei, căruia, devenind împărat, îi încredință custodia mobilierului coroanei.

[1] La început profesor și predicator, s-a dedicat mai tîrziu carierei literare, fiind cunoscut mai ales ca autor al unor lucrări istorice. A fost membru al Institutului (n. t.).

Ofiţerii erau mai mult sau mai puţin avuţi ; Napoleon făcea parte din prima categorie : primea din partea familiei o mie două sute de franci — o sumă foarte mare pentru un ofiţer. În tot regimentul numai doi aveau cabrioletă sau trăsură şi aceştia erau consideraţi mari bogătaşi...

La optsprezece-douăzeci de ani, Împăratul era unul dintre oamenii cei mai instruiţi, avea o gîndire profundă şi o logică riguroasă. Citise imens de mult şi meditase adînc. Avea spiritul viu, prompt ; vorbirea energică. Oriunde s-ar fi aflat, era remarcat imediat şi avea mult succes la persoane de ambe sexe, dar mai ales la sexul preferat la acea vîrstă, care desigur că îl plăcea pentru ideile sale noi şi subtile, pentru raţionamentele lui îndrăzneţe. Bărbaţii se temeau probabil de logica lui şi de discuţiile în care în mod firesc îl antrena conştiinţa propriei sale forţe.

Mulţi dintre cei care l-au cunoscut în primii ani ai tinereţii i-au prezis o carieră extraordinară ; şi nici unul n-a fost surprins cînd ea s-a realizat. Cam în timpul acela el cîştigă, păstrîndu-şi anonimatul, un premiu al Academiei din Lyon, pentru răspunsul dat la întrebarea lui Raynal : „Care sînt principiile şi instituţiile prin care oamenii pot deveni cît mai fericiţi cu putinţă ?“ Memoriul anonim a fost apreciat în mod deosebit ; era de altminteri scris în deplină conformitate cu ideile epocii. Începea cu întrebarea ce anume e fericirea şi răspundea : să te bucuri integral de viaţă, în modul cel mai potrivit cu alcătuirea noastră morală şi fizică. Devenit Împărat, vorbi o dată despre această împrejurare cu d-l de Talleyrand, care fiind un subtil curtean, îi aduse, după opt zile, faimosul memoriu, descoperit în arhivele Academiei din Lyon. Era iarnă. Împăratul luă manuscrisul, citi cîteva pagini, şi aruncă în foc această primă producţie din tine-

reţe. „Cum nu poţi să le prevezi pe toate, spunea Napoleon, d-l de Talleyrand nu şi-a făcut nici o copie după manuscris“...

Lumea crede în general că în anii tinereţii sale Napoleon a fost taciturn, sumbru, morocănos ; dar dimpotrivă, la începutul carierei sale era foarte vesel. Aici plăcerea lui cea mai mare e să ne povestească despre strengăriile din şcoala de artilerie ; iar cînd se lasă furat de amintirile anilor fericiţi din prima sa tinereţe, pare să uite de nenorocirile ce ne înlănţuie...

Împrejurările şi gîndirea matură au modificat mult caracterul lui Napoleon. Pînă şi stilul său, astăzi atît de simplu şi laconic, era emfatic şi stufos. În perioada Adunării Legislative, Napoleon deveni grav, sobru şi puţin comunicativ. Campania din Italia a marcat o altă epocă în evoluţia caracterului său. Fiind extrem de tînăr cînd a preluat comanda armatei, i se cerea o atitudine foarte rezervată şi o comportare reţinută : „Era necesar, era indispensabil, spunea el, ca să pot comanda unor oameni care, prin vîrstă, mă depăşeau cu mult : de aceea conduita mea a fost ireproşabilă, exemplară. Mă arătam a fi un Caton ; cred că tuturor li se părea că sînt, şi eram într-adevăr un filozof, un înţelept.“ Cu un astfel de caracter s-a prezentat el pe scena lumii.

Cînd a izbucnit Revoluţia, Napoleon se găsea în garnizoana din Valence ; în acel moment se acorda o importanţă deosebită campaniei întreprinse pentru a convinge ofiţerii de artilerie să emigreze ; aceştia, la rîndul lor, erau de opinii foarte diferite. Napoleon, adept al ideilor zilei, înclinat, din instinct, spre fapte mari şi înflăcărat de ideea gloriei naţionale, se alătură Revoluţiei, iar exemplul său a influenţat marea majoritate a regimentului.

Sub Adunarea Constituantă el a fost un patriot entuziast ; Legislativa marcă însă o epocă nouă pentru ideile şi pentru opiniile sale...

De vineri 1 septembrie pînă miercuri 6

...În septembrie 1793 Napoleon Bonaparte, în vîrstă de douăzeci şi patru de ani, era încă necunoscut lumii pe care avea s-o copleşească cu numele său ; era locotenent-colonel de artilerie şi se afla de cîteva săptămîni la Paris, venind din Corsica, unde împrejurările politice îl obligaseră să cedeze în faţa facţiunii lui Paoli. Englezii tocmai ocupaseră Toulon-ul şi era nevoie de un ofiţer de artilerie remarcabil care să conducă operaţiunile de asediu ; fu trimis Napoleon. Acolo îl va întîlni istoria, care nu îl va mai părăsi niciodată ; acolo începe nemurirea sa...

Napoleon soseşte la cartierul general ; ia legătura cu generalul Cartaux, un om mîndru, aurit, spune el, din cap pînă-n picioare, care îl întrebă ce misiune are. Tînărul ofiţer prezintă cu modestie scrisoarea prin care e trimis ca, în subordinea generalului, să conducă operaţiunile de artilerie. „E inutil, îi spune acest om trufaş, răsucindu-şi mustaţa ; n-avem nevoie de nimic pentru a cuceri Toulon-ul. Fiţi totuşi binevenit ; vom împărţi mîine gloria de a-l fi trecut prin foc, fără să vă fi dat nici o osteneală.“ Şi îl pofti să rămînă la cină.

Sînt treizeci la masă, dar numai generalul e servit ca un prinţ ; ceilalţi sînt morţi de foame ; fapt care, în acea epocă a egalităţii, îl şochează în mod deosebit pe nou-venit. În zori, generalul îl ia în cabrioleta sa ca să admire, spunea el, pregătirea de ofensivă. De îndată ce depăşesc înălţimea şi zăresc rada, coboară din trăsură şi o pornesc pe coastă, prin vii. Comandantul artileriei observă atunci

cîteva tunuri și niște lucrări în teren despre care nu se putea spune cu precizie ce rost aveau.

— Sint bateriile noastre, D...[1], nu-i așa ? întreabă mîndru generalul adresîndu-se aghiotantului, omul său de încredere.

— Da, domnule general.

— Și depozitul de muniții ?

— Acolo, la doi pași.

— Și ghiulelele înroșite ?

— În casele din apropiere unde două companii le încălzesc încă din zori.

— Și cum vor fi transportate ghiulelele astea înroșite ?

Ajungînd aici, amîndoi rămîn în mare încurcătură și îl întreabă pe ofițerul de artilerie dacă, potrivit principiilor lui, ar putea remedia situația. Acesta, înclinat să creadă că totul e o mistificare, dacă cei doi interlocutori nu s-ar fi comportat atît de firesc (căci, se aflau la cel puțin o leghe și jumătate de obiectivul ce trebuia atacat), încercă foarte rezervat, cu multe menajamente și gravitate, să-i convingă că, înainte de a se preocupa de ghiulelele înroșite, ar trebui să se asigure de bătaia tunurilor, încercîndu-le mai întîi la rece. A reușit cu mare greutate să-i convingă, și numai pentru că folosi în mod fericit expresia tehnică *lovitură de probă,* care îi impresionă puternic, făcîndu-i să se ralieze la părerea sa. Se trage deci această lovitură de probă ; ghiuleaua n-ajunge însă decît la o treime din distanța necesară, iar generalul și aghiotantul său încep să tune și să fulgere împotriva marsiliezilor și a aristocraților care, fără îndoială, din răutate au alterat pulberea. Între timp sosește, călare, reprezentantul poporului : era Gasparin, un om de bun simț, și care fusese și el militar. Din clipa accea, judecînd

[1] *Dupas*, colonel, apoi în timpul Imperiului, general (n. t.).

ansamblul circumstanţelor şi afirmîndu-şi cu îndrăzneală părerile, Napoleon se înflăcărează, se adresează reprezentantului poporului cerîndu-i să-i fie predată conducerea absolută a operaţiunilor cu care fusese însărcinat, demonstrează fără menajamente că tot ce s-a făcut dovedeşte o nemaipomenită ignoranţă, şi preia din acel moment comanda asediului pe care, de atunci începînd, îl conduce ca un adevărat şef...

Pentru a preveni dificultăţile ce se puteau ivi, reprezentantul decise ca generalul Cartaux să-i prezinte comandantului artileriei planul său de atac, în mare, urmînd ca acesta să pună la punct detaliile în conformitate cu regulile armatei sale. Iată care a fost memorabilul plan al lui Cartaux :

„Comandantul artileriei va bombarda Toulon-ul timp de trei zile, după care eu îl voi ataca din trei direcţii şi îl voi cuceri".

La Paris însă, comitetul de geniu găsi că această măsură expeditivă era mai mult glumeaţă decît iscusită, ceea ce contribui la rechemarea lui Cartaux...

În toate disputele dintre Cartaux şi comandantul artileriei, care de cele mai multe ori aveau loc de faţă cu soţia generalului, aceasta lua totdeauna partea ofiţerului de artilerie spunîndu-i soţului ei cu naivitate : „Dar lasă-l în pace pe acest tînăr care ştie mai multe decît tine ; el nu-ţi cere nimic ; nu-ţi dai seama că gloria îţi va rămîne ţie ?"

Această femeie avea mult bun simţ. Fiind la Paris, după rechemarea soţului ei, iacobinii din Marsilia pregătiră pentru familia dizgraţiată o serbare fastuoasă ; cum în timpul mesei veni vorba de comandantul artileriei pe care toţi îl ridicau în slăvi, ea spuse : „Să nu vă încredeţi în el, căci acest tînăr are prea multă minte ca să rămînă

mult timp un *sans-culotte* [1]". La care generalul exclamă plin de gravitate și cu voce de stentor : „Noi, cetățeană Cartaux, noi deci sîntem niște dobitoci !" — „Nu susțin asta, dragul meu, dar... trebuie să-ți spun că e altfel decît tine."

Într-o zi, la cartierul general, sosi, venind de la Paris, o caleașcă superbă ; era urmată de o a doua, a treia, a zecea, a cincisprezecea etc. E de înțeles mirarea și curiozitatea pe care au stîrnit-o în vremurile acelea de simplitate republicană ; nici regele n-ar fi călătorit cu mai multă pompă. Toate fuseseră rechiziționate din capitală ; multe erau de la curtea regală ; coboară din ele cam vreo șaizeci de militari foarte eleganți, care cer să vorbească cu generalul ; se duc la el cu solemnitatea unor ambasadori : „Cetățene general, spune un om din ceată, noi venim de la Paris ; patrioții sînt indignați de inactivitatea și de încetineala ta ; de mai multă vreme pămîntul republicii noastre e violat ; ea freamătă de mînie că n-a fost încă răzbunată ; ea se întreabă de ce Toulon-ul n-a fost cucerit încă, de ce n-a fost încă incendiată flota engleză. În indignarea sa, ea face apel la cei viteji ; noi ne-am prezentat la chemarea ei și iată-ne arzînd de nerăbdare să-i îndeplinim dorința. Sîntem tunari voluntari din Paris ; poruncește să ni se dea tunuri și mîine vom porni împotriva dușmanului."

Uluit de o asemenea comportare, generalul se întoarce spre comandantul artileriei care-i promite, în șoaptă, că mîine îl va scăpa de fanfaronii aceia. Sînt copleșiți cu laude iar în zorii zilei comandantul artileriei îi conduce pe poziție și le pune la dispoziție cîteva piese de artilerie. Mirați că sînt complet descoperiți, întreabă

[1] *Sans-culotte*, termen prin care, în timpul Convenției, aristocrații îi desemnau pe revoluționari (n. t.).

dacă nu ar exista cumva vreun adăpost, vreun parapet. Li se răspunde că acelea erau bune altădată, că acum nu mai sînt la modă, deoarece patriotismul ţine loc de toate. În timpul acestui colocviu, iată însă că o fregată engleză trage o salvă şi toţi fanfaronii o iau la fugă. Soldaţii din tabără încep să-i huiduiască ; unii se făcură nevăzuţi, alţii se retraseră modeşti în ultimele rînduri...

Într-adevăr, Napoleon a cucerit Toulon-ul şi totuşi, în toate relatările numele lui abia e pomenit. El ţinea oraşul în mînă cînd încă nimeni din armată nu bănuia care e realitatea : după ce cucerise Micul Gibraltar, pe care el îl considerase totdeauna cheia şi ţelul acţiunilor sale, Napoleon îi spuse bătrînului general Dugommier, care era frînt de oboseală : „Mergeţi şi vă odihniţi ; Toulon-ul este acum cucerit şi poimîine o să puteţi dormi în oraş". Cînd Dugommier văzu că faptul e într-adevăr împlinit, fu cuprins de entuziasm şi admiraţie amintindu-şi că tînărul comandant al artileriei anticipase totdeauna, cu precizie, cum anume se vor desfăşura lucrurile, şi nu avea destule cuvinte de laudă la adresa lui. E foarte adevărat, aşa cum o dovedesc şi anumite documente ale vremii, că generalul înştiinţase comitetele din Paris că împreună cu el se află un tînăr căruia trebuie să i se dea toată atenţia deoarece era sortit, de oricare parte s-ar fi aflat, să atîrne foarte greu în balanţă. Trimis la armata din Pirineii Orientali, Dugommier ar fi voit să-l ia cu sine pe tînărul comandant al artileriei, dar nu reuşi. Vorbea însă neîncetat despre el, şi cînd această armată, după pacea cu Spania, fu trimisă ca s-o întărească pe cea din Italia, în fruntea căreia, foarte curînd, Napoleon fu numit general şef, acesta se pomeni sosind în mijlocul unor ofiţeri care, după toate cîte le auziseră de la Dugommier, îl priveau cu un nemărginit interes.

În ceea ce-l privește pe Napoleon, succesul său de la Toulon nu-l miră prea mult ; spunea că se bucurase de el, încercînd o vie satisfacție fără să fie însă surprins. La fel s-au petrecut lucrurile și în anul următor la Saorgio unde operațiunile întreprinse de el au fost extraordinare : în cîteva zile înfăptui aici ceea ce de doi ani se încerca zadarnic. „Nici după Vendémiaire și nici chiar după Montenotte, spunea Împăratul, nu mă gîndisem că aș fi un om superior ; abia după Lodi mi-a venit ideea că, la urma urmelor, aș putea deveni un actor decisiv pe scena noastră politică. Atunci, continuă el, a licărit prima scînteie a unei mari ambiții"...

Devenind general de artilerie și comandînd această armă în armata din Italia, Napoleon era investit cu autoritatea și influența pe care le cîștigase atît de repede în fața Toulon-ului ; el n-a reușit, totuși, să se impună fără piedici sau chiar fără anumite primejdii. La Nisa fusese arestat, pentru foarte puțin timp, de către reprezentantul Laporte, în fața căruia nu voise să cedeze. Un alt reprezentant, și în altă împrejurare, îl puse în afara legii pentru că nu voia să-l lase să se folosească la transporturile poștale de toți caii artileriei. În sfîrșit, un decret neexecutat îl convoca în fața Convenției pentru că propusese anumite măsuri militare privind fortificațiile Marsiliei.

În armata din Nisa sau din Italia el stîrni entuziasmul reprezentantului Robespierre-tînărul, căruia Napoleon îi atribuia niște calități cu totul diferite de cele ale fratelui, pe care de altfel, nu l-a văzut niciodată. Chemat la Paris de către fratele său, cu puțin înainte de 9 thermidor[1], Robespierre-tînărul făcu totul ca să-l convingă pe Napoleon să-l urmeze. „Dacă n-aș fi fost neînduplecat

[1] Data căderii lui Robespierre (27 iulie 1794) (n. t.).

în refuzul meu, observa el, cine știe încotro m-ar fi condus acest prim pas și ce soartă m-ar fi așteptat ?"

În armata din Nisa se mai afla încă un reprezentant, destul de insignifiant. Soția lui, extrem de drăguță și foarte amabilă, împărtea uneori cu el misiunea ce i se încredințase sau o îndeplinea chiar ea singură ; era din Versailles. Cei doi soți îi acordau generalului de artilerie o deosebită considerație ; erau entuziasmați de el și, din toate punctele de vedere, îl tratau cît se poate de bine...

Împăratul povestea că, devenit suveran, o revăzu într-o zi pe vechea și buna lui cunoștință, frumoasa reprezentantă din Nisa. Era foarte schimbată, aproape de nerecunoscut ; era văduvă și ajunsese în cea mai neagră mizerie. Împăratul îi îndeplini toate dorințele ; îi îndeplini, spuse el, toate visurile, dacă nu chiar mai mult decît putea ea visa. Deși trăia la Versailles, au trecut mulți ani pînă a izbutit să ajungă la el. Scrisori, petiții, fel și fel de cereri, toate au fost zadarnice, într-atît era de dificil, spunea Împăratul, să ajungi la suveran, chiar dacă acesta nu refuza. De altfel chiar el, într-o zi cînd veni la Versailles, îi pomeni din întîmplare numele ; iar Berthier, care era din același oraș și prieten cu această doamnă, despre care pînă atunci nu se vorbise niciodată și cu atît mai puțin despre cererile ei, o introduse a doua zi la Împărat. „Dar cum de nu ați apelat la cunoștințele noastre comune din armata de la Nisa ca să ajungeți la mine ? o întrebă Împăratul. Doar sînt aici destule și se află în permanentă legătură cu mine". — „Vai Sire, răspunse ea, de cum s-au văzut mari, iar eu am ajuns o nenorocită, nu m-au mai cunoscut"...

Evenimentele din thermidor au produs schimbări în comitetele Convenției ; Aubry, fost căpitan de artilerie, ajunse la conducerea comitetului de război și făcu o nouă

schemă a armatei : nu se uită nici pe sine ; se făcu general de artilerie și favoriză pe cei mai mulți dintre vechii lui camarazi, în detrimentul celor lăsați la coada corpului ofițeresc, pe care îi trecu în rezervă. Napoleon, care avea abia douăzeci și cinci de ani, deveni atunci general de infanterie și fu numit cu serviciul în Vendée. Această împrejurare îl făcu să părăsească armata din Italia ca să protesteze cu tărie împotriva unei astfel de schimbări ce nu-i convenea din nici un punct de vedere. Văzînd că Aubry rămîne de neînduplecat și că e iritat de reclamația sa justă, Napoleon își dădu demisia. Dar se va vedea în relatarea despre campania din Italia cum a fost folosit, aproape imediat după eșecul lui Kellermann, în comitetul de operațiuni militare în care se pregăteau mișcările de trupe și planurile de campanie ; aici l-au surprins evenimentele de la 13 vendémiaire [1].

Protestul lui Napoleon stîrni o adevărată ceartă : el insista cu tărie pentru că faptele erau de partea lui ; Aubry se încăpățîna, plin de acreală, pentru că avea puterea : îi spuse că e prea tînăr și că ar trebui să dea întîietate celor mai vechi ; Napoleon îi răspunse că pe cîmpul de luptă se îmbătrînește repede și că el de acolo vine ; că Aubry habar nu are ce e o bătălie ; discuția a fost foarte aprinsă...

Visteria statului era atît de sărăcită și banii erau atît de puțini încît, cu toate eforturile Directoratului, cînd Napoleon plecă spre armata din Italia, n-a putut lua cu sine decît două mii de ludovici. Cu atît a plecat să cucerească Italia și să ajungă stăpînitorul lumii. Iată și un amănunt ciudat : trebuie să existe un ordin de zi semnat de Berthier, în care e consemnat că generalul șef, de îndată ce a sosit la cartierul său general din Nisa, a distri-

[1] Vezi capitolul referitor la 13 vendémiaire (n. a.).

buit generalilor, ca să-i ajute în campanie. suma de patru ludovici în numerar ; era o sumă mare : de multă vreme nimeni nu mai văzuse bani. Acest ordin de zi prezintă circumstanţele de atunci cu mai multă pregnanţă şi adevăr decît un întreg volum.

De îndată ce Napoleon ajunge în mijlocul armatei din Italia, toţi văd în el pe omul făcut să comande ; din clipa aceea el domină marea scenă a lumii ; domină întreaga Europă ; e ca un meteor pe firmament. De atunci el concentrează în jurul său toate privirile, toate gîndurile ; e în centrul tuturor conversaţiilor.

Apariţia lui a însemnat o adevărată revoluţie în moravuri, în maniere, în conduită, în limbaj. Decrès [1] mi-a spus adesea că a aflat despre numirea lui Napoleon în fruntea armatei din Italia pe cînd se găsea la Toulon : l-a cunoscut bine la Paris şi credea că se poate comporta cu el cît mai familiar. „De aceea, spunea el, cînd am aflat că noul general avea să treacă prin oraş, m-am oferit să-i prezint eu pe camarazii mei, folosindu-mă de vechile noastre relaţii. Alerg plin de nerăbdare, de bucurie ; cînd se deschide uşa salonului încerc să mă avînt spre el, dar atitudinea, privirea şi vocea lui sînt de ajuns ca să mă oprească, deşi în ele nu se simţea nici un afront ; dar atît a fost de-ajuns : de atunci n-am mai încercat niciodată să trec peste distanţa ce-mi fusese impusă."

O altă caracteristică a generalului Napoleon a fost abilitatea, energia şi acurateţea administraţiei sale, ura sa constantă faţă de delapidări, dispreţul absolut faţă de propriile-i interese. „Am revenit din Italia, ne-a spus el o dată, fără să am nici măcar trei sute de mii franci lichizi ; aş fi putut foarte uşor să iau cu mine zece sau

[1] Amiral francez, ministru al marinei din 1802 pînă în 1805 (n. t.).

douăsprezece milioane care ar fi rămas proprietatea mea ; n-am dat niciodată socoteală şi nici nu mi s-a cerut vreodată să dau socoteală. Mă aşteptam la reîntoarcere la o importantă recompensă naţională : se spunea că voi primi domeniile Chambord ; aş fi fost poate interesat de o asemenea avere ; dar Directoratul s-a opus. În schimb eu am trimis în Franţa cel puţin cincizeci de milioane pentru vistieria statului. Era pentru prima oară în istoria modernă cînd o armată, în loc să fie o povară pentru ţară, contribuia la acoperirea nevoilor patriei."

Cînd Napoleon ducea tratative cu ducele de Modena, comisarul guvernamental al armatei, Salicetti, cu care fusese în relaţii destul de rele pînă atunci, veni în cabinetul său spunîndu-i : „Comandorul d'Este, fratele ducelui, se află aici cu patru milioane în aur ; vine în numele fratelui său rugîndu-vă să-i acceptaţi, ceea ce vă sfătuiesc şi eu să faceţi. Sînt şi eu din Franţa şi cunosc problemele dumneavoastră de familie ; Directoratul şi corpul legislativ n-o să vă recunoască niciodată meritele ; aveţi deci tot dreptul să luaţi aceşti bani ; acceptaţi-i fără scrupule şi fără să faceţi cunoscut acest lucru. Suma va fi scăzută din contribuţia ducelui, iar el va fi bucuros să-şi fi cîştigat un protector." — „Vă mulţumesc, i-a răspuns rece Napoleon ; nu accept ca pentru această sumă să mă pun la dispoziţia ducelui de Modena, vreau să rămîn liber."

Un administrator şef din aceeaşi armată spunea adesea că l-a văzut pe Napoleon refuzînd în acelaşi mod o ofertă de şapte milioane în aur, făcută de guvernul Veneţiei spre a preîntîmpina dizolvarea sa.

Împăratul rîdea de uimirea bancherului acela, căruia refuzul generalului îi părea ceva supraomenesc, ceva mai greu şi mai grandios decît cîştigarea unei bătălii. Împăratul vorbea cu o anume satisfacţie despre dezintere-

sarea sa, conchizînd totuşi că a greşit şi că a fost lipsit de spirit de prevedere şi în cazul în care s-ar fi gîndit să ajungă şeful unui partid, şi dacă ar fi dorit să rămînă doar un cetăţean oarecare ; căci la reîntoarcere, spunea el, a fost lăsat aproape în mizerie şi s-ar fi putut întîmpla să trăiască toată viaţa în sărăcie, în timp ce ultimii dintre generalii sau administratorii săi îşi adunaseră averi mari.

„Ajungînd în fruntea treburilor statului, în calitate de consul, numai dezinteresarea şi severitatea mea au putut schimba moravurile administraţiei şi au pus capăt îngrozitorului spectacol al delapidărilor directoriale. A trebuit să mă străduiesc mult ca să înving anumite înclinaţii ale celor ce se aflau în fruntea statului şi care de atunci au rămas alături de mine riguroşi şi ireproşabili. Adesea a trebuit să-i înspăimînt . De cîte ori n-am fost silit să repet în timpul consiliilor că dacă l-aş prinde în culpă pe *propriul meu frate,* n-aş ezita să-l alung !"

Nimeni în lumea asta nu a dispus de mai multe bogăţii şi nu şi-a însuşit mai puţine bunuri decît el. Napoleon a avut, spunea el, în jur de patru sute de milioane, în monede, în pivniţele de la Tuileries. Veniturile din domeniul extraordinar se ridicau la peste şapte sute de milioane. El spunea că a distribuit ca dotaţie pentru armată mai bine de cinci sute de milioane. Şi, fapt demn de remarcat, cel care mînuia atîtea averi nu a avut niciodată vreo proprietate particulară. Adunase în Muzeu valori inestimabile, dar n-a avut niciodată vreun tablou, vreo raritate care să-i aparţină.

Preluînd comanda armatei din Italia, în ciuda tinereţii sale, Napoleon întronă aici, chiar de la început, ordinea, încrederea şi devotamentul absolut. Şi-a cîştigat armata mai mult prin geniul său decît prin popularitate : în

general era foarte sever şi puţin comunicativ. Toată viaţa, el a disprețuit în mod constant mijloacele secundare care pot cîştiga favoarea mulţimii ; în disprețul său exista poate şi o repulsie care i-a fost, probabîl, dăunătoare.

Poate din pricina tinereţii sale sau din altă cauză, după ce a preluat comanda armatei din Italia, s-a încetăţenit un obicei ciudat : după fiecare bătălie, cei mai vechi soldaţi se întruneau într-un consiliu şi dădeau un nou grad tînărului lor general : cînd acesta se reîntorcea în tabără veteranii îl salutau dîndu-i noul titlu. Astfel a fost făcut caporal de Lodi, sergent de Castiglione şi de aici i-a venit şi porecla de *micul caporal,* care s-a păstrat multă vreme printre soldaţi. Şi cine ar putea şti ce lanţ leagă cauzele cele mai mărunte de marile evenimente, căci poate tocmai această poreclă a contribuit la minunea din timpul reîntoarcerii sale ; în 1815, în timp ce dojenea primul batalion întîlnît în cale şi cu care a fost silit să parlamenteze, cineva strigă : *„Trăiască micul nostru caporal ! N-o să luptăm niciodată împotriva lui !"*

Administraţia Directoratului şi cea a generalului şef al armatei din Italia păreau două guverne cu totul diferite.

În Franţa, Directoratul condamna emigranţii la moarte ; în armata din Italia n-a pierit nici unul. Cînd a aflat că Wurmser e asediat la Mantua, Directoratul merse pînă acolo încît îi scrise lui Napoleon să-şi amintească că este vorba de un emigrant : dar, făcîndu-l prizonier, Napoleon se grăbi să aducă bătrîneţii lui cel mai mişcător omagiu.

Directoratul folosea faţă de papă formule ultragiante ; generalul armatei din Italia nu îl numea decît Preasfîntul Părinte şi îi scria cu respect.

Directoratul voia să-l răstoarne pe papa ; Napoleon l-a menţinut în scaunul pontifical.

Directoratul deporta preoții și îi trecea pe lista proscrișilor ; Napoleon le spunea soldaților să nu uite cînd îi întîlnesc că și ei sînt francezi și că le sînt frați.

Directoratul ar fi voit să extermine de peste tot, pînă și urmele aristocrației ; Napoleon le scria democraților din Genova, blamîndu-le excesele în această privință, spunîndu-le deschis că dacă voiau ca el să-i stimeze, trebuie să respecte și ei statuia lui Doria [1] și instituțiile care au dus faima republicii lor.

De marți 19 pînă vineri 22

...Totdeauna după cină Împăratul revenea asupra a ceea ce dictase în cursul dimineții... Acesta era pentru mine un prilej de a auzi în clipa aceea, ca de altfel ori de cîte ori stăteam prin preajma lui în timpul zilei, unele interpelări glumețe, consacrate prin frecventa lor repetare : *„Ah ! înțeleptul Las Cases !“*... din cauza lucrării mele *Atlasul lui Le Sage* [2], sau : *„Domnul ilustru memorialist ! Sully* [3] *din Sfînta Elena !“* și multe altele de acest fel. Apoi adăuga de multe ori : „La urma urmei, dragul meu, *Memoriile* acestea vor fi la fel de cunoscute ca toate cele care le-au precedat, vei trăi cît vor fi trăit toți ceilalți autori ; niciodată nimeni nu va putea să scrie ceva despre mine fără să recurgă la dumneata“. Și reluînd gluma, continua vesel : „Se va spune : «La urma urmei trebuia să-l cunoască ; a fost consilierul său de stat, șambelanul, tovarășul lui credincios». Se va spune : «Trebuie să-l credem, nu minte, era un om cinstit» etc.“ ; și multe alte lucruri asemănătoare.

---

[1] Doria, amiral și navigator italian din secolul al XVI-lea (n. t.).

[2] Joc de cuvinte : *le sage* = *înțeleptul* (n. t.).

[3] Aluzie la ducele de Sully (1559—1641) consilier și ministru al regelui Henric al IV-lea, autor al unor *Memorii privind înțelepțele și regalele economii ale lui Henric cel Mare* (n.t.).

De marți 26 pînă sîmbătă 30

...Am să reunesc aici ceea ce am aflat în conversațiile mele răzlețe, lucruri care s-ar putea să nu se găsească în *Memoriile* despre campania din Egipt dictate de Napoleon marelui-mareșal.

Campania din Italia arată tot ceea ce geniul și concepțiile militare pot naște mai strălucitor și mai pozitiv ; vederile diplomatice, talentele administrative, măsurile legislative sînt mereu în armonie cu minunile făcute în război ; ceea ce e izbitor și completează tabloul este autoritatea imediată și irezistibilă pe care a dobîndit-o tînărul general ; anarhia egalității, gelozia republicană, totul dispare în fața lui, pînă și ridicola suveranitate a Directoratului pare într-o clipă suspendată ; Directoratul nu cere socoteală generalului șef al armatei din Italia ci așteaptă să primească rapoartele ; nu-i impune nici un plan, nu-i ordonă nici un sistem. Dar Directoratul primește de la el relatări despre victorii, despre încheierea unor armistiții, răsturnarea unor state vechi, crearea unor state noi etc., etc.

Ei bine ! tot ceea ce este demn de admirat în campania din Italia se regăsește în campania din Egipt. Cel care are spirit de observație și știe să judece găsește chiar că toate sînt aici ridicate la un nivel superior prin dificultățile de tot felul care dau acestei expediții o fizionomie aparte și cer de la comandant maximum de resurse și de inventivitate. Căci aici totul diferă : clima, terenul, locuitorii, religia, obiceiurile, felul de a lupta etc., etc.

Memoriile campaniei din Egipt vor consolida ideile care pe vremea aceea nu au fost decît supoziții și subiecte de discuții pentru o parte a societății.

1 — Expediția din Egipt a fost întreprinsă conform dorinței Directoratului și a generalului șef ;

2 — Cucerirea Maltei nu s-a datorat deloc unor convenţii secrete, ci isteţimii generalului şef : „Malta am cucerit-o la Mantua, ne spunea odată Împăratul, căci tratamentul generos de care a avut parte Wurmser i-a determinat pe marele-maestru şi pe cavalerii săi să mi se supună“ ;

3 — Cucerirea Egiptului a fost calculată cu tot atîta înţelepciune cu cîtă abilitate a fost executată. Dacă cetatea Saint-Jean-d'Acre ar fi cedat în faţa armatei franceze, în Orient ar fi avut loc o mare revoluţie, generalul şef ar fi fondat acolo un imperiu şi destinele Franţei ar fi fost înscrise în alte proiecte ;

4 — La întoarcerea din campania din Siria, armata franceză nu a suferit aproape nici o pierdere : era în starea cea mai formidabilă şi mai prosperă ;

5 — Plecarea generalului şef în Franţa a fost rezultatul planului celui mai generos, celui mai mare. Este ridibilă imbecilitatea celor care au considerat această plecare ca o evadare sau ca o dezertare ;

6 — Kléber a căzut victimă fanatismului musulman ; nu poate fi crezută nici o clipă absurda calomnie care atribuie această catastrofă politicii predecesorului lui Kléber sau intrigilor celui care l-a succedat ;

7 — În sfîrşit, e aproape dovedit că Egiptul ar fi rămas pentru totdeauna o provincie franceză dacă ar fi fost apărat de oricare alt general în afară de Menou ; numai greşelile lui grosolane au dus la pierderea Egiptului etc., etc.

Împăratul spunea că nici o armată din lume nu era mai puţin potrivită pentru expediţia din Egipt, decît armata franceză pe care el a condus-o acolo ; era armata din Italia. Ar fi greu de descris sila, nemulţumirea, melancolia şi disperarea care au pus stăpînire pe această armată

cînd a ajuns în Egipt. Împăratul a văzut doi dragoni ieşind din rînduri şi luînd-o la goană ca să se arunce în Nil. Bertrand i-a văzut pe cei mai distinşi generali, Lannes [1] şi Murat [2], cuprinşi de turbare, aruncîndu-şi chipiele lor aurite în nisip şi călcîndu-le în picioare, chiar în faţa soldaţilor. Împăratul explica perfect asemenea sentimente. „Armata aceasta şi-a împlinit menirea, spunea el ; toţi oamenii strînseseră mari avuţii, dobîndiseră grade, cunoscuseră mari satisfacţii şi se bucurau de multă consideraţie ; nu mai erau potriviţi pentru deşerturile şi osteneala care-i aşteptau în Egipt ; de aceea, continua el, dacă armata s-ar fi aflat într-alte mîini decît ale mele, ar fi greu de spus acum de ce excese s-ar fi făcut vinovată."

S-a complotat de mai multe ori ca drapelele să fie furate şi duse la Alexandria şi multe altele de felul acesta. Numai influenţa, caracterul şi gloria şefului lor i-a putut potoli pe ostaşi. O dată, cuprins şi el de furie, Napoleon s-a avîntat într-un grup de generali nemulţumiţi şi s-a adresat celui mai înalt dintre ei : „Ai rostit îndemnuri la revoltă, i-a spus el cu vehemenţă ; păzeşte-te ca nu cumva să-mi fac datoria ; faptul că eşti înalt de cinci picioare şi două degete nu m-ar putea împiedica să ordon ca peste două ore să fii împuşcat".

---

[1] *Lannes* (1769—1809), duce de Montebello, mareşal al Franţei. A fost ucis în bătălia de la Essling. Soţia sa, ducesa de Montebello, a fost doamnă de onoare a împărătesei Marie-Louise (n. t.).

[2] *Murat* (1767—1815), aghiotant al lui Napoleon, apoi, din 1799 general de divizie, s-a ilustrat mai ales în bătăliile din epoca Imperiului. Soţ al Carolinei Bonaparte, a fost făcut în 1808 rege al Neapolelui, iar în 1815 rege al Celor două Sicilii. După abdicarea lui Napoleon a încercat să-şi recucerească tronul dar a fost făcut prizonier şi executat (n. t.).

Totuși, în ceea ce privește comportarea față de inamic, Împăratul spunea că armata aceasta n-a încetat o clipă să fie armata din Italia, care era admirabilă. Dar mai ales cei pe care Împăratul îi numea facțiunea îndrăgostiților nu puteau fi nici conduși, nici stăpîniți ; aveau sufletul bolnav ; își petreceau nopțile așteptînd ca luna să reflecte imaginea zeițelor pe care le lăsaseră pe celălalt țărm al mării. În fruntea lor se afla Berthier, un om slab și fără minte care, tocmai cînd generalul șef se pregătea la Toulon să ridice pînzele, a gonit de la Paris, călătorind ziua și noaptea că să-i spună că e bolnav și că nu îl poate urma, deși era șeful statului-major. Generalul nu-i dădu nici o atenție. La Toulon însă Berthier nu mai era sub influența celei care-l trimisese să se scuze, așa că se îmbarcă și el ; dar ajuns în Egipt îl cuprinse urîtul și îl copleșiră amintirile ; ceru atunci și obținu permisiunea să se reîntoarcă în Franța. Își luă rămas bun de la Napoleon, dar se reîntoarse imediat izbucnind în lacrimi și spunînd că, la urma urmelor, nu vrea să se dezonoreze și că viața lui nu poate fi despărțită de viața generalului său.

Berthier profesa un adevărat cult pentru persoana iubită : alături de cortul său mai era încă unul, întotdeauna splendid aranjat, ca cel mai elegant budoar ; aici se afla portretul iubitei sale în fața căruia, din cînd în cînd, ardea tămîie. Cortul acesta a fost instalat chiar și în deșerturile Siriei. Napoleon spunea zîmbind că s-a întîmplat totuși ca acest templu să fie de multe ori profanat de divinități străine care, introduse pe furiș, practicau un cult mai puțin pur...

În Egipt proasta dispoziție a soldaților răbufnea, din fericire, în glume nesărate, care totdeauna îi salvează pe francezi. Îi purtau o mare pică generalului Caffarelli pe care îl socoteau drept unul dintre autorii expediției ;

generalul avea un picior de lemn, deoarece pe al său şi-l pierduse pe malurile Rinului. Cînd începeau să cîrtească şi îl vedeau că trece prin dreptul lor şchiopătînd, soldaţii îşi spuneau : „Ăstuia puţin îi pasă de orice s-ar întîmpla ; e sigur, oricum, că e cu un picior în Franţa"...

La plecarea din Franţa, generalul şef dăduse o proclamaţie prin care le spunea soldaţilor că are să-i ducă într-o ţară în care se vor îmbogăţi cu toţii ; că fiecare va deveni acolo proprietar pe şapte pogoane de pămînt. Cînd ajunseră în deşert, în mijlocul mării aceleia nemărginite de nisip, soldaţii aduceau mereu vorba despre generozitatea generalului lor : găseau că prea a fost rezervat cînd le-a promis doar şapte pogoane. „Ce idei mai are omul ăsta, spuneau ei ; auzi, să ne făgăduiască şapte pogoane ! Noi oricum n-am abuza, chiar dacă ne-ar da cît am cere."

Cînd francezii voiră să treacă în Asia, avură de traversat deşertul care o desparte de Africa. Kléber, care comanda avangarda, pierdu drumul şi se rătăci în deşert. Cînd se lăsă noaptea, Napoleon, care îl urma la o distanţă de o jumătate de zi, însoţit de o mică escortă, nimeri chiar într-o tabără a turcilor ; fu urmărit cu înverşunare şi nu scăpă decît pentru că înnoptîndu-se de-a binelea, turcii crezură că li se întinde o cursă. Dar ce s-a întîmplat cu armata lui Kléber ? Cea mai mare parte a nopţii Napoleon o petrecu cuprins de o mare teamă. Primind, în sfîrşit, anumite lămuriri din partea unor arabi din deşert, generalul şef alergă călare pe dromader în căutarea soldaţilor săi. Îi găsi cuprinşi de cea mai neagră disperare, pe cale să piară de sete şi de oboseală ; cîţiva soldaţi mai tineri îşi sfărîmară chiar puştile. Sosirea generalului păru să-i recheme la viaţă şi să le redea speranţele. Într-adevăr, Napoleon îi anunţă că urmează să li se aducă hrană şi apă. „Dar chiar dacă apa şi hrana mai întîrzie, le spuse el,

se cuvine oare să cîrtiţi şi să vă pierdeţi curajul ? Nu ! Trebuie să învăţaţi să muriţi demni !"

Napoleon străbătea cea mai mare parte a drumului prin deşert călare pe un dromader. Rezistenţa fizică a acestui animal e atît de mare încît nici nu trebuie să te ocupi de nevoile lui : ...face douăzeci de leghe pe zi. Împăratul creă regimente dotate cu dromaderi, iar utilizarea acestor animale în scopuri militare duse în curînd la înfrîngerea arabilor... Dromaderul e un animal de povară, dar e folosit numai pentru transportul greutăţilor, nu şi pentru tracţiune. În Siria francezii au izbutit totuşi să le dea dromaderilor o utilizare esenţială, înhămîndu-i la piesele de artilerie.

În Egipt, unde populaţia nu-l numea decît *sultanul Kebir* (tatăl focului), Napoleon ajunsese foarte popular. Impunea tuturor un respect deosebit şi oriunde ar fi apărut, toată lumea se ridica în picioare ; dar numai faţă de el făceau asemenea gesturi de deferenţă. Consideraţia pe care el o arăta şeicilor, abilitatea cu care a ştiut să-i cîştige făcuseră din el adevăratul suveran al Egiptului şi îi salvaseră, de mai multe ori, viaţa ; fără avertismentele lor, el ar fi fost victima luptei sfinte, cum a fost Kléber ; acesta, dimpotrivă, i-a îndepărtat pe şeici, poruncind ca unul dintre ei să fie ciomăgit ; şi din această cauză Kléber a fost asasinat. Unul dintre judecătorii care l-au condamnat pe asasin a fost Bertrand, fapt de care ne-a amintit chiar el într-o zi cînd tocmai ne aflam la masă ; ceea ce l-a făcut pe Împărat să spună : „Dacă pamfletarii care susţin că eu am fost cauza morţii lui Kléber ar şti acest lucru, ar spune imediat că sînteţi asasin sau complice şi ar conchide că titlul de mare-mareşal şi exilul în Sfînta-Elena sînt pentru dumneavoastră şi o recompensă şi o ispăşire"...

Decizia pe care marea moschee din Cairo o dădu în favoarea armatei franceze a fost o capodoperă de abilitate a generalului şef : el a determinat sinodul marilor şeici să declare, printr-un act public, că musulmanii puteau să dea ascultare generalului francez şi să-i plătească tribut. E primul şi unicul exemplu de acest fel, de la apariţia *Coranului* care interzice supunerea faţă de necredincioşi...

De altminteri pierderile suferite de armata din Egipt sînt departe de a fi atît de considerabile pe cît s-ar putea presupune, ţinînd seama de terenul neprielnic, de clima insalubră, de distanţa mare la care se aflau resursele patriei, de ravagiile ciumei şi, mai ales, de numeroasele lupte care au imortalizat această armată. La debarcare ea număra treizeci de mii de oameni ; i s-au mai adăugat rămăşiţele trupelor rămase după bătălia navală de la Abukir şi poate cîteva întăriri parţiale venite din Franţa ; şi totuşi, pierderile totale, de la începutul campaniei pînă cu două luni înainte de plecarea generalului şef în Europa, adică de-a lungul a douăzeci şi şapte — douăzeci şi opt de luni, nu s-au ridicat decît la opt mii nouă sute cincisprezece oameni, aşa cum dovedeşte documentul oficial al ordonatorului şef al acestei armate [1]...

După plecarea generalului şef în Franţa, Kléber, care l-a înlocuit, înşelat şi ademenit de tot soiul de intriganţi, începu tratative pentru evacuarea Egiptului ; dar cînd

[1] Morţi în luptă 3 614
Morţi în urma rănilor 854
Morţi în accidente 290
Morţi de diverse boli 2 468
Morţi de ciumă 1 689
Total 8 915

Cairo, la 10 frimaire, anul IX, Ordonator şef : SARTELON (n. a.).

refuzul inamicului l-a constrîns să-şi cîştige o nouă glorie şi să-şi cunoască mai bine forţele şi-a schimbat cu totul ideile şi a devenit el însuşi partizan al ocupării Egiptului ; ceea ce era şi dorinţa generală a armatei. De atunci Kléber nu a mai avut decît o singură preocupare, să se menţină acolo. Îi alungă de lîngă el pe intriganţii care i-au sugerat intenţia iniţială şi nu mai accepta în jurul lui decît pe cei cu păreri contrare primei sale intenţii. Egiptul nu ar fi fost niciodată în primejdie dacă ar fi trăit el. Numai din cauza morţii lui am ajuns să-l pierdem. După moartea lui armata s-a împărţit între Menou şi Regnier şi a devenit un teren de intrigi. Forţa şi curajul francezilor rămăseseră aceleaşi ; dar felul cum le-a folosit generalul sau ţelul către care le îndruma nu erau bune de nimic.

Menou era total incapabil. Englezii l-au atacat cu douăzeci de mii de oameni. El avea forţe mult mai numeroase şi moralul celor două armate nu suferea comparaţie. Dintr-o miopie de neînchipuit Menou se grăbi să-şi disperseze toate forţele de îndată ce află că apăruseră englezii. Aceştia au venit în masă şi nu au fost atacaţi decît de grupuri mici. Despre aceasta Împăratul spunea : „Cît de oarbă e soarta. Dacă s-ar fi procedat invers, englezii ar fi fost distruşi inevitabil ; şi ce şanse noi ar fi putut să ne aducă un astfel de eşec !“

De altfel, debarcarea lor a fost admirabilă, spunea marele-mareşal ; în mai puţin de cinci sau şase minute au aşezat cinci mii cinci sute de oameni în linie de bătălie. A fost ca un balet. Au făcut trei asemenea mişcări. Numai o mie două sute de oameni s-au opus acestei debarcări şi au provocat pierderi grele. La foarte puţin timp după aceea, masa aceasta de treisprezece sau patrusprezece mii de oameni a fost atacată cu îndrăzneală de generalul Lanusse, care nu avea decît trei mii, şi care, împins de ambiţie şi convins că îi va învinge el singur, nu voise

să aştepte pe nimeni ; chiar de la început dădu tot planul peste cap, provocă un măcel imens şi pieri el însuşi în luptă. Dacă ar fi avut numai două sau trei mii de oameni în plus, şi-ar fi realizat proiectul.

Englezii au fost foarte surprinşi cînd au văzut cu propriii lor ochi situaţia noastră în Egipt şi socoteau că e cît se poate de fericită întorsătura pe care o luaseră lucrurile.

Generalul Hutchinson, care culese roadele cuceririi, spunea mai tîrziu în Europa că dacă ar fi ştiut cum stau lucrurile cu adevărat, nu ar fi încercat niciodată să debarce ; dar în Anglia lumea era încredinţată că în Egipt nu erau nici măcar şase mii de francezi. Această eroare îşi avea originea în scrisorile interceptate şi în intrigile care se ţeseau chiar în Franţa. „Într-atît este în firea francezilor, spunea Împăratul, să exagereze, să se plîngă şi să deformeze totul de îndată ce sînt nemulţumiţi. Dar grămada aceea de rapoarte nu era decît rezultatul proastei dispoziţii sau al minţilor bolnave : în Egipt nu mai e nimic de mîncare, se scria ; după fiecare bătălie se anunţa că toată armata a fost distrusă ; se afirma că bolile au nimicit totul, că n-a mai rămas un om" etc.

Consecvenţa acestor rapoarte ajunse în cele din urmă să-l convingă pe Pitt ; şi cum s-ar fi putut altfel ? Dintr-un capriciu al soartei, primele depeşe ale lui Kléber adresate Directoratului şi scrisorile ostaşilor au fost primite la Paris chiar de fostul general din Egipt care tocmai înfăptuise acel optsprezece brumar ; dar cine ar fi fost în stare să explice contradicţiile pe care le conţineau... Kléber, generalul şef, scria Directoratului că nu avea decît şase mii de oameni şi, în acelaşi pachet, scriptele inspectorului efectivelor arătau mai mult de douăzeci de mii. Spunea că n-are bani, dar bilanţul trezoreriei arăta sume mari. Spunea că artileria nu mai are decît nişte

tunuri în spatele frontului fără nici un fel de muniție, dar scriptele acestei arme consemnau o aprovizionare suficientă pentru mai multe campanii. „De aceea, spunea Napoleon, dacă în virtutea tratativelor pe care le începuse, Kléber ar fi evacuat Egiptul, l-aș fi dat în judecată de îndată ce ar fi sosit în Franța. Toate aceste documente care se băteau cap în cap fuseseră examinate și discutate în Consiliul de Stat."

Judecînd după scrisorile lui Kléber, care era generalul șef, nu e greu de înțeles ce conțineau cele trimise de grade inferioare, de simpli soldați. Iată așadar ce interceptau englezii în fiecare zi ; iată ce au tipărit ei și, după ce și-au format opiniile, ceea ce ar fi putut să-i coste foarte scump. Împăratul spunea că în toate campaniile sale a observat că scrisorile interceptate aveau același efect și cîteodată trăgeau mari foloase de pe urma lor.

În scrisorile care îi căzură atunci în mînă găsi relatări dezgustătoare despre el însuși și care desigur l-au îndurerat cu atît mai mult cu cît le făceau oameni pe care îi copleșise cu daruri, cărora le arătase încredere și despre care credea că îi sînt foarte atașați. Unul dintre ei, care îi datora totul, și pe care conta cel mai mult, scria că generalul șef fugise furînd din trezorerie două milioane. Din fericire, în aceleași depeșe socotelile casierului arătau că generalul nici măcar nu-și luase solda în întregime. „Citind asemenea scrisori, spunea Împăratul, mă simțeam foarte dezgustat de oameni ; a fost prima descurajare morală pe care am simțit-o și dacă nu a fost singura, a fost totuși, poate, cea mai puternică. În cercurile armatei se credea că sînt de-acum pierdut și lumea a început imediat să-l lingușească pe celălalt, ponegrindu-mă pe mine." De altfel, același om a încercat mai tîrziu să-i intre din nou în grații : Împăratul spunea că nu s-a

opus niciodată să fie folosit în treburi subalterne, dar n-a vrut să-l revadă niciodată. Răspundea mereu că nu-l cunoaşte ; aceasta i-a fost toată răzbunarea.

Împăratul spunea mereu şi susţinea cu tărie că Egiptul trebuia să-i rămînă Franţei şi că ar fi rămas fără îndoială francez dacă ar fi fost apărat de Kléber sau Desaix. Erau secunzii lui cei mai distinşi, spunea el ; amîndoi de o mare şi rară valoare, deşi aveau caractere şi firi foarte deosebite...

Kléber era talentat de la natură ; talentul lui Desaix era în întregime rezultatul educaţiei şi muncii. Geniul lui Kléber nu ţîşnea decît în anumite momente, cînd era stîrnit de importanţa situaţiei, şi apoi readormea imediat la sînul lenei şi plăcerilor. Talentul lui Desaix era mereu prezent ; era o întruchipare a ambiţiei nobile şi o aspiraţie la adevărata glorie ; se asemăna cu eroii din antichitate. Împăratul spunea că prin moartea lui a suferit cea mai mare pierdere. Educaţia şi principiile lor asemănătoare i-ar fi făcut să se înţeleagă întotdeauna. Desaix s-ar fi mulţumit cu locul al doilea şi ar fi rămas întotdeauna devotat şi fidel. Dacă nu ar fi fost ucis la Marengo, primul consul i-ar fi încredinţat armata din Germania ; nu ar mai fi lăsat-o sub comanda lui Moreau. De altfel, printr-o extraordinară coincidenţă exact în ziua şi la ora cînd Desaix cădea la Marengo, ucis de un obuz, Kléber murea asasinat la Cairo.

De duminică 1 pînă luni 2 octombrie

...Împăratul continua cu regularitate să-mi dicteze amintirile sale ; era ocupaţia de care se simţea zi de zi mai atras ; astfel i se părea că timpul se scurge mai uşor...

În fiecare seară, cînd se plimba pe punte, pentru el era o plăcere să revină asupra dictărilor din cursul dimineţii. Pe vas n-am găsit la început alt document decît o lucrare

slabă intitulată *Războiul francezilor în Italia*, care nu explica nici cauzele, nici obiectivele campaniei și nu avea o cronologie bine întocmită : Împăratul doar o răsfoia din cînd în cînd, restul completa din memorie, pe care eu o găseam cu atît mai demnă de admirat cu cît mi se părea că acționează ca la comandă.

În fiecare zi, cînd începea treaba, Împăratul se plîngea că faptele la care se referea i-au devenit străine ; părea că nu mai are încredere în el și spunea că niciodată n-o s-o scoată la capăt ; atunci rămînea cîteva minute visător, după care se ridica, începea să se plimbe și să dicteze. Din acea clipă devenea un alt om ; vorbea parcă din îmboldul unei inspirații, cuvintele curgeau ca de la sine ; nu se mai împiedica la nici o expresie, la nici un loc, la nici o dată.

A doua zi îi aduceam transcris pe curat ceea ce îmi dictase. De îndată ce făcea însă prima corectură, continua să-mi dicteze același subiect, de parcă nu mi-ar fi spus nimic cu o zi înainte ; diferența dintre prima și cea de a doua versiune era foarte mare : ultima era mai amănunțită, mai completă, mai bine ordonată ; uneori prezenta chiar deosebiri de substanță față de prima.

A treia zi, la prima corectură, din nou același lucru și începea o a treia dictare care le înmănunchia pe primele două și le punea de acord. Dar, după aceasta, chiar dacă ar mai fi dictat pentru a patra, a șaptea sau a zecea oară același subiect, cum s-a și întîmplat, toate ideile erau exact aceleași, contextura era identică, chiar și expresiile erau asemănătoare ; de aceea osteneala de a scrie era inutilă : deși mă aflam în fața lui și mă vedea nu își dădea seama că nu scriu, și continua să dicteze pînă la capăt. Dacă se întîmpla să nu-l fi auzit bine, în zadar aș fi încercat să-l fac să repete ; dicta mai departe și, cum vorbea foarte repede, nici nu îndrăzneam să-l opresc

de teamă să nu pierd şi mai mult din spusele lui şi să nu le mai regăsesc apoi firul.

Sîmbătă 14

În ziua aceea amiralul ne-a anunţat că e de aşteptat să zărim Sfînta-Elena. Abia ieşisem de la masă că am auzit : „Pămînt !" Era cam la un sfert de ceas înainte de clipa dinainte stabilită...

Împăratul s-a oprit în partea din faţă a vasului ca să vadă pămîntul şi i se păru că-l zăreşte. Eu n-am reuşit să văd nimic. În cursul nopţii s-au strîns pînzele.

Duminică 15

La lumina zilei am văzut foarte bine insula şi foarte de aproape : la început mi s-a părut că e de mărime considerabilă ; dar pe măsură ce ne apropiam ea se micşora. În fine, spre amiază, la şaptezeci de zile după ce am părăsit Anglia şi la o sută de zile după plecarea din Paris, s-a aruncat ancora...

Contrar obiceiului, Împăratul s-a îmbrăcat dis-de-dimineaţă şi a urcat pe puntea superioară pentru a observa mai bine ţărmul. Pe pămînt se vedea un soi de sat îngrămădit între nişte stînci enorme, aride şi pleşuve, care se înălţau pînă la nori. Pe fiecare platformă, în fiecare loc deschis, pe toate crestele erau instalate tunuri. Împăratul cerceta insula cu luneta. Eram alături de el ; privindu-i faţa, n-am putut surprinde nici cel mai vag semn de emoţie, deşi, de acum înainte, aici, poate, avea să fie pentru totdeauna, închisoarea lui ; poate mormîntul !... Ce să mai vorbesc deci despre simţămintele mele.

Împăratul se retrase curînd după aceea ; mă chemă la el şi reluarăm lucrul ca de obicei.

Amiralul, care coborîse pe uscat dis-de-dimineaţă, se reîntoarse pe la ora şase, extrem de obosit ; străbătuse

toate localităţile şi i se păruse că a găsit ceva convenabil ; dar se impuneau nişte reparaţii care ar fi putut dura vreo două luni ; se împliniseră deja aproape trei luni de cînd locuiam în bîrlogul nostru de lemn şi potrivit instrucţiunilor guvernului urma să locuim mai departe aici pînă cînd închisoarea noastră de pe pămînt putea fi terminată. Amiralul, trebuie să-i recunosc acest merit, n-a fost însă în stare de o asemenea barbarie ; ne anunţă, cuprins de un fel de bucurie interioară, că pe propria sa răspundere vom putea coborî pe uscat chiar de a doua zi.

Capitolul al doilea

ŞEDEREA LA BRIARS

De la 16 octombrie 1815, ziua debarcării pe Sfînta-Elena, pînă în 9 decembrie, ajunul mutării la Longwood ; vreme de o lună şi douăzeci şi patru de zile

Luni, 16 octombrie 1815

După cină, Împăratul a coborît într-o şalupă, împreună cu amiralul şi cu marele-mareşal, ca să meargă pe uscat. Dintr-un remarcabil impuls, toţi ofiţerii se aflau adunaţi pe dunetă şi cea mai mare parte a echipajului se afla pe puntea superioară ; nu mai era imboldul curiozităţii, căci ne cunoşteam de trei luni, ci expresia unei vii simpatii.

Înainte de a coborî în şalupă, Împăratul a cerut să fie chemat căpitanul care comandase vasul, şi-a luat rămas bun de la el şi l-a însărcinat să transmită mulţumirile sale ofiţerilor şi echipajului. Aceste cuvinte produseră o mare emoţie celor care le-au înţeles sau celor care le-au fost traduse.

Restul suitei Împăratului a debarcat pe la opt. Am fost însoţiţi de cîţiva ofiţeri. Toţi cei care rămaseră la bord păreau să ne arate o reală simpatie în timp ce părăseam vasul.

L-am găsit pe Împărat în salonul ce-i fusese rezervat : puțin după aceea urcă în camera sa unde ne chemă și pe noi. Nu era deloc mai bine decît pe vas ; ne aflam, de fapt, într-un soi de han sau hotel.

Orașul din Sfînta-Elena nu e decît o stradă foarte scurtă, sau un șir de case de-a lungul unei văi foarte înguste, înghesuită între doi munți cu vîrfuri de stîncă golașă și stearpă.

Marți 17

La șase dimineața, Împăratul, marele-mareșal și amiralul au plecat călare să viziteze Longwood (pădurea lungă), casă ce-i fusese destinată ca rezidență și era situată la două sau trei leghe de oraș. La întoarcere au văzut, în prelungirea văii, o căsuță de țară, la două mile mai în sus de oraș. Împăratului îi displăcea profund să se reîntoarcă la locuința unde dormise pentru că acolo se afla într-o recluziune chiar mai completă decît pe bordul vasului ; intrările erau păzite de sentinele, o seamă de curioși se strîngeau sub ferestrele lui ; ar fi fost deci obligat să se limiteze exclusiv la camera lui. I-a plăcut un pavilion care ținea de căsuța aceea și amiralul a fost de acord că e mai bine decît în oraș. Împăratul se stabili acolo și trimise după mine ; era atît de prins de munca lui la campania din Italia încît nu se mai putea dispensa de ea ; am plecat imediat la el...

Fără îndoială că niciodată, în nici o campanie, poate în nici o altă împrejurare din viața sa, Împăratul n-a avut o locuință mai strîmtă și n-a suportat atîtea privațiuni. Locuința era de fapt o singură cameră de formă aproape pătrată situată la parter ; cîte o ușă se afla pe laturile opuse și două ferestre pe fiecare din laturile perpendiculare ; camera nu avea draperii, nu avea obloane, se găsea doar un singur scaun. În clipa aceea Împăratul se găsea

singur, cei doi valeţi ai săi fiind plecaţi să-i facă rost de un pat...

Cînd Împăratul voi să se culce am constatat că o fereastră se afla exact în dreptul patului său, cam la înălţimea capului ; am baricadat-o de bine de rău ca să-l apărăm de curent, pentru că era foarte sensibil şi cel mai uşor curent putea să-i provoace guturai sau dureri de dinţi. Eu am urcat în pod, exact deasupra camerei Împăratului ; un spaţiu de şapte picioare pătrate unde nu se găsea decît un pat şi nici un scaun ; acolo mi-am făcut culcuşul, eu şi fiul meu pentru care a trebuit să aştern o saltea pe jos. Dar puteam oare să ne plîngem ? Eram atît de aproape de Împărat încît îi auzeam vocea şi chiar cuvintele ! ! !...

Valeţii lui de cameră s-au culcat pe jos, în faţa uşii, înfăşuraţi în mantale.

Iată descrierea literară a primei nopţi petrecute de Napoleon la Briars (la mărăcini) : acesta era numele locului.

De duminică 22 pînă marţi 24

...Încălcînd legile ospitalităţii, cărora noi le-am acordat atîta încredere, miniştrii englezi păreau că nu precupeţesc nimic spre a ne face să simţim această încălcare mai amară şi mai împovărătoare. Trimiţîndu-ne la capătul lumii, să înfruntăm privaţiunile, tratamentul rău, tot soiul de nevoi, ei voiseră să ne facă să bem paharul pînă la fund. Sfînta-Elena e o adevărată Siberie ; diferenţa nu constă decît în faptul că e cald în loc de a fi frig şi că e mult mai puţin întinsă.

Împăratul Napoleon, care avusese atîta putere şi dispusese de atîtea coroane, era silit să locuiască acuma într-o colibă mizeră, de cîţiva metri pătraţi, cocoţată pe

o stîncă pustie ; fără perdele, fără jaluzele, fără mobilă. Acolo trebuia să se culce, să se îmbrace, să mănînce, să lucreze, să locuiască. Era nevoit să iasă din casă dacă voia să se facă curăţenie. Drept hrană i se aduceau din altă parte nişte mîncăruri proaste, ca unui criminal într-o celulă. Lipseau într-adevăr lucrurile elementare ale vieţii ; pîinea, vinul nu erau de pe la noi şi ne făceau silă ; apa, cafeaua, untul, uleiul şi alte lucruri trebuincioase erau rare şi ca vai de lume. Nu se găsea o baie, atît de necesară sănătăţii sale. Nu putea călări.

Tovarăşii, servitorii lui se aflau la o distanţă de două mile ; nu-l puteau vizita decît însoţiţi de un soldat ; erau în continuare lipsiţi de armele lor, iar dacă se întorceau prea tîrziu sau încurcau parola riscau să petreacă noaptea la corpul de gardă, cum se şi întîmpla aproape în fiecare zi. Iată cum se uneau împotriva noastră, în vîrful stîncii acesteia blestemate, cruzimea oamenilor şi asprimea naturii ! Şi totuşi ar fi fost uşor să ni se procure un loc mai convenabil şi să fim trataţi mai blînd...

Ne găsecam cu toţii în preajma Împăratului ; el recapitula cu indignare aceste fapte : „Ce tratament infam ne-au rezervat ! exclamă el. Sînt chinuri ucigătoare. La nedreptate, la violenţă, adaugă jignirea, chinurile prelungite ! Dacă eram atît de primejdios pentru ei, de ce nu s-au descotorosit de mine ? Cîteva gloanţe în inimă sau în cap ar fi fost de-ajuns ; comiţînd această crimă ar fi dat măcar dovadă de un dram de bărbăţie ! Dacă nu aţi fi voi aici, şi mai ales soţiile voastre, nu aş accepta să primesc decît raţia de soldat. Cum pot lăsa suveranii Europei să fie pîngărit prin mine caracterul sacru al suveranităţii ! Oare nu văd că se ucid cu propriile lor mîini, aici în Sfînta-Elena ! Am intrat victorios în capitalele lor ; dacă aş fi fost condus de aceleaşi sentimente, ce s-ar fi întîmplat cu ei ? M-au numit cu toţii fratele lor şi le deveni-

sem frate prin voinţa popoarelor, prin verdictul victoriilor mele, prin autoritatea religiei, prin alianţe politice şi de sînge. Cred ei oare că bunul simţ al popoarelor rămîne insensibil faţă de morala lor, şi oare la ce judecată se pot aştepta din partea bunului simţ ? Oricum însă, domnilor, dumneavoastră continuaţi, pentru ca Europa să cunoască plîngerile voastre şi să se indigneze ! În ceea ce mă priveşte, ele sînt sub demnitatea mea ; *eu poruncesc* sau *tac.*"

A doua zi un ofiţer deschise pur şi simplu uşa şi intră fără să se formalizeze în camera unde Împăratul lucra împreună cu mine. Dealtfel intenţiile lui fuseseră bune ; era căpitanul unuia dintre vasele mai mici care veniseră împreună cu noi. Pleca spre Europa şi voise să afle dacă Împăratul are să-i dea vreun ordin. Napoleon reveni asupra subiectului din ajun şi, înflăcărîndu-se din ce în ce mai mult, exprimă faţă de el, pentru guvernul său, gîndurile cele mai înalte, cele mai adînci, cele mai remarcabile. Eu traduceam la repezeală pe măsură ce vorbea. Ofiţerul părea izbit de fiecare frază şi ne părăsi promiţînd că îşi va îndeplini întocmai misiunea. Dar oare va reda el vorbele, şi mai ales tonul cu care au fost rostite ? Împăratul ceru să fie redactată o notă pe care ofiţerul ar fi găsit-o desigur foarte inofensivă faţă de cele ce i-au fost expuse pe larg. Iat-o :

NOTA

„Împăratul doreşte ca la întoarcerea vasului următor să primească veşti de la soţia şi de la fiul său şi vrea să ştie dacă acesta mai trăieşte. Profită de ocazie pentru a repeta şi a aduce la cunoştinţa guvernului britanic protestele pe care le-a mai exprimat faţă de măsurile străine ce au fost luate împotriva lui.

1. Guvernul l-a declarat prizonier de război. Împăratul nu este prizonier de război ; scrisoarea sa către regent, scrisă și comunicată căpitanului Maitland, înainte de a urca pe bordul vasului *Bellérophon* dovedește cu prisosință în fața întregii lumi gîndurile și încrederea care l-au condus, de bună voie, sub pavilionul englez.

Împăratul ar fi putut să nu părăsească Franța decît în urma unor reglementări în legătură cu persoana sa ; dar nu a voit să amestece interesele personale cu marile interese la care se gîndea neîncetat. Ar fi putut să se pună la dispoziția împăratului Alexandru, care-i fusese prieten, sau a împăratului Francisc, care era socrul său ; dar datorită încrederii pe care o avea în națiunea engleză nu a dorit altă protecție decît protecția legilor ei, și renunțînd la freburile publice, nu a căutat o altă țară decît locurile care erau guvernate de legi stabile, independente de orice voință particulară.

2. Dacă Împăratul ar fi fost prizonier de război, drepturile națiunilor civilizate asupra unui prizonier de război sînt limitate de dreptul oamenilor și de altfel încetează odată cu războiul.

3. Deoarece guvernul englez îl consideră pe Împărat, fie chiar și în mod arbitrar, prizonier de război, dreptul său era în acest caz limitat de dreptul civil sau putea, din moment ce în cursul războiului între cele două țări nu a intervenit nici o convenție, să adopte față de el principiile sălbaticilor care-și omoară prizonierii. O astfel de comportare ar fi fost mai omenească, mai conformă cu justiția decît decizia de a-l aduce pe stînca aceasta groaznică ; dacă ar fi fost ucis pe bordul vasului *Bellérophon*, în rada portului Plymouth, el ar fi considerat că e o binefacere în comparație cu starea prezentă.

A străbătut ţinuturile cele mai nenorocite din Europa, dar nici unul nu se putea compara cu stînca aceasta stearpă ; lipsită de tot ceea ce ar putea să facă viaţa suportabilă, această stîncă este potrivită pentru a resuscita, clipă de clipă, spaimele morţii. Numai principiile de bază ale moralei creştine şi marea datorie impusă omului de a-şi urma destinul, oricare ar fi el, îl pot împiedica să pună el însuşi capăt unei existenţe atît de îngrozitoare ; Împăratul consideră că sfidînd această existenţă îşi face un titlu de glorie. Dar dacă guvernul britanic va persista în nedreptăţile şi în violenţele îndreptate împotriva lui, el va aprecia că este o binefacere dacă va fi omorît."

Vasul care pleca spre Europa cu această notă era *Redpol*, comandat de căpitanul Desmont.

Să se treacă cu vederea insipida monotonie a plîngerilor noastre : ele vor fi mereu aceleaşi, fără îndoială ; dar e lesne de înţeles că nouă ne-au provocat mai multă neplăcere repetîndu-le, decît ar putea provoca lectura lor...

De sîmbătă 28 pînă marţi 31

Fiul meu şi cu mine lucrăm cu cea mai mare perseverenţă. El începe să nu se simtă prea bine, are dureri de piept. Ochii mei slăbesc. Suferim într-adevăr din cauza ocupaţiei noastre măreţe. E adevărat că am făcut o muncă uimitoare · sîntem aproape de sfîrşitul campaniilor din Italia.

Cu toate acestea Împăratul găsea că nu este încă destul de ocupat... I-am sugerat Împăratului să ne folosească pe toţi deodată la muncă şi să atace astfel dintr-odată campaniile din Italia, şi din Egipt, Consulatul, reîntoarcerea de pe insula Elba... Ideea i-a plăcut şi începînd din clipa aceea unul sau doi dintre noi veneam cu regulari-

tate să scriem ceea ce ne dicta Împăratul ; a doua zi aduceam ceea ce scrisesem, rămîneam la cină...

Într-una din seri, Împăratul a relatat evenimentele din brumar. Suprim amănuntele pentru că au fost dictate mai tîrziu generalului Gourgaud şi fiindcă acest mare eveniment va putea fi găsit, redat în întregime, în paginile dictate de Napoleon care au şi fost publicate.

Sieyès, care era unul dintre consulii provizorii împreună cu Napoleon şi care, la prima reuniune, l-a văzut discutînd în acelaşi timp probleme privind finanţele, administraţia, armata, politica, legislaţia, ieşi de acolo cu totul nedumerit şi alergă să le spună prietenilor, vorbind despre el : „Domnilor, aveţi un stăpîn ! Omul acesta ştie totul, vrea totul, şi poate totul."

Eu eram la Londra în vremea aceea, şi îi spuneam Împăratului că ne puseserăm mari speranţe şi contam mult pe 18 brumar şi pe Consulat. Mai mulţi dintre noi, care o cunoscuseră înainte pe d-na de Beauharnais, am plecat deîndată spre Paris, cu speranţa că vom ajunge, prin ea, să exercităm vreo influenţă sau să imprimăm o anume orientare evenimentelor care apăreau acum într-o lumină nouă.

În general, în vremurile acelea, noi credeam că primul consul acceptase unele propuneri ale prinţilor noştri. Ne bazam pe faptul că destul de multă vreme nu luase nici o atitudine faţă de ei, lucru pe care l-a făcut mai tîrziu, cînd a dat o proclamaţie nimicitoare...

La acestea Împăratul spunea că... pesemne noi, cei din afară, nici nu bănuiam ce credeau cei din ţară şi chiar dacă el ar fi avut păreri favorabile nobilimii n-ar fi fost în puterea lui să le dea curs. Cu toate acestea, primise în vremea aceea propuneri venind din Mittau şi din Londra.

Regele îi adresase, spunea el, o scrisoare ce i-a fost transmisă de Lebrun [1], care o avea de la abatele de Montesquiou, agent secret al acestui prinț la Paris. Scrisoarea redactată cu extrem de multă grijă spunea : „Amînați prea mult restituirea tronului meu. E de temut că veți lăsa să treacă momentele favorabile. Dumneavoastră nu puteți aduce fericirea Franței fără mine și eu nu pot face nimic pentru Franța fără dumneavoastră. Grăbiți-vă deci și alegeți chiar dumneavoastră posturile pe care le veți dori pentru prietenii dumneavoastră."

Primul consul i-a răspuns : „Am primit scrisoarea alteței voastre Regale ; m-au interesat întotdeauna îndeaproape nenorocirile sale și cele ale familiei sale. Alteța voastră nu trebuie să se gîndească la o reîntoarcere în Franța, unde nu ar ajunge decît trecînd peste o sută de mii de cadavre. În rest, mă voi grăbi să fac tot ceea ce ar putea să îi îndulcească soarta și să o facă să uite nenorocirile prin care a trecut."

Propunerea d-lui conte d'Artois a fost și mai elegantă și mai aleasă. O trimise pe ducesa de Guiche, o femeie încîntătoare, foarte potrivită prin farmecul chipului ei să adauge la importanța negocierilor deosebita ei atracție. Pătrunse cu ușurință în preajma d-nei Bonaparte, cu care toate persoanele din vechea curte aveau legături normale ; fu primită la un prînz la Malmaison și, în timpul mesei, vorbind despre Londra, despre emigrație și despre prinții noștri, d-na de Guiche povesti că fiind cu puține zile înainte la d-l conte d'Artois, cineva, abordînd unele probleme politice, îl întrebase pe prinț ce ar face pentru

[1] *Lebrun,* duce de Plaisance (1739—1824). Deși avea sentimente regaliste, după 18 brumar a fost numit al doilea consul. În timpul *celor o sută de zile* Napoleon l-a numit mare-maestru al Universității, funcție echivalentă cu cea de ministru al Învățămîntului. (n. t.).

primul consul dacă acesta i-ar restabili pe Bourboni. D'Artois răspunsese : „Mai întîi, dacă i-ar face plăcere, ar fi conetabil [1], cu tot ceea ce implică acest titlu. Dar nu am crede că ar fi suficient doar atît ; am ridica în Carrousel o coloană înaltă și măreață pe care s-ar vedea statuia lui Bonaparte încoronîndu-i pe Bourboni."

Cum primul consul sosi la puțină vreme după prînz, Joséphine se grăbi să-i relateze discuția. „Și nu i-ai răspuns, îi spuse soțul ei, că această coloană ar avea drept piedestal cadavrul primului consul ?"

Frumoasa ducesă era încă acolo. Farmecul chipului ei, ochii, felul ei de a vorbi erau puse în slujba succesului misiunii sale. Spunea că e fericită și nu și-ar putea arăta niciodată îndeajuns recunoștința pentru favoarea pe care i-o făcea în clipa aceea d-na Bonaparte dîndu-i ocazia să vadă și să audă un om mare, un erou. Dar totul fu în zadar. Ducesa de Guiche primi în timpul nopții ordin să părăsească Parisul, iar Joséphine era atît de alarmată de farmecele emisarei încît a intervenit cu prea puțină ardoare în favoarea ei. A doua zi, ducesa de Guiche era în drum spre frontieră.

„De altfel, ne spunea Napoleon, mai tîrziu a circulat zvonul că și eu la rîndul meu le-am propus prinților francezi să-și cedeze drepturile sau să renunțe la coroană, așa cum mulți au susținut în numeroasele declarații pompoase răspîndite în Europa. Dar n-a fost nimic adevărat. Și cum ar fi putut să fie ? — din moment ce eu nu puteam să domnesc decît în baza principiului care-i excludea pe ei, principiul suveranității poporului. Cum aș fi încercat să obțin de la ei drepturi care erau proscrise în persoana lor ? Ar fi fost prea de tot, absurditatea ar fi fost prea

[1] Comandant suprem al armatei regale pînă în 1627. Echivalent cu titlul, adoptat ulterior, de mareșal al Franței (n. t.).

strigătoare la cer şi m-ar fi compromis pentru totdeauna în faţa opiniei publice. De aceea, nici direct nici indirect, nici personal nici prin alţii n-am întreprins nimic în această direcţie : şi fără îndoială, pe vremea aceea, la fel gîndeau oamenii cu judecată care ştiau că nu sînt nici nebun nici imbecil.

Cu toate astea, s-a făcut atita zgomot, încît am căutat să cercetez de unde pornise totul, şi iată ce am aflat.

Pe vremea cînd ne înţelegeam bine cu Prusia, şi cînd căuta să ni se arate prietenoasă, am fost întrebaţi dacă ne supără în vreun fel faptul că tolerează prinţi francezi pe teritoriul său, şi i-am răspuns că nu. Încurajată, Prusia ne-a întrebat dacă s-ar crea un diferend în cazul cînd le-ar procura un ajutor anual. Am răspuns tot negativ, cerînd însă să ne garanteze că ei vor sta liniştiţi şi se vor abţine de la orice intrigă... Iată fără îndoială motivul şi pretextul care au dat naştere acestei frumoase scrisori a lui Ludovic al XVIII-lea, scrisoare care a fost foarte admirată şi la care au aderat cu mare zarvă toţi membrii familiei sale şi au profitat din plin de această ocazie pentru a trezi, în favoarea lor, interesul şi atenţia Europei care, distrasă de marile evenimente ale timpului, nu se mai ocupa de ei."

De miercuri 1 pînă sîmbătă 4 noiembrie

...Împăratul a vorbit îndelung despre Senat, despre Corpul legislativ şi mai ales despre Consiliul de Stat. Spunea că acesta din urmă îi fusese de mare folos în cursul întregii sale administraţii. Am să dau aici unele amănunte cu atît mai multă plăcere cu cît în saloane se ştia foarte puţin despre Consiliul de Stat. Şi cum astăzi nu mai are aceeaşi misiune, am să intercalez aici, între altele, şi cîteva rînduri despre mecanismul şi atribuţiile sale.

„Consiliul de Stat, spunea Împăratul, era compus în general din oameni instruiți, muncitori și cu o bună reputație. Fermont și Boulay, de exemplu, sînt în mod sigur niște oameni cinstiți și de nădejde. Cu toate imensele afaceri litigioase pe care le-au girat, și cu toate salariile mari de care se bucurau, nu m-ar surprinde deloc dacă cineva mi-ar spune că astăzi se află doar cu puțin deasupra bunăstării."

Împăratul îi folosea în mod individual pe consilierii de stat la toate treburile, spunea el, și cu mare folos. În totalitatea lor ei erau adevăratul său Consiliu, gîndirea sa în deliberare, la fel cum miniștrii erau gîndirea lui în execuție.

În Consiliul de Stat se pregăteau legile pe care Împăratul le prezenta Corpului legislativ, Consiliul fiind astfel unul din elementele puterii legislative ; în Consiliu erau redactate decretele Împăratului, regulamentele privind administrația publică, acolo erau examinate, discutate și corectate proiectele miniștrilor etc.

Consiliul de Stat primea petițiile, se pronunța în ultimă instanță asupra tuturor proceselor administrative ; ocazional, în legătură cu deciziile celorlalte instanțe judecătorești, chiar și cu privire la deciziile Curții de Casație. De asemenea, examina plîngerile împotriva miniștrilor... Astfel, Consiliul de Stat, prezidat în mod constant de Împărat, și adesea în opoziție directă cu miniștrii, sau corectînd dispozițiile ori greșelile lor, era în mod firesc apărătorul intereselor și al persoanelor lezate de indiferent care autoritate. Și oricine a asistat la aceste ședințe știe cu cîtă ardoare era apărată cauza cetățenilor. O comisie a acestui Consiliu primea toate petițiile din Imperiu și le aducea la cunoștința suveranului pe cele care meritau atenția sa.

E de mirare în ce măsură, cu excepția oamenilor legii și a funcționarilor din administrație, lumea în ge-

neral și mai ales ceea ce se cheamă societatea, ignora propria noastră legislație politică ; nu avea deloc idei clare despre Consiliul de Stat, despre Corpul legislativ, despre Senat. Se spunea folosindu-se un adagiu mai vechi că, de exemplu, Corpul legislativ era o adunare de muți, care adopta pasiv, fără opoziție, toate legile ce i se prezentau : se atribuia astfel complezenței și servilității ceea ce de fapt trebuia atribuit naturii și bunei organizări a instituției.

Legile pregătite în Consiliul de Stat erau prezentate de comisari aleși din sînul său unei comisii a Corpului legislativ însărcinată cu verificarea lor : le discutau împreună, prietenește, și adesea erau returnate fără zarvă Consiliului de Stat spre a fi modificate. Dacă cele două deputății nu puteau ajunge la o înțelegere, se întruneau în ședințe regulate, sub președinția primului cancelar sau a primului trezorier ; astfel că atunci cînd legile în cauză ajungeau la Corpul legislativ, aveau asentimentul părților opuse. Dacă mai existau încă păreri divergente, controversele erau examinate de către cele două comisii în prezența întregului Corp legislativ, care avea rol de arbitru. Acesta, cînd era suficient de lămurit, se pronunța prin vot secret, avînd astfel posibilitatea să-și spună părerea cu toată libertatea, fiindcă nimeni nu putea să vadă dacă cineva pune o bilă neagră sau o bilă albă. „E cert, ne spunea Împăratul, că nici o altă modalitate nu putea să fie mai utilă în momentele acelea de efervescență națională și de lipsă de maturitate în domeniul libertăților politice."

Împăratul mă întreba dacă în Consiliul de Stat discuțiile erau într-adevăr libere, dacă prezența lui nu stînjenea deliberările. I-am adus aminte de o ședință foarte lungă în care el rămăsese singurul care își apăra o părere personală și drept consecință a cedat. Am fost

bucuros să-i pot aduce aminte de bine de rău despre ce era vorba. Și-a reamintit imediat. „Da, spuse el, trebuie să fi fost vorba despre o femeie din Amsterdam, condamnată la moarte, de trei ori achitată de Curțile imperiale, și în cazul căreia Curtea de Casație cerea încă o rejudecare."

Împăratul dorea ca această fericită împrejurare să pună capăt severității sale față de acuzată, ca acest fericit hazard să fie în folosul condamnatei. I s-a răspuns că el posedă puterea binefăcătoare de a grația, dar că legea era inflexibilă și că trebuia să-și urmeze drumul. Discuția a fost foarte lungă. Dl. Muraire [1] vorbi îndelung și foarte bine ; și-a raliat întreaga asistență. Împăratul, care rămăsese singur, a cedat spunînd aceste cuvinte remarcabile : „Domnilor, hotărîrile se iau aici cu majoritate de voturi. Deoarece am rămas singur trebuie să cedez. Dar declar că, în forul meu interior, nu cedez decît formelor. M-ați redus la tăcere, dar nu m-ați convins deloc."

Lumea care nici măcar nu bănuia ce este Consiliul de Stat, era convinsă că nimeni nu cuteza să scoată o vorbă care să nu fie pe voia Împăratului și în saloane toți au fost surprinși cînd le-am povestit cum într-o zi, în timpul unei discuții destul de animate, întrerupt fiind de trei ori pe cînd vorbea, Împăratul, adresîndu-i-se celui care intervenise destul de nepoliticos, îi replică prompt : „Domnule, n-am terminat încă, te rog să mă lași să continui. La urma urmei, mi se pare că aici fiecare are dreptul să-și spună părerea." Replica aceasta, în ciuda locului și a respectului impus de circumstanță, îi făcu pe toți să rîdă, chiar și pe Împărat.

[1] Președintele Curții de Casație.

„Totuşi, îi spuneam eu, oricine îşi da seama că oratorii căutau să ghicească părerea Majestăţii voastre. Erau fericiţi dacă ghiceau bine şi încurcaţi dacă aveau o părere contrară. Eraţi acuzat că ne întindeţi curse ca să ne cunoaşteţi mai bine felul de a gîndi." Dar cu toate acestea, cînd se ridica o problemă, amorul propriu şi pasiunea făceau ca, în general, fiecare să-şi susţină adevărata părere, cu atît mai mult cu cît Împăratul îndemna la discuţii cît mai libere. „Nu mă supăr deloc dacă sînt contrazis ; caut să fiu lămurit. Vorbiţi cu curaj, repeta el adesea, cînd cel care vorbea devenea obscur sau subiectul era delicat ; spuneţi-vă gîndul pînă la capăt : aici sîntem între noi, în familie." Mi s-a povestit că pe vremea Consulatului sau la începutul Imperiului Împăratul a avut cu unul din membri o dispută care, datorită pasiunii şi încăpăţînării celuilalt, s-a transformat într-o foarte aprinsă chestiune personală. Napoleon s-a stăpînit şi a tăcut ; dar la cîteva zile după aceea, în timpul unei audienţe publice, ajungînd la oponentul său, i-a spus mai în glumă, mai în serios : „Sînteţi foarte îndîrjit ; ce s-ar întîmpla dacă aş fi şi eu ca dumneavoastră ?... Oricum, e o greşeală să pui puterea la încercare. Ar trebui să ţineţi seama de infirmităţile omeneşti."

...Nimic nu egala interesul pe care prezenţa şi cuvintele Împăratului le stîrneau în şedinţele Consiliului de Stat. Împăratul prezida cu regularitate de două ori pe săptămînă, atît timp cît era în capitală şi atunci nici unul dintre noi nu ar fi lipsit pentru nimic în lume.

Mai ales două şedinţe, îi spuneam Împăratului, mi-au lăsat impresiile cele mai vii : una foarte agitată, referitoare la poliţia internă, cînd a exclus un membru din Consiliu, şi cealaltă în care s-a dezbătut o decizie constituţională privind dizolvarea Corpului legislativ.

Un partid religios, care incita la discordii civile, colporta în secret sau punea în circulaţie bulele papale şi scrisori ale papei. Documentele fuseseră arătate unui membru al Consiliului de Stat, în atribuţiile căruia intrau cultele, şi care nu le-a difuzat el însuşi, dar nici n-a oprit sau denunţat circulaţia lor. Faptele au fost însă date în vileag şi Împăratul îl interpelă pe neaşteptate, în plin Consiliu : „Care a fost motivul, domnule ? Principiile religioase : Dar atunci de ce te afli aici ? Nu forţez conştiinţa nimănui. Te-am luat eu de guler şi te-am făcut consilierul meu de stat ? Dumneata mi-ai solicitat această favoare deosebită. Eşti cel mai tînăr şi poate singurul care ai ajuns aici fără merite personale ; n-am văzut în dumneata decît pe moştenitorul serviciilor aduse de tatăl dumitale. Mi-ai jurat credinţă ; oare cum se pot împăca sentimentele dumitale religioase cu violarea evidentă a acestui jurămînt. Totuşi, vorbeşte : sîntem aici în familie, colegii dumitale te vor judeca. Ai făcut o mare greşeală, domnule ! O conspiraţie materială e oprită de îndată ce prinzi braţul care ţine pumnalul. Dar o conspiraţie morală nu are limite : e ca o dîră de praf de puşcă. Poate că la ora actuală oraşe întregi se omoară între ele din vina dumitale.“ Acuzatul, încurcat, nu răspunse nimic ; de la primul cuvînt fusese de acord cu totul. Aproape întregul Consiliu, pentru care un asemenea eveniment era ceva cu totul neaşteptat, păstra, în uimirea sa, tăcerea cea mai adîncă.

„De ce, continuă Împăratul, aşa cum te obligă jurămîntul, nu ai venit să-mi spui cine-i vinovatul şi ce a făcut ? Oare nu sînt totdeauna gata să-l primesc pe oricare dintre voi ?“... Şi cum vinovatul continua să tacă, Împăratul conchise : „Datoriile unui consilier de stat faţă de mine sînt imense. Dumneata le-ai violat, domnule,

deci nu mai eşti consilier. Pleacă şi să nu mai revii niciodată !"

Pe cînd ieşea, acesta trecu destul de aproape de împărat, iar Împăratul îi spuse aruncîndu-şi ochii spre el : „Regret foarte mult, domnule, căci mi-aduc aminte de tatăl dumitale şi de serviciile pe care mi le-a făcut". Şi după ce a ieşit, Împăratul adăugă : „Sper ca o asemenea scenă să nu se mai repete niciodată ; mi-a făcut mult prea mult rău. Nu sînt bănuitor, dar aş putea deveni ! M-am înconjurat cu oameni din toate partidele ; am în jurul meu chiar şi emigranţi, soldaţi din armata lui Condé. Şi cu toate că unii ar fi vrut ca aceştia să mă asasineze, trebuie să fiu drept şi să spun că toţi mi-au fost credincioşi. De cînd guvernez acesta e primul individ din preajma mea care m-a trădat." Şi, întorcîndu-se către Dl. Locré, care redacta procesele-verbale ale şedinţelor Consiliului de Stat : „Veţi scrie *trădat,* aţi auzit ?"

Ce culegere de documente reprezintă aceste procese-verbale ale d-lui Locré ! Oare ce s-a ales de ele ? Acolo s-ar găsi cuvînt cu cuvînt tot ceea ce vă povestesc.

În legătură cu dizolvarea Corpului legislativ, Consiliul de Stat a fost convocat în ultima sau penultima zi a lui decembrie 1813. Ştiam că şedinţa avea să fie importantă, fără să ştim totuşi despre ce era vorba : criza era dintre cele mai grave, inamicul intra pe teritoriul francez.

„Domnilor, spuse Împăratul, ştiţi cum stau lucrurile şi care sînt primejdiile care ne ameninţă patria. Am considerat, fără a fi obligat, că trebuie să fac o comunicare intimă deputaţilor Corpului legislativ. Am vrut să-i fac astfel solidari cu interesele lor cele mai scumpe ; dar ei au făcut din acest act al încrederii mele o armă împotriva mea, adică împotriva patriei. În loc să mă susţină, cu eforturile lor, le împiedică pe ale mele. Numai fer-

mitatea noastră poate să oprească inamicul, prin comportarea lor, ei îl cheamă ; în loc să-i arate o frunte de bronz, ei îi arată rănile noastre. Îmi cer pacea în gura mare, deşi sînt datori să-mi recomande războiul ca singurul mijloc prin care o putem obţine. Se plîng de mine, vorbesc despre nemulţumirile lor. Dar în ce moment şi în ce loc discută astfel de lucruri ? Căci nu în prezenţa duşmanului, ci în familie ar fi trebuit să atace un asemenea subiect. Cine-i împiedica să vină la mine ? M-am arătat eu vreodată incapabil să-i înţeleg ? Trebuie totuşi să luăm o hotărîre : Corpul legislativ în loc să contribuie la salvarea Franţei îi grăbeşte distrugerea, îşi trădează deci misiunea. Eu mi-o îndeplinesc pe a mea, îl dizolv !"...

Atunci ceru să ne fie citit un decret în care se constata că două cincimi din Corpul legislativ îşi epuizaseră mandatul, că la 1 ianuarie o altă cincime se va găsi în aceeaşi situaţie şi că atunci majoritatea Corpului legislativ va fi compus din oameni care nu au dreptul să mai fie acolo ; că avînd în vedere aceste împrejurări, Corpul legislativ era din momentul acela suspendat, iar activitatea lui amînată pînă cînd va fi completat prin noi alegeri.

După lectură, Împăratul reluă : „Iată deci decretul ; şi chiar dacă m-aţi asigura că datorită lui populaţia Parisului va veni azi în masă să mă sfîşie, aici la Tuileries, tot îl voi menţine, căci aşa îmi dictează datoria. Cînd poporul francez mi-a încredinţat destinele sale am avut în vedere legile pe care mi le dădea ca să guvernez : dacă le-aş fi considerat insuficiente, n-aş fi acceptat. Să nu se creadă despre mine că sînt un Ludovic al XVI-lea. Să nu se aştepte nimeni de la mine să am zilnic şovăieli. Devenind împărat n-am încetat să fiu cetăţean. Dacă ar trebui să instaurăm din nou anarhia, mai degrabă aş abdica pentru a mă amesteca în gloată şi să mă bucur astfel de partea mea de suveranitate, decît să conduc în-

tr-o situaţie care nu mi-ar îngădui decît să-i primejduiesc pe toţi fără să pot apăra pe nimeni. De altfel, conchise el, hotărîrea mea este conformă legii ; şi dacă toţi vor astăzi să-şi facă datoria, sub scutul ei, eu voi rămîne invincibil, cum invincibil voi fi în faţa inamicului." Dar nu şi-au făcut datoria !...

Împăratul, împotriva părerii generale, era atît de puţin categoric şi atît de maleabil în faţa Consiliului său de Stat, încît i se întîmplase de mai multe ori să repună în discuţie şi chiar să anuleze o hotărîre luată, numai pentru că unul dintre membri îi adusese ulterior, în particular, argumente noi, sau afirmase că opinia lui, a Împăratului, a influenţat majoritatea. Să fie întrebaţi mai ales şefii de secţii.

Aşa cum Împăratul avea obiceiul de a comunica unor membri a Institutului [1] orice idee ştiinţifică ce-i trecea prin minte, la fel îşi comunica toate ideile politice consilierilor de stat ; adesea o făcea chiar din motive personale şi uneori secrete. Spunea că e un mijloc sigur de a face să se aprofundeze o problemă, de a cunoaşte capacitatea unui om, înclinaţiile lui politice, un mijloc de a-i încerca discreţia etc. Am certitudinea că în anul XII trei consilieri de stat au fost însărcinaţi cu examinarea unei probleme cu totul deosebite : aceea a suprimării Corpului legislativ. Majoritatea a fost pentru, unul singur s-a împotrivit cu toată puterea şi a vorbit îndelung şi foarte bine. Împăratul, care prezidase foarte atent şi grav, fără să-i scape o vorbă, sau să arate că are vreo părere,

[1] *Institut de France*, creat de Convenţie la 25 octombrie 1795 spre a înlocui vechile academii şi destinat să fie „un rezumat al lumii ştiinţifice, corp reprezentativ al Republicii Literelor". Cuprinde cinci academii : Academia Franceză, Academia de inscripţii şi beletristică, de ştiinţe, de arte frumoase, de ştiinţe morale şi politice (n. t.).

termină ședința spunînd : „O problemă atît de gravă merită osteneala de a ne mai gîndi ; vom reveni asupra ei". Dar nu s-a mai discutat niciodată...

„Foarte des a fost acuzat Senatul. S-a spus de multe ori că e *servil*, că e josnic ; dar afirmațiile nu sînt dovezi. Ce-ar fi vrut de la Senat ? Să refuze recrutările ? Comisiile pentru libertatea individuală și pentru presă să se opună guvernului ? Să fi făcut ceea ce mai tîrziu, în 1813, a făcut o comisie a Corpului legislativ ? Uitați-vă unde ne-au dus toate acestea. Mă îndoiesc că astăzi francezii îi sînt recunoscători acestei comisii. Adevărul este că noi am trăit tot timpul sub presiunea constrîngerilor. Oamenii cu judecată înțelegeau acest lucru și știau să se supună împrejurărilor. Ceea ce nu se știe, este că aproape totdeauna cînd se luau măsuri importante, unii senatori veneau, înainte de a vota, să-mi aducă la cunoștință, în particular, și uneori cu foarte multă aprindere, obiecțiile sau chiar refuzul lor, și că plecau de la mine convinși fie de argumentele mele, fie de forța și iminența evenimentelor"...

„Voturile Senatului erau aproape întotdeauna unanime pentru că acolo exista o convingere generală. S-a încercat pe vremea aceea să se scoată în relief o minoritate imperceptibilă, pe care laudele ipocrite ale spiritelor răuvoitoare, vanitatea lor sau vreun alt defect de caracter îi împingea la o opoziție neprimejdioasă. Dar oare cei care alcătuiau această minoritate au arătat cu toții, în timpul ultimei crize o minte lucidă și o inimă dîrză ? Repet, Senatul a fost ireproșabil : s-a acoperit de rușine și a fost vinovat numai în clipa în care a căzut. Fără mandat, fără putere, și violînd toate principiile, a predat țara și i-a desăvîrșit prăbușirea. A fost jucăria unor intriganți suspuși care aveau nevoie să discrediteze, să înjosească, să ducă la pieire una dintre marile baze ale sis-

temului modern. Şi trebuie să recunoaştem că au reuşit pe deplin ; căci nu cunosc vreun organism care să intre în istorie cu fapte mai josnice decît Senatul. Se cuvine însă să remarcăm că pata aceasta nu planează asupra majorităţii, şi că printre vinovaţi se aflau o grămadă de străini, care erau cel puţin indiferenţi faţă de onoarea şi interesele noastre."

Consiliul de Stat, atunci cînd a sosit d-l conte d'Artois, a început să se agite spre a-i atrage atenţia şi pentru a-i cîştiga bunăvoinţa. I-a fost prezentat de două ori şi a vrut să trimită o deputăţie la Compiègne, în întîmpinarea regelui. Locotenentul general al regatului [1] răspunse la această ultimă cerere că regele i-ar primi cu plăcere pe membrii Consiliului în mod individual, dar că de o deputăţie nici nu putea fi vorba. E adevărat însă că şefii cei mari, adică şefii de secţie erau absenţi. De altfel prin toată agitaţia aceea ei nu urmăreau decît să-şi menţină lefurile, sau poate chiar să-şi păstreze posturile. Aşa încît Consiliul de Stat şi-a dat imediat adeziunea la rezoluţiile Senatului evitînd, ce-i drept, orice expresie care s-ar fi putut interpreta ca o injurie la adresa Împăratului...

Luni 6

Împăratul a fost suferind şi a lucrat mult în camera sa. Mi-a dictat portretele generalilor armatei din Italia...

Le veţi găsi dezvoltate în diversele capitole referitoare la campania din Italia...

Apoi am discutat despre cuceriri şi cuceritori. Şi Împăratul trăgea concluzia că un cuceritor nu poate izbîndi

[1] Contele de Artois, viitorul Carol al X-lea. În timp de criză sau în timpul vacanţei puterii regale, locotenentul general era investit cu autoritatea regală (n. t.).

decît dacă este feroce şi că, dacă ar fi vrut să fie crud, el ar fi cucerit lumea. Am îndrăznit să-mi permit să combat aceste ultime cuvinte rostite fără îndoială sub imperiul unei dispoziţii de moment. Am îndrăznit să spun că el, Napoleon, era tocmai dovada contrară ; că el nu a fost deloc crud şi totuşi cucerise lumea ; că avînd în vedere moravurile noastre moderne, cu ferocitatea nu ar fi ajuns niciodată pînă acolo. Într-adevăr, teroarea nu ne mai poate face astăzi să fim supuşii unui om ; ci numai legile drepte, legate de certitudinea că cel însărcinat cu executarea lor este o mare capacitate şi are o energie în stare să facă faţă tuturor încercărilor. Or tocmai într-asta consta, spuneam eu, cheia succeselor lui Napoleon, aceasta era cauza supunerii şi obedienţei popoarelor.

Convenţia a fost crudă şi a generat un sentiment de teroare : oamenii s-au supus o vreme, dar n-au putut s-o suporte. Dacă ar fi fost reprezentată de un singur om, s-ar fi descotorosit repede de el. Dar era o hidră. Şi totuşi cîte conspiraţii n-au fost organizate ? Prin cîte primejdii n-a trecut şi a scăpat ca prin minune ! Convenţia a fost obligată să se înmormînteze ea însăşi în toiul triumfului ei.

Pentru ca un cuceritor să poată fi crud şi să izbîndească, ar trebui să comande unor soldaţi care să fie ei înşişi cruzi şi să domnească asupra unor popoare înapoiate ; or, şi din acest punct de vedere, Rusia are un avantaj imens asupra restului Europei ; ea are rarul avantaj de a avea un guvern civilizat şi popoare barbare ; acolo cei luminaţi conduc şi poruncesc, iar ignoranţii sînt executanţi şi devastează. Un sultan turc nu ar putea astăzi guverna mult timp nici una dintre naţiunile civilizate din Europa ; puterea civilizaţiei ar fi mai mare decît forţa sa...

De simbătă 11 pînă luni 13

...În cursul unei plimbări nocturne, Împăratul a povestit că a fost foarte preocupat în viața lui de două femei diferite : una întruchipa arta și grația ; cealaltă nevinovăția și simplitatea naturii ; și fiecare, observa el, își avea meritele ei.

Prima n-a apărut niciodată în vreo postură sau vreo atitudine care să nu fi fost agreabile sau seducătoare ; ar fi fost imposibil să surprinzi sau să descoperi în ea ceva nepotrivit ; se folosea de toate descoperirile artei spre a-și spori farmecul, dar cu atîta discreție încît nu observai niciodată nimic. Cealaltă dimpotrivă, nici măcar nu bănuia că ar avea ceva de cîștigat prin cîteva artificii nevinovate. Una era mereu numai prin preajma adevărului, primul ei impuls era acela de a nega : cealaltă nu știa ce e prefăcătoria și nu mergea niciodată pe căi ocolite. Prima nu cerea niciodată nimic soțului ei, dar era datornică peste tot ; cealaltă nu ezita să ceară atunci cînd nu mai avea, ceea ce se întîmpla foarte rar : nu concepea că ar putea lua ceva fără să plătească imediat. În rest, amîndouă erau bune, blînde, foarte atașate de soțul lor. Dar bănuiți despre cine e vorba și cei care le-au văzut, le recunosc desigur pe cele două împărătese...

Căsătoria cu Marie-Louise a avut loc la Compiègne îndată după sosirea ei. Împăratul, trecînd peste eticheta fixată dinainte, se duse s-o întîmpine și urcă deghizat în caleașca ei. Ea fu foarte plăcut surprinsă de îndată ce l-a recunoscut ; i se spusese mereu că Berthier, care venise la Viena să o ceară în căsătorie prin procură, semăna leit cu Împăratul, și ca înfățișare și ca vîrstă : ea spuse atunci surprinsă că găsește o fericită diferență între cei doi.

Împăratul voi să o scutească de toate detaliile pe care eticheta de la Curte le impunea în astfel de împrejurări ;

de altfel i se explicase pe îndelete lucrul acesta încă la Viena. Împăratul o întrebă ce instrucțiuni primise în privința lui de la părinții ei. Să fie a lui cu trup și suflet și să i se supună în toate, răspunse ea. De fapt acest răspuns l-a determinat pe Împărat să nu-și facă nici un proces de conștiință, nu, cum s-a spus pe vremea aceea, hotărîrile unor cardinali sau episcopi. De altfel, în aceeași situație, Henric al IV-lea procedase la fel.

Căsătoria cu Marie-Louise, povestea Împăratul, fusese propusă și hotărîtă într-o singură zi, și sub aceeași formă, cu aceleași condiții ca și căsătoria Mariei-Antoaneta, al cărei contract a fost luat drept model. După despărțirea de Joséphine au început tratativele cu împăratul Rusiei pentru una dintre surorile acestuia ; dificultățile erau numai de ordin religios. Prințul Eugène [1] află de la d-l de Schwartzenberg că împăratul Austriei n-ar avea nimic împotrivă să i-o dea pe fiica sa și îl informă pe Împărat. A fost convocat un consiliu pentru a hotărî care alianță, a Rusiei sau a Austriei, ar fi cea mai avantajoasă ; Eugène și Talleyrand au fost pentru Austria, Cambacérès s-a opus ; majoritatea se pronunță în favoarea unei arhiducese. Eugène fu însărcinat să înceapă tratative oficiale în această direcție și ministrul afacerilor externe fu împuternicit să semneze chiar în ziua aceea dacă era cazul ; cum s-a și întîmplat.

Rusia era foarte supărată din această cauză și se considera trasă pe sfoară ; dar lucrurile stăteau altfel deoarece față de ea nu fusese asumată nici o obligație ; ambele părți erau cu totul libere. Interesele politice erau mai presus de orice.

[1] Prințul Eugène, fiul Joséphinei și al lui Alexandre de Beauharnais. General în 1804 și vice-rege al Italiei. S-a căsătorit cu fiica regelui Bavariei și în epoca Imperiului a luptat alături de socrul său pe care însă l-a abandonat în epoca Restaurației (n. t.).

Împăratul desemnă pe ducesa de Montebello ca doamnă de onoare a împărătesei Marie-Louise, pe contele de Beauharnais [1] — cavaler de onoare, şi pe prinţul Aldobrandini — scutier. În timpul nenorocirilor din 1814, spunea Împăratul, ei n-au dovedit devotamentul la care Împărăteasa avea dreptul să se aştepte din partea lor : scutierul a părăsit-o fără să-şi ia măcar rămas bun. Cavalerul de onoare nu a vrut s-o însoţească. Cît despre doamna de onoare, zicea Napoleon, cu toată afecţiunea deosebită pe care i-o purta Împărăteasa, crezu că şi-a împlinit datoria de îndată ce au ajuns la Viena.

Alegerea ducesei de Montebello a fost socotită ca foarte fericită şi s-a bucurat de aprobarea generală. Era tînără, frumoasă, de o conduită impecabilă, fiind şi văduva unui general supranumit *Roland* [2] *al armatei* care tocmai murise pe cîmpul de bătălie. Această alegere a fost bine primită în cercurile armatei şi în acelaşi timp i-a liniştit pe cei din partidul naţional care se temeau de această căsătorie, de numărul şi de concepţiile şambelanilor cu care avea să se înconjoare, deoarece pentru acest partid căsătoria reprezenta un pas spre ceea ce mulţi spuneau că este o contrarevoluţie şi se străduiau să o înfăţişeze ca atare. Împăratul a fost determinat să facă această alegere mai cu seamă de faptul că nu cunoştea caracterul Mariei-Louisei, cît şi de teama că ea ar fi adus cu sine anumite prejudecăţi care ar fi dăunat Curţii imperiale. După ce a cunoscut-o însă şi cînd şi-a dat seama că ea împărtăşeşte întrutotul ideile timpului, Împăratul a regretat că

[1] *Claude de Beauharnais*, fratele generalului Alexandre de Beauharnais, un personaj foarte şters ; în epoca Imperiului a fost senator (n. t.).

[2] După numele credincioşului tovarăş de arme al lui Charlemagne — secolul al IX-lea (n. t.).

nu a făcut o altă alegere, că n-a desemnat-o pe contesa de Beauveau, care, bună, blîndă, inofensivă, s-ar fi comportat numai după sfaturile numeroasei sale familii, şi ar fi putut introduce astfel un fel de tradiţii folositoare precum şi o seamă de subalterni aleşi cu chibzuinţă ; ea ar fi putut să strîngă în jurul Curţii imperiale multe alte persoane care se menţineau la distanţă, şi toate acestea fără nici un inconvenient, deoarece nimic nu s-ar fi putut face decît în conformitate cu planurile Împăratului, care se ştie că nu se lăsa amăgit.

Împărăteasa nutrea o afecţiune deosebită faţă de ducesa de Montebello, care ar fi putut ajunge regina Spaniei. La Valençay, Ferdinand al VII-lea ceru Împăratului mîna domnişoarei de Tascher, nepoată bună a Joséphinei, şi care avea acelaşi nume, luînd ca exemplu pe prinţul de Bade, căsătorit cu domnişoara de Beauharnais [1]. Împăratul, care se gîndea să se despartă de împărăteasa Josefina, îi refuză cererea, nevoind ca prin această nouă legătură să complice şi mai mult dificultăţile. Mai tîrziu, Ferdinand o ceru pe ducesa de Montebello sau pe oricare altă franţuzoaică pe care ar fi ales-o Împăratul. Această domnişoară de Tascher este aceea pe care Împăratul o mărită mai tîrziu cu ducele de Arenberg, cu intenţia de a o face domnitoarea Ţărilor de Jos, voind astfel să despăgubească cu timpul Bruxelles-ul pentru pierderea vechii sale Curţi...

În general, ne spunea Împăratul, atunci cînd trebuia să facă numiri în posturi delicate cerea de obicei propuneri de la cei din anturajul său. Pe baza acestor propuneri şi a informaţiilor pe care şi le procura decidea el însuşi alegerea. Ne spuse numele cîtorva persoane care-i

[1] *Stéphanie de Beauharnais,* fiica lui Claude de Beauharnais şi fiica adoptivă a lui Napoleon (n. t.).

fuseseră propuse ca doamne de onoare : prinţesa de Vaudémont ; o d-nă de la Rochefoucauld devenită d-na de Castellane şi multe altele ; apoi ne-a cerut să spunem noi înşine pe cine am fi propus, ceea ce ne-a făcut să trecem în revistă o bună parte din Curte. Cînd unul dintre noi rosti numele d-nei de Montesquiou, Împăratul răspunse : „Cred şi eu, dar avea un post şi mai bun. E o femeie cu merite deosebite : pietatea ei era sinceră şi avea principii excelente. Şi-a cucerit întreaga mea stimă şi afecţiune. Aş fi avut nevoie de două ca ea, de o jumătate de duzină. Le-aş fi plasat pe toate după meritul lor şi tot aş mai fi avut nevoie de alte cîteva : la Viena, cît timp s-a ocupat de fiul meu, această doamnă a avut o conduită perfectă."

Iată, de altfel, un fapt care vă va da o idee justă despre felul cum îl creştea ea pe regele Romei. Tînărul prinţ ocupa parterul care dădea înspre curtea palatului Tuileries ; în aproape fiecare ceas al zilei, prin faţa ferestrelor treceau o mulţime de oameni cu speranţa că îl vor putea zări. O dată, cînd prinţul fu cuprins de un violent acces de furie şi strădaniile d-nei de Montesquiou nu reuşiră să-l potolească, ea porunci să se închidă imediat toate obloanele. Copilul, buimăcit de acest întuneric neaşteptat, o întrebă imediat pe *Mama Quiou* care era motivul acelei măsuri. „Pentru că, i-a răspuns ea, vă iubesc prea mult şi nu vreau ca lumea să vă vadă mînios. Ce vor spune oamenii aceştia, pe care poate că odată îi veţi guverna, dacă v-ar vedea în această stare ! Credeţi că vă vor asculta dacă v-ar vedea atît de rău ?" Copilul şi-a cerut iertare imediat şi a promis că n-o să i se mai întîmple.

„Iată într-adevăr, remarcă Împăratul, un procedeu cu totul diferit de cel al d-lui de Villeroi care-i spunea lui Ludovic al XV-lea : *«Priviţi poporul acesta, stăpîne, vă*

aparţine ; toţi oamenii pe care-i vedeţi sînt ai dumneavoastră.»"

Copilul o adora pe doamna de Montesquiou şi cînd au vrut s-o trimită înapoi în Franţa, a trebuit să se recurgă la tot felul de şiretlicuri şi să-l înşele. Ajunseseră chiar să se teamă pentru sănătatea lui.

Împăratul avea multe idei noi în ceea ce priveşte educaţia regelui Romei. Conta pe Institutul Meudon, ale cărui principii le stabilise şi aştepta doar să aibă răgazul ca să le dezvolte. Voia să adune acolo pe toţi prinţii casei imperiale, mai ales pe cei din ramurile pe care le întronase în străinătate. Prin aceasta, spunea el, s-ar fi îmbinat meticulozitatea educaţiei în particular, cu toate avantajele educaţiei în comun. „Fiind hărăziţi, spunea el, să ocupe diferite tronuri şi să conducă diferite naţiuni, aceşti copii ar fi fost crescuţi acolo în spiritul unor principii comune, al unor moravuri identice, al unor idei asemănătoare. Pentru a uşura şi mai mult fuziunea şi uniformizarea părţilor federative ale Imperiului, fiecare dintre aceşti prinţi ar fi adus din afară cu sine încă zece sau doisprezece copii, cam de aceeaşi vîrstă cu ei, din cele mai bune familii din ţara respectivă ; iar cînd s-ar fi reîntors acasă ar fi avut o influenţă puternică asupra celor din ţara lor ! Nu mă îndoiam, continuă împăratul, că şi domnitorii din alte dinastii, străine de familia mea, mi-ar fi cerut foarte curînd, ca o mare favoare, admiterea fiilor lor în institut. Şi cîte avantaje ar fi rezultat dintr-asta, spre binele popoarelor care formau comunitatea europeană ! Toţi aceşti tineri prinţi, observa Napoleon, ar fi trăit de mici la un loc spre a se putea statornici între ei legăturile atît de scumpe şi de trainice ale copilăriei, şi ar fi fost separaţi totuşi destul de devreme spre a preveni efectele funeste ale primelor pasiuni : ardoarea preferinţelor, ambiţia succesului, gelozîile din dragoste etc.",

Împăratul ar fi dorit ca toată educația acestor prinți-regi să se fi bazat pe cunoștințe generale, vederi de ansamblu, sumare. Ar fi vrut mai degrabă cunoștințe generale decît știință, mai degrabă o judecată ascuțită decît dobîndirea de cunoștințe, lecții aplicative mai degrabă decît studii teoretice. Și mai ales nu voia deloc domenii speciale prea mult aprofundate, căci considera că perfecțiunea sau succesul prea mare în unele domenii, fie ale artei, fie ale științei, era un inconvenient pentru un monarh. Popoarele, spunea el, nu aveau decît de pierdut dacă drept rege ar fi avut un poet, un virtuoz, un naturalist, un chimist, un strungar, un lăcătuș etc., etc.

Marie-Louise i-a mărturisit Împăratului că în primele momente cînd a fost vorba de căsătorie, nu își putea înfrînge o anume teamă, din cauză că ai săi îl vorbeau pe Napoleon numai de rău ; iar cînd le-a reamintit acest lucru unchilor ei, arhiducii, care o îndemnau stăruitor să accepte căsătoria, aceștia i-au răspuns : „Toate erau adevărate numai cînd era dușmanul nostru. Astăzi însă nu ne mai este dușman !"

„De altfel, spunea Împăratul, iată un fapt care va permite să vă faceți o idee despre bunăvoința cu care eram privit în această familie. Unul dintre tinerii arhiduci ardea din cînd în cînd cîte o păpușă spunînd că-l frige pe Napoleon. E adevărat că pe urmă spunea că n-o să-l mai frigă, și că îl iubea mult, pentru că îi dădea bani mulți sorei sale Louise ca să-i trimită cît mai multe jucării."...

Joi 16

Astăzi Împăratul s-a interesat de cartierul Saint-Germain ; mă tot întreba despre acest, zicea el, ultim bulevard al vechii aristocrații, refugiu închistat în vechi prejudecăți ; *liga germanică,* cum îl numea el. Eu îi spuneam

că înainte de ultimele mari înfrîngeri, puterea lui era atotstăpînitoare ; cartierul era invadat, nu-i mai rămăsese decît numele ; fusese zguduit, învins de glorie ; victoriile de la Austerlitz şi de la Iena, triumful de la Tilsit îl cuceriseră. Tinerii, toate inimile fierbinţi, n-au putut rămîne nesimţitoare la strălucirea patriei. Căsătoria lui cu Marie-Louise le dăduse lovitura de graţie ; nu mai erau alţi nemulţumiţi decît cei ale căror ambiţii rămăseseră nesatisfăcute, ceea ce se întîmplă în toate clasele şi în toate timpurile, poate şi vreo cîţiva bătrîni încăpăţînaţi sau femei în vîrstă care-şi plîngeau influenţa ce-o avuseseră altădată. Toţi oamenii rezonabili şi cu bun simţ s-au înclinat în faţa talentelor superioare ale şefului statului şi căutau să se consoleze pentru pierderile suferite cu speranţa unui viitor mai bun pentru copiii lor, în această direcţie se îndreptau de acum toate iluziile lor. Îi erau recunoscători Împăratului pentru că proteja vechile familii ; un oricare altul, spuneau ei, pînă la urmă le-ar fi nimicit. Ei preţuiau încrederea cu care Împăratul i-a primit în anturajul său. Ţineau seama de ce le spusese cînd fiii lor au fost încorporaţi în armată : „Aceste nume aparţin Franţei, istoriei : eu sînt tutorele gloriei lor, n-am să-i las să piară". Aceste cuvinte şi altele asemănătoare îi aduseră un mare număr de prozeliţi.

Împăratul spuse atunci că partidul respectiv nu fusese poate prea favorizat. „Sistemul meu de fuziune cerea să fie favorizat, şi eu doream, am dat chiar ordine în acest sens ; dar miniştrii, marii intermediari, nu au îndeplinit niciodată realele mele intenţii în această privinţă, fie pentru că nu vedeau prea departe, fie pentru că se temeau că vor aduce astfel în preajma mea rivali favorizaţi şi îşi vor diminua şansele. D-l de Talleyrand mai ales a fost întotdeauna împotrivă şi n-a încetat niciodată să combată vechea aristocraţie în ciuda bunăvoinţei şi idei-

lor mele." Eu i-am atras totuşi atenţia că majoritatea celor pe care îi chemase în preajma sa şi-au dovedit imediat ataşamentul, că l-au slujit cu credinţă şi, în general, i-au rămas credincioşi în momentul crizei. Împăratul nu m-a contrazis spunînd chiar că din moment ce regele se reîntorsese iar el abdicase, această dublă împrejurare a influenţat, desigur, concepţiile unora ; şi că el, în sinea lui, făcea o mare diferenţă între aceeaşi conduită în 1814 şi 1815.

Şi aici este momentul să spun că, de cînd învăţ să-l cunosc pe Împărat, nu l-am văzut nici o clipă înfuriat sau duşmănind pe vreunul dintre cei care au avut faţă de el comportarea cea mai urîtă. Nu se entuziasmează de cei a căror conduită este lăudabilă ; şi-au făcut doar datoria. Nu era mîniat pe cei care fuseseră foarte vinovaţi ; în parte îi ghicise dinainte ; fuseseră învinşi de propria lor fire. Împăratul îi descria cu detaşare, fără ură, atribuia o parte din purtarea lor împrejurărilor care, recunoştea, fuseseră foarte grele, iar restul îl punea pe seama slăbiciunilor omeneşti. „Pe M. [1] l-a pierdut vanitatea, pe bună dreptate : posteritatea îi va blama conduita, spunea el ; cu toate acestea avea o inimă care rămîne mai de preţ decît memoria lui. Comportarea lui Augereau [2] se explică prin inteligenţa lui redusă şi prin anturajul prost ; iar Berthier [3] n-avea minte şi era o nulitate etc."

[1] *Marmont*, duce de Ragusa, mareşal al Franţei. După o carieră eroică, în serviciul lui Napoleon, l-a trădat pe Împărat în 1814. După insurecţia din 1830, pe care nu a reuşit să o reprime, aşa cum primise ordin, a fost silit să se exileze (n. t.).

[2] *Augereau*, duce de Castiglione. S-a distins în timpul războaielor din epoca Revoluţiei, a Directoratului şi a Imperiului. A fost renegat şi de Napoleon şi de Ludovic al XVIII-lea. A murit ca un personaj obscur în 1816 (n. t.).

[3] I-a recunoscut pe Burboni în 1814. A murit în exil în perioada celor *o sută de zile* (n. t.).

Am făcut observația că acesta din urmă a pierdut cea mai frumoasă ocazie, șansa cea mai lesnicioasă de a deveni ilustru pentru totdeauna și anume supunîndu-se cu bună-credință regelui și rugîndu-l să-i acorde permisiunea de a se retrage în singurătate spre a-l plînge pe cel ce îl onorase cu titlul de tovarăș de arme și îl numise prietenul său. „Ei bine, spuse Împăratul, oricît de simplu ar fi fost un asemenea demers, era mai presus de puterile sale." — „Calitățile, capacitatea lui au fost întotdeauna un subiect de discuție pentru noi, i-am răspuns eu ; alegerea majestății voastre, încrederea pe care i-ați acordat-o, ne-au mirat foarte mult." — „Berthier, la urma urmelor, nu era lipsit de talente, spuse Împăratul, și eu sînt departe de a-l renega și de a-mi renega sentimentele. Dar talentele, meritele lui, erau limitate, se vădeau în probleme de ordin tehnic, iar în rest nu avea pic de minte și era un om deosebit de slab !..." I-am amintit că, totuși, față de noi, era înfumurat și plin de morgă. „Crezi că în atitudinea lui titlul de favorit nu avea nici un rol ?" Am adăugat că era foarte dur, foarte categoric. „Dar nimic nu e mai tiranic, răspunse Împăratul, decît slăbiciunea care se simte sprijinită de forță ; uită-te la femei."

Cînd era în campanie Împăratul îl ducea pe Berthier în caleașca lui. Împăratul lua hotărîrile, își definitiva planurile și ordona mișcările de trupe în timpul drumului, analizînd registrele de ordine și rapoartele de pe cîmpul de luptă. Berthier lua note și la prima haltă sau în primul moment de repaos, fie zi sau noapte, expedia la rîndul lui toate ordinele și diferitele detalii specifice, cu o regularitate, cu o precizie și o promptitudine admirabile, spunea Împăratul. Era o muncă pentru care era întotdeauna gata și neobosit. „Iată care era marele merit al lui Berthier. Era un merit deosebit și cît se poate de prețios pentru

mine, observa Împăratul ; nimeni nu ar fi putut să-l înlocuiască"...

Sîmbătă 25

Napoleon era încă suferind [1] ; s-a simțit rău toată noaptea...

Împotriva părerii generale, pe care am întreținut-o eu însumi, Împăratul nu are o constituție robustă. Are membrele groase dar mușchi-i sînt foarte moi ; e lat în piept, dar e mereu răcit. Corpul lui e sensibil la cele mai ușoare influențe ; era de-ajuns să simtă mirosul de vopsea ca să se îmbolnăvească ; anumite mîncăruri, cea mai mică umezeală, acționează imediat asupra lui ; nu trupul îi era de fier, așa cum s-a crezut, ci moralul...

L-am văzut pe Împărat în Consiliul de Stat, ocupîndu-se de problemele cele mai felurite cîte opt sau nouă ore în șir și ridicînd ședința cu ideile la fel de limpezi, cu mintea la fel de proaspătă ca la început. În Sfînta-Elena l-am văzut citind zece sau douăsprezece ore în șir despre subiecte abstracte fără să pară cîtuși de puțin obosit.

A suportat fără să se clintească cele mai puternice zguduiri pe care un om le-ar putea încerca aici pe pămînt. La întoarcerea de la Moscova, și de la Leipzig, după ce a prezentat dezastrul în Consiliul de Stat a spus : „S-a răspîndit în Paris zvonul că am încărunțit. Dar vedeți că nu e adevărat (își arăta fruntea cu mîna) și spèr că am să pot îndura și alte încercări." Dar toate aceste încercări extraordinare au avut loc, ca să spunem așa, în defavoarea fizicului său, care devenea mai sensibil tocmai cînd activitatea spiritului era mai intensă.

[1] În cele două zile precedente Las Cases menționa că Napoleon fusese bolnav, fără alte precizări (n. t.).

Napoleon mănîncă foarte neregulat şi, în general, foarte puţin. Spunea adesea că poţi să suferi pentru că ai mîncat prea mult, dar niciodată pentru că ai mîncat prea puţin. Era în stare să stea douăzeci şi patru de ore nemîncat numai pentru a-şi face poftă de mîncare pentru a doua zi. De băut bea şi mai puţin ; un singur pahar de vin de Madera sau de Champagne îi ajungea ca să se înviioreze sau să devină vesel. Doarme foarte puţin şi la ore foarte neregulate ; se ridica din pat de îndată ce se trezea, ca să citească sau să lucreze, şi apoi se culca din nou şi îşi continua somnul.

Împăratul nu crede în medicină şi nu ia niciodată medicamente. Şi-a inventat un tratament propriu ; spunea că de multă vreme marele secret consta în a face un exces în sens contrar stării în care se afla ; adică ceea ce el numeşte o reamintire a echilibrului naturii ; dacă o vreme n-a făcut nici un efort, făcea dintr-odată o cursă de şaizeci de mile, sau o vînătoare de o zi întreagă.

Dacă dimpotrivă era cuprins de o mare oboseală, se condamna la douăzeci şi patru de ore de repaus absolut. Această zguduire neprevăzută provoca negreşit o criză interioară care ducea de îndată la rezultatul dorit ; procedeul acesta, spunea el, nu-l înşelase niciodată.

Împăratul are limfa prea vîscoasă, sîngele circulă cu dificultate. Natura l-a înzestrat cu două avantaje foarte preţioase, spunea el ; primul, că putea adormi de îndată ce avea nevoie de odihnă, la orice oră şi în orice loc ; celălalt că nu putea face excese, care să-i dăuneze, la băutură şi mîncare. „Dacă depăşeam cu ceva nevoile mele de apă, spunea el, stomacul meu dădea imediat afară surplusul". Vomează foarte uşor, ajunge un mic acces de tuse ca să-i provoace voma.

De duminică 26 pînă marți 28

...Se lucra în continuare la Longwood unde trebuia să fie noua noastră locuință. Trupele care veniseră cu noi din Anglia erau cantonate prin împrejurimi. Cum colonelul dădea un bal, am fost invitați și noi. Împăratul mi-a cerut să mă duc și să examinez locurile. M-am dus împreună cu d-na Bertrand într-o trăsură la care fuseseră înjugați șase boi. În echipajul acesta merovingian am străbătut distanța care ne separa de Longwood. Era pentru prima dată că vedeam locuri noi din insulă. De-a lungul drumului nu am descoperit decît o constantă repetiție a marilor convulsii ale naturii : mereu stînci imense, hidoase și goale, fără nici un fel de vegetație... M-am reîntors călare către ora șase, pentru a ajunge mai devreme lîngă Împărat. Mi-a pus multe întrebări în legătură cu noua noastră locuință. Găsea că nu sînt deloc entuziasmat de ea. M-a întrebat dacă, în ultimă instanță, avea de pierdut sau de cîștigat. I-am spus tot ce gîndeam în două vorbe : „Sire, aici sîntem în colivie, acolo vom fi în țarc".

Miercuri 29, joi 30.

...Mica grădină a d-lui Balcombe [1], unde ne plimbam adesea, era îngrijită de un negru bătrîn. Prima dată cînd l-a întîlnit, Împăratul, după cum îi era obiceiul, mi-a cerut să-i pun fel și fel de întrebări și povestea lui ne-a interesat foarte mult. Era un indian-malayez care fusese răpit hoțește de la el de-acasă, cu mulți ani în urmă, de către un echipaj englez, dus la bord și vîndut în Sfînta-Elena, unde rămăsese de atunci în stare de sclavie...

---

[2] Proprietarul casei din Briars (n. t.).

Am fost indignați la auzul unei asemenea ticăloșii și la cîteva zile după aceea Împăratul se gîndi să-l cumpere și să-l trimită în țara sa. I-a vorbit despre intenția lui amiralului, care de la bun început, luîndu-le apărarea alor săi, pretinse că bătrînul Tobie, căci ăsta era numele nefericitului sclav, era un impostor și că ceea ce spuneam noi era imposibil să fie adevărat. Totuși ceru să se facă o anchetă și totul se dovedi a fi adevărat. Atunci ne împărtăși indignarea și promise că se va ocupa el de toate. Noi am plecat de la Briars, fiind transferați la Longwood, și bietul Tobie împărtăși obișnuita soartă a tuturor lucrurilor de pe pămînt : a fost foarte curînd uitat. Nu mai știu ce s-a întîmplat pe urmă cu el.

Oricare va fi fost situația, fapt e că atunci cînd venea în grădină, Împăratul stătea cea mai mare parte a timpului lîngă Tobie și mă punea să-l întreb despre țara lui, despre tinerețea lui, familia lui, despre starea lui actuală...

M-am oprit asupra acestor amănunte pentru că după întîlnirile cu Tobie Împăratul făcea felurite reflecții întotdeauna noi, pătrunzătoare și mai ales foarte personale. Este cunoscută mobilitatea spiritului său : drept care subiectul era tratat de fiecare dată sub un nou aspect. M-am mărginit să consemnez aici doar cele ce urmează :

„Bietul Tobie, spunea el deodată, a fost rupt de familie, de pămîntul său, a fost rupt de el însuși și vîndut... Dacă această crimă a fost făptuită doar de căpitanul englez, e cert că acesta era un om foarte rău. Dar dacă a fost comisă de întregul echipaj, tîlhăria s-ar datora la urma urmei unor oameni nu tocmai atît de răi pe cît s-ar crede ; căci perversitatea este întotdeauna individuală, aproape niciodată nu este colectivă... Un filozof

a spus că oamenii se nasc răi. Ar fi greu și de altfel de prisos să descoperi dacă a spus adevărul. E sigur însă că societatea în ansamblu nu e deloc rea ; căci dacă marea majoritate ar vrea să fie criminală și să nesocotească legile, cine ar avea puterea s-o oprească sau s-o constrîngă ? Și tocmai într-asta constă triumful civilizației : rezultatul acesta fericit a apărut în sînul său, a izvorît din propria ei natură. Cele mai multe dintre sentimente ne sînt transmise prin tradiții ; ni le însușim pentru că ne-au precedat. Așa se întîmplă și cu gîndirea omenească, cu dezvoltarea ei și a facultăților noastre. Iată toată cheia, tot secretul legislatorului. Numai cei care vor să-și înșele popoarele, care vor să guverneze pentru propriul lor profit pot dori să le țină în ignoranță. Căci cu cît popoarele sînt mai luminate, cu atît sînt mai mulți oameni convinși de necesitatea legilor, de nevoia de a le apăra, și cu atît societatea va fi mai liniștită, mai fericită, mai prosperă...

Numai Codul [1] meu, prin simplitatea lui, a făcut în Franța mai mult bine decît toate legile care m-au precedat. Școlile înființate de mine, învățămîntul practic, pregătesc generații necunoscute pînă acum. De aceea, sub domnia mea crimele au descrescut cu rapiditate, în timp ce la vecinii noștri, în Anglia, dimpotrivă, creșteau îngrozitor. Ar fi de ajuns și atît ca să te poți pronunța cu toată îndrăzneala despre cele două administrații !...

Cînd am ajuns la putere, unii ar fi dorit să fiu un Washington : cuvintele nu costă nimic și bineînțeles că cei care făceau această afirmație cu atîta ușurință, nu

[1] *Codul civil,* inspirat din dreptul roman, din ordonanțele regale ca și din legile revoluționare, a fost redactat în formă definitivă în 1804. Mai tîrziu, și în primul rînd în străinătate, a fost numit *Codul Napoleon* (n. t.).

cunoșteau vremurile, locurile, oamenii și situațiile. Dacă aș fi fost în America, aș fi fost cu dragă inimă un Washington, dar aș fi avut prea puține merite : căci nu văd cum ar fi fost posibil ca un om cu judecată să procedeze altfel. Dar dacă el s-ar fi aflat în Franța, în mijlocul dezordinii dinăuntru și în fața invaziei din-afară, mă îndoiesc că ar mai fi putut să fie același om sau, dacă ar fi vrut să fie, n-ar fi fost decît un nătîng — și nu ar fi făcut altceva decît să prelungească marile nenorociri. În ceea ce mă privește, eu nu puteam fi decît un Washington încoronat. Și numai într-un congres de regi, în mijlocul unor regi convinși sau supuși puteam atinge acest țel. Numai atunci, într-un asemenea caz, puteam să dau dovadă cu folos de moderație, de dezinteresare, de înțelepciune : în mod logic nu puteam ajunge la acest rezultat decît *prin dictatura universală* la care am și aspirat. Este un cap de acuzare ? Vor crede unii că nu stă în puterea omului să renunțe la ea ? Sylla, cu un noian de crime pe conștiință, a îndrăznit să abdice, fiind urmărit apoi de ura poporului. Dar oare ce m-ar fi putut împiedica pe mine, care nu aveam de cules decît binecuvîntări !... Ar fi trebuit să învinge la Moscova... Cu trecerea anilor, multă lume va regreta dezastrul și căderea mea !... Dar să mi se fi cerut să fac un lucru pentru care nu erau coapte vremurile ar fi fost o prostie vulgară ; iar dacă aș fi promis, dacă aș fi anunțat că îl fac, lumea ar fi luat vorbele mele drept baliverne, șarlatanie ; eu eram însă altfel de om... Repet, trebuia să învinge la Moscova..."

Altă dată, oprindu-se lîngă Tobie, spuse : „Ce ți-e și cu biata mașinărie omenească ! Nici una nu are ambalajul la fel : și pe dinăuntru sînt la fel de diferite. Și numai pentru că nu se recunosc aceste adevăruri se

fac atîtea greşeli ! Dacă Tobie ar fi fost un Brutus, s-ar fi sinucis ; dacă ar fi fost un Esop, poate că astăzi ar fi fost consilierul guvernatorului ; dacă ar fi fost un creştin înfocat şi zelos, şi-ar fi purtat lanţurile la vedere, în faţa lui Dumnezeu şi le-ar fi binecuvîntat. Dar bietul Tobie nu judecă lucrurile prea amănunţit : e supus şi munceşte cu naivitate." Şi după ce-l privi o vreme în tăcere, spuse depărtîndu-se : „E cert că între Tobie şi regele Richard e o mare distanţă !... Şi cu toate acestea, continuă el mergînd, fărădelegea nu e mai puţin atroce ; căci la urma urmei, omul acesta avea şi el familia, bucuriile, viaţa lui. Şi s-a comis o fărădelege oribilă aducîndu-l să moară aici, sub jugul sclaviei." Şi oprindu-se brusc îmi spuse : „Dar citesc în ochii dumneavoastră ; vă gîndiţi că nu e singurul exemplu de acest fel în Sfînta-Elena". Şi fie că era izbit de faptul că se vedea comparat cu Tobie, fie pentru că a crezut că moralul meu avea nevoie să fie ridicat sau cine ştie din ce alt motiv, continuă cu înflăcărare şi măreţie : „Dragul meu, dar între noi nu se poate stabili nici cea mai mică legătură. Căci din moment ce atentatul a ţintit mai sus, şi victimele au fost de altă talie. Nu am fost deloc supuşi la suferinţe corporale şi chiar dacă s-ar fi încercat, avem un suflet capabil să le arate tiranilor că s-au înşelat în privinţa noastră... Situaţia poate să ni se pară chiar atrăgătoare !... Universul întreg ne contemplă !... Noi rămînem martirii unei cauze nemuritoare !... Milioane de oameni ne plîng, patria suspină şi gloria este îndoliată ! Noi luptăm aici împotriva pedepsei zeilor şi toate naţiunile se roagă pentru noi !..." Şi, după o pauză de cîteva secunde, reluă : „Adevăratele mele suferinţe nu trebuie căutate aici... ! Dacă nu m-aş gîndi decît la mine, poate că aş avea chiar motive să mă bucur !... Nenorocirile au şi ele eroismul şi gloria lor !... În calea mea n-am

întîlnit adversităţi !... Dacă aş fi murit pe tron, în deplinătatea atotputerniciei mele, aş fi rămas o problemă pentru mulţi oameni ; dar astăzi, mulţumită nenorocirii, vor putea să mă judece aşa cum sînt în realitate."

Luni 4, marţi 5 [1]

...Astăzi l-a întrebat pe generalul Gourgaud, care rămăsese la cină, despre principiile şi despre manevrele elementare ale artileriei. Gourgaud s-a ridicat din această armă, era proaspăt promovat. Examenul a fost foarte interesant şi foarte vesel. Niciodată nu s-a întîmplat ca Împăratul să fie cel mai slab : părea că abia îşi trecuse examenele la şcoală.

Se vorbi pe urmă despre război...

Împăratul a spus că în bătălia de la Waterloo, dacă şi-ar fi urmat planul de a învălui flancul drept al adversarului, ar fi învins cu uşurinţă ; preferase să străpungă centrul despărţind cele două armate. Dar totul a fost fatal în această bătălie, despre care el spunea că devenise o absurditate, şi că totuşi ar fi trebuit să învingă. Niciodată nu fusese mai sigur de o bătălie ; e greu de conceput ce anume s-a întîmplat.

„Grouchy s-a rătăcit, spuse el.

Ney îşi ieşise din fire.

Derlon se făcuse inutil.

Nimeni n-a mai fost el însuşi etc."

Dacă în cursul şerii ar fi cunoscut poziţia lui Grouchy, spunea el, şi dacă ar fi reuşit să ajungă acolo, ar fi putut în ziua aceea, cu această rezervă minunată, să restabilească situaţia şi poate chiar să-i distrugă pe aliaţi printr-una din acele minuni, inversări de şanse, care erau la el obişnuite şi care nu ar fi surprins pe nimeni.

[1] Decembrie (n. t.).

Dar nu știa nimic de Grouchy, și apoi nu era ușor să conduci rămășițele acelea de armată. „E greu de descris cum s-a comportat armata în noaptea aceea dureroasă, spunea el: era un torent revărsat din albie care tîra totul cu el."

Trecînd apoi la altă temă, spunea că pericolele la care sînt supuși generalii în zilele noastre nu se puteau compara cu cele din vremurile de demult. Astăzi nu exista nici o poziție în care un general să nu poată fi atins de artilerie. Înainte vreme generalii nu riscau decît atunci cînd șarjau ei înșiși, ceea ce nu i se întîmplase lui Cezar decît de două sau de trei ori.

Rar și cu greu se întîmplă, spunea el mai tîrziu, să reunești toate calitățile necesare unui mare general. Lucrul cel mai de dorit și care îl scotea imediat pe orice om din rîndul mulțimii, era echilibrul dintre inteligență sau talent și caracter sau curaj; este ceea ce el numea să fii *pătrat* atît la bază cît și la înălțime. Dacă curajul era cu mult mai mare, generalul acționa greșit, dincolo de intențiile lui; și, dimpotrivă, nu îndrăznea să-și îndeplinească planurile, dacă caracterul sau curajul rămîneau mai prejos de inteligență. El cita ca exemplu pe vice-rege [1], la care acest echilibru era singurul merit, și era totuși de ajuns ca să-l facă un om cu totul deosebit.

Din vorbă în vorbă am ajuns să discutăm îndelung despre curajul fizic și despre curajul moral. Și Împăratul spunea, referindu-se la curajul fizic, că lui Murat sau Ney le-ar fi fost imposibil să nu fie viteji, dar că foarte greu puteai găsi pe cineva mai fără cap decît ei, decît primul mai ales.

---

[1] Eugène de Beauharnais (n. t.).

Cît despre curajul moral, zicea el, i se întîmplase foarte rar să întîlnească curajul de la ora două după miezul nopții ; adică acel curaj în fața neprevăzutului, care în ciuda evenimentelor celor mai neașteptate, îți lasă totuși neatinsă libertatea de gîndire, de judecată, și de hotărîre. Nu ezita să spună că, el mai ales, avusese din plin curajul acesta de la ora două, și că văzuse foarte puțini oameni care să nu fi rămas cu mult în urma lui.

În continuare spunea că oamenii nu aveau o părere exactă despre tăria de caracter de care ai nevoie pentru a angaja, judecînd profund consecințele ei, o mare bătălie de care va depinde soarta unei armate, a unei țări, a unui tron. De asemenea, observa el, rareori găseai generali grăbiți să dea o bătălie : „Își ocupau pozițiile, se fixau acolo, își gîndeau planurile. Dar din clipa aceea începeau să fie nehotărîți ; și nimic nu e mai greu și totuși mai necesar, decît să știi să te hotărăști."

Vorbind despre un mare număr de generali și consimțind să răspundă la cîteva întrebări, spuse : „Kléber era înzestrat cu cel mai mare talent ; dar nu era decît omul momentului ; gloria reprezenta pentru el singura lui bucurie ; de altfel, nefiind deloc patriot, ar fi putut, cu ușurință, să se pună în slujba străinilor : în tinerețe își începuse cariera sub prusieni, pe care-i admira foarte mult. Desaix poseda la un grad superior acel prețios echilibru definit mai sus. Moreau nu era cine știe ce în comparație cu generalii de elită : în el natura n-a evoluat pînă la punctul final ; avea mai mult instinct decît geniu. La Lannes, curajul o lua la început înaintea judecății ; dar își recîștiga de fiecare dată judecata pentru a restabili echilibrul. Era un om eminamente superior cînd a pierit ; îl luasem *pigmeu* și-l pierdeam *uriaș*."

Despre un altul, spunea că dimpotrivă avea mai multă minte decît caracter : desigur nu se putea spune că nu era brav, dar, în sfîrșit, cam calcula pe unde o să cadă obuzul, și multe altele de acest fel... La Suchet caracterul și judecata au evoluat în mod surprinzător. Masséna fusese un om cu totul deosebit, care printr-un privilegiu aparte, nu își găsea echilibrul atît de dorit decît în toiul bătăliei ; echilibrul lui se năștea în mijlocul primejdiei.

„Generalii care păreau că se vor distinge, oamenii de viitor, termină el, erau Gérard, Clausel, Foy, Lamarque etc. : erau noii mei mareșali."

Vineri 8, sîmbătă 9

...Am primit gazetele care au apărut pînă la 15 septembrie. Au devenit principalul subiect de conversație. Împăratul le analiza : viitorul rămînea învăluit în norii cei mai sinistri. Totuși, deocamdată pot fi întrevăzute numai trei posibilități reale, spunea Împăratul : împărțirea Franței, domnia Burbonilor, sau domnia unei noi dinastii care va menține instituțiile naționale. Ludovic al XVIII-lea, observa el, putuse domni cu ușurință în 1814, făcîndu-se rege național. Astăzi nu-i mai rămînea decît șansa, foarte odioasă și nesigură, a severității excesive, a terorii...

Am citit, în aceleași gazete, un rezumat al memoriului justificativ al lui Ney. Împăratul îl găsea demn de milă ; nu era în măsură nici să-i salveze viața, nici să-i redea onoarea. Argumentele lui erau palide, fără culoare, ca să nu zic mai mult. După tot ceea ce făcuse, își reafirma devotamentul față de rege și mai ales se lepăda de Împărat. „E un sistem absurd, spunea Napoleon, pe care se pare că l-au adoptat în general cei care au apărut în aceste vremuri memorabile, fără să-și dea seama că

eu sînt atît de identificat cu minunile care s-au înfăptuit, cu monumentele, cu instituțiile noastre, cu toate actele noastre naționale, încît nu se poate face o delimitare între ele și numele meu fără a i se aduce o gravă injurie Franței : gloria lui consta în a recunoaște acest adevăr ! Și orice subtilitate, orice răstălmăcire, orice minciună ar folosi el, spre a încerca să dovedească contrariul, eu voi rămîne în ochii națiunilor ceea ce sînt.

Apărarea politică a lui Ney, continuă Împăratul, este limpede ca lumina zilei ; a fost antrenat de o mișcare generală care i s-a părut că este una cu voința și cu binele patriei. N-a făcut decît să se supună fără premeditare, fără să trădeze. Se întîmplase pe dos decît crezuse el și acum se găsea în fața unui tribunal. El nu mai avea nimic de spus despre acest mare eveniment. Nici ca să-și apere viața nu mai avea de spus decît că era la adăpostul unei capitulări sfinte care le garanta tuturor că nu se va mai vorbi de faptele lor, că părerile lor politice vor fi date uitării. Dacă în această situație va pieri, asupra lui s-ar îndrepta privirea întregii lumi, s-ar afla cel puțin că sînt violate cele mai sfinte legi și ar lăsa în urma lui amintirea unui mare caracter ; ar binemerita respectul sufletelor generoase și ar arunca dezaprobarea și oprobriul asupra celor care, disprețuind un tratat solemn, l-au părăsit fără pic de rușine. Dar poate că rolul acesta e mai presus de tăria lui morală, spunea Împăratul ; Ney este cel mai viteaz dintre oameni : dar acesta e unicul lui merit."

Este cert că Ney a plecat din Paris fiind cu totul devotat regelui, că nu a trecut de partea lui Napoleon decît antrenat de soldații săi. Dacă după aceea a luptat cu mare înflăcărare în sens contrar a făcut-o pentru că își dădea seama că trebuiau să-i fie iertate multe păcate.

De altfel e foarte adevărat că după faimosul lui ordin de zi, i-a scris Împăratului că ceea ce făcuse era mai ales în interesul patriei și, cum știa că Napoleon nu poate aproba fapta lui, el îl ruga să-i dea voie să-și încheie cariera militară. Împăratul i-a răspuns să vină că îl va primi ca a doua zi după bătălia de pe Moscova. De îndată ce s-a întîlnit cu Napoleon, Ney i-a spus, de asemenea, că după cele întîmplate la Fontainebleau Împăratul desigur că mai are încă îndoieli în privința atașamentului și fidelității lui și, în consecință, el nu îi cerea decît să fie grenadier în garda imperială. Drept răspuns Împăratul i-a întins mîna și l-a numit cel mai viteaz dintre viteji, așa cum îi spusese adeseori...

Capitolul al treilea

STABILIREA LA LONGWOOD

Duminică, 10 decembrie 1815

Către ora nouă Împăratul m-a luat cu el în grădină ; era constrîns să părăsească devreme camera din care, în dimineaţa aceea, toate lucrurile trebuiau luate spre a fi transportate la Longwood. În grădină, Împăratul l-a chemat pe d-l Balcombe, gazda noastră, şi a cerut să i se servească micul dejun ; dorea ca d-l Balcombe să ia micul dejun împreună cu el. Se simţea minunat ; discuta cu noi foarte vesel.

Către ora două şi-a anunţat sosirea amiralul. Era oarecum stînjenit : felul în care Împăratul a fost tratat la Briars, greutăţile întîmpinate de cei care veniseră cu el şi stăteau în oraş determinaseră o pronunţată răceală în relaţii. Împăratul încetase să-l mai primească pe amiral : totuşi, în momentul acela l-a tratat ca şi cum s-ar fi văzut cu o seară în urmă.

În fine, am părăsit Briars-ul şi am pornit spre Longwood. Împăratul a încălecat un cal ce-i fusese adus de la Cap...

La intrarea în Longwood se afla o gardă înarmată, care a prezentat onorul augustului captiv... Şi iată-ne, în sfîrşit, în noua noastră locuinţă.

Amiralul s-a străduit să ne arate totul pînă la cele mai mici detalii. El dirijase tot timpul lucrările de amenajare, ba chiar pusese el însuşi mîna la unele treburi. Împăratul a găsit că totul era în perfectă ordine. Amiralul era cît se poate de bucuros : se vedea că îi fusese teamă de proasta dispoziţie şi de dispreţul Împăratului. Dar, dimpotrivă, Împăratul se arăta deosebit de binevoitor...

În această nouă locuinţă se găsea şi o cadă de baie, executată, de bine de rău, de nişte dulgheri, la ordinul amiralului. Împăratul, care fusese privat de posibilitatea de a mai face baie de la plecarea sa din Malmaison, deşi pentru el era o necesitate vitală, voi să facă baie imediat. Mi-a spus să rămîn cu el şi a vorbit despre noua noastră locuinţă ; deoarece camerele ce ne fuseseră repartizate nouă, celorlalţi, erau cît se poate de proaste, mi-a spus să stau, în timpul zilei, în ceea ce el numea cabinetul topografic şi care ţinea de propriul său cabinet...

De luni 11 pînă joi 14

Şi iată-ne, în sfîrşit, intrînd într-o nouă perioadă a existenţei noastre, pe nefericita stîncă, Sfînta-Elena. Am fost instalaţi în noile noastre locuinţe şi ni s-au precizat limitele sălbaticei noastre închisori.

Longwood, de fapt o fermă ca oricare alta de prin partea locului, ce fusese lăsată în seama sub-guvernatorului care o folosise ca locuinţă de ţară, se află într-una din părţile cele mai ridicate ale insulei. Termometrul englez arăta cu zece grade mai puţin faţă de valea unde am debarcat. E un podiş destul de întins, pe coasta orientală şi destul de aproape de mal, măturat de vînturi permanente, uneori violente, care suflă întotdeauna din aceeaşi direc-

ţie. E acoperit aproape permanent cu nori. Soarele, deşi apare rar, are totuşi destulă influenţă asupra atmosferei ; dacă nu ai grijă îţi atacă ficatul. Ploi abundente, care se dezlănţuie subit, te împiedică să deosebeşti un anotimp de celălalt. La Longwood nu există anotimpuri. Sînt numai vînturi, nori, umezeală şi întotdeauna o temperatură moderată şi monotonă care e poate mai mult plictisitoare decît nesănătoasă. Iarba, în ciuda ploilor abundente, piere, roasă de vînt sau veştejită de căldură. Apa e adusă printr-o conductă şi e atît de nesănătoasă încît sub-guvernatorul, pe care l-am înlocuit noi, nu o foloseşte deloc, nici el, nici ai lui, decît după ce o fierbeau. Am fost obligaţi să facem şi noi la fel...

Vreme de două luni se lucrase fără încetare pentru ca Longwood-ul să fie în stare să ne primească. Şi totuşi rezultatul era foarte modest.

În Longwood se intră printr-o încăpere proaspăt construită, care este în acelaşi timp anticameră şi sufragerie ; de acolo se trece într-o cameră alăturată, care fusese transformată în salon ; apoi într-o a treia, foarte întunecoasă, perpendiculară pe primele două ; era destinată hărţilor şi bibliotecii Împăratului : mai tîrziu a devenit sufragerie. În partea dreaptă a camerei era uşa ce dădea în apartamentul Împăratului. Apartamentul acesta consta din două camere foarte mici, egale ca dimensiuni, care dădeau una într-alta : cabinetul de lucru şi dormitorul său. Un mic coridor exterior, pe toată lungimea acestor două încăperi, îi servea drept sală de baie. În partea opusă apartamentului Împăratului, în celălalt capăt al clădirii, era locuinţa d-nei de Montholon, a soţului şi fiului ei, apartament care a devenit pe urmă biblioteca Împăratului. Mai exista o cameră mică, pătrată, la parter, alături de bucătărie la care se ajungea printr-o uşă diformă. Era locuinţa mea. Prin-

tr-o trapă făcută în podea şi cu ajutorul unei scări marinăreşti, se ajungea la culcuşul fiului meu, adevărată cuşcă, în care nu era loc decît pentru patul lui. Ferestrele şi paturile noastre n-aveau draperii şi puţina mobilă care înzestra aceste camere provenea, desigur, de la cei care locuiseră aici înaintea noastră, bucuroşi fără îndoială că au găsit această ocazie ca să se descotorosească de ea, cu profit, spre a obţine în mod avantajos alta, nouă.

Marele-mareşal, soţia şi copiii săi fuseseră cazaţi la două mile mai jos de noi, într-un adăpost atît de prăpădit încît chiar localnicii îi spuneau *Coliba (Hut's gate)*.

Generalul Gourgaud fu instalat într-un cort ; la fel medicul [1] şi ofiţerul însărcinat cu paza noastră, care aşteptau să li se termine camerele pe care le construiau în grabă marinarii de pe *Northumberland*...

Vineri 15, sîmbătă 16

...De îndată ce ne-am adunat cu toţii la Longwood, Împăratul dori să pună ordine în toate şi căută să-l folosească pe fiecare dintre noi după cum îi erau înclinaţiile. Rezervîndu-i marelui-mareşal comandamentul şi supravegherea generală, îi încredinţă d-lui de Montholon toate treburile domestice. Generalului Gourgaud îi încredinţă supravegherea grajdurilor şi mie îmi rezervă supravegherea mobilelor şi administrarea proviziilor şi furniturilor. Această ultimă sarcină mi se păru atît de legată de amă-

[1] Acest medic era doctorul O'Méara, de pe *Northumberland*, care văzîndu-l pe Napoleon plecînd spre Sfînta-Elena fără medic, s-a oferit cu generozitate să vină cu noi, spre marea admiraţie a compatrioţilor săi şi cîştigînd astfel întreaga noastră recunoştinţă. Numai miniştrii englezi păreau enervaţi de acest gest : toată lumea a aflat de ultragiile, de revoltătoarele nedreptăţi, de persecuţiile care datorită lor s-au abătut mai tîrziu asupra acestui englez plin de demnitate care a făcut cinste omenirii, ţării sale şi inimii ei (n. a.).

nuntele domestice și găseam că o conducere unitară în această privință ar fi atît de avantajoasă pentru binele comun încît, pe cît mi-a fost cu putință, am căutat să renunț la ea, ceea ce n-a fost greu și nici nu m-a obligat să stărui prea mult.

După ce Împăratul dădu aceste noi dispoziții, de bine de rău treburile s-au aranjat și desigur că ne simțeam mult mai bine. Totuși aceste dispoziții oricît de rezonabile erau ele, au semănat printre noi germenii înstrăinării, germeni care au prins oarecari rădăcini și din cînd în cînd au răsărit și la suprafață. Unul găsea că prin această împărțire n-a avut decît de pierdut, altul voia să scoată prea mult în evidență domeniul lui, iar celălalt considera că a primit o parte prea mică. Nu eram membrii unei aceleiași familii, care, muncind fiecare după puterile lui, să se gîndească numai la binele comun. Eram departe de a pune în practică ceea ce ne impunea necesitatea ; ne disputam încă resturile unui oarecare lux și rămășițele unor ambiții.

Cînd atașamentul față de persoana Împăratului ne-a reunit în jurul lui, numai hazardul, nu și simpatia reciprocă, ne-a adunat pe toți la un loc ; ne-am strîns numai datorită întîmplării, nu și afinităților. Și de aceea la Longwood formam un tot mai mult prin faptul că eram închiși împreună, decît prin coeziune. Și cum ar fi putut să fie altfel ? Eram aproape cu toții străini unul de celălalt și, din nefericire, împrejurările, vîrsta, caracterul erau tot atîtea motive ca să rămînem și pe mai departe străini.

Aceste împrejurări, deși neînsemnate, au avut totuși urmări supărătoare, lipsindu-ne în bună măsură de bucuriile cele mai frumoase. Au împiedicat să apară printre noi încrederea, sinceritatea, unitatea intimă, care pot să răspîndească un oarecare farmec chiar și în viltoarea celor mai mari nenorociri. Dar, în schimb, aceleași împrejurări mi-au îngăduit să-l cunosc pe Împărat ca om, în particu-

lar, să fiu martor la îndemnurile lui indirecte de a ne uni și de a ne contopi sentimentele, la grija lui permanentă de a nu ne da nici un motiv valabil de invidie ; la distracția lui prefăcută care-l făcea să nu vadă ceea ce nu voia să vadă ; în sfîrșit, să fiu martor la dojenile atît de părintești al căror obiect eram uneori și care, în treacăt fie spus, spre onoarea fiecăruia dintre noi, erau evitate cu tot atîta zel, și primite cu tot atîta respect ca și cum ar fi venit de pe tronul de la Tuileries...

Luni 18, marți 19

Încet, încet, programul și obiceiurile noastre deveniră regulate și stabile. Împăratul lua micul dejun în jurul orei zece în camera sa, pe un gheridon, și uneori îl chema pe unul dintre noi...

Încă nu erau stabilite ore fixe pentru plimbare. În timpul zilei era foarte cald, iar seara se lăsa foarte umedă. De multă vreme ni se tot spunea că de la Capul Bunei-Speranțe ne vor fi trimiși cai de călărie și pentru trăsuri ; dar caii nu mai soseau. Împăratul lucra în cursul zilei cu mai mulți dintre noi. Mie îmi rezerva de obicei vremea dinainte de cină, care nu era servită decît pe la opt sau nouă. Mă primea deci pe la orele cinci sau șase împreună cu fiul meu ; întrucît îmi slăbise vederea eu nu mai scriam și nu mai citeam ; fiul meu ajunsese însă în stare să mă înlocuiască ; scria el ceea ce dicta Împăratul. Eu nu mai puteam decît să-l ajut să se descurce mai tîrziu în mîzgălelile lui, lucru cu care mă obișnuisem atît de bine încît puteam reproduce aproape cuvînt cu cuvînt și în întregime tot ce spusese Împăratul...

Astăzi 19, cînd m-am întîlnit cu Împăratul, mi-a dat să-i traduc un pamflet care-i căzuse în mînă. După o mulțime de inepții, se vorbea de niște scrisori personale pe care

el le-ar fi trimis împărătesei Joséphine, cu formula solemnă de *doamnă și dragă soție*. Se vorbea apoi de spioni și de agenți prin care Împăratul afla ce se petrece în toate familiile Franței și pătrundea în secretele tuturor cabinetelor din Europa. Împăratul n-a vrut să traduc mai departe și mi-a poruncit să arunc cartea, spunînd: „Prea e idioată"!

Adevărul este că Napoleon, în relațiile lui private, îi scria împărătesei Joséphine în mod foarte burghez spunîndu-i *tu*, iar Mariei-Louise, *buna mea Luiza*.

...Cît despre grămada aceea de polițiști și spioni de care vorbea cartea idioată din care tocmai citisem, și în legătură cu care s-a făcut atîta zarvă în lume tot cam prin vremea aceea, oare care stat de pe continent s-ar fi putut lăuda că a avut mai puțini decît Franța? Și totuși cine ar fi avut mai multă nevoie de ei decît Franța, unde toate împrejurările îi făceau imperios necesari? Toate pamfletele din Europa au atacat aspectul acesta, spre a face odios în altă parte ceea ce căutau astfel să ascundă la ei acasă. Și totuși aceste măsuri, atît de necesare în principiu, desigur înjositoare în amănuntele lor, nu au fost niciodată tratate decît foarte în mare de către Împărat, și întotdeauna conform maximei sale, de care nu s-a dezis niciodată, anume, că numai ceea ce este indispensabil trebuie făcut. L-am auzit adesea în Consiliul de Stat cerînd rapoarte despre aceste treburi, tratîndu-le cu o solicitudine deosebită, corectîndu-le, căutînd să prevină inconvenientele, creînd comisii ale Consiliului, care mergeau să viziteze închisorile și îi raportau lui personal. Fiind folosit și eu într-o astfel de misiune, am putut să mă conving, într-adevăr, de toate abuzurile, de toate vexațiunile datorate subalternilor, dar, de asemenea, de

strădania și dorința deosebită a suveranului de a le reprima.

Împăratul spunea chiar că voise să încerce să înalțe în ochii popoarelor această ramură a administrației pe care într-un fel o blamau prejudecățile și opinia publică, încredințînd-o unui om cu un caracter și o moralitate ireproșabile. În 1810 l-a chemat la Fontainebleau pe unul dintre consilierii săi de stat. Acesta fusese emigrant, sau aproape. Familia, educația, primele lui păreri, totul ar fi putut să-l facă suspect în ochii unuia mai neîncrezător decît Împăratul. În cursul convorbirii, Împăratul l-a întrebat : „Dacă ar apărea acum la Paris contele de Lille [1], și dacă dumneata ai fi însărcinat cu comanda poliției, ai pune să-l aresteze ?“ — „Da, fără îndoială, i-a răspuns consilierul de stat, pentru că și-ar nesocoti surghiunirea și ar fi în contradicție cu toate legile existente.“ Și după ce i-a pus mai multe întrebări la care consilierul i-a răspuns în mod satisfăcător, termină spunînd : „Ei bine, acum întoarce-te la Paris unde te numesc prefectul poliției“.

Cît despre secretul corespondenței sub administrația lui Napoleon, orice ar fi spus lumea, foarte puține scrisori erau citite la poștă, ne asigura Împăratul : cea mai mare parte din cele care erau înmînate destinatarilor deschise sau lipite la loc nu fuseseră citite deloc ; ar fi fost o treabă care nu s-ar mai fi isprăvit niciodată. Acest mijloc era folosit mai mult pentru a preveni corespondențele primejdioase decît pentru a le descoperi. Scrisorile care fuseseră într-adevăr citite nu trădau nici o urmă.

Precauțiile erau desăvîrșite. De pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, spunea Împăratul, exista un birou de poliție politică însărcinat să descopere relațiile cu străinătatea. De atunci, misiunea aceasta a rămas încredințată

[1] Ludovic al XVIII-lea (n. t.).

aceloraşi familii. Oamenii şi funcţiile lor erau necunoscute; era o adevărată meserie. Educaţia acestor oameni se desăvîrşea cu mare cheltuială în marile capitale ale Europei. Aveau o etică proprie şi consimţeau în silă să citească scrisorile interne : totuşi lor le revenea această obligaţie. De îndată ce cineva era trecut pe lista acestei importante instituţii, biroul poliţiei secrete grava ştampile cu blazonul şi sigiliul lui, atît de bine executate încît scrisorile, după ce fuseseră citite, ajungeau totuşi intacte şi fără să trezească adresantului vreo bănuială. Aceste împrejurări, gravele inconveniente pe care ele puteau să le provoace, importantele rezultate pe care le puteau da, conferau o deosebită însemnătate funcţiei de director general al poştelor, căruia i se cerea să dea dovadă de multă prudenţă, inteligenţă şi isteţime...

De luni, 1 ianuarie 1816, pînă miercuri 3

De Anul Nou, ne-am adunat cu toţii către ora zece dimineaţa ca să-i prezentăm omagiile noastre Împăratului, cu ocazia primei zile a anului. Împăratul ne-a primit cîteva clipe mai tîrziu. Aveam mai degrabă să-i prezentăm urări decît felicitări. Împăratul a vrut să dejunăm şi să petrecem toată ziua împreună, ca într-o adevărată familie, şi ne-a vorbit despre situaţia noastră de aici. „Nu mai sînteţi decît un pumn de oameni la capătul lumii şi măcar mîngîiaţi-vă cu gîndul că vă iubiţi.“ L-am însoţit cu toţii în grădină unde s-a dus să se plimbe în aşteptarea dejunului. În momentul acela i-au fost aduse puştile de vînătoare care pînă atunci fuseseră reţinute de amiral. Se vedea astfel că amiralul primise noi dispoziţii. Puştile de altfel nu-i puteau fi de nici un folos Împăratului, dată fiind natura terenului şi lipsa vînatului. Împăratul nu-şi făcea nici o iluzie în ceea ce priveşte vînătoarea ; prin pomi nu sălăşluiau decît nişte turturele şi cîteva focuri trase

de generalul Gourgaud și de fiul meu au omorît vreo cîteva iar pe celelalte le-au silit să plece în altă parte.

Dar parcă era sortit ca cele mai bune, cele mai binevoitoare intenții ale amiralului să fie întotdeauna însoțite de unele restricții, de o seamă de capricii care le anihilau efectul. Împreună cu cele două sau trei puști ale Împăratului se găseau și vreo două sau trei de-ale noastre. Ne-au fost restituite, dar cu condiția ca în fiecare seară să fie depuse în cortul ofițerului de gardă. Vă dați seama că o asemenea condiție ne-a făcut să refuzăm imediat o atare favoare și aceste puști ne-au fost date fără condiții numai după ce am mai dus unele tratative...

Joi 18, sîmbătă 20

Viața noastră se scurgea foarte uniformă. Împăratul nu ieșea toată dimineața ; devenise o regulă ca pe la ora două să înceapă lecția de engleză ; apoi se plimba prin grădină sau primea vreun oaspete, ceea ce se întîmpla foarte rar; apoi o scurtă plimbare cu caleașca, fiindcă, în sfîrșit, sosiseră caii. Înainte de cină revizuiam textul campaniilor din Italia sau din Egipt iar după cină citeam romane.

În ziua de 20, împăratul l-a primit pe guvernatorul Wilks, cu care a discutat despre armată, despre științe, despre administrație și despre India. Vorbind despre organizarea armatei engleze, s-a oprit asupra modului de avansare, mirîndu-se că în armata unui popor care cunoștea egalitatea în drepturi soldații deveneau atît de rar ofițeri. Colonelul Wilks recunoștea că soldații lor nu ajungeau ofițeri și că englezii, la rîndul lor, se mirau de imensa diferență pe care o observaseră în această privință în armata franceză, unde aproape fiecare soldat era un ofițer în germene. „Este una din marile consecințe ale serviciului militar obligatoriu, observa împăratul : obligativitatea serviciului militar a făcut ca armata franceză să fie

organizată mai bine decît oricare armată care a existat vreodată. Armata era, continua el, o instituție eminamente națională și care intrase de mult în obiceiurile noastre. Numai mamele se mai necăjeau din această cauză. Dar ar fi venit vremea cînd o fată nici n-ar fi vrut să audă de un băiat care nu și-a făcut datoria față de patrie. Și numai atunci, adăuga el, serviciul militar obligatoriu și-ar fi arătat pe deplin avantajele : cînd nu ar mai fi fost socotit un chin sau o corvoadă, ci o onoare la care toți ar fi rîvnit : numai în aceste condiții națiunea e mare, glorioasă, puternică, pentru că numai în acest fel poate să sfideze orice situații neprevăzute, invaziile, secolele."...

După aceea, știind că guvernatorul Wilks are vaste cunoștințe în domeniul chimiei, Împăratul trecu la acest subiect. A vorbit despre imensul progres pe care această știință l-a determinat în toate manufacturile noastre. I-a spus guvernatorului că Anglia și Franța aveau în aceeași măsură mari chimiști. Dar că în Franța chimia era mult mai răspîndită și în general îndreptată înspre rezultate practice, pe cînd în Anglia rămînea o știință pură. În Franța începuse să fie aproape exclusiv o activitate practică. Guvernatorul era întrutotul de acord cu cele spuse și adăugă, cu multă considerație, că lui, Împăratului, i se datorau aceste avantaje și că de fiecare dată cînd știința va fi condusă de mîna puterii va ajunge la rezultate mari și fericite pentru bunăstarea societății. Împăratul spunea că, în ultima vreme, Franța descoperise cum se fabrică zahăr din sfeclă, de aceeași calitate și la același preț ca cel din trestie de zahăr. Guvernatorul a fost foarte mirat. Nu ar fi bănuit așa ceva. Împăratul i-a spus că era unul dintre lucrurile cele mai adevărate, deși în opoziție cu prejudecățile care existau încă în Europa și chiar în Franța. A adăugat că la fel s-a întîmplat și cu pastelul, un înlocuitor al indigoului și la fel cu aproape toate produsele co-

loniale, cu excepția unor esențe de lemn. Toate acestea conduceau la concluzia că dacă descoperirea busolei a produs o revoluție în comerț, progresele chimiei erau chemate să producă o contrarevoluție în același domeniu...

Iată ce am notat ca fiind mai deosebit din convorbirea cu dl. Wilks...

În vremea aceea ne petreceam serile citind *Delphine* de D-na de Staël [1]. Împăratul îl analiza : puține lucruri îi erau pe plac. Criticile lui se refereau la dezordinea spiritului și a imaginației care domnesc în roman : erau aceleași defecte, spunea, care îl îndepărtaseră odinioară de autoarea lui, cu toate avansurile și lingușirile ei foarte insistente.

De îndată ce victoriile îl consacraseră pe tînărul general al armatei din Italia, D-na de Staël, fără să-l cunoască și numai pentru că era atrasă de glorie, încercă față de el sentimente și un entuziasm demne de *Corina* ei. Napoleon spunea că îi trimitea lungi epistole pline de spirit, de pasiune, de metafizică : numai o eroare a instituțiilor umane seria ea, îi putuse da de nevastă pe blînda și liniștita d-nă Bonaparte. Desigur că natura destinase unui erou ca el un suflet focos, ca al ei etc.

Cînd veți citi campaniile din Italia, veți vedea că pasiunea D-nei de Staël nu s-a potolit, deși nu era împărtășită. Încăpățînată într-atît încît nimic n-o putea descuraja, ea izbutise mai tîrziu să facă cunoștință cu el și

[1] *D-na de Staël* (1766—1817), personalitate proeminentă a literaturii franceze. Considerînd-o drept o „intrigantă periculoasă", Napoleon îi interzice, în 1803, să mai locuiască la Paris. În 1810 publică *De l'Allemagne (Despre Germania)*, amplu eseu în care capitolul *Despre literatură* este în modul cel mai evident un pamflet antibonapartist. Napoleon dă ordin ca întregul tiraj al lucrării să fie confiscat și distrus. Autoarea este expulzată din Franța. *Delphine*, la care Las Cases face referință în rîndurile următoare, primul (1802) din cele două romane ale D-nei de Staël, este povestea unei iubiri zbuciumate, care se termină tragic (n. t.).

chiar să fie primită în anturajul lui ; privilegiu de care se folosea atît de insistent încît devenise pisăloagă, spunea Împăratul. E foarte adevărat ce spunea lumea, că atunci cînd generalul voise să-i dea de înţeles că nu e binevenită şi s-a scuzat spunîndu-i că e dezbrăcat, ca i-a răspuns prompt şi cu înfocare că asta nu avea prea mare importanţă, că geniul nu avea sex.

De la D-na de Staël am trecut cum era firesc să discutăm despre tatăl ei, d-l Necker [1]. Împăratul povestea că în drum spre Marengo, Necker l-a vizitat la Geneva exprimîndu-şi destul de direct dorinţa de a reveni la minister, dorinţă pe care de altfel d-l de Calonne, rivalul său, şi-a exprimat-o şi el mai tîrziu la Paris cu o inadmisibilă uşurinţă. După aceea d-l Necker a scris o carte primejdioasă despre politica Franţei, ţară despre care încerca să demonstreze că nu mai poate fi nici monarhie, nici republică, iar pe primul consul îl numea *omul necesar*.

Primul consul interzise cartea, care în momentul acela putea să-i fie foarte dăunătoare. L-a însărcinat s-o critice pe consulul Lebrun, care, cu stilul lui frumos, spunea Împăratul, a lămurit lucrurile repede şi pe deplin. Din această cauză clica lui Necker se înrăi, D-na de Staël se ţinu de intrigi şi primi ordin să părăsească Franţa. De atunci a rămas o duşmancă înfocată şi foarte activă. Totuşi, la reîntoarcerea din insula Elba, D-na de Staël i-a scris sau i-a transmis un mesaj Împăratului, exprimîndu-şi în felul ei entuziasmul pe care i-l stîrnise acest minunat eveniment ; se recunoştea învinsă, susţinea că un astfel de act depăşea puterile omeneşti, şi că din clipa aceea cel care îl săvîrşise avea un loc în ceruri. Apoi, se rezuma, în încheiere, să insinueze că dacă Împăratul va admite să i se plătească

[1] *Necker* (1732—1804), bancher elveţian, fost ministru de finanţe al lui Ludovic al XVI-lea. Demiterea sa, în 1789, a declanşat insurecţia din 14 iulie (n. t.).

cele două milioane ce-i fuseseră ordonanțate de rege, o să-i consacre pentru totdeauna pana și inteligența ei. Împăratul i-a trimis răspuns că nimic nu-l flata mai mult decît aprobarea ei, deoarece îi aprecia talentul ; dar că în realitate nu era destul de bogat ca să i-l plătească la un asemenea preț.

Sîmbătă 27

...În timpul cinei și după aceea s-a vorbit despre diferite fapte de arme. Marele-mareșal spunea că fusese mișcat în mod deosebit de o anume împrejurare din viața Împăratului, de momentul cînd, la Eylau, singur, cu numai cîțiva ofițeri din statul său major, aproape că s-a izbit de o coloană de patru sau cinci mii de ruși. Împăratul era pe jos, și prințul de Neufchâtel porunci să se aducă imediat caii. Împăratul îi aruncă o privire de reproș, dădu ordin de înaintare unui batalion de gardă, care era destul de departe în urmă, iar el rămase nemișcat, repetînd de mai multe ori, pe măsură ce rușii se apropiau : „Ce îndrăzneală ! ce îndrăzneală !" Cînd i-au văzut pe grenadierii din gardă, rușii s-au oprit dintr-o dată. „Era și timpul, spunea Bertrand ; Împăratul nu se clintise din loc ; toți cei din jurul lui tremurau."

Împăratul a ascultat fără să facă nici o remarcă, dar a adăugat pe urmă că cele mai frumoase manevre de care-și aducea aminte erau cele pe care le executase la Eckmühl. Din nefericire n-a spus nimic mai mult și n-a dat amănunte. „Succesul în război, a continuat el, depinde atît de mult de rapiditatea deciziei și de moment, încît bătălia de la Austerlitz, cîștigată atît de deplin, ar fi fost pierdută dacă aș fi atacat cu șase ore mai devreme. Rușii au aliniat acolo niște trupe excelente, cum nu au mai avut niciodată după aceea. Armata rusă de la Austerlitz n-ar fi pierdut bătălia de pe Moscova.

Austriecii s-au luptat cel mai bine în bătălia de la Marengo, continuă Napoleon ; trupele lor s-au comportat admirabil, dar acolo şi-au înmormîntat toată vitejia : de atunci nu le-am mai văzut niciodată la fel.

La Iena, prusienii n-au opus rezistenţa pe care o aşteptam ţinînd seama de reputaţia lor. În rest, gloatele din 1814 şi 1815 nu mai erau decît o adunătură în comparaţie cu adevăraţii soldaţi de la Marengo, Austerlitz şi Iena".

Împăratul spunea că a trecut prin cel mai mare pericol în ajunul bătăliei de la Iena ; ar fi putut să dispară, ca să mă exprim astfel, fără să i se cunoască prea bine soarta : în timpul nopţii se apropiase de bivuacurile inamice, în recunoaştere ; n-avea cu el decît cîţiva ofiţeri. Ai noştri îşi făcuseră despre armata prusacă o părere care ţinea pe toată lumea în stare de alarmă ; se credea că prusienii sînt pregătiţi mai ales pentru atacuri de noapte. Reîntorcîndu-se din recunoaştere, Împăratul fu întîmpinat cu un foc de armă tras de prima sentinelă pe care o întîlni în preajma propriei sale tabere ; a fost un semnal pentru toate celelalte sentinele, aşa că Napoleon nu avu altceva de făcut decît să se arunce la pămînt şi să aştepte pînă cînd lucrurile s-au lămurit...

La Marengo soldaţii austrieci îl ţineau bine minte pe învingătorul de la Castiglione, Arcole şi Rivoli ; numele său spunea multe fiecăruia dintre ei, numai că toţi credeau că el nu se află acolo ; îl credeau mort deoarece s-au depus multe strădanii spre a-i convinge că pierise în Egipt şi că acest prim consul despre care li se vorbea nu era decît fratele său. Zvonul a dobîndit un asemenea credit, peste tot, încît pentru a-l combate Napoleon s-a văzut obligat să apară în public la Milano.

Împăratul vorbi apoi despre cîţiva dintre ofiţerii şi aghiotanţii săi, lăudîndu-i pe unii sau blamîndu-i pe alţii.

Spunea că pe cîmpul de luptă a fost în mod deosebit emoţionat de două împrejurări, şi anume : moartea tînărului Guibert şi a generalului Corbineau : primul căzuse la Abukir, lovit de o ghiulea care-i străpunsese pieptul dintr-o parte în cealaltă fără să-l ucidă pe loc ; după ce i-a adresat cîteva cuvinte, Împăratul s-a simţit nevoit să plece, împins de propriile-i simţiri. Celălalt fusese ucis la Eylau, chiar sub ochii Împăratului, tocmai cînd terminase de primit ordinele.

Împăratul aminti, de asemenea, de ultimele clipe ale mareşalului Lannes, acest valoros duce de Montebello, numit pe bună dreptate *Roland al armatei,* care, primind vizita Împăratului, pe cînd se afla pe patul de moarte, păru că uită de propria-i stare, preocupîndu-se numai de cel pe care-l iubea mai presus de orice. Împăratul vorbea despre el cu o deosebită preţuire. „Multă vreme n-a fost decît un oştean de rînd, dovedindu-se mai tîrziu un talent excepţional." Cineva spusese atunci că ar fi interesant să aflăm ce conduită ar fi avut acum, în timpul din urmă. „Am învăţat să nu bag mîna în foc pentru nimeni, spuse Împăratul. Cred însă că ar fi fost imposibil să abdice de la onoare şi de la datorie. De altfel, cred că nici n-ar mai fi trăit : brav cum era, e neîndoielnic că acum, spre sfîrşit, s-ar fi lăsat omorît, sau ar fi fost cel puţin atît de grav rănit încît să se afle undeva, la o parte, în afara evenimentelor şi departe de influenţa lor. În sfîrşit, dacă ar fi fost disponibil, ar fi fost unul dintre oamenii care prin greutatea şi influenţa sa ar fi schimbat situaţia."

Împăratul pomeni apoi de Duroc, vorbind îndelung despre caracterul lui şi despre viaţa lui privată. „Duroc, conchise el, era stăpînit de pasiuni puternice, duioase şi tainice, pe care nu le lăsa să răzbată prin răceala lui exterioară. Mult timp nici eu nu mi-am dat seama, deoarece

în serviciu era întotdeauna foarte exact și disciplinat; munca lui începea după ce eu îmi terminam treburile și mă odihneam. Întîmplarea, sau cine știe ce accident, m-a ajutat să-l cunosc. Duroc era pur și moral, complet dezinteresat cînd trebuia să primească și foarte generos cînd era vorba să dea ceva."

Împăratul spunea că la începutul campaniei de la Dresda a pierdut doi oameni deosebit de valoroși și, adăugă el, în modul cel mai stupid posibil : era vorba de Bessières și Duroc. În momentul cînd începu să vorbească despre ei, Împăratul afectă un stoicism care se vedea de departe că e prefăcut. Cînd se duse să-l vadă pe Duroc, după ce fusese rănit de moarte, se străduí să-i dea unele speranțe ; dar Duroc nu se lăsă amăgit și în loc de orice răspuns îl rugă să poruncească să i se dea opiu. Prea emoționat, Împăratul nu mai fu în stare să rămînă multă vreme lîngă el și se sustrase de la acest sfîșietor spectacol. Unul dintre noi își aminti că, plecînd de lîngă Duroc, s-a plimbat singur prin fața cortului său și nimeni nu a avut curajul să-i vorbească, deși, pentru a doua zi, trebuiau luate cîteva măsuri esențiale. Cineva a îndrăznit totuși să-l întrebe unde trebuie să fie amplasată bateria gărzii : „Vom discuta mîine", i-a răspuns Împăratul.

La aceste amintiri, Împăratul, cu un aer nefiresc, schimbă brusc vorba...

Duroc a pierit în modul cel mai nefericit, într-un moment foarte critic, și moartea lui a fost una dintre fatalitățile carierei lui Napoleon.

A doua zi după bătălia de la Wurchen, spre seară, tocmai se terminase lupta mai ușoară ce s-a dat la Reichenbach și armele au amuțit. Duroc discuta cu generalul Kirchner în vîrful unei coline de unde urmărea, la distanță, retragerea ultimelor eșaloane ale inamicului. Asupra

acestui grup fu îndreptată o piesă de artilerie, iar ghiulcaua fatală aduse pieirea celor doi generali...

Bessières, din departamentul Lot, a fost împins de Revoluție spre cariera armelor ; la început a fost simplu soldat în garda constituțională a lui Ludovic al XVI-lea. Devenind mai tîrziu ofițer de vînători, excepționalele sale acte de bravură atraseră atenția generalului șef al armatei din Italia care, atunci cînd creă grupul său de cercetași, îl numi pe Bessières comandantul lor...

Bessières crescu odată cu cel care l-a remarcat și primi o mare parte din favorurile pe care le împărțea Împăratul : fu numit mareșal al Imperiului, duce de Istria, colonel în cavaleria de gardă etc., etc.

Calitățile sale, care se dezvoltau în toate împrejurările, l-au făcut să fie mereu la înălțimea norocului său : Bessières a fost totdeauna un om bun, omenos, generos...

Capitolul al patrulea

FRAGMENTE DIN CAMPANIA DIN ITALIA

Am spus undeva mai sus în această culegere că voi prezenta fragmente din campania din Italia care au rămas în posesia mea. Şi acum tocmai sîntem la sfîrşitul unei luni, voi plasa aici cîteva capitole.

La întoarcerea mea în Franţa, în urma unor funeste împrejurări care m-au redat pe mine mie însumi, cum motivele de a păstra numai pentru mine fragmentele din campania din Italia, pe care le aveam cu consimţămîntul Împăratului, nu mai existau şi cum datorită faptului că îmi fuseseră luate toate documentele spre a nu putea să public ceva despre Sfînta-Elena. am publicat cîteva din aceste fragmente, nepunînd altă condiţie pentru publicarea lor decît aceea de a se menţiona clar că erau doar nişte însemnări făcute după o primă dictare şi care fără îndoială ulterior vor suferi mari modificări. Astăzi. cînd restituirea documentelor mele îmi permite să public *Memorialul din Sfînta-Elena,* m-am gîndit să adun toate fragmentele despre campania din Italia, convins că nu vor fi lipsite de interes pentru cei cărora le va face plăcere să compare

prima redactare cu versiunea finală... Voi insera deci puţinul pe care îl am, şapte capitole din douăzeci şi două, fie la sfîrşitul lunilor, fie chiar în cursul jurnalului, atunci cînd va fi nevoie să fie înviorat.

Iată pentru început primele din aceste fragmente...

TREISPREZECE VENDÉMIAIRE [1]

1. Constituţia anului III. Căderea municipalităţii din 31 mai şi a lui Danton, a lui Robespierre, a dus la căderea iacobinilor şi la sfîrşitul guvernului revoluţionar. De atunci încolo Convenţia a fost condusă rînd pe rînd de faţţiuni care nu au reuşit să-şi cîştige nici o autoritate : principiile ei se schimbau de la o lună la alta. O reacţiune îngrozitoare *submina* republica în interior ; domeniile nu se mai vindeau şi, cum bancnotele se devalorizau tot mai mult, armata rămăsese fără soldă şi numai rechiziţiile şi legea maximului mai asigurau aprovizionarea ; nici măcar pîinea soldatului nu putea fi asigurată. Legea recrutării, ale cărei prevederi fuseseră executate cu cea mai mare rigoare sub guvernul revoluţionar, încetă. Armatele continuau totuşi să obţină mari victorii pentru că niciodată nu fuseseră atît de numeroase, dar sufereau pierderi zilnice, iar efectivele lor nu mai puteau fi completate.

Partidul din străinătate, care urmărea restaurarea Burbonilor, cîştiga în fiecare zi noi forţe. Saloanele erau deschise ; se discuta fără teamă. Comunicaţiile cu exteriorul deveniseră mai uşoare ; se complota pe faţă răsturnarea republicii.

---

[1] Toate cuvintele în litere cursive sînt corecturi făcute de Napoleon însuşi în manuscrisul original (n. a.).

Revoluția îmbătrînise, lovise în multe interese : toată lumea se simțea strivită de o mînă de fier. Fuseseră comise multe crime : au fost dezvăluite cu înverșunare și fiecare zi stîrnea și mai mult adversitatea publică împotriva tuturor celor care au guvernat, au administrat sau au participat într-un fel sau altul la succesele Revoluției.

Pichegru fusese cumpărat : era primul general al republicii, fiul unui plugar din Franche-Comté și, în tinerețe, elev la colegiul din Brienne ; s-a vîndut partidului regalist căruia i-a dăruit primele succese ale operațiunilor armatei sale.

Dușmanii republicii n-au găsit în armată decît prea puțini prozeliți ; ea a rămas credincioasă principiilor Revoluției pentru care a vărsat atîta sînge și a cîștigat atîtea victorii.

Toate partidele erau sătule de Convenție : chiar Convenția era sătulă de sine însăși. Misiunea ei fusese să adopte Constituția ; pînă la urmă își dădu seama că salvarea patriei și salvarea ei cerea ca, fără nici o amînare, *să-și îndeplinească principala sa misiune*. A adoptat la 21 iunie 1795 constituția cunoscută sub numele de Constituția anului III. Puterea executivă era încredințată unui grup de cinci persoane cunoscut sub numele de Directorat. Două consilii numite al Celor cinci sute, și al Bătrînilor constituiau puterea legislativă. Această Constituție a fost supusă spre aprobare poporului reunit în adunare preliminară.

2. Legi adiționale la Constituție. După părerea generală, căderea Constituției din '91 trebuia atribuită legii Constituantei prin care *membrii săi erau excluși de la legislatură*. Convenția *nu a căzut* în aceeași greșeală. Ea adăugă la Constituție două legi adiționale prin care se hotăra ca două treimi din noua legislatură să fie formate

de membri ai Constituantei şi că adunările electorale ale departamentelor nu vor numi, *de data aceasta,* decît o treime din cele două consilii. Convenţia mai hotărî ca aceste două legi adiţionale să fie aprobate de popor, ca părţi ce nu puteau fi separate de Constituţie.

Din clipa aceea s-a produs o nemulţumire generală. Mai ales partidul din străinătate îşi vedea toate proiectele dejucate prin aceste dispoziţii. Partidul acesta îşi făcuse iluzia că cele două consilii vor fi alcătuite în întregime din oameni noi şi străini de Revoluţie, ba în parte chiar dintre cei care-i fuseseră victime. Spera astfel să se ajungă la contrarevoluţie prin însăşi influenţa legislaturii.

Partidul acesta avea motive foarte temeinice să-şi ascundă adevăratele motive ale nemulţumirii sale ; afirmă că drepturile poporului erau nesocotite, din moment ce Convenţia, care nu avusese decît misiunea de a promulga Constituţia, uzurpa puterea corpului electoral atribuind ea însăşi membrilor săi atribuţiile unui corp legislativ, că dovedind că acţionează cu bună ştiinţă împotriva intenţiilor poporului, Convenţia impunea adunărilor preliminare condiţia *arbitrară* de a vota în acelaşi timp Constituţia şi legile adiţionale. Ţelurile Convenţiei trebuiau să fie identice cu ale poporului. De ce, deci, nu permitea să se voteze separat Constituţia şi legile adiţionale ? Pentru că ştia că legile adiţionale aveau să fie respinse în unanimitate. În ceea ce priveşte Constituţia ca atare, era fără îndoială preferabilă situaţiei care o precedase şi asupra acestui punct toate partidele erau de acord. E adevărat că în loc de cinci directori unii ar fi vrut un preşedinte, alţii ar fi vrut un consiliu mai popular, dar în general această constituţie era privită favorabil. La rîndul său, partidul din străinătate, care era condus de comitete secrete, nu acorda nici o importanţă

unor forme de guvernămînt pe care nu voia să le mențină ; acest partid nu căuta decît să profite de Constituție pentru a declanșa contrarevoluția ; și considera favorabilă orice împrejurare ce tindea să ia puterea din mîinile Convenției și ale membrilor acesteia.

3. Legile adiționale sînt respinse de secțiunile din Paris. Cele patruzeci și opt de secțiuni din Paris s-au reunit într-o adunare comună, reprezentînd patruzeci și opt de tribune la care au luat imediat cuvîntul oratorii cei mai virulenți : La Harpe, Sérizi, Lacretelle cel tînăr, Vaublanc, Régnault etc. Nu *era nevoie* de mult talent pentru a atîța spiritele împotriva Convenției ; dar o *bună parte* din oratorii care vorbeau au dovedit că aveau cu prisosință talent.

Capitala fu astfel cuprinsă de agitație. *După 9 thermidor s-a organizat* garda națională. S-a avut *în vedere ca iacobinii să fie îndepărtați,* dar se căzu în extrema cealaltă, astfel că în gardă se găsea un număr destul de mare de contrarevoluționari.

Această gardă națională număra mai mult de patruzeci de mii de oameni, înarmați și în uniformă, care împărtășeau mînia membrilor secțiunilor împotriva Convenției ; și Parisul respinse legile adiționale. Unul după altul, reprezentanții secțiilor au luat cuvîntul la tribuna Convenției spunîndu-și răspicat părerea. Convenția spera totuși că agitația se va potoli de îndată ce provinciile își vor fi arătat părerea pronunțîndu-se pentru Constituție și pentru legile adiționale. Convenția credea că această agitație a Capitalei putea fi asemănată cu tulburările atît de obișnuite la Londra și care se reeditaseră la Roma de nenumărate ori în timpul comițiilor. Astfel, la 23 septembrie, ea proclamă adeziunea majorității secțiunilor preliminare la constituție și la legile adiționale. Dar de a doua

zi secţiunile din Paris numiră deputaţi pentru a forma o adunare centrală a electorilor care se reuniră la Odéon.

4. Rezistenţa armată a secţiunilor din Paris. Secţiunile şi-au calculat forţele, au evaluat slăbiciunea Convenţiei ; această adunare de electori era o adunare de insurgenţi.

Convenţia anulă adunarea de la Odéon, o declară ilegală şi ordonă comitetelor ei să o dizolve cu forţa...

În 12 vendémiaire (3 octombrie), la ora şapte sau opt seara, generalul Menou, însoţit de reprezentanţi ai poporului, comisari pe lîngă armata din interior, se duse, cu un mare corp de trupe la locul unde-şi ţinea şedinţele secţiunea Lepelletier, în scopul de a executa decretul Convenţiei. Infanteria, cavaleria, artileria, toate fură îngrămădite în strada Vivienne, la capătul căreia se afla mînăstirea Filles-Saint-Thomas. Membrii secţiunii ocupau *ferestrele caselor* de pe strada respectivă. Cîteva batalioane de-ale lor fuseseră dispuse în linie de bătaie în curtea mînăstirii şi forţa militară pe care o comanda generalul Menou *se văzu compromisă.*

Comitetul secţiunii declară că se află în exerciţiul funcţiunii, ca reprezentant al poporului suveran. Refuză să se supună ordinelor Convenţiei şi după o oră de tratative inutile, generalul Menou şi comisarii Convenţiei se retraseră, acceptînd un fel de capitulare, fără să fi reuşit să dezarmeze sau să dizolve această adunare.

5. Menou e destituit din funcţia de comandant al armatei din interior. Secţiunea, rămasă victorioasă, se constitui ca permanentă, trimise delegaţii la toate celelalte secţiuni, se lăudă cu succesul ei şi grăbi organizarea care putea să-i asigure rezistenţa. Se făceau pregătiri pentru ziua de 13 vendémiaire.

Generalul Bonaparte, ataşat de cîteva luni la direcţia mişcărilor armatei republicii era într-o lojă la Feydeau cînd nişte prieteni îi aduseră la cunoştinţă ciudatele în-

tîmplări care se petreceau. Fu curios să observe la fața locului amănuntele acestor evenimente. Văzînd că trupele Convenției sînt respinse, se duse în grabă la sediul Adunării pentru a afla care este efectul acestei veşti şi spre a urmări felul în care va fi dezbătută şi interpretată.

Convenția era în mare fierbere. Reprezentanții ei pe lîngă armată, pentru a se dezvinovăți, încercau să-l acuze pe Menou. Se atribuia unei trădări ceea ce nu se datora decît lipsei de abilitate. Menou fu pus sub stare de arest.

Diferiți reprezentanți urcau rînd pe rînd la tribună. Arătau gravitatea primejdiei. Şi veştile care soseau în fiecare clipă nu făceau decît să demonstreze limpede cît de mare era pericolul. Fiecare membru îl propunea pe generalul în care avea încredere. Cei care fuseseră la Toulon, cu armata din Italia, şi membrii Comitetului salvării publice, care avea relații zilnice cu Napoleon, îl propuseră, ca fiind mai capabil decît oricare altul, să-i scoată din această primejdioasă încurcătură, prin promptitudinea cu care sesiza situația şi prin energia sa. Convenția trimise curieri să-l caute prin oraş.

Napoleon care auzise totul şi ştia despre ce era vorba, deliberă aproape o jumătate de oră în sinea lui în legătură cu ceea ce avea de făcut : „Un război pe viață şi pe moarte izbucnea între Convenție şi Paris. *Oare era înțelept să se pronunțe,* să vorbească în numele întregii Franțe ? Cine va îndrăzni să coboare singur în arenă pentru a deveni campionul Convenției ? Chiar şi victoria ar fi fost odioasă, iar înfrîngerea i-ar fi atras blamul generațiilor viitoare.

Poți accepta să fii țap ispăşitor pentru atîtea crime de care ai fost străin ? De ce să riște cu bună ştiință să ajungă în situația de a îngroşa numărul acelor nume care nu erau pronunțate decît cu oroare ?

Dar, pe de altă parte, în cazul cînd Convenţia ar cădea, ce ar deveni marile adevăruri ale Revoluţiei noastre? Numeroasele victorii, sîngele pe care l-am vărsat nu ar mai fi decît nişte acţiuni ruşinoase. Străinătatea, pe care am învins-o de atîtea ori, triumfă şi ne copleşeşte cu dispreţul ei: o clică insolentă şi denaturată reapare triumfătoare, acuzîndu-ne de crime, se răzbună, şi ne guvernează cu mîna străinătăţii, ca pe nişte iloţi.

Astfel, înfrîngerea Convenţiei ar încununa cu lauri fruntea străinătăţii şi ar pecetlui ruşinea şi sclavia patriei.

Aceste gînduri, cei douăzeci şi cinci de ani ai săi, încrederea în propriile-i forţe, destinul său!... *Se hotărî şi se duse la Comitet*, unde descrise în culori vii imposibilitatea de a conduce o operaţie atît de importantă, avînd alături de el trei reprezentanţi, care, de fapt, deţineau toată puterea şi stînjeneau toate operaţiile generalului; adăugă că fusese martor la evenimentele din strada Vivienne, că cei mai vinovaţi fuseseră comisarii şi cu toate acestea în sînul adunării ei apăruseră ca nişte acuzatori victorioşi.

Convins de aceste argumente, dar în imposibilitate de a destitui comisarii fără o lungă discuţie în cadrul adunării, Comitetul ca să împace pe toată lumea, *căci nu era vreme de pierdut*, se hotărî să-l primească pe Napoleon ca membru al adunării însăşi. În vederea acestui lucru, Comitetul propuse Convenţiei pe Barras ca general şef şi dădu comanda lui Napoleon, care, în felul acesta, se văzu scăpat de cei trei comisari fără ca aceştia să se poată plînge de ceva.

De îndată ce Napoleon se văzu însărcinat cu comanda forţelor care trebuiau să protejeze Adunarea, se duse într-unul din birourile de la Tuileries, unde se găsea Menou, pentru a obţine de la el informaţiile necesare

despre forțele și poziția trupelor și ale artileriei. Armata, formată din numai cinci mii de oameni din toate armele, avea patruzeci de tunuri, care se aflau în momentul acela la Sablons, sub paza a cincisprezece oameni ; era ora unu după miezul nopții. Napoleon trimise de îndată pe un șef de escadron din regimentul 21 vînători (era Murat) cu trei sute de oameni călare, să meargă cu toată garda la Sablons și să aducă artileria în parcul palatului Tuileries. O clipă dacă ar fi întîrziat nu ar mai fi ajuns la vreme. Ofițerul respectiv ajunse la ora două la Sablons, unde se întîlni cu capul unei coloane a secțiunii Lepelletier care venea să ocupe parcul. Dar cum erau călare și într-un loc deschis, secțiunea se retrase și la ora șase dimineața cele patruzeci de tunuri erau la Tuileries.

6. Poziția de atac și apărarea palatului Tuileries. Începînd de la ora șase pînă la nouă, Napoleon alergă pe la toate posturile și plasă artileria la Pont-Louis și Pont-Royal și în capul străzii Rohan, în fundătura Dauphin, în strada Saint-Honoré, la Pont-Tournant etc. Paza era încredințată unor ofițeri de care era sigur. Toate tunurile erau în poziție de tragere, cu fitilele aprinse, iar mica armată se afla răspîndită în diferite posturi sau în rezervă, în parc, și la Carrousel.

Se dădu alarma generală în tot Parisul și gărzile naționale se formau la toate intersecțiile, înconjurînd astfel palatele și parcurile. Toboșarii merseseră cu îndrăzneala atît de departe încît ajunseseră să dea alarma pînă lîngă Carrousel și în piața Ludovic al XV-lea.

Primejdia era iminentă. Patruzeci de mii de soldați din gărzile naționale, bine înarmați, organizați de multă vreme, erau hotărîți să lupte împotriva Convenției. Trupele de linie însărcinate cu apărarea ei erau puțin numeroase și se puteau lăsa ușor tîrîte de înflăcărarea

populației care le înconjura. Convenția, pentru a-și spori forțele, împărți arme unui număr de o mie cinci sute de persoane care se numeau patrioți din '89, toți oameni care, după 9 thermidor își pierduseră slujbele și își părăsiseră departamentele, unde erau urmăriți pentru opiniile lor politice. Cu aceștia s-au format trei batalioane *care i-au fost* încredințate generalului Berruyer. Oamenii aceștia s-au bătut cu cea mai mare vitejie. Ei au antrenat trupa de linie și au avut o mare contribuție la succesul din ziua aceea.

Un comitet de patruzeci de membri, sub președinția lui Cambacérès și compus din Comitetul salvării politice și al siguranței generale dirija toate treburile. Se discuta mult, nu se hotăra nimic și primejdia devenea din ce în ce mai mare...

7. *Lupta din 13 vendémiaire.* Din clipă în clipă situația se înrăutățea. La ora trei, Danican, trimise un parlamentar să someze Convenția să îndepărteze trupele care amenințau poporul și să-i dezarmeze pe teroriști. Acest parlamentar a fost condus din post în post legat la ochi, după toate regulile războiului. A fost introdus astfel în mijlocul *Comitetului* celor patruzeci pe care-i impresionă mult cu amenințările lui. A fost trimis înapoi înspre ora patru. Se înnopta și era neîndoielnic că situația va fi prielnică pentru membrii secțiunilor, avînd în vedere numărul lor mare. *Puteau* să se strecoare din casă în casă, prin toate căile de acces spre Tuileries și care erau de pe acum blocate. Cam pe la aceeași oră au fost aduse în sala Convenției șapte sute de puști, cartușiere și *muniții* pentru a-i înarma pe membrii Convenției în calitate de corp de rezervă, fapt care îi alarmă pe mulți dintre ei deoarece abia atunci au înțeles *cît de mare* era primejdia în care se găseau.

În sfîrșit, pe la patru și un sfert au fost trase focuri de pușcă dinspre palatul Noailles, unde se infiltraseră secționarii. Gloanțele ajungeau pînă pe peronul palatului Tuileries. În același moment coloana Lafond veni prin cheiul Voltaire, mergînd înspre Pont-Royal. Atunci li se dădu bateriilor ordin să tragă. Un tun de opt din fundătura Dauphin deschise focul și deveni astfel semnal pentru toate posturile. După cîteva salve, biserica Saint-Roch fu cucerită... La ora șase totul se sfîrșise.

În *cursul nopții,* s-au mai auzit cîteva bubuituri de tun, trase numai pentru a împiedica ridicarea baricadelor pe care cîțiva locuitori încercaseră să le construiască din butoaie.

Secționarii au avut vreo două sute de morți sau răniți și cam tot atîția au pierdut și conventionaliștii, dintre care majoritatea au căzut la Saint-Roch.

Trei dintre reprezentanți, Fréron, Louvet și Siéyès, se arătaseră *oameni hotărîți...*

8. 14 vendémiaire. În secțiunea Lepelletier se mai țineau încă adunări.

În dimineața de 14, cîteva coloane porniră împotriva lor prin bulevarde, prin strada Richelieu și prin Palais-Royal. Tunurile fuseseră plasate pe arterele principale. Secționarii au fost repede scoși de pe poziții iar restul timpului a fost folosit pentru a controla orașul, pentru a descoperi sediile secționarilor, pentru a prelua armele și pentru a citi proclamații. Seara totul reintrase în normal și Parisul era absolut liniștit.

Cînd, după acest mare eveniment, ofițerii armatei din interior au fost prezentați în grup Convenției, aceasta, prin aclamații, l-a numit pe Napoleon general șef al acestei armate, Barras neputînd cumula titlul de reprezentant cu funcțiile militare.

Generalul Menou a fost tradus în faţa Consiliului de război : se cerea să fie condamnat la moarte. Generalul şef îl salvă spunînd judecătorilor că dacă Menou merita moartea, cei trei reprezentanţi care conduseseră operaţiile şi parlamentaseră cu secţionarii o meritau şi ei. Convenţia nu avea decît să-i dea în judecată pe cei trei membri şi după aceea să fie judecat şi Menou. Spiritul de solidaritate fu mai puternic decît glasul duşmanilor lui Menou.

Aceeaşi comisie a condamnat *la moarte* în contumacie mai multe persoane *printre care şi pe Vaublanc.* Singurul executat a fost Lafond. Acest tînăr arătase mult curaj în luptă. Capul coloanei lui se refăcuse de trei ori pe Pont-Royal sub tirul de mitralii, înainte de a fi complet dispersat. Lafond era emigrant. Nu a putut fi salvat, oricît de mult s-ar fi dorit acest lucru : răspunsurile lui imprudente au dejucat în mod constant bunele intenţii ale judecătorilor.

9. Napoleon comandant şef al armatei din interior. După 13 vendémiaire, Napoleon a trebuit să organizeze garda naţională, o forţă foarte importantă, care număra pînă la o sută patru batalioane.

El formă în acelaşi timp garda Directoratului şi *reorganiză* garda Corpului legislativ. Toate aceste elemente au contribuit ulterior la succesul lui din faimoasa zi de 18 brumar. Lăsase o impresie atît de puternică în rîndul acestor trupe încît la întoarcerea lui din Egipt, deşi Directoratul recomandase soldaţilor săi să nu-i dea onorul cînd nu era în uniformă de paradă, nimic nu le-a putut împiedica să-i dea onorul indiferent de ţinuta în care ar fi apărut.

Puţinele luni în care Napoleon a comandat armata din interior au fost pline de greutăţi şi de piedici. Este vorba de instalarea unui nou guvern ai cărui membri

erau dezbinați și adesea în opoziție cu consiliile ; de agitația mocnită din rîndurile vechilor secționari care, la Paris, constituiau majoritatea ; de turbulența activă a iacobinilor, care se reorganizau sub denumirea de Societatea Pantheonului ; de agenții din străinătate și cei ai regaliștilor, *care* formau un partid puternic ; de dezorganizarea finanțelor și devalorizarea monedei-hîrtie, ceea ce nemulțumea extrem de mult trupele. Dar mai rea decît toate acestea la un loc era foametea îngrozitoare care, în vremea aceea, bîntuia în capitală.

S-a întîmplat ca de zece sau douăsprezece ori să lipsească alimentele și distribuirea micilor rații zilnice pe care guvernul le fixase sub presiunea constrîngerilor a fost întreruptă. Era nevoie de o activitate, de o abilitate deosebită pentru a învinge asemenea dificultăți și pentru a menține calmul în capitală, în ciuda acestor împrejurări atît de complicate și de grave.

Directoratul era din ce în ce mai îngrijorat de Societatea Pantheonului. Poliția nu îndrăznea să intervină direct în problema acestei organizații. *Generalul șef* ordonă să fie sigilate localurile în care se adunau și membrii societății n-au mai făcut nici o mișcare cît timp acesta a fost prezent în capitală. Numai după plecarea lui și-au făcut din nou apariția, sub influența lui Babeuf, Antonelle și alții, culminînd cu manifestația din cîmpia Grenelle.

Generalul a fost de multe ori nevoit să vorbească în public, în hale, pe străzi, în secțiuni și prin mahalale și trebuie în mod deosebit remarcat faptul că, din toată capitala, în cartierul Saint-Antoine a reușit cu cea mai mare ușurință să aducă oamenii la ordine și același cartier a fost primul care a dat ascultare îndemnurilor lui generoase.

Napoleon o cunoscuse pe d-na de Beauharnais pe vremea cînd era comandantul militar al Parisului.

Se procedase la dezarmarea generală a secțiunilor. *La statul-major* se prezentă un băiețel de vreo zece sau doisprezece ani, care venea să-l implore pe generalul șef să dea ordin să i se înapoieze sabia tatălui său, care fusese general al Republicii. Acest băiețel era Eugène de Beauharnais, mai apoi vice-rege al Italiei. Napoleon, impresionat de cerere și de drăgălășenia proprie vîrstei lui, îi acordă ceea ce dorea Cînd văzu sabia tatălui său Eugène începu să plîngă. Generalul fu emoționat și-i arătă atîta bunăvoință încît d-na de Beauharnais se simți obligată să vină a doua zi să-i mulțumească. Napoleon se grăbi să-i întoarcă vizita.

Toată lumea cunoaște grația deosebită a împărătesei Joséphine, felul ei de a fi, blîndă și atrăgătoare. Prietenia lor deveni în curînd intimă și tandră și nu peste mult s-au căsătorit.

10. Napoleon este numit general șef al armatei din Italia. I se reproșa lui Scherer, comandantul armatei din Italia, că nu a știut să profite de bătălia de la Loano; de atunci, conduita lui era considerată ca nesatisfăcătoare. În cartierul său general de la Nisa existau mai mulți funcționari decît militari. Generalul cerea bani ca să plătească solda trupelor sale și pentru a reorganiza diferite servicii. Cerea cai pentru a-i înlocui pe ai lui, care fuseseră lăsați să moară din lipsă de furaje: guvernul nu putea să-i dea nimic; i s-au trimis răspunsuri dilatorii; era purtat cu fel și fel de promisiuni. Atunci anunță că dacă ajutoarele vor mai întîrzia va fi obligat să se retragă de pe rîul Genova, să revină înspre Roya și poate chiar să treacă dincolo de Var. Directoratul hotărî să-l înlocuiască.

Un tînăr general de douăzeci și cinci de ani nu putea rămîne prea mult în fruntea armatei din interior. Talentele sale și încrederea pe care armata din Italia o avea

în el *îl desemnau* ca fiind singurul capabil să o scoată din situaţia neplăcută în care se găsea. Convorbirile pe care le-a avut cu Directoratul pe această temă şi proiectele pe care le prezentă înlăturară orice îndoială. Plecă spre Nisa şi generalul Hatry, în vîrstă de şaizeci de ani, veni de la armata de pe Sambre-de-Meuse ca să-l înlocuiască în fruntea armatei din interior, care-şi pierduse importanţa după ce criza de alimente trecuse şi guvernul îşi asigurase stabilitatea.

BĂTĂLIA DE LA MONTENOTTE

De la sosirea generalului şef la Nisa, în 28 martie 1796, pînă la armistiţiul de la Cherasco, din 28 aprilie ; interval de o lună

1. Plan de campanie pentru a intra în Italia înconjurînd Alpii. Regele Sardiniei, care din cauza poziţiei geografice şi militare, era numit portarul Alpilor, avea în 1796 fortăreţe la gurile tuturor cheilor care duc spre Piemont. Dacă s-ar fi vrut să se pătrundă în Italia forţînd Alpii ar fi trebuit cucerite aceste fortăreţe. Or, drumurile nu permiteau transportul artileriei de asediu : de altfel, munţii sînt acoperiţi de zăpadă trei sferturi din an, ceea ce nu lasă decît foarte puţină vreme pentru asediul acestor fortăreţe. S-a născut astfel ideea de a înconjura Alpii şi de a intra în Italia exact prin punctul în care se termină aceşti munţi înalţi şi unde încep Apeninii...

Valea de la Madona pînă la Savona şi mameloanele de la San Giacomo şi de la Montenotte erau punctele cele mai joase din Alpi şi din Apenini ; locul unde se terminau unii şi începeau ceilalţi.

Savona, port la mare și fortăreață, era bine plasat ca să servească în același timp ca punct de aprovizionare și de sprijin. De acolo pînă la Madona, drumul e o șosea pietruită de trei mile și de la Madona la Carcari sînt încă vreo patru sau cinci mile. Această ultimă porțiune putea deveni practicabilă pentru artilerie în cîteva zile. La Carcari se află drumuri pentru care, ce conduc în interiorul Piemontului și Monferrat-ului.

Acest punct era singurul pe unde puteai pătrunde în Italia fără să dai de munți : terenul prezenta ridicături atît de neînsemnate, încît mai tîrziu, sub Imperiu, s-a proiectat construirea unui canal care să unească Adriatica și Mediterana cu ajutorul Padului și cu un braț al Bormidei, al cărei izvor se află pe înălțimile din preajma Savonei.

Dacă se pătrundea în Italia pe la izvoarele Bormidei se putea spune că armatele sarde și austriece sînt despărțite și izolate, pentru că din locul acela erau amenințate în aceeași măsură Lombardia și Piemontul. Se putea înainta spre Milano și spre Torino. Piemontezii aveau interesul să apere orașul Torino și austriecii Milano.

2. *Starea celor două armate.* Armata dușmană era comandată de generalul Beaulieu, un distins ofițer care cîștigase o mare reputație luptînd în campaniile din Nord. Armata aceasta era înzestrată cu tot ce trebuia pentru a fi redutabilă. Armata franceză, dimpotrivă, era foarte slab dotată și guvernul nu putea să-i dea nimic. Armata aliaților era compusă din austrieci, din sarzi, din napolitani : avea un efectiv de trei ori mai mare decît armata franceză și urma să crească succesiv prin forțele trimise de papa, de Neapole, Modena și Parma... Armata franceză era compusă din patru divizii active comandate de generalii Masséna, Augereau, Laharpe și Sérurier : fiecare

dintre aceste divizii, ajutîndu-se reciproc, putea ajunge la şase sau şapte mii de combatanţi. Cavaleria, care număra trei mii de călăreţi, era în starea cea mai proastă, deşi fusese multă vreme pe Rhône, în refacere ; dar dusese lipsă de nutreţuri. Arsenalul din Antibes şi cel din Nisa erau bine aprovizionate, dar nu existau mijloace de transport ; toţi caii de tracţiune muriseră de foame. Penuria finanţelor era atît de mare în Franţa încît, cu toate eforturile guvernului, armatei nu i s-au putut da decît două mii de ludovici, în monedă, pentru începerea campaniei. Deci, din partea Franţei nu se putea spera nimic. De-acum înainte nu se puteau aştepta la alte resurse decît la cele pe care le-ar fi oferit victoriile. Numai în cîmpiile Italiei puteau fi organizate transporturile, se puteau găsi atelaje pentru artilerie, îmbrăcăminte pentru soldaţi, cai pentru cavalerie. Toate acestea ar fi fost dobîndite dacă se forţa intrarea în Italia. Armata franceză nu avea de fapt mai mult de treizeci de mii de oameni şi avea în faţă mai mult de nouăzeci de mii. Dacă aceste două armate ar fi trebuit să se înfrunte într-o bătălie generală, fără îndoială că inferioritatea numerică a armatei franceze şi inferioritatea ei în artilerie şi cavalerie nu i-ar fi permis să reziste. Dar în această situaţie numărul putea fi suplinit prin rapiditatea marşurilor, artileria prin natura poziţiilor ; iar moralul trupelor era excelent : toţi soldaţii făcuseră celelalte campanii din Italia sau pe cele din Pirinei.

3. Napoleon soseşte la Nisa. Napoleon sosi la Nisa călătorind din 26 pînă în 29 martie. Situaţia, care-i fu prezentată de Scherer, era mai sumbră decît şi-o putuse el imagina. Aprovizionarea cu pîine mergea prost, de multă vreme nu se mai distribuise carne : pentru transport nu se putea conta decît pe două sute de catîri şi nu puteau fi atelate mai mult de douăsprezece tunuri : situaţia se

înrăutățea din zi în zi. Nu trebuia pierdută o clipă. Armata nu mai putea trăi acolo unde era, trebuia să înainteze sau să se retragă.

Generalul francez dădu ordin ca armata să se pună în mișcare. Voia să ia inamicul prin surprindere chiar de la începutul campaniei și să-l năucească prin succese răsunătoare și decisive.

De cînd începuse războiul, cartierul general nu părăsise niciodată Nisa. Acum primi ordin să se deplaseze la Albenga. De multă vreme, toate sectoarele administrației se considerau ca fiind în posturi fixe și se ocupau mai mult de propriile lor interese decît de nevoile armatei. Generalul francez trecu trupele în revistă și le spuse : „Soldați ! sînteți goi, prost hrăniți ; ni se datorează mult, dar nu ni se poate da nimic. Răbdarea, curajul de care dați dovadă stînd printre aceste stînci sînt minunate, dar nu vă aduc nici o glorie. Eu vă voi conduce în cele mai mănoase cîmpii ale lumii. Provincii bogate, orașe mari vor fi în puterea noastră și acolo veți avea bogății, onoruri și glorie. Soldați din Italia, nu vă trebuie decît curaj !"

Acestor cuvinte ale tînărului general de douăzeci și cinci de ani, în care toți aveau de acum o mare încredere, datorită operațiilor strălucite de la Toulon, de la Saorgio, de la Savona, pe care le condusese în anii precedenți, li s-a răspuns cu vii aclamații.

Ca să înconjoare Alpii și să intre în Italia prin trecătoarea Cadibona, trebuia ca toată armata să se adune spre extrema ei dreaptă : operație primejdioasă, dacă zăpezile n-ar fi acoperit în vremea aceea intrările în Alpi. Trecerea de la ordinea defensivă la ordinea ofensivă era una dintre operațiunile cele mai delicate. Sérurier a fost trimis la Garessio, cu divizia sa, pentru a ține sub observa-

ţie taberele pe care Colli le avea pe Ceva. Generalilor Masséna şi Augereau li s-a ordonat să stea ca rezervă la Loano, Finale şi pînă la Savona. Laharpe înaintă spre Genova. Avangarda lui, comandată de Cervoni, ocupă Voltri. În acelaşi moment generalul şef ceru senatului din Genova să-i predea trecătoarea Bochetta şi cheile de la Gavi, anunţînd că vrea să pătrundă în Lombardia şi să-şi ia ca punct de sprijin pentru operaţiunile sale oraşul Genova. La Genova se produse o agitaţie extraordinară.

4. Bătălia de la Montenotte, 11 aprilie. Beaulieu, alarmat, alergă în grabă mare din Milano în ajutorul Genovei. Îşi mută cartierul general la Novi şi îşi împarte armata în trei corpuri : cel din dreapta, sub ordinele lui Colli, compus din piemontezi îşi stabileşte cartierul general la Ceva ; acest corp fu însărcinat cu apărarea localităţilor Stura şi Tanaro. Centrul, sub ordinele lui d'Argenteau, porneşte spre Montenotte, pentru a tăia armata franceză, căzîndu-i în flancul stîng, şi pentru a ocupa, la Savona, drumul spre Corniche. Beaulieu însuşi, cu corpul din stînga, apără Genova şi merge spre Voltri. La prima vedere, modul în care procedează pare bine gîndit. Dar studiind mai bine relieful ţinutului, se observă că Beaulieu îşi divizează forţele, deoarece orice comunicare directă între flancul stîng şi centru nu era posibilă decît prin spatele munţilor ; în timp ce armata franceză, dimpotrivă, se plasează în aşa fel încît se poate aduna în cîteva ore şi se poate arunca asupra unuia sau altuia dintre corpurile duşmane ; şi dacă unul ar fi fost înfrînt, celălalt trebuia neapărat să se retragă.

Generalul d'Argenteau, comandînd centrul armatei duşmane, se stabileşte la Montenotte-Inferior în 9 aprilie. În 10, se îndreaptă spre Monte-Legino pentru a ataca prin Madona. Colonelul Rampon, care fusese însărcinat

cu apărarea celor trei redute de la Monte-Legino, aflînd despre marşul inamicului, trimite în întîmpinarea lui un puternic detaşament de recunoaştere. Operaţiunile de recunoaştere durează de la amiază pînă la ora două cînd detaşamentul se reîntoarce în redute. D'Argenteau încercă să le cucerească pe toate dintr-odată. Este respins în trei atacuri consecutive ; renunţă. Cum trupele lui sînt obosite, se retrage pe poziţie şi amînă învăluirea acestor redute cu intenţia de a le ocupa a doua zi. Beaulieu, la rîndul lui, înaintează spre Genova în ziua de 9. În tot cursul zilei de 10, Laharpe este angajat în luptă cu avangărzile sale ca să-l oprească şi să păstreze cheile de la Voltri. Dar în seara zilei de 10 se repliază spre Savona şi în 11, în zorii zilei, se găseşte, cu toată divizia, în spatele lui Rampon şi a redutelor de pe Monte-Legino. În aceeaşi noapte de 10 spre 11, generalul şef merge cu diviziile lui Masséna şi Augereau, prin trecătoarea Cadibona şi ajunge în spatele localităţii Montenotte. În zorii zilei, d'Argenteau, învăluit din toate părţile, este atacat din faţă de Rampon şi Laharpe, din spate şi din flanc de generalul şef. Deruta este completă. Întregul corp al lui d'Argenteau e zdrobit, în timp ce Beaulieu ajungea la Voltri, unde nu mai era nimeni. Abia în 11 află generalul de înfrîngerea de la Montenotte şi de intrarea francezilor în Piemont. Atunci este nevoit să-şi replieze în grabă mare trupele şi să o ia înapoi, pe drumurile proaste pe unde planurile lui îl forţaseră să înainteze. Ca urmare, trei zile mai tîrziu, la bătălia de la Millesimo, doar o parte din trupele lui au reuşit să ajungă la timp.

5. *Bătălia de la Millesimo.* În ziua de 12, cartierul general al armatei franceze era la Carcari ; armata învinsă se retrăsese : piemontezii spre Millesimo şi austriecii spre Dego.

Aceste două poziţii erau legate de o divizie piemonteză care trebuia să ocupe înălţimile de la Biestro.

La Millesimo, piemontezii dominau drumul care traversează Piemontul : li se alătură Colli cu tot ce mai putuse salva din flancul drept.

La Dego, austriecii ocupau poziţia care apără drumul spre Acqui, drumul direct spre Milano. Li se adăugă rînd pe rînd tot ceea ce Beaulieu izbuti să aducă de la Voltri ; aveau o poziţie care le permiteau să primească toate întăririle care ar fi putut să le vină din Lombardia. Cele două mari drumuri spre Piemont şi spre Milano erau astfel ocupate : inamicul se bucura că va avea timp suficient să se instaleze pe poziţii şi să se întărească.

Oricît de avantajoasă ar fi fost pentru noi bătălia de la Montenotte, inamicul găsise în superioritatea sa numerică resurse pentru a-şi acoperi pierderile. Dar a treia zi, în 14, bătălia de la Millesimo ne-a deschis cele două drumuri către Torino şi Milano.

Augereau, care forma flancul stîng al armatei franceze, înaintă spre Millesimo. Masséna, cu centrul, se îndreptă spre Dego, iar Laharpe, care comanda flancul drept, merse spre înălţimile de la Cairo. Inamicul îşi sprijinise flancul drept ocupînd mamelonul de la Cosseria, care domină cele două braţe ale Bormidei ; dar încă din 13, generalul Augereau, care nu participase la bătălia de la Montenotte, izbi flancul drept al inamicului cu atîta impetuozitate, încît cuceri defileul de la Millesimo şi înconjură mamelonul de la Cosseria. Provera, cu avangarda formată din două mii de oameni, fu despărţit de ceilalţi. Într-o poziţie atît de disperată, recurse la îndrăzneală : se refugie într-un vechi castel ruinat şi se baricadă acolo. De la înălţimea aceea vedea aripa dreaptă a armatei sarde pregătindu-se pentru bătălia de a doua zi, şi spera că îl va scăpa şi pe el din încercuire. Toate trupele lui Colli,

din tabăra de la Ceva, trebuiau să sosească în cursul nopţii. Era deci important ca, încă din timpul zilei, castelul de la Cosseria să fie cucerit, dar poziţia era foarte puternică ; atacul eşuă. A doua zi cele două armate ajunseră la lupta corp la corp. Masséna şi Laharpe cuceriră Dego după o luptă îndîrjită. Ménars şi Joubert cuceriră înălţimile de la Biestro. Toate atacurile lui Colli, pentru a degaja Cosseria, fură zadarnice. Fu bătut şi urmărit cu sabia în coaste ; atunci şi Provera trebui să depună armele. Inamicul urmărit îndeaproape în defileul de la Spigno lăsă acolo o parte din artilerie, *multe steaguri şi prizonieri*. Din clipa aceea separarea celor două armate, austriacă şi sardă, deveni evidentă. Beaulieu îşi mută cartierul general la Acqui, pe *drumul spre Milano*, iar Colli se stabili la Ceva spre a împiedica joncţiunea lui Sérurier şi pentru a apăra Torino.

6. *Bătălia de la Dego, 15 aprilie.* Între timp, o divizie de grenadieri austrieci care veneau dinspre Voltri, prin Sassello, sosi la trei dimineaţa la Dego. Poziţia nu era ocupată decît de o avangardă. De aceea grenadierii cuceriră cu uşurinţă satul iar cartierul general francez fu foarte alarmat deoarece nu putea înţelege cum duşmanul reuşise să ajungă la Dego cînd noi aveam avanposturi pe drumul dinspre Acqui. După două ore de luptă foarte aprigă, Dego fu recucerit şi divizia duşmană făcută prizonieră aproape în întregime.

În luptele acestea l-am pierdut pe generalul Bonel, la Millesimo, şi pe generalul Causse la Dego... Acolo, în satul Dego, l-a remarcat Napoleon pentru întîia oară pe un şef de batalion pe care-l făcu colonel : este vorba de Lannes care ulterior deveni mareşal al Imperiului, duce de Montebello, şi dovedi talente deosebite. Se va vedea că în mod constant după această luptă a avut un aport dintre cele mai mari la toate evenimentele militare.

Generalul francez își îndreptă atunci direcția operațiunilor militare împotriva lui Colli și a regelui Sardiniei, mulțumindu-se să-i țină pe austrieci în șah. Laharpe se plasă într-un punct de supraveghere, aproape de Dego, pentru a ne asigura spatele și a-l ține la respect pe Beaulieu, care, foarte slăbit, nu se mai ocupa decît cu regruparea și reorganizarea a ceea ce mai rămăsese din armata lui. Divizia lui Laharpe, obligată să rămînă mai multe zile pe poziția aceea, fu foarte greu încercată, deoarece datorită neputinței de a se asigura transporturile și din cauză că ținutul acesta în care au fost cantonate atîtea trupe nu mai avea resurse, n-a putut fi aprovizionată cu alimente ; ceea ce dădu naștere la unele dezordini.

Sérurier, care află la Garessio de bătăliile de la Montenotte și de la Millesimo, se puse în mișcare, cuceri înălțimea San Giovanni și intră în Ceva în aceeași zi în care Augereau sosea pe înălțimile de la Montezemoto. În 17, după cîteva mici incidente, Colli evacuă tabăra întărită de la Ceva, înălțimile de la Montezemoto și se retrase dincolo de Cursaglia. În aceeași zi, generalul șef își mută cartierul general la Ceva. Inamicul abandonase toată artileria pe care nu mai avusese timp s-o ia și se mulțumise să lase o garnizoană în castel.

Armatei care sosi pe înălțimile de la Montezemoto i se oferea o priveliște sublimă ; de acolo se zăreau imensele cîmpii mănoase ale Piemontului. Padul, Tanaro și o mulțime de alte rîuri șerpuiau în depărtare ; o centură albă de zăpezi și ghețuri, de o înălțime extraordinară, înconjura, la orizont, acest bogat bazin al pămîntului făgăduinței... „Hanibal a trecut Alpii, spuse generalul francez fixînd cu privirea munții ; noi, noi însă, i-am înconjurat.“ O frază fericit aleasă, care rezuma în două vorbe ideea și rezultatul campaniei.

Armata trecu rîul Tanaro. Pentru întîia oară ne găseam în plină cîmpie şi cavaleria putu atunci să ne fie de un oarecare ajutor...

7. Bătălia de la San-Michele, bătălia de la Mondovi, 20 şi 22 aprilie. Generalul Sérurier îşi adună forţele la San-Michele, în timp ce Masséna trecea rîul Tanaro, pentru a-i ataca pe piemontezi. Dar Colli, dîndu-şi seama de primejdia în care se găsea, abandonă poziţia pe care se afla, la confluenţa celor două rîuri, şi porni el însuşi pentru a ocupa poziţie la Mondovi. Printr-o împrejurare fortuită, a ajuns la San-Michele tocmai cînd generalul Sérurier trecea podul. Se opri, îi opuse lui Sérurier forţe superioare şi îl sili să se retragă. Sérurier s-ar fi menţinut totuşi la San-Michele, dacă unul dintre regimentele sale de infanterie uşoară nu s-ar fi dedat la jaf. Generalul francez trecu, în 22, peste podul de la Torre şi porni spre Mondovi. Colli ridicase aici cîteva redute şi ocupase poziţie cu flancul drept la Notre-Dame-de-Vico şi cu centrul la Bicoque. Chiar în cursul zilei Sérurier cuceri reduta de la Bicoque şi decise soarta bătăliei căreia i se spuse bătălia de la Mondovi. Oraşul şi toate depozitele din localitate căzură în mîna învingătorului.

Generalul Stengel, care se îndepărtase prea mult în cîmpie cu o mie de cai, fu atacat de piemontezi cu forţe de două ori mai mari ca ale lui. El luă toate măsurile necesare, cum era de aşteptat din partea unui general desăvîrşit, şi tocmai se retrăgea spre bază, cînd, în cursul unei şarje de cavalerie căzu rănit mortal de o lance. Generalul Murat, în fruntea cavaleriei, respinse pe piemontezi şi îi urmări la rîndul său ore întregi. Generalul Stengel, alsacian de origine, era un excelent ofiţer de husari. Servise sub Dumouriez în campaniile din Nord, era îndemînatic, inteligent, iute. Reunea calităţile tine-

reţii cu cele ale vîrstei înaintate. Era un perfect general de avangardă. Cu două sau trei zile înaintea morţii intrase primul în Lezegno. Generalul francez sosi la cîteva ore după aceea, şi găsi totul pus la punct. Defileurile şi vadurile fuseseră cercetate. Călăuzele erau asigurate, preotul şi dirigintele poştei fuseseră interogaţi ; se stabiliseră relaţii cu locuitorii, spionii fuseseră trimişi în mai multe direcţii ; scrisorile de la poştă confiscate şi cele care puteau furniza informaţii militare traduse şi analizate ; fuseseră luate toate măsurile pentru organizarea unor depozite de hrană, pentru reîmprospătarea trupelor. Din nefericire Stengel avea vederea scurtă, defect esenţial în meseria lui, care deveni funest şi contribui la moartea lui.

După bătălia de la Mondovi, generalul şef porni în marş spre Cherasco. Sérurier se îndreptă spre Fossano şi Augereau spre Alba.

8. *Cucerirea localităţii Cherasco, 25 aprilie.* Aceste trei coloane intrară deodată, la 25 aprilie, în Cherasco, Fossano şi Alba...

În acest timp joncţiunea operată de Sérurier ne permisese să comunicăm cu Nisa prin Ponte-di-Nava. Am primit de acolo întăriri în artilerie şi tot ce se mai putuse pregăti. În toate bătăliile se cucerise multă artilerie şi mulţi cai ; s-au rechiziţionat cai din toată cîmpia Mondovi. La puţine zile după intrarea în Cherasco, armata reuşi să dispună de şaizeci de guri de foc cu muniţia necesară. Cavaleria îşi refăcu necesarul de cai. Soldaţii care nu-şi primiseră raţiile în timpul celor opt sau zece zile ale acestei campanii începură să le primească în mod regulat. Jaful şi dezordinea, urmarea firească a rapidităţii cu care se făceau deplasările, încetară. Fu restabilită disciplina şi din zi în zi armata îşi schimba înfăţişarea în mijlocul abundenţei şi al resurselor pe care le oferea această frumoasă ţară. Pierderile fură acoperite. Iuţeala mişcărilor,

impetuozitatea trupelor, şi mai ales arta de a-i opune întotdeauna inamicului cel puţin un număr egal şi adesea superior de oameni, adăugate la succesele constante pe care le obţinuseră, au cruţat multe vieţi ; de altfel soldaţii soseau prin toate trecătorile, de prin cantonamente, de prin spitale tocmai pentru că auziseră de victorie şi de abundenţa care domnea în armată. În Piemont se găseau tot felul de vinuri : cele de Montferrat semănau cu vinurile din Franţa. În armata franceză domnise o asemenea mizerie pînă atunci, încît e foarte greu de descris...

9. *Armistiţiul de la Cherasco, în 28 aprilie.* Armata nu mai era decît la zece leghe de Torino.

Regele Sardiniei nu mai avea de ales : armata îi era descurajată şi în parte nimicită. Armata austriacă, redusă la mai puţin de jumătate, părea că nu mai avea alt gînd decît să apere Milano. Spiritele erau foarte agitate în tot Piemontul şi Curtea nu se bucura deloc de încrederea populaţiei. Ea se puse la discreţia guvernului francez şi ceru un armistiţiu ; guvernul se declară de acord. Mulţi ar fi preferat ca armata să fi înaintat şi să ocupe Torino. Dar oraşul era bine fortificat. Ca să poată fi cucerit ar fi fost nevoie de un tren de artilerie de care nu dispuneam. Regele avea încă un număr mare de fortăreţe şi cu toate victoriile pe care le-am repurtat, cel mai mic eşec, cel mai mic capriciu al sorţii putea să dea totul peste cap. Cele două armate duşmane, în ciuda pierderilor numeroase, erau încă egale cu armata franceză : aveau o artilerie considerabilă şi mai ales o cavalerie care nu avusese nimic de suferit. Armata franceză, cu toate victoriile sale, era cuprinsă de uimire : oamenii erau surprinşi de grandoarea operaţiunii ; se îndoiau de posibilităţile de succes cînd vedeau cît de slabe erau mijloacele. Cel mai mic eveniment îndoielnic ar fi găsit deci mulţi oameni dispuşi să exagereze. Unii ofiţeri, chiar generali, nu puteau concepe că

cineva s-ar putea gîndi la cucerirea Italiei cu atît de puţină artilerie, aproape fără cavalerie şi cu o armată atît de slabă şi pe care bolile şi depărtarea de patrie aveau s-o slăbească în continuare. Se găsesc indicii ale acestor sentimente ale armatei în următoarea proclamaţie a generalului şef, adresată soldaţilor săi la Cherasco :

„Soldaţi ! În cincisprezece zile aţi cîştigat şase victorii, aţi capturat douăzeci şi unu de drapele, cincizeci şi cinci de tunuri, mai multe fortăreţe şi aţi cucerit partea cea mai bogată a Piemontului. Aţi făcut cincisprezece mii de prizonieri şi aţi omorît sau rănit mai mult de zece mii de oameni.

Pînă acum v-aţi bătut pentru stînci sterpe ce au devenit ilustre prin curajul vostru, dar nefolositoare patriei. Astăzi sînteţi egali prin victoriile voastre cu armata care a cucerit Olanda şi Rinul. Lipsiţi fiind de toate, aţi cucerit ceea ce vă lipsea. Aţi cîştigat bătălii fără tunuri, aţi trecut ape fără poduri, aţi făcut marşuri forţate fără bocanci şi aţi poposit fără să aveţi rachiu şi adesea fără să aveţi pîine. Numai falangele republicane, numai soldaţii libertăţii au fost în stare să îndure ceea ce aţi îndurat voi. Glorie vouă, soldaţi ! Patria recunoscătoare vă va datora vouă în parte prosperitatea ei. Şi dacă, fiind învingători la Toulon, aţi prezis nemuritoarea campanie din 1793, victoriile voastre actuale prezic una şi mai frumoasă.

Cele două armate, care odinioară vă atacau cu îndrăzneală, fug îngrozite din faţa voastră. Oamenii perverşi, care rîdeau de mizeria voastră şi se bucurau în sinea lor de victoriile duşmanilor noştri, s-au făcut de ruşine şi tremură. Dar, soldaţi ! nu trebuie să vă ascund că pînă acum nu aţi făcut nimic deoarece vă mai rămîn încă multe de făcut. Nici Torino, nici Milano, nu sînt

cucerite ! Cenușa învingătorului lui Tarquinius [1] mai e călcată în picioare de asasinii lui Basseville [2]. Erați lipsiți de toate la începutul campaniei. Acum aveți de toate din abundență. Depozitele capturate de la inamici sînt numeroase, artileria de asediu și de campanie a sosit. Soldați ! patria are dreptul să aștepte de la voi lucruri mari ! Oare veți îndreptăți așteptările ei ? Cele mai mari obstacole au fost trecute, fără îndoială ; dar încă mai aveți de dat bătălii, de cucerit orașe, de trecut rîuri. *Oare se găsesc printre noi oameni al căror curaj a slăbit ? Oare sînt oameni care ar prefera să ne întoarcem pe vîrfurile Apeninilor și Alpilor și să îndure cu răbdare injuriile soldățimii aceleia de sclavi ?* Nu, nu există astfel de oameni printre învingătorii de la Montenotte, de la Millesimo, de la Dego, de la Mondovi. Toți ard de dorința de a duce mai departe gloria poporului francez. Toți vor să-i umilească pe acești regi orgolioși, care au îndrăznit să plănuiască să ne pună în lanțuri. Toți vor să dicteze o pace glorioasă și care să răsplătească patria pentru sacrificiile ei imense. Prieteni, eu vă promit această cucerire. Dar există o condiție pe care trebuie să jurați că o veți îndeplini : aceea de a respecta popoarele pe care le eliberați. Să înceteze jafurile oribile la care se dedau niște scelerați ce se lasă îndemnați de dușmanii voștri. Căci altfel nu veți fi eliberatorii popoarelor, ci împilatorii lor. Nu ați fi mîndria poporului francez și el v-ar dezavua. Victoriile, curajul, succesele voastre, sîngele fraților noștri morți în luptă, totul ar fi pierdut, chiar și onoarea și gloria. Cît despre mine și despre generalii care se bucură de încrederea voastră, am roși dacă

[1] Brutus cel Bătrîn, fondatorul Republicii romane, care l-a învins pe Tarquinius, ultimul rege etrusc (n. t.).

[2] Ziarist girondin (1753—1793), secretar de legație la Neapole și Roma (n. t.).

am comanda o armată fără disciplină, desfrînată, care nu ar cunoaşte decît legea forţei. Dar, învestit cu autoritatea naţională, avînd de partea mea dreptatea şi legea, voi şti să-i fac pe acei puţini oameni fără curaj, fără inimă să respecte legile umanităţii şi ale onoarei, pe care le calcă în picioare. Nu voi tolera ca aceşti briganzi să vă păteze laurii, voi dispune să fie aplicat riguros regulamentul pe care l-am întocmit. Jefuitorii vor fi împuşcaţi fără milă. Cîţiva au şi fost împuşcaţi. Am avut ocazia să remarc cu plăcere graba cu care soldaţii buni ai armatei s-au oferit să execute ordinele.

Popoare ale Italiei ! armata franceză *vrea* să vă scoată din lanţuri : poporul francez este prieten cu toate popoarele ; veniţi cu încredere în întîmpinarea armatei lui. Avutul, religia şi obiceiurile voastre vor fi respectate. Noi vom purta războiul ca duşmani generoşi şi sîntem duşmani numai ai tiranilor care vă ţin în servitute."

Convorbirile privind încetarea ostilităţilor au avut loc la cartierul general, acasă la Salmatoris, pe atunci intendent al regelui şi care a devenit mai tîrziu prefect al palatului Împăratului. Generalul piemontez Latour şi colonelul Lacoste, împuterniciţii regelui, au venit la Cherasco...

Condiţiile prevedeau ca regele să părăsească coaliţia şi să trimită un plenipotenţiar la Paris ca să trateze pacea definitivă ; că pînă atunci va fi armistiţiu ; că pînă se va semna pacea sau pînă la sistarea negocierilor, Ceva, Coni, Tortona, sau în locul acestuia Alessandria, vor fi predate deîndată armatei franceze, cu toată artileria şi cu toate depozitele ; că armata franceză va continua să ocupe tot teritoriul care se găsea în acest moment în posesia ei ; că drumurile militare, în toate direcţiile, vor asigura libera comunicaţie a armatei cu Franţa şi a Franţei cu armata ; că Valence va fi imediat evacuată de către napolitani şi

predată generalului francez pînă cînd va fi trecut Padul. În sfîrşit, că miliţiile din ţară vor fi desfiinţate şi trupele regulate vor fi dispersate în garnizoane, în aşa fel ca să nu stînjenească în nici un fel armata franceză. De acum, austriecii, izolaţi, puteau fi urmăriţi pînă în interiorul Lombardei. Toate trupele armatei din Alpi şi din împrejurimile Lyonului, devenite disponibile, urmau să se unească. Linia noastră de comunicaţie cu Parisul fusese redusă la jumătate; în sfîrşit, se stabiliseră puncte de sprijin şi mari depozite de artilerie pentru a se putea forma grupe de asediu şi pentru a asedia chiar Torino dacă Directoratul nu încheia pacea.

10. *Colonelul aghiotant Murat traversează Piemontul şi duce la Paris vestea victoriilor armatei.* Generalul Murat, primul aghiotant al generalului şef, fu trimis la Paris cu douăzeci şi unu de drapele şi cu o copie după armistiţiu. Napoleon îl luase pe lîngă el pe acest ofiţer la 13 vendémiaire. Pe atunci era şef de escadron în regimentul 21 vînători. Mai tîrziu s-a căsătorit cu sora Împăratului, a devenit mareşal al Imperiului, mare amiral, mare duce de Berg şi rege al Neapolelui. A avut o mare contribuţie la toate operaţiunile miltiare ale timpului. A dat întotdeauna dovadă de un mare curaj şi mai ales de o îndrăzneală aparte în mişcările cavaleriei.

Provincia Alba, pe care au traversat-o francezii, era, din tot Piemontul, cea mai potrivnică autorităţii regale, aici se găseau cei mai mulţi germeni revoluţionari: au avut loc tulburări: mai tîrziu vor mai avea loc şi altele. Dacă, în loc de a negocia, Napoleon ar fi vrut să continue războiul cu regele Sardiniei, aici ar fi găsit cel mai mare sprijin şi cei mai numeroşi adepţi ai insurecţiei. Astfel, la capătul a cincisprezece zile, primul proiect din planul de campanie era atins, cele mai mari rezultate obţinute. Fortăreţele piemonteze din Alpi erau în puterea noastră

Coaliția se vedea de acum lipsită de o forță care avea cincizeci de mii de oameni gata de luptă și care era încă și mai impozantă prin poziția ei. Adunarea legislativă decretase de cinci ori, în ședințele ei din 21, 22, 24, 25 și 26 aprilie, că patria îi este recunoscătoare armatei din Italia.

În conformitate cu condițiile armistițiului de la Cherasco, regele Sardiniei trimise la Paris pe contele de Revel, pentru a trata pacea definitivă. Pacea fu încheiată și semnată la 15 mai. Prin acest tratat, fortăreața de la Alessandria a rămas în continuare în posesia armatelor franceze. Susa, Labrunette, Exil au fost dărîmate. Alpii erau deschiși și regele rămăsese la discreția Republicii, nemaiavînd alt punct fortificat decît Torino și fortul din Bard.

N. B. Avertizăm aici, odată pentru totdeauna, că între rapoartele oficiale și aceste capitole se vor găsi diferențe inevitabile. Ele se datorează grabei cu care se întocmeau rapoartele, dorinței generalului șef de a-și ascunde planurile, nevoii de a înșela inamicul asupra adevăratelor lui forțe etc., etc. De exemplu, în raport se spune că Beaulieu a atacat în persoană Montenotte. Așa s-a crezut pe vremea aceea. Se mai spune în continuare că atacul asupra localității Voltri a fost dat de numai zece mii de austrieci, dar aceștia aveau în urma lor două coloane de aceeași mărime, care trebuiau să atace a doua zi, Beaulieu crezînd că va avea de luptat în punctul acela cu toată armata franceză...

În raport însă nu se vorbește deloc de proiectele generalului șef, nici de negocierile cu Genova, deoarece raportul publicat nu este decît un extras din corespondența oficială și de altfel, cum am mai remarcat, intra în vederile generalului șef să ascundă inamicului planurile și procedeele sale.

Iată destule elemente în măsură să explice de acum înainte diferenţele care vor putea fi remarcate. Repet că observaţia de faţă trebuie reţinută odată pentru totdeauna.

FRAGMENTE DIN CAPITOLUL III

1. *Motive pentru a rămîne pe linia Tessinului.* Armistiţiul odată încheiat şi fortăreţele de la Coni, Tortona şi Ceva ajunse în puterea noastră, se punea întrebarea dacă era convenabil să se treacă Tessinul. Se considera că armistiţiul, prin care am dobîndit cîteva fortăreţe şi care a despărţit armata piemonteză de armata austriacă, era folositor ; dar se pune întrebarea dacă nu ar fi mai avantajos să profităm de pe acuma de ceea ce cîştigasem pentru a revoluţiona cu totul Piemontul şi Genova, înainte de a merge mai departe. Directoratul avea dreptul să refuze negocierile propuse şi să-şi afirme voinţa printr-un ultimatum. Oare nu ar fi nepolitic, se zicea, să ne îndepărtăm de Franţa, să trecem Tessinul fără a avea spatele asigurat ? Regii Sardiniei, care ne-au fost foarte folositori atîta vreme cît au luptat pentru noi, au contribuit cel mai mult la eşecurile noastre deîndată ce şi-au schimbat politica. Starea de spirit nu ne permite azi nici cea mai mică iluzie : nobilii şi clerul domină această Curte şi sînt duşmani de neîmpăcat ai Republicii. Dacă am fi suferit o înfrîngere în înaintarea noastră, ei ar fi fost în stare de orice în ura şi în dorinţa lor de răzbunare ! Chiar şi Genova trebuia să ne îngrijoreze foarte mult. Sistemul oligarhiei e încă la putere aici şi oricît de numeroşi ar fi partizanii noştri, ei rămîneau fără influenţă în luarea hotărîrilor politice. Burghezii din Genova pot să ţină cîte discursuri vor, dar numai la atît se mărgineşte puterea lor. Cei din oligarhie guvernează, comandă trupele, şi

dispun de opt pînă la zece mii de țărani din văile de la Fontana-Bona și din alte părți, pe care îi cheamă în apărarea lor în momentele de criză. În sfîrșit, se mai punea întrebarea : unde trebuie să ne oprim ? Trebuie oare să trecem Tessinul, Adda, Oglio, Mincio, Adige, Brenta, Piave, Tagliamento pentru a merge la Isonzo ? Oare e înțelept să lași în urmă o populație atît de numeroasă și atît de dușmănoasă ? Dar nu era oare mai înțelept să acționezi repede ; să-ți creezi puncte de sprijin în toate ținuturile pe unde treci, schimbînd guvernul și încredințînd administrația unor persoane cu aceleași principii și cu aceleași interese ca noi ? Dacă înaintăm în ținutul Veneției, nu obligăm oare republica aceasta, care poate dispune de vreo cincizeci de mii de oameni, să treacă de partea dușmanilor noștri ?

2. *Motive pentru a menține frontul pe rîul Adige.* La cele de mai sus se poate răspunde : e necesar ca armata franceză să profite de victoria ei. Nu trebuie să ne oprim decît la cea mai bună linie de apărare împotriva armatelor care nu vor întîrzia să pornească împotriva noastră. Această linie este Adige. Ea acoperă toate văile Padului, trece prin Italia de mijloc și de jos, asigură blocada și asedierea Mantovei și probabil că această fortăreață va fi cucerită înainte de a fi început lupta. Mergînd spre Adige ai cu ce face față tuturor nevoilor armatei pentru că greutatea întreținerii e împărțită asupra unei populații mai numeroase decît a Piemontului, a Lombardiei și a Legațiilor. Există teama ca Veneția să se declare împotriva noastră ? Cel mai bun mijloc pentru a împiedica acest lucru este ca în cîteva zile să ducem războiul chiar în interiorul statelor sale. Veneția nu e deloc pregătită pentru un asemenea eveniment ; n-a avut timp să-și adune trupele și să ia hotărîri. Senatul trebuie împiedicat să delibe-

reze. Dimpotrivă, dacă rămînem pe Tessin, austriecii pot să-i forţeze să treacă de partea lor, sau se poate ca ei înşişi să li se alăture din spirit de solidaritate. Regele Sardiniei nu mai e de temut ; miliţia lui e lăsată la vatră ; Anglia o să-şi sisteze subsidiile ; situaţia ei internă e foarte rea. Orice hotărîre ar lua Curtea, numărul nemulţumirilor va creşte : după febră urmează slăbiciunea. Toate forţele care îi mai rămîn acestei puteri constau în douăsprezece sau cincisprezece mii de oameni, dispersaţi într-un mare număr de oraşe şi abia ajung pentru a menţine ordinea interioară. Pe de altă parte, ura Austriei împotriva regelui Sardiniei va creşte mereu. Austria se va plînge că după prima bătălie pierdută a fost abandonată. O să-i dea ca exemplu pe strămoşii care au rămas aliaţi fideli chiar şi atunci cînd Franţa stăpînea Torino, pe cînd acuma cauza comună a fost părăsită fără ca măcar să fi pierdut o fortăreaţă. Curtea Sardiniei are deci multe motive să se teamă de acum înainte de austrieci. Oligarhia din Genova nu prezintă nici un pericol : cea mai bună garanţie pentru noi sînt imensele profituri pe care le trage de pe urma neutralităţii sale. Propagînd principiile libertăţii în Piemont şi în Genova, aprinzînd aici flacăra războiului civil înseamnă să ridici poporul împotriva nobililor şi a preoţilor ; în felul acesta devii răspunzător de excesele care însoţesc întotdeauna o astfel de luptă. Or, dimpotrivă, dacă ne menţinem pe Adige, sîntem stăpînii tuturor statelor pe care Casa de Austria le are în Italia şi ale celor pe care papa le deţine dincoace de Apenini ; sîntem în poziţie bună pentru a proclama principiile libertăţii şi pentru a înflăcăra patriotismul poporului italian împotriva stăpînirii străine, pentru a aţiţa populaţia din Bologna şi Ferrara împotriva guvernării papei. Nu va

fi nevoie să mai stîrnim animozităţile dintre diferitele clase de cetăţeni : nobili, burghezi, ţărani, cu toţii vor fi chemaţi să meargă împreună pentru refacerea patriei italiene. Cuvîntul *Italiam ! Italiam !* proclamat de la Milano la Bologna va avea un efect magic ; proclamat pe Tessin, italienii ar spune : pentru ce nu înaintaţi ?...

N. B. Aici se încheie fragmentul din acest capitol...

Capitolul al cincilea

Joi 1 februarie 1816

Filozofia cea mai fericită şi cea mai înţeleaptă este aceea care ne face să vedem uneori latura cea mai puţin defavorabilă a celor mai supărătoare circumstanţe : cu acest gînd, fără îndoială, Împăratul ne spunea astăzi, plimbîndu-se prin grădină, că la urma urmelor, fiind vorba de exil, Sfînta-Elena era locul cel mai bun. La latitudini mai ridicate am fi suferit mult din pricina rigorilor frigului ; şi am fi pierit ca nişte nenorociţi în căldura arzătoare a oricărei alte insule din tropice. „Stînca Sfînta-Elena, continuă el, este sterilă, sălbatică, fără îndoială, climatul ei e monoton, insalubru, dar temperatura, trebuie să recunoaştem, este dulce"...

Nevoind să mă las mai prejos în faţa acestei prezentări măgulitoare a mizerabilei noastre stînci, am îndrăznit să spun că ar putea exista chiar şanse care să facă din Sfînta-Elena locul cel mai puţin rău de exil : aici ne aflăm feriţi, în timp ce pentru alţii se dezlănţuie furtuna ; aici sîntem în afara atmosferei pătimaşe, circumstanţă favorabilă unor şanse posibile de un viitor

mai bun : era, evident, o mare dorință de a vedea lucrurile înfrumusețate ; împingeam orizontul pînă la limitele imaginației.

Dar deocamdată, ca să vă faceți o idee cît mai exactă despre exilul nostru și despre resursele ce ni se ofereau, ni s-a spus, în cursul zilei, că va trebui să facem economie la anumite articole de consum și poate că va trebui chiar să ne așteptăm la unele sacrificii de moment : ni s-a spus că, de pildă, cafeaua devenea extrem de rară și că în curînd ar putea să lipsească ; de multă vreme n-am mai avut zahăr rafinat, acum nu mai avem decît foarte puțin și de foarte proastă calitate ; l-am rezervat exclusiv pentru Împărat și sîntem amenințați să vedem și puținul ce-l avem terminîndu-se în curînd ; la fel stau lucrurile și cu alte numeroase produse esențiale. Insula noastră e ca un vas care plutește pe mare ; dacă traversarea se prelungește sau dacă e supraîncărcat cu guri ce trebuie hrănite, ajunge în curînd să fie lipsit de provizii...

Existența noastră este dintre cele mai mizerabile : fie din imposibilitatea de a o face mai bună, fie din cauza proastei administrări, oricum ar sta lucrurile, cert este că abia dacă se poate mînca ceva : vinul este dintre cele mai proaste, uleiul nu poate fi folosit ; am spus deja că zahărul, cafeaua ne lipsesc și că noi înfometăm, cică, insula. Se știe că te poți lipsi de toate, că poți să nu mori de foame cu mult mai puțin ; dar cînd se pretinde că sîntem tratați cu generozitate și cînd se încearcă să fim convinși că situația noastră e foarte bună, sîntem puși în situația de a protesta din nou pentru faptul că sîntem prost tratați și pentru că sîntem lipsiți de toate...

Miercuri 7, joi 8 februarie

Fregata *La Thébaine* a sosit dinspre Cap și ne-a adus cîteva ziare. I le traduceam Împăratului plimbîndu-ne prin

grădină. Într-unul din ziare am citit vestea unei mari catastrofe; am citit că Murat, care debarcase cu cîţiva oameni în Calabria a fost prins şi împuşcat. La aceste cuvinte neaşteptate, Împăratul, apucîndu-mi braţul, a exclamat doar atît : „Calabrezii au fost mai umani, mai generoşi decît cei care ne-au trimis aici". După cîteva momente de tăcere, cum nu mai spunea nimic, am continuat.

Murat, om fără prea multă judecată, fără principii solide, fără un caracter la înălţimea unor asemenea împrejurări, pierise într-o tentativă evident disperată. Nu e exclus ca reîntoarcerea Împăratului de pe insula Elba să-l fi zăpăcit şi ca el să fi sperat să repete minunea în interesul lui. Astfel a pierit într-un mod atît de jalnic cel care fusese una dintre principalele cauze ale nenorocirilor noastre ! În 1814, curajul, îndrăzneala lui puteau să ne scoată din prăpastie : trădarea lui ne-a grăbit căderea ; el l-a neutralizat pe vice-rege pe Pad ; el a luptat împotriva lui, cînd, de fapt, împreună ar fi putut să forţeze cheile Tirolului, să coboare în Germania şi să vină spre Bâle şi spre Rin, să distrugă, să cucerească zona din spatele aliaţilor şi să le taie toate căile de retragere în Franţa...

Unii au încercat să-l descrie pe Napoleon ca pe un om aspru, implacabil ; adevărul este că spiritul de răzbunare îi era cu totul străin şi că nu putea să poarte pică nimănui, orice rău i s-ar fi făcut. Furia lui se manifesta de obicei prin ieşiri violente, şi asta era tot. Cei care-l cunoşteau o ştiau. Murat îl trădase în mod josnic ; tocmai citisem că l-a împins la pieire de două ori ; şi totuşi, la Toulon a venit Murat să caute un azil. „L-aş fi luat cu mine la Waterloo, ne spunea Napoleon, dar armata franceză era atît de patriotă, atît de morală, încît mă

îndoiesc că ar fi vrut să suporte dezgustul şi oroarea ce îi le inspira cel despre care soldaţii spuneau că trădase, că dusese Franţa la pieire. Nu m-am crezut destul de puternic pentru a-l menţine acolo şi totuşi poate că ne-ar fi ajutat să obţinem victoria. Căci de ce aveam nevoie în unele momente ale zilei aceleia ? Trebuia să străpungem trei sau patru careuri engleze. Or, Murat era excelent într-o astfel de acţiune ; era exact omul de care aveam nevoie. Niciodată, în fruntea unei cavalerii nu a fost văzut un om mai hotărît, mai viteaz, mai plin de strălucire"...

De marţi 13 pînă vineri 16

..În Sfînta-Elena nu sînt anotimpuri ; sînt numai perioade de vreme bună şi de vreme rea, foarte neregulate. A plouat mereu, în fiecare zi, astfel că nu am putut ieşi decît cîteva clipe. Mi-ar fi greu să vorbesc despre vreo schimbare, oricît de neînsemnată în viaţa noastră obişnuită. Şi de altfel folosesc aici ocazia de a vă preveni odată pentru totdeauna, că din cînd în cînd, în cuprinsul jurnalului meu, am reunit mai multe zile sub acelaşi titlu, fiindcă adesea am omis o parte din ceea ce îmi oferea ficcare dintre ele ; am procedat astfel, după cum lesne vă puteţi da seama, din diferite motive : cîteodată subiectele mi s-au părut prea puerile ; alteori, dimpotrivă, mi s-au părut prea grave şi tratarea lor îmi cerea să las să treacă vremea, sau se întîmpla să nu fie vorba decît de diverse personalităţi şi e în firea mea să le evit cu grijă : dacă, totuşi mai sînt descrise cîteva, înseamnă că obiectul esenţial al lucrării mele, care este acela de a înfăţişa caracterul Împăratului, m-a obligat să le menţionez. Şi chiar în asemenea cazuri am putut să-mi spun, pentru satisfacţia mea personală, că ele privesc numai caractere de notorietate publică şi că nu menţionez decît lucruri cunoscute acum de multă lume.

De altfel, eram conştient de faptul că sarcina pe care mi-am luat-o putea să-mi creeze numeroase inconveniente. Dar am considerat că este o datorie sfîntă şi mă străduiesc s-o îndeplinesc cît mai bine cu putinţă : *fie ce-o fi !*

Sîmbătă 17

...Am mai spus că din cînd în cînd primim ziare din Europa, care ne preocupă sub diverse aspecte şi atrag întotdeauna, la sfîrşit, cîteva remarci vii şi însufleţite din partea Împăratului. Astăzi, găsea că, în rezumat, situaţia Franţei nu se îmbunătăţeşte deloc. „Bourbonii, repeta el, de data asta n-au avut altă soluţie decît asprimea. Au trecut patru luni, aliaţii urmau să plece şi încă nu se luaseră decît jumătăţi de măsură ; începutul era prost. Un guvern, spunea el, nu poate trăi decît prin principiile sale ; este evident că cel actual reprezintă o revenire la vechile maxime ; trebuia măcar s-o spună pe faţă. Mai ales Camerele, în aceste împrejurări, vor fi fatale ; ele vor inspira regelui o falsă încredere şi nu vor avea nici o influenţă asupra naţiunii. În curînd regele nu va mai avea nici un mijloc de comunicare cu naţiunea"... Împăratul conchidea că vor fi cîteva execuţii juridice şi o puternică tendinţă spre reacţiune : că ea va fi destul de puternică pentru a irita, dar nu îndeajuns ca să şi înfrîngă, şi că, mai devreme sau mai tîrziu, *o erupţie vulcanică va înghiţi în cele din urmă tronul, Curtea şi pe partizanii săi.*

„Numai peste cîteva generaţii se va şti sigur dacă destinul a hotărît ca Bourbonii să domnească, spunea Împăratul. În ceea ce priveşte prezentul, Bourbonii sînt fără îndoială într-o situaţie mai proastă decît anul trecut ; atunci mai puteau, la nevoie, să se prezinte ca mediatori între puterile duşmane şi patrie. Atunci nu contribuiseră încă direct la sfîşierea patriei, la terfelirea gloriei na-

ţionale. Dar de data aceasta au fost aliaţii duşmanilor noştri ; s-au reîntors păşind peste cadavrele şi ruinele pe care le-au provocat şi de care s-au bucurat. Ei au ruinat naţiunea, forţele, gloria, monumentele sale : nu le e teamă să împartă prada cu duşmanii şi din această împărţeală să-şi păstreze ruşinea şi dispreţul ; în faţa întregii naţiuni ei au încetat de a mai fi francezi ; s-au proscris ei înşişi."

În ceea ce priveşte Europa, Împăratului i se părea că e la fel de explozivă ca odinioară. Europa distrusese Franţa ; dar Franţa putea să renască într-o zi din dezlănţuirea popoarelor pe care, de altfel, politica suveranilor nu făcea decît să le îndepărteze de ei ; reînvierea putea să mai vină şi de la apropiata dispută dintre puteri, care e foarte probabil că în cele din urmă va izbucni într-un conflict deschis.

De duminică 25 pînă miercuri 28

...Împăratul revedea destul de des, împreună cu mine, diferitele capitole ale campaniei din Italia. Momentele care precedau cina erau consacrate de obicei acestei revizuiri. El mă însărcinase să dimensionez proporţional, uniform, fiecare capitol, să indic paragrafele mai izbutite, să notez şi să extrag din ele piesele justificative etc. Era ceea ce el numea triturarea, sau şarlatania editorului. „Căci toate acestea te privesc, îmi spuse el într-o zi, cu o amabilitate şi o bunătate care mă copleşeau. De acum înainte vor fi bunul dumitale : campania din Italia îţi va purta numele, iar campania din Egipt va purta numele lui Bertrand. Vreau ca ea să-ţi aducă în acelaşi timp şi avere şi renume. Vei lua oricum pe ea o sută de mii de franci şi gloria dumitale va dura atît timp cît se va păstra amintirea bătăliilor mele"...

Joi 29

După lucru, Împăratul s-a dus să se plimbe în grădină. Pe urmă ne-am urcat în caleașcă. Se înnoptase bine și ploua tare cînd ne-am reîntors.

După cină, pe cînd ne beam cafeaua la masa din sufragerie, am ajuns să discutăm despre cei cărora la Paris li se spune *oameni de afaceri*, despre *marile averi* dobîndite în timpul Revoluției. Împăratul îi cunoștea pe toți, pînă la unul, le știa numele, familia, afacerile și gradul de moralitate.

Abia ajuns prim-consul, s-a văzut în conflict, zicea el, cu celebra d-nă Récamier : tatăl ei era în subordinea lui. Cînd Napoleon intră în guvern, fusese nevoit să semneze în grabă o mulțime de acte. Dar în curînd a instituit un control sever în toate domeniile. Află astfel că sub acoperirea d-lui Bernard, tatăl d-nei Récamier, se purta corespondență cu șuanii [1]. D-l Bernard fu imediat destituit, riscînd chiar să fie judecat și condamnat la moarte. Fiica acestuia veni în grabă la primul consul și, la cererea ei, consulul fu de acord să îl scutească de proces. Dar fu de neclintit în ceea ce privește restul, și d-na Récamier, obișnuită să obțină totul, pretindea nici mai mult nici mai puțin decît ca tatăl ei să fie reintegrat în funcție ; așa erau moravurile din vremea aceea. Asprimea primului consul fu întîmpinată cu mari proteste ; lumea nu era obișnuită cu o asemenea severitate. D-na Récamier și partizanii ei, care erau foarte numeroși, nu i-au iertat-o niciodată.

Noul magistrat suprem îi avea în vedere mai ales pe furnizori și pe afaceriști și numea această clasă flagelul, lepra unei națiuni. Împăratul remarca faptul că în vremea

[1] *Șuani*, nume dat insurgenților regaliști din timpul revoluției (n. t.).

aceea Franţa întreagă nu le-ar fi fost de ajuns afaceriştilor din Paris. La venirea lui în fruntea treburilor publice, aceştia reprezentau o forţă reală şi erau deosebit de primejdioşi pentru stat, ale cărui resorturi ei le obstrucţionau şi le corupeau prin intrigile lor, ale agenţilor sau ale numeroasei lor clientele... Desconsideraseră Directoratul şi pretindeau să dirijeze şi Consulatul : se poate spune că aceştia formau pe atunci fruntea societăţii.

„Am impus societăţii, spunea Împăratul, un foarte important pas înapoi, către starea şi moravurile ei din trecut, obligînd toată strălucirea aceea falsă să reintre în gloată. Niciodată n-am vrut să-l ridic pe vreunul dintre ei în ranguri înalte : dintre toate aristocraţiile, aceasta mi se părea cea mai rea."

Împăratul îi recunoştea lui Lebrun meritul de a-i fi întărit în mod special această părere. „De atunci partidul lor mi-a purtat întotdeauna pică, spunea Napoleon. Dar ceea ce mi-a iertat şi mai puţin a fost inchiziţia severă pe care am instaurat-o în socotelile lor cu guvernul."

Împăratul spunea că în această privinţă se folosise admirabil de Consiliul de Stat. Numea o comisie de patru sau cinci membri, oameni integri şi capabili. Aceştia îşi întocmeau raportul, şi el, prim-consul sau împărat, nu mai trebuia, cînd era vorba de vreo urmărire, decît să pună rezoluţia : „Trimis marelui judecător pentru a proceda la aplicarea legii." Ajunşi în punctul acesta, cei implicaţi cădeau de obicei la învoială ; vărsau, mai de grabă, unu, două, trei, patru milioane, decît să se lase puşi sub urmărire. Împăratul ştia foarte bine că toate faptele acestea erau fals prezentate în cercurile din capitală, că îi creau o mulţime de duşmani şi îi atrăgeau reproşul că e arbitrar şi tiran : dar el îndeplinea o mare datorie faţă de societate, în ansamblul ei, şi aceasta, considera el, trebuia să-i

fie recunoscătoare pentru măsurile luate față de aceste lipitori ale societății.

„Oamenii sînt întotdeauna la fel, spunea Napoleon ; de pe vremea lui Pharamond [1], afaceriștii au avut întotdeauna aceeași comportare și întotdeauna s-au luat măsuri asemănătoare împotriva lor. Dar în nici o epocă a monarhiei nu au fost atacați cu forme atît de legale și nici trași la răspundere atît de energic și de fățiș cum am făcut eu. Dar însăși opinia oamenilor de afaceri era foarte diferită de cea a saloanelor. Cei care aveau simț moral și simț al dreptății găseau chiar o nouă garanție în această severitate extremă și în privința aceasta mi s-a dat o dovadă remarcabilă la întoarcerea mea de pe insula Elba ; bănci din Londra, din Amsterdam mi-au deschis în mod secret un credit de vreo opt-zece pînă la o sută de milioane cu o dobîndă de numai șapte sau opt la sută. Banii pe care aceste bănci îi depuneau la trezoreria din Paris, scutiți de orice taxe, le erau rambursați prin rente asupra listei creditorilor publici, cu o dobîndă de cincizeci la sută. În vremea aceea rentele erau pentru public de cincizeci și șase sau cincizeci și șapte."

Aceste resurse, atît de folositoare pentru afaceri, în criza de atunci și atît de satisfăcătoare, de măgulitoare, pentru cel căruia îi erau oferite, arată opinia adevărată care exista în Europa asupra Împăratului și încrederea pe care el o inspira în afaceri. Această negociere, necunoscută în vremea aceea, explică — ceea ce la Paris nu se putea pricepe atunci — mijloacele financiare pe care le avea Împăratul îndată după întoarcerea sa.

Împăratul se bucura de o reputație deosebită printre toți funcționarii și oamenii cifrelor ; pentru că într-adevăr

[1] Legenda spune că a fost una dintre primele căpetenii ale francilor (n. a.).

se pricepea el însuşi. „Reputaţia mea a început, spunea el, cînd am verificat un bilanţ anual în vremea Consulatului, şi am descoperit o eroare de două milioane în dezavantajul Republicii. D-l Dufresne, pe atunci şeful trezoreriei, un om, de altfel, absolut cinstit, mai întîi nu voia să creadă ; era însă vorba de cifre şi a trebuit să fie de acord. Abia după vreo cîteva luni trezoreria a descoperit unde era eroarea : pînă la urmă a fost găsită într-un registru de socoteli al furnizorului Séguin, care a recunoscut imediat cînd i-au fost prezentate documentele şi a restituit banii, spunînd că s-a înşelat."

Altă dată, verificînd soldele garnizoanei din Paris, Napoleon remarcă o plată de şaizeci şi ceva de mii de franci făcută unui detaşament despre care el era sigur că nu a fost niciodată în capitală. Ministrul notă acest lucru, oarecum din complezenţă, convins în sinea lui că Împăratul se înşela. Totuşi era adevărat şi suma a trebuit să fie restituită.

Împăratul considera separarea Ministerului de finanţe de cel al trezoreriei ca fiind de cea mai mare importanţă, pentru că ducea la o delimitare a atribuţiilor şi asigura un control reciproc. Ministrul trezoreriei era, pe vremea unui conducător ca el (Napoleon), omul cel mai important din Imperiu, spunea el, nu ca ministru al trezoreriei, ci în calitatea sa de controlor general. Toate cheltuielile din Imperiu treceau pe sub ochii lui. Putea deci să descopere hoţiile şi abuzurile, în orice domeniu s-ar fi comis, şi putea să le aducă în secret la cunoştinţa suveranului. Ceea ce se şi întîmpla, într-adevăr, în fiecare zi...

Vorbind despre *cadastru* [1], aşa cum îl concepuse el, spunea că putea fi considerat el însuşi ca o adevărată Constituţie a Imperiului, adică o veritabilă garanţie a pro-

[1] Măsurătoare şi evaluare a proprietăţilor impozabile (n. a.).

prietăților și certitudinea independenței fiecăruia. Căci odată ce fusese stabilit și odată ce legislatura fixase impozitul, fiecare își făcea de îndată socotelile și nu mai avea de ce să se teamă de arbitrariul autorităților sau al acelor însărcinați cu repartițiile, ceea ce constituie punctul cel mai sensibil și mijlocul cel mai sigur de a obliga la supunere. În timpul acestei convorbiri, Împăratul și-a spus părerea despre talentele și caracterul d-lor Gaudin, Mollien, Louis, și despre majoritatea miniștrilor și consilierilor de stat și a încheiat discuția conchizînd că reușise, fără îndoială, să creeze administrația cea mai corectă și mai energică din Europa ; și îi cunoștea el însuși atît de bine toate detaliile încît era de părere că numai cu ajutorul *Monitoarelor* ar fi capabil să schițeze, chiar aici, istoria întregii administrații financiare a Franței pe vremea domniei lui...

Duminică 3 martie

Împăratul m-a chemat spre ora două. Își făcea toaleta și mi-a spus că îl socoteam, desigur, un om mort, gata de înmormîntat, că îmi dădeam seama de asta, și că în timpul nopții m-a trezit, fără îndoială, de multe ori. Într-adevăr îl auzisem mereu tușind și strănutînd ; avea un guturai foarte violent. Răcise cu o seară înainte, rămînînd prea mult pe afară. Pentru viitor, își promitea să fie întotdeauna în casă la ora șase. De îndată ce și-a terminat toaleta, s-a apucat să lucreze o vreme la lecția de engleză, dar n-a durat mult ; era într-adevăr foarte răcit. Mi-a spus să mă așez lîngă el și, așa cum mi-a cerut, i-am vorbit mai bine de două ore despre Londra din vremea emigrației mele. La un moment dat m-a întrebat : „Le-a fost tare frică de invazia mea în Anglia ? Care era pe vremea aceea părerea generală în această privință ?“

— „Sire, am răspuns, n-aş putea să vă spun, revenisem în Franţa. Dar în saloanele din Paris ne amuzam pe această temă şi englezii care erau cu noi făceau la fel...“ — „Ei bine, voi puteaţi rîde la Paris, dar la Londra Pitt nu rîdea. El îşi dăduse seama de îndată de toată amploarea primejdiei şi de aceea mi-a aruncat o coaliţie în spate chiar în clipa cînd ridicam braţul ca să lovesc. Niciodată oligarhia engleză nu a fost în mai mare primejdie.

Îmi asigurasem posibilitatea de a debarca. Aveam cea mai bună armată care a existat vreodată ; e suficient să spun că era armata de la Austerlitz. Mi-ar fi fost de ajuns patru zile pentru a ajunge la Londra ; nu aş fi intrat acolo ca un cuceritor, ci ca eliberator. Aş fi fost un nou Wilhelm al III-lea [1], dar mai generos şi mai dezinteresat. Disciplina armatei mele ar fi fost perfectă, s-ar fi purtat la Londra ca şi cum ar fi fost în Paris : n-ar fi fost nevoie de nici un sacrificiu, nici măcar contribuţii nu le-am fi cerut englezilor. Nu ne-am fi înfăţişat ca învingători ci ca nişte fraţi care veneau să le dea libertatea, să-i repună în drepturi ; le-aş fi spus să se unească, să lucreze ei înşişi pentru regenerarea lor ; le-aş fi spus că erau înaintaşii noştri în materie de legislaţie politică, şi că noi nu eram acolo decît cu scopul de a-i face să se bucure de fericirea şi prosperitatea lor ; şi aş fi fost de o absolută bună-credinţă. Astfel încît după numai cîteva luni, aceste naţiuni, care îşi poartă o violentă duşmănie, nu ar mai fi fost decît două popoare identificate de-acum înainte prin principiile, maximele şi interesele lor. Şi din acest punct aş fi pornit, pentru a realiza de la Sud pînă la Nord, sub culorile republicii (eram prim-consul pe atunci), o regenerare a Europei pe care, mai tîrziu, am fost pe

[1] Stathuder al Olandei (1650—1702). L-a alungat de pe tron pe Iacob al II-lea şi s-a proclamat (în 1639) rege al Angliei (n. t.).

punctul de a o realiza de la Nord la Sud sub formă monarhică. Şi aceste două sisteme puteau fi la fel de bune, de vreme ce tindeau spre aceleaşi scopuri şi ar fi fost realizate amîndouă cu aceeaşi fermitate, moderaţie şi bună-credinţă. De cîte nenorociri pe care le cunoaştem, de cîte nenorociri pe care nu le cunoaştem încă, nu ar fi fost scutită sărmana Europă ! Niciodată vreun proiect, mai cuprinzător pentru interesele civilizaţiei, nu a fost conceput cu intenţii mai generoase şi nu s-a apropiat mai mult de înfăptuirea lui. Şi, fapt demn de remarcat, obstacolele care m-au făcut să eşuez nu au venit de la oameni ; au venit de la elemente ; în Sud m-a dus la pieire marea ; iar incendierea Moscovei şi gheţurile iernii m-au dus la pieire în Nord. Apa, aerul, focul, întreaga natură, şi numai natura, iată care au fost duşmanii unei regenerări universale ; pe care natura însăşi o cerea ! Problemele providenţei sînt de nerezolvat !"

După cîteva clipe de tăcere, Împăratul a revenit la subiect dînd amănunte despre invazie. „Se credea, a spus el, că invazia mea nu era decît o vană ameninţare, pentru că nu se vedea nici un mijloc raţional de a o înfăptui. Dar eu operam de departe, fără să fiu văzut. Dispersasem toate vasele noastre ; englezii erau obligaţi să alerge după ele în diferite puncte ale globului. Dar vasele noastre aveau misiunea să revină pe neaşteptate şi să se concentreze deodată lîngă coastele noastre. Şaptezeci sau optzeci de vase urmau să mă aştepte în Marea Mînecii, calculasem că voi rămîne stăpînul strîmtorii vreme de două luni. Aveam trei sau patru mii de ambarcaţiuni mici care nu aşteptau decît un semnal. Cei o sută de mii de oameni pe care-i aveam făceau în fiecare zi manevre de îmbarcare şi de debarcare, incluse alături de celelalte manevre din instrucţia lor. Erau plini de înflăcărare şi de dăruire, campania fiind foarte populară printre fran-

ceezi, iar noi eram chemaţi şi de dorinţa foarte multor englezi. Odată debarcarea executată nu trebuia să mai am în vedere decît o singură bătălie regulată ; rezultatul era în afară de orice îndoială şi victoria ne ducea pînă la Londra, căci relieful ţării nu permite războiul de hărţuială ; conduita mea morală ar fi făcut restul. Poporul englez gemea sub jugul oligarhiei ; de îndată ce şi-ar fi văzut orgoliul menajat, ar fi fost cu totul alături de noi ; nu am mai fi fost pentru el decît aliaţi veniţi pentru a-l elibera. Ne înfăţişam cu magicele cuvinte Libertate, Egalitate etc."

Şi după ce a mai revenit din nou cu o mulţime de detalii de execuţie, toate admirabile, şi după ce a remarcat cît de puţin a lipsit ca totul să fi fost înfăptuit, s-a oprit destul de brusc, spunînd : „Dar, hai să ieşim, să ne plimbăm puţin pe-afară".

Şi ne-am dus să ne plimbăm în grădină. Timpul, care fusese ploios de trei zile încoace, devenise frumos. Totuşi, Împăratul, aducîndu-şi aminte de hotărîrea lui de a fi înapoi la ora şase, a cerut de îndată caleaşca, spre a se reîntoarce mai repede. Fiul meu l-a însoţit călare. Era pentru întîia oară că se bucura de o asemenea favoare ; s-a achitat foarte bine de acest debut ; Împăratul l-a felicitat. Fiind în continuare suferind, Împăratul s-a retras foarte devreme...

Marţi 5

Astăzi conversaţia cu Împăratul s-a referit la Curte şi la eticheta ei ; s-a oprit foarte îndelung asupra acestor lucruri.

Iată ce mi-am însemnat :

Cînd a izbucnit Revoluţia, spunea el, Curtea Spaniei, cea a Neapolelui se bazau încă pe importanţa şi gran-

doarea lui Ludovic al XIV-lea amestecate cu excrescențele și exagerările castilienilor și maurilor. Erau triste și ridicole ; Curtea din Petersburg luase forma și culoarea saloanelor ; cea de la Viena devenise burgheză. Nu mai rămăsese nici urmă din spiritul, grația și bunul gust al celei de la Versailles.

Napoleon, venind la puterea supremă, găsi deci, așa cum se spune în popor, „pământ pustiu și casă goală" și putu să creeze o Curte cu totul după gustul lui. A căutat, spunea el, o cale de mijloc, rezonabilă, dorind să pună de acord demnitatea tronului cu noile noastre moravuri, și mai ales, dorind ca această Curte să servească la ameliorarea manierelor celor mari și la dezvoltarea aptitudinilor poporului. Desigur, nu era o treabă ușoară să ridici un tron chiar pe terenul unde fusese executat în mod legal monarhul domnitor și unde în fiecare an se jurase constituțional ura împotriva regilor. Nu era ușor să restabilești demnitățile, titlurile, decorațiile, în sînul unui popor care de cincisprezece ani luptă și triumfă pentru a le proscrie. Totuși, Napoleon, care părea că face întotdeauna ceea ce vrea, pentru că, spunea el, cunoștea arta de a voi exact ceea ce trebuia și la momentul potrivit, învinse într-o luptă strălucită toate dificultățile. Fu făcut împărat, creă mari demnitari și își constitui o Curte. În curînd se părea că victoria avea ea însăși grija de a întări și de a ilustra dintr-odată această nouă ordine a lucrurilor. A fost recunoscut de întreaga Europă și a existat chiar un moment cînd s-ar fi putut spune că toate Curțile continentului veniseră degrabă la Paris pentru a o constitui pe cea de la Tuileries, care deveni cea mai strălucitoare și cea mai numeroasă din toate cîte au existat vreodată. Curtea avea cercurile sale, balete, spectacole ; etala un fast și o grandoare extraordinară. Numai suveranul păstră întotdeauna o extremă simplitate,

după care putea chiar fi recunoscut. Deoarece acest lux, acest fast pe care le încuraja intrau în planurile lui, spunea el, dar nu erau pe gustul lui. Luxul şi fastul erau cultivate pentru a înviora şi a finanţa manufacturile şi industria noastră naţională. Ceremoniile şi serbările care au avut loc cu ocazia căsătoriei sale cu Împărăteasa şi cele de la botezul Regelui Romei au lăsat departe în urmă pe toate cele care le-au precedat şi probabil că nu se vor mai repeta niciodată.

Împăratul îşi luă sarcina ca prin relaţiile externe să restabilească armonia cu celelalte Curţi din Europa ; dar, în interior, avu în permanenţă grijă să ajusteze formele vechi la noile noastre moravuri.

Astfel el restabili ceremonialul sculării de dimineaţă şi al culcatului de pe vremea regilor noştri, dar în timp ce atunci erau reale, acuma erau numai cu numele. În loc de a prezenta cele mai mici amănunte ale unei adevărate toalete şi toate murdăriile pe care ea le-ar fi putut dezvălui, aceste clipe, pe vremea Împăratului, erau consacrate de fapt primirii, dimineaţa sau seara, a celor care aveau de primit ordine direct de la el, şi a căror prerogativă era aceea de a-şi putea face datoria de curteni la aceste ore privilegiate.

Astfel Împăratul restabili ceremonialul prezentărilor speciale, al admiterii la Curte ; dar în loc de a hotărî în această privinţă numai în funcţie de originea nobilă, acuma nu se mai avea în vedere ca bază decît luate împreună averea, influenţa şi serviciile ce putcau fi aduse Curţii.

Tot aşa, Împăratul creă titluri, care prin caracterul lor se asemănau cu cele ale vechiului feudalism ; dar erau fără valoare reală şi create într-un scop pur naţional, fără prerogative, fără privilegii ; ele aveau să fie acordate

oricui, indiferent de origine, pentru orice servicii şi în orice profesiune. Împăratul spunea că ele constituiau, pe plan extern, o apropiere utilă de obiceiurile vechii Europe, iar pe plan intern o jucărie nevinovată a multor vanităţi. „Căci, observa el, mulţi oameni superiori sînt foarte adesea nişte copii."

Astfel Împăratul făcu să reapară decoraţii şi împărţi cruci şi cordoane ; dar în loc de a le acorda numai unor clase anume, privilegiate, el le-a extins la toată societatea, pentru toate felurile de servicii, pentru toate felurile de talente ; şi, printr-un privilegiu, poate exclusiv, pe care-l avea numai Napoleon, cu cît dădea mai multe cu atît ele aveau preţ mai mare. El aprecia la vreo douăzeci şi cinci de mii numărul celor decoraţi cu Legiunea de Onoare [1] şi dorinţa de a le obţine, spunea el, creştea mereu. Devenise un fel de furie. După campania de la Wagram, i-a trimis una arhiducelui Carol. Şi dintr-o rafinată galanterie, care-i era proprie numai lui Napoleon, îi trimise crucea de argint, adică cea a simplului soldat...

Împăratul se înconjură de înalţi ofiţeri ai Coroanei ; îşi constitui o numeroasă suită de onoare din şambelani, scutieri şi alţii, pe care îi alese dintre oamenii noi, ridicaţi de Revoluţie, şi din familiile vechi pe care Revoluţia le făcuse să cadă. Primii se considerau pe un teren pe care credeau că l-au cîştigat, ceilalţi pe un teren pe care credeau că-l recîştigaseră. În ceea ce îl privea pe Împărat, el nu căuta prin acest amestec decît stingerea urii şi unirea partidelor. Totuşi, spunea el, era lesne să observi maniere şi moravuri cu totul diferite : vechii nobili vădeau mult mai multă serviabilitate şi mult mai multă graţie în serviciul lor. O d-nă de Montmorency s-ar fi grăbit

[1] Ordin instituit în 1802. Recompensînd atît servicii militare cît şi civile, Ordinul comportă cinci clase : marea-cruce, mare ofiţer, comandor, ofiţer, cavaler (n. t.).

să lege pantofii Împărătesei ; una dintre doamnele noi ar fi privit un astfel de gest cu repulsie ; i-ar fi fost frică să nu fie luată drept o cameristă. D-na de Montmorency nu avea deloc astfel de temeri. Aceste funcţii de onoare erau în cea mai mare parte neplătite şi uneori obligau chiar la cheltuieli mari ; dar prin ele toţi erau în fiecare zi sub ochii stăpînului, ai unui stăpîn atotputernic, izvor de onoruri şi de recompense şi care spusese sus şi tare că nu voia ca un ofiţer al casei sale să se adreseze altcuiva decît lui.

Pentru nunta Impărătesei, Împăratul recrută mulţi şambelani din reprezentanţii cei mai de seamă ai vechii aristocraţii ; scopul era de a arăta Europei că în Franţa nu mai există decît un singur partid şi, în acelaşi timp, de a o înconjura pe Împărăteasă de nume care, poate, i-ar fi fost familiare. Împăratul fu chiar pe punctul de a lua tot din această clasă pe doamna de onoare ; dar teama că Împărăteasa, al cărei caracter nu-l cunoştea, să nu vină cumva cu prejudecăţi din naştere care ar fi creat un ascendent al vechiului partid, îl făcu să ia o altă hotărîre.

Din clipa aceea, pînă în momentul căderii noastre, cele mai vechi, cel mai ilustre familii cereau cu ardoare să fie primite în casa imperială...

Pe vremea Restauraţiei, un regalist care se păstrase pur şi care îmi arăta multă bunăvoinţă îmi spunea în modul cel mai serios (iată la ce deosebiri de idei ne duce diferenţa de partide) că, dat fiind numele meu şi purtarea francă de care dădusem dovadă, nu aveam motive să cred că nu voi mai putea găsi un loc pe lîngă rege, sau în casa vreunui prinţ sau a unei prinţese. Dar ce descumpănit a rămas cînd i-am răspuns : „Dragul meu, pentru mine acest lucru e imposibil : am servit stăpînul cel mai puternic de pe pămînt, iar acum nu aş mai putea

obține nimic asemănător de la nimeni. Află că atunci cînd mergeam să ducem ordinele Împăratului, departe, la Curțile străine, noi ne consideram și eram considerați peste tot egalii principilor. El ne-a dat prilejul să vedem și cîte șapte regi așteptînd în saloane, printre noi și în rînd cu noi. La căsătoria lui, patru regi țineau mantia Împărătesei ai cărei cavaleri de onoare și scutier erau aleși, totuși, dintre noi. Crede-mă, dragul meu, că o ambiție generoasă e pe deplin satisfăcută după o astfel de măreție."

Dealtfel, fastul și splendoarea acestei Curți fără seamăn se bazau pe o ordine și pe reguli de administrare care au stîrnit uimirea și admirația celor care au venit să scormonească prin rămășițele ei. Împăratul verifica el însuși de mai multe ori cheltuielile anuale. Toate castelele au fost găsite reparate și înfrumusețate ; în ele se afla mobilier de aproape patruzeci de milioane și veselă de aproape patru milioane. Dacă s-ar fi putut bucura de cîțiva ani de pace, spunea el, cu greu și-ar putea cineva imagina ceea ce ar fi putut el înfăptui.

Împăratul spunea că avusese o idee fericită și era foarte supărat că nu o dusese la îndeplinire, și anume aceea de a fi însărcinat cîteva persoane să cerceteze petițiile cele mai importante. „Aceștia, spunea el, mi-ar fi indicat în fiecare zi, pe trei sau patru provinciali, care ar fi fost admiși la scularea mea și mi-ar fi expus direct problemele lor ; aș fi discutat cu ei pe loc și aș fi făcut imediat dreptate."

Eu îi spuneam Împăratului că o comisie pe care o crease foarte demult, sub numele de comisia petițiilor, era extrem de aproape de ideea lui actuală și făcea, într-adevăr, mult bine. Eu fusesem președintele ei după întoarcerea din insula Elba. Și în prima lună, făcusem dreptate la mai mult de patru mii de petiționari.

„E adevărat, îi mai spuneam eu, că împrejurările în primul rînd şi obişnuinţa mai pe urmă nu au permis niciodată acestui organism să se bucure de prerogativa cea mai preţioasă pe care i-o acordase la înfiinţare, prerogativă care ar fi produs fără îndoială cel mai mare efect asupra opiniei publice, şi anume, aceea de a-i prezenta oficial, la marea audienţă de duminică, rezultatele muncii din cursul săptămînii." Dar situaţia de atunci, permanentele expediţii ale Împăratului şi mai ales invidia miniştrilor, toate contribuiseră la privarea comisiei de acest frumos privilegiu.

Împăratul era supărat de asemenea, spunea el, că nu stabilise prin eticheta palatului ca toate persoanele ce-i erau prezentate, şi mai ales femeile care ar fi solicitat o audienţă, să fie conduse de-a dreptul în salonul de serviciu. Cum Împăratul trecea pe acolo de mai multe ori pe zi ar fi fost scutit astfel să refuze aceste audienţe sau să-şi piardă timpul cu ele.

Împăratul stătuse o vreme în cumpănă, ne spunea el, dacă să restabilească sau nu masa mare a regilor noştri, adică cina în public, în fiecare duminică, a întregii familii imperiale. Ne-a cerut nouă părerea ; opiniile erau diferite. Unii aprobau, prezentau acest spectacol de familie ca foarte moral pentru public şi capabil să producă cele mai bune efecte ; de altfel, spuneau ei, era pentru oricine un prilej de a-şi vedea suveranul. Alţii combăteau ideea, obiectînd că în ceremonia aceasta exista o anume idolatrie, ceva feudal, nerod şi servil şi nu mai putea face parte din moravurile noastre şi din demnitatea lor modernă. Puteai foarte bine să mergi să-ţi vezi suveranul la biserică sau la teatru... ; pe cînd să-l vezi mîncînd era ridicol şi pentru unii şi pentru alţii ; devenind, aşa cum atît de bine spusese Împăratul, o magistratură, suveranitatea nu trebuia să se arate decît în plină activitate ;

acordînd grațieri, reparînd nedreptăți, rezolvînd probleme de stat, trecînd în revistă trupele, dar mai ales trebuia despuiată de infirmitățile și de nevoile omului etc... În utilitatea, în binefacerile sale trebuia să constea noul ei prestigiu. Suveranul trebuia să-și poată face apariția în orice clipă, și în mod neașteptat, ca Providența : așa cerea noua școală, școala noastră.

„Ei bine, spunea Împăratul, e poate adevărat că împrejurările din vremea aceea ar fi trebuit să mărginească această ceremonie la prințul imperial și aceasta numai în perioada tinereții ; căci era copilul întregii națiuni, trebuia deci să aparțină încă de atunci tuturor sentimentelor, tuturor privirilor"...

Printre multe alte măsuri noi proiectate de Împărat pentru un viitor mai liniștit, ideea lui favorită fusese ca, odată ce pacea va fi fost dobîndită și tihna asigurată, să se consacre numai curățirii aparatului administrativ și îmbunătățirilor locale ; să facă turnee permanente prin departamente : ar fi vizitat, nu ar fi străbătut țara, ar fi făcut popasuri, nu ar fi călătorit ; s-ar fi folosit de propriii lui cai, înconjurat de Împărăteasă, de Regele Romei, de toată Curtea...

„Aș fi putut, în fiecare loc unde aș fi poposit, să previn fraudele, să pedepsesc pe delapidatori, să poruncesc să se facă clădiri, poduri, drumuri, să fie desecate mlaștinile, și fertilizate pămînturile etc... Dacă cerul, continuă el, mi-ar fi acordat atunci cîțiva ani, e sigur că aș fi făcut din Paris capitala Universului și, din toată Franța o țară de basm"...

De duminică 10 pînă marți 12

Vremea s-a stricat și iar au început ploile acelea urîte și interminabile care rar ne îngăduiau să mai

ieşim în grădină ; din fericire, ca să ne omorîm timpul, aveam ziare. De data aceasta am avut satisfacţia să-l văd pe Împărat citindu-le fără ajutorul nimănui.

În ziarele respective erau date multe amănunte despre procesul mareşalului Ney, care se judeca tocmai atunci. În această privinţă, Împăratul spunea că orizontul e foarte sumbru ; că acest nefericit mareşal era fără îndoială în mare primejdie ; că totuşi trebuia să nu disperăm încă : „Regele se crede, fără îndoială, cît se poate de sigur de pair-ii lui, spunea el ; e cert că aceştia sînt foarte furioşi, foarte categorici, foarte înverşunaţi ; ei bine, cel mai mic incident, un vînt nou, sau mai ştiu eu ce altceva, şi atunci, în ciuda tuturor eforturilor regelui şi în ciuda a ceea ce el consideră că este în interesul cauzei lor, Camera pair-ilor ar putea, pe neaşteptate, să nu-l condamne, şi Ney ar fi salvat"...

Împăratul lăsase la urmă, pentru a-l citi împreună cu mine, un articol de ziar despre caleaşca pe care o pierduse la Waterloo ; multele expresii tehnice îl făcuseră prea dificil. Ziaristul scria foarte amănunţit despre această caleaşcă şi făcea un inventar foarte minuţios al tuturor obiectelor ce s-au găsit înăuntrul ei ; la care adăuga, din loc în loc, reflecţiile cele mai triviale : menţionînd o lădiţă cu băutură, făcea observaţia că Împăratul nu se uita pe sine însuşi şi nu se lăsa lipsit de nimic ; citînd cîteva obiecte rafinate din trusa lui adăuga că se putea vedea că îşi făcea toaleta *comme il faut*[1] (expresia era în franceză). Acest ultim cuvînt l-a indignat pe Împărat într-o măsură mai mare, fără îndoială, decît un subiect mai important. „Dar, îmi spuse el cu un fel de dezgust amestecat cu durere, cei din Anglia mă cred oare un animal sălbatic ; au ajuns, într-adevăr, pînă

[1] Cu tot dichisul (n. t.).

acolo ? oare prinţul de Galles, un fel de bou Apis, după cum mi s-a spus, nu-şi face toaleta ca fiecare dintre cei care, asemenea nouă, au oarecare educaţie ?..."

Desigur, aş fi fost pus într-o mare încurcătură dacă mi s-ar fi cerut să explic ce anume voise să spună ziaristul. În plus, se ştie că Împăratul nu punea deloc preţ pe comodităţile sale şi se ocupa foarte puţin de ele ; dar de asemenea, îi place lui să mărturisească, nu există om pe lume căruia devotamentul şi grija slujitorilor să-i fi asigurat mai multe. Cum mînca la ore foarte neregulate, se descoperise secretul ca în timpul plimbărilor şi călătoriilor sale să-şi aibă masa lui, foarte asemănătoare cu cea de la Tuileries şi întotdeauna gata pregătită. Nu trebuia decît să spună o vorbă şi era servit : era ca o magie, cum spunea el însuşi. Vreme de cincisprezece ani a băut mereu acelaşi vin de Bourgogne (Chambertin) care îi plăcea şi despre care se credea că îi face bine ; pentru el se găsea din vinul acesta în oricare parte a Germaniei, în inima Spaniei, peste tot, pînă şi la Moscova etc. ; şi e adevărat cînd se spune că în jurul lui artele, luxul, rafinamentul eleganţei şi bunului gust parcă se întreceau, şi oarecum fără ca el să ştie, pentru a-l desfăta. Ziaristul englez descria deci o mulţime de obiecte care, fără îndoială se găseau în caleaşcă, dar despre care Împăratul nu ştia absolut nimic, cu toate că nu îl mirau deloc, spunea el.

Vremea rea, care ne condamna, în continuare, să stăm în casă n-a influenţat buna dispoziţie a Împăratului care tocmai în zilele acestea s-a arătat mai în apele lui şi a fost mai vorbăreţ ca de obicei. A vorbit îndelung şi în cele mai mici amănunte despre faimoasa întrevedere de la Dresda. Iată ce am extras din cele spuse :

Această întrevedere a însemnat epoca de culme a puterii lui Napoleon ; el apăru acolo ca un rege al regilor ;

se ajunsese atît de departe încît se văzuse obligat să atragă atenţia că era nevoie să i se acorde importanţă şi împăratului Austriei, socrul său. Acest suveran, ca şi regele Prusiei, nu adusese şi personalul casei regale, şi nici Alexandru nu avusese o suită mai mare la Tilsit sau la Erfurt. Acolo, la fel ca la Dresda, se lua masa la Napoleon. Curţile acestora, spunea Împăratul, erau meschine şi burgheze : el le-a stabilit eticheta şi dădea tonul ; îl poftea pe Francisc să treacă înaintea lui şi acesta era în culmea fericirii. Luxul lui Napoleon şi fastul cu care se înconjura au făcut, probabil, să pară un fel de rege asiatic : acolo, ca şi la Tilsit, i-a umplut cu diamante pe toţi cei din preajma sa. Noi i-am spus că la Dresda nu avusese pe lîngă el nici un soldat francez şi că uneori Curtea îşi făcea multe griji în privinţa lui. Îi venea greu să creadă, dar noi îl asiguram că era adevărat, că nu avusese altă gardă decît garda de corp saxonă. „E acelaşi lucru, ne spunea el, eram atunci într-o familie atît de bună, cu oameni atît de cumsecade, încît nu riscam nimic ; toţi mă iubeau ; şi chiar şi acuma sînt sigur că bunul rege al Saxoniei spune în fiecare zi un *pater* şi un *ave* pentru mine. Am făcut o mare greşeală, adăugă el, stricînd viaţa sărmanei, bunei prinţese Augusta. Revenind de la Tilsit, am primit la Marienverder un şambelan al regelui Saxoniei, care îmi înmînă o scrisoare de la stăpînul său ; îmi scria : «Tocmai am primit o scrisoare de la împăratul Austriei care îmi cere fata în căsătorie ; vă trimit această scrisoare ca să-mi spuneţi ce trebuie să răspund».“ Voi fi în curînd la Dresda, fu răspunsul Împăratului ; şi la sosirea lui condamnă această căsătorie şi o împiedică. „Am făcut o mare greşeală, repeta el ; mi-era teamă ca împăratul Francisc să nu mi-l ia pe regele Saxoniei ; dar dimpotrivă, prinţesa Augusta mi l-ar fi adus pe împăratul Francisc, iar eu nu aş fi aici.“

La Dresda, Napoleon muncea mult şi, dornică să profite de toate clipele de răgaz ale soţului ei, Marie-Louise abia ieşea ca să nu le piardă. Împăratul Francisc, care nu făcea nimic şi se plictisea cît era ziua de mare plimbîndu-se prin oraş, nu pricepea deloc de ce soţii sînt atît de retraşi ; îşi închipuia că vor să se menţină la distanţă şi să-şi dea importanţă. Împărăteasa Austriei se străduia foarte mult s-o mai scoată din casă pe Marie-Louise : îi spunea că asiduitatea ei e ridicolă. Ar fi vorbit cu plăcere pe un ton de mamă vitregă, dar Marie-Louise nu era dispusă să suporte un asemenea ton, amîndouă fiind cam de aceeaşi vîrstă. Ea venea adesea dimineaţa la toaleta Mariei-Louise atrasă de luxul şi bogăţia ei : nu pleca niciodată cu mîna goală. „Domnia Mariei-Louise a fost foarte scurtă, spunea Împăratul ; dar s-a putut bucura din plin de ea ; avea tot pămîntul la picioarele ei.“ Unul dintre noi şi-a permis să întrebe dacă împărăteasa Austriei nu era duşmanca jurată a Mariei-Louise. „N-a fost decît o neînsemnată ură de Curte, răspunse Împăratul ; o detesta în sinea ei ; dar ura era voalată de scrisori zilnice de cîte patru pagini, pline de tandreţe şi de drăgălăşenii.“

Împărăteasa Austriei îl răsfăţa mult pe Napoleon, faţă de care se purta cu o cochetărie aparte atît cît era prezent, dar deîndată ce nu era văzută nu o preocupa altceva decît s-o îndepărteze de el pe Marie-Louise prin insinuările cele mai răuvoitoare şi mai maliţioase : era supărată de faptul că nu reuşeşte să aibă nici o influenţă asupra lui. „Altminteri avea o minte ageră, şi destul spirit, — spunea Împăratul, destul ca să-şi pună în încurcătură soţul, care dobîndise certitudinea că ea nu prea făcea caz de calităţile ei. Avea o figură plăcută, picantă, avea ceva cu totul aparte : era *o micuţă călugăriţă drăgălaşă.*

În ceea ce îl privește pe împăratul Francisc, e cunoscută bonomia lui, care-l face totdeauna prada intriganților. Fiul lui o să-i semene.

Regele Prusiei, ca om, e loial, bun și cinstit; dar în privința capacității politice e înclinat din fire să se plece în fața necesităților de moment; cu el ești stăpîn atîta vreme cît ai putere și ții brațul ridicat.

Împăratul Rusiei, e un om infinit superior tuturor celorlalți; e spiritual, plin de grație, instruit; te cucerește cu ușurință; dar nu trebuie să ai încredere în el; e lipsit de francheță; e un adevărat *grec din Imperiul decăzut*. Totuși, nu-i lipsește o ideologie, reală sau de fațadă; de altfel, la urma urmei, toate acestea par să fie nuanțe imprimate de educație și de preceptorul lui. Oare se va crede vreodată, spunea Împăratul, ce temă am dezbătut împreună? El susținea că ereditatea era un abuz în suveranitate și mi-a trebuit mai mult de o oră, folosind toată elocvența și logica mea, spre a-i dovedi că ereditatea însemna liniștea și fericirea popoarelor. Poate că, de fapt, era o mistificare, căci e un om șiret, fals, abil; poate ajunge departe. Dacă mor aici, el va fi adevăratul meu moștenitor în Europa. Numai eu îl puteam opri cînd venea cu potopul lui de tătari. Criza e mare și permanentă pentru continentul european, mai ales pentru Constantinopol: a dorit foarte mult să-l obțină de la mine; am fost foarte des lingușit din această cauză, dar m-am făcut tot timpul că nu înțeleg. Imperiul acesta, oricît de șubred părea, trebuia să rămînă linia de demarcație dintre noi doi: era mlaștina care împiedica să fiu învăluit prin flancul drept. Cu Grecia, e altceva!" Și după ce a vorbit despre această țară, a reluat: „Grecia așteaptă un eliberator!... Va fi o frumoasă coroană de glorie!... Își va înscrie numele pentru totdeauna alături de cel al lui Homer, Platon și Epaminondas!... Poate că eu

nu am fost prea departe de această coroană... Cînd, în cursul campaniei din Italia, am ajuns pe malul Adriaticei, am scris Directoratului că aveam sub ochii mei regatul lui Alexandru !... Mai tîrziu mi-am creat legături cu Ali-Paşa ; şi cînd ne-a fost luat Corfu, pe insulă ar fi trebuit să se găsească muniţii şi un echipament complet pentru o armată de patruzeci-cincizeci de mii de oameni. Pusesem să se facă hărţile Macedoniei, Serbiei şi Albaniei.

Grecia, sau cel puţin Peloponezul, trebuie să fie în posesia puterii europene care va stăpîni Egiptul. Trebuia să fie a noastră... Şi apoi, la nord, un regat independent, Constantinopolul cu provinciile lui, pentru a servi ca baraj împotriva puterii ruseşti, aşa cum s-a pretins că se face împotriva Franţei, cînd s-a creat regatul Belgiei"...

Într-o altă seară..., Împăratul întrebă ce dată e : era 11 martie. „Ei bine, spuse el, se împlineşte azi un an de cînd mă aflam la Lyon ; era o zi frumoasă ; am trecut trupele în revistă, îl aveam la dineu pe primar, care, în paranteză fie spus, mai pe urmă a făcut pe grozavul zicînd că a fost cel mai prost dineu din viaţa lui." Împăratul s-a însufleţit ; se plimba cu paşi mari. „Redevenisem o mare putere !" continuă el ; şi a lăsat să-i scape un suspin căruia imediat i-a dat o semnificaţie nobilă prin aceste cuvinte ale căror accent şi căldură ar fi greu de descris „Am fondat cel mai frumos imperiu de pe pămînt şi eram atît de necesar acestui imperiu, încît, în ciuda tuturor zguduirilor din vremea din urmă, aici, pe stînca mea, parcă rămîn în continuare stăpînul Franţei. Uitaţi-vă ce se petrece acolo, citiţi ziarele, veţi vedea acest lucru în fiecare rînd. Să fiu lăsat să mă reîntorc şi s-ar vedea ce este Franţa şi ce pot eu !" Şi atunci cîte idei, cîte proiecte privind gloria şi fericirea patriei nu ne-a înfăţişat ! A vorbit îndelung, cu atîta pasiune şi cu atîta dăruire, încît

eram în stare să nu ne mai gîndim la oră, la locul în care ne aflam şi la vremurile pe care le trăiam.

Iată cîte ceva din ce a spus :

„Ce fatalitate că nu s-a menţinut situaţia de după reîntoarcerea mea de pe Elba ! şi nimeni nu a văzut că eu eram omul cel mai potrivit şi cel mai necesar pentru echilibrul şi liniştea Europei ! Dar regilor şi popoarelor le-a fost teamă de mine ; s-au înşelat şi pot s-o plătească scump. Eu mă reîntorceam ca un om nou ; n-au reuşit să înţeleagă acest lucru ; nu au fost în stare să-şi imagineze că un om ar putea avea o voinţă atît de puternică încît să-şi schimbe caracterul sau să se plece în faţa unor împrejurări inevitabile. Totuşi dovedisem acest lucru şi dădusem unele garanţii în acest sens. Cine nu ştie că eu nu sînt omul jumătăţilor de măsură ? Aş fi fost în mod sincer monarhul constituţiei şi al păcii, aşa precum fusesem monarhul dictaturii şi al marilor înfăptuiri.

Şi să privim puţin aceste temeri ale regilor şi ale popoarelor în legătură cu mine. De ce se puteau teme regii ? Se temeau încă de ambiţia, de cuceririle, de monarhia mea universală ? Dar puterea şi forţele mele nu mai erau aceleaşi. Şi apoi nu învinsesem şi nu cucerisem decît ca să mă apăr ; e un adevăr pe care timpul o să-l arate şi mai clar. Europa nu a încetat niciodată să ducă război împotriva Franţei, împotriva principiilor sale, împotriva mea ; şi trebuia să lovim dacă nu voiam să fim loviţi. Coaliţia a existat întotdeauna, făţişă sau secretă, recunoscută sau dezminţită ; a stat tot timpul la pîndă ; numai de aliaţi depindea ca să avem pace ; în ceea ce ne priveşte, noi eram obosiţi ; francezilor le era groază de orice noi planuri de cuceriri. Pe mine însumi mă credeau insensibil faţă de bucuriile pe care le dau liniştea şi siguranţa, atunci cînd ele reprezintă voinţa gloriei şi a

onoarei ! Cele două Camere mi-ar fi interzis trecerea Rinului ; şi pentru ce aş fi dorit acest lucru ! Pentru monarhia mea universală ? Dar eu nu am dat niciodată dovadă că aş fi dement ; or, ceea ce caracterizează îndeosebi acest plan este disproporţia între scopuri şi mijloace. E adevărat că am fost pe punctul de a înfăptui această monarhie universală, dar nu din vreun calcul anume, ci pentru că am fost îndreptat pas cu pas spre acest ţel. Ultimele eforturi pentru a-l atinge păreau să nu coste mare lucru ; era oare atît de lipsit de raţiune să încercăm ? Dar după reîntoarcerea mea de pe insula Elba, nici cel mai puţin înţelept dintre oameni n-ar fi putut concepe o asemenea idee, un plan atît de nebunesc, imposibil de realizat. Deci suveranii nu aveau nici un motiv să se teamă de forţa mea armată...

În fine, suveranii erau oare ofensaţi văzînd cum un simplu soldat dobîndeşte o coroană ? Se temeau oare de acest exemplu ? Dar solemnităţile, împrejurările care au însoţit înălţarea mea, graba mea de a mă alătura obiceiurilor lor, de a mă identifica cu modul lor de viaţă, de a mă alia cu sîngele şi cu politica lor, închideau îndeajuns de bine poarta în faţa unor noi candidaţi. Mai mult chiar, dacă ar fi trebuit să asiste la spectacolul unei legitimităţi întrerupte, eu susţin şi acuma că ar fi fost mai avantajos pentru ei ca protagonistul să fi fost eu, un om ieşit din mulţime, decît un prinţ din familia lor ; căci mii de secole se vor scurge pînă cînd circumstanţele care au intervenit în favoarea mea să scoată pe un altul din mulţime, spre a reproduce aceleaşi împrejurări ; în vreme ce nu există suveran care să nu aibă, la cîţiva paşi de el, în palatul său, veri, nepoţi, fraţi, vreo rudă gata să-l imite cu uşurinţă pe cel care l-ar fi înlocuit.

Pe de altă parte de ce se puteau teme popoarele ? Că o să le distrug, că o să le pun în lanțuri ? Dar eu veneam ca un Mesia al păcii și al drepturilor lor, și în această doctrină consta forța mea ; nesocotirea ei ar fi însemnat propria mea pierzanie. Și totuși, chiar și francezilor le-a fost teamă de mine. Au fost atît de nebuni încît s-au lansat în discuții, cînd de fapt era nevoie numai de luptă, și s-au lăsat dezbinați cînd de fapt trebuia cu orice preț să fie uniți. Și oare nu era de preferat riscul de a mă avea ca stăpîn decît să se expună pericolului de a purta jugul străin ? Nu era mai ușor să scape de un despot, de un tiran, decît să scuture lanțurile tuturor națiunilor reunite ? Și apoi din ce se trăgea neîncrederea lor față de mine ? Din faptul că mă văzuseră concentrînd în jurul meu toate eforturile și dirijîndu-le cu o mînă viguroasă. Dar oare acum n-au aflat, pe pielea lor, cît de necesar era ? Ei, bine ! primejdia a fost întotdeauna aceeași, lupta teribilă și criza iminentă. În această stare de lucrări, dictatura nu era oare necesară, indispensabilă ? Salvarea patriei mă îndemna chiar s-o declar în mod deschis la reîntoarcerea de la Leipzig. Ar fi trebuit să fac același lucru și la reîntoarcerea de pe Elba. Mi-a lipsit fermitatea sau mai degrabă încrederea mea în francezi, pentru că mulți dintre ei nu mai aveau încredere în mine, adîncîndu-mi astfel o mare jignire. Dacă spiritele înguste și vulgare nu vedeau în toate eforturile mele decît grija pentru putere, spiritele luminate nu ar fi trebuit oare să demonstreze că, în situația în care ne aflam, puterea mea și patria erau unul și același lucru ? A fost deci nevoie de marile și iremediabilele nenorociri ca să mă fac înțeles ? Istoria îmi va face mai bine dreptate ; ea mă va înfățișa, dimpotrivă, ca pe omul abnegației și al dezinteresului. Cîte ispite nu m-au îmbiat în armata din Italia ?

După tratatul de la Amiens, Anglia mi-a oferit să fiu regele Franței. Am respins pacea de la Châtillon; am refuzat orice stipulare personală la Waterloo; pentru ce? Pentru că nimic din toate acestea nu interesam patria și eu nu aveam alte ambiții decît ambițiile patriei — gloria, înălțarea, măreția ei. Și iată de ce, în ciuda atîtor nenorociri, rămîn atît de popular pentru francezi. E un fel de instinct al francezilor, un act de justiție retroactivă.

Cine în lumea aceasta a avut mai multe comori la dispoziție? În pivnițele mele se aflau cîteva sute de milioane; mai multe alte sute de milioane formau bugetul meu extraordinar; toate erau bunurile mele. Ce s-a ales din această avere! S-a topit cu totul pentru nevoile patriei. Uitați-vă aici la mine, rămîn gol pe stînca mea! Toată averea mea era a Franței! În situația extraordinară la care mă înălțase soarta, comorile mele erau ale sale; mă identificasem fără rezerve cu destinul ei. Ce alt calcul ar fi putut ajunge la înălțimea la care mă aflam? M-a văzut cineva vreodată ocupîndu-mă de mine? N-am avut niciodată alte bucurii, alte bogății decît cele publice, într-atît încît atunci cînd Joséphine, care avea slăbiciune pentru operele de artă, reușea, folosindu-se de numele meu, să pună mîna pe vreo capodoperă, deși era în palatul meu, sub ochii mei, în familia mea, eram oarecum rănit, mă simțeam furat: *nu era la muzeu.*

Ah! Fără îndoială, poporul francez a făcut mult pentru mine! mai mult decît s-a făcut vreodată pentru un om! dar, întreb, cine a mai făcut vreodată atîtea pentru el?... Cine s-a identificat vreodată într-atîta cu el?...

Dar să revenim. La urma urmelor, care puteau să-i fie temerile? Camerele și noua Constituție nu erau oare garanții suficiente? Actele adiționale, care au fost atît de criticate, nu purtau oare în ele însele toate corectivele,

toate remediile absolute[1] ? Oare cum aş fi putut să le violez ? nu aveam milioane de mîini, nu eram decît un om ; opinia publică mă înălţa din nou şi tot ea putea să mă doboare ; şi, în afară de un asemenea pericol, ce aveam de cîştigat ?

Dar, privind în jur, revin mai ales la ea, la Anglia. Care puteau fi temerile, mobilurile, invidiile ei ? Degeaba îţi pui întrebarea. Cu noua noastră Constituţie, cu cele două Camere, oare nu îmbrăţişasem religia ei ? Nu reprezentau oare un mijloc sigur de a ne înţelege, de a face de-acum înainte cauză comună ? Capriciile, pasiunile conducătorilor odată înfrînate, interesele popoarelor se îndreaptă fără piedici pe drumul lor firesc. Uitaţi-vă la comercianţii naţiunilor care se înfruntă ; ei continuă să se înţeleagă şi să-şi vadă de afaceri deşi guvernele lor se războiesc : în aceeaşi situaţie ar fi ajuns şi cele două popoare. Mulţumită parlamentelor respective, fiecare ar fi devenit garanţia celuilalt ; şi oare s-ar putea şti vreodată pînă unde ar fi dus unirea a două popoare şi a intereselor lor ; şi ce planuri noi ar fi fost posibile ? E sigur însă că prin înfiinţarea celor două Camere, cît şi datorită constituţiei noastre, miniştrii Angliei au ajuns să ţină în mînă gloria şi prosperitatea patriei lor, destinul şi bunăstarea omenirii. Dacă aş fi bătut armata engleză şi aş fi cîştigat ultima mea bătălie, aş fi produs o mare şi fericită uimire : a doua zi aş fi propus pacea şi dintr-odată eu aş fi fost cel care împărţea avantajele în stînga şi în dreapta. Pe cînd aşa, poate că într-o bună zi englezii vor ajunge să plîngă pentru că au învins la Waterloo.

[1] Prin aşa-numitele Acte adiţionale la Constituţia Imperiului, puterea Împăratului era limitată de două Camere : cea a pair-ilor şi cea a reprezentanţilor (n. t.).

Repet, popoarele şi regii s-au înşelat ; restabilisem tronurile, restabilisem nobilimea inofensivă, dar tronurile şi nobilimea pot fi din nou primejduite. Consacrasem, fixasem limitele rezonabile ale drepturilor popoarelor ; dar revendicările vagi, absolute, fără măsură, se pot auzi din nou.

Reîntoarcerea şi menţinerea mea pe tron, atitudinea sinceră de data aceasta pe care ceilalţi suverani ar fi trebuit s-o adopte faţă de mine rezolvau definitiv cauza regilor şi a popoarelor ; căci şi regii şi popoarele ar fi avut cîştig de cauză. Astăzi problema se pune iarăşi : amîndouă părţile pot pierde. Se putea termina totul, astăzi totul poate să fie reluat de la început. Se putea garanta o linişte îndelungată şi sigură, un început de prosperitate. Şi în locul lor, e de-ajuns o scînteie pentru a izbucni iarăşi o conflagraţie mondială !... Sărmană şi tristă omenire".

Pătruns cum sînt de cuvintele şi de părerile pe care le-am cules de la Napoleon pe stînca sa, şi deşi absolut încredinţat şi convins de toată sinceritatea lor, am încercat totuşi o bucurie de nedescris cînd o contradovadă a venit să-mi demonstreze adevărul lor absolut ; şi trebuie să spun că gust această fericire de fiecare dată cînd am ocazia să descopăr astfel de contradovezi.

Aţi citit mai sus fragmentul remarcabil în care Napoleon îşi exprimă ideile, intenţiile, sentimentele. Dar ce mare preţ dobîndesc cuvintele acestea, culese în Sfînta-Elena, acum cînd le văd reproduse aici în Europa, la două mii de leghe, de către un scriitor celebru, care, deşi avea opinii de altă nuanţă şi în cu totul alte vremuri, le-a auzit din aceeaşi gură ! Ce împrejurare fericită pentru istorie ! De aceea nu mă pot abţine de a reproduce aici acest fragment de d-l Benjamin Constant, fie datorită meritului intrinsec al cuvintelor lui, fie datorită greutăţii

pe care cuvintele o cîştigă, spuse fiind de publicistul distins care ni le transmite, fie, în sfîrşit, datorită plăcerii pe care o încerc văzîndu-le coincizînd atît de bine cu ceea ce am culeş eu însumi pe o altă emisferă. Sînt aceleaşi intenţii, acelaşi fond de gîndire, aceleaşi sentimente.

„M-am dus la Tuileries la cîteva zile după 20 martie[1], spune d-l Benjamin Constant. L-am găsit pe Bonaparte singur. El a început discuţia : a fost o convorbire lungă, din care nu voi da aici decît o sinteză ; căci nu îmi propun să aduc în scenă un om nefericit. Nu voi amuza deloc pe cititorii noştri pe seama puterii decăzute ; nu voi lăsa pradă curiozităţii răuvoitoare pe cel pe care l-am servit pentru un motiv oarecare şi nu voi transcrie din ce mi-a spus decît ceea ce este indispensabil : dar în cele pe care le voi transcrie aici voi reda propriile lui cuvinte.

N-a încercat să mă înşele nici în privinţa vederilor sale, nici în privinţa situaţiei. Nu s-a prezentat deloc ca un om pe care lecţiile adversităţii l-au îndreptat ; nu a vrut să-şi asume meritul de a reveni la libertate din înclinaţie ; a examinat la rece, cu o imparţialitate vecină cu indiferenţa, ceea ce este posibil şi e preferabil.

«Naţiunea, mi-a spus el, a fost scutită vreme de doisprezece ani de orice agitaţie politică ; şi de un an e scutită de războaie ; această dublă odihnă i-a trezit nevoia de activitate. Ea vrea sau crede că vrea o tribună şi adunări ; dar nu şi le-a dorit întotdeauna. S-a aruncat la picioarele mele cînd am început să guvernez ; vă amintiţi, desigur, dumneavoastră care aţi încercat să vă opuneţi. Unde vă era sprijinul, forţa ? Nicăieri. Mi-am asumat mai puţină autoritate decît eram invitat să-mi asum...

[1] Debarcînd în Franţa la 1 martie, Napoleon a ajuns la Paris la 20 martie (n. t.).

Astăzi totul s-a schimbat. Un guvern slab, contrar intereselor naţionale, a dat acestor interese obiceiul de a fi în defensivă şi de a şicana autoritatea. Gustul pentru tot felul de constituţii, pentru dezbateri, pentru discursuri, pare să fi revenit. Deşi numai o minoritate doreşte acest lucru, nu vă lăsaţi înşelat. Poporul, sau dacă preferaţi, mulţimea, mă vrea numai pe mine ; nu aţi văzut oare această mulţime, adunîndu-se în urma mea, coborînd din creierul munţilor, chemîndu-mă, căutîndu-mă, aclamîndu-mă [1] ? Cînd m-am reîntors, de la Cannes pînă aici nu am cucerit, am administrat... Eu nu sînt numai, aşa cum s-a spus, împăratul soldaţilor ; sînt cel al ţăranilor, al plebeilor, al Franţei... De aceea, în ciuda trecutului, vedeţi că poporul se reîntoarce la mine : există o simpatie reciprocă. E altfel decît cu privilegiaţii ; nobilimea m-a servit, s-a îngrămădit în anticamerele mele ; nu există post pe care să nu-l fi acceptat, cerut, solicitat. Am avut oameni din familiile Montmorency, Noailles, Rohan, Beauveau, Mortemart. Dar nu se putea stabili nici o analogie. Calul făcea plecăciuni, era bine dresat, dar îl simţeam încordat. Cu poporul, e altceva ; sîntem din

[1] *Nota d-lui Benjamin Constant :* „Bonaparte ţinea foarte mult să facă dovada că reîntoarcerea sa n-a fost o acţiune militară. Îmi pare rău că nu am la mîne cele şase pagini pe care le scrisese sau le dictase în legătură cu acest subiect şi pe care le corectase cu multă grijă. Mi le-a remis după convorbirea pe care o relatez aici. Dorea ca eu să-i răspund lordului Castlereagh care, într-un discurs rostit în parlament, atribuise armatei întregul lui succes.

Nevoind să scriu nimic înainte de a fi sigur că cel pe care l-aş înfăţişa Franţei nu era un despot, am refuzat să îndeplinesc această misiune ; iar în 1815 am încredinţat schiţa pe care mi-a înmînat-o Napoleon unui prieten care pleca în Anglia şi am neglijat pînă acum să cer să-mi fie restituită. Era plină de înflăcărare, se găseau în ea expresii bizare dar profunde ; o gîndire ageră şi cîteva pasaje de o reală elocvenţă."

aceeaşi plămadă ; am ieşit din rîndurile poporului ; glasul meu îl punea în mişcare. Gîndiţi-vă la recruţi, fii de ţărani ; nu îi linguşeam, mă purtam aspru cu ei. Şi totuşi îmi erau foarte devotaţi ; nu încetau să strige *Trăiască Împăratul !* Pentru că şi eu şi ei aveam aceeaşi origine ; mă privesc ca pe susţinătorul lor, ca pe salvatorul lor împotriva nobililor... Nu trebuie decît să fac un semn, sau mai bine zis să-mi întorc privirea, şi nobilii ar fi masacraţi în toate provinciile. Într-atît au uneltit de bine de şase luni încoace !... Dar nu vreau să fiu regele *jacqueriei* [1]. Dacă există posibilitatea de a guverna printr-o constituţie, foarte bine... Am vrut să fiu stăpînul lumii ; şi pentru a realiza acest lucru aveam nevoie de o putere nelimitată. Ca să guvernez doar Franţa, e posibil să fie mai bună o constituţie... Am vrut să fiu stăpînul lumii, şi care nu ar fi vrut în locul meu ? Lumea mă invita s-o conduc ; suverani şi supuşi se strîngeau în grabă sub sceptrul meu. Rareori am întîlnit rezistenţă în Franţa. Dar am întîlnit totuşi mai multă rezistenţă în cîţiva francezi obscuri şi dezarmaţi decît în toţi regii care astăzi sînt atît de mîndri că nu mai au ca egal un om din popor... Să vedem deci ce vi se pare că ar fi posibil. Expuneţi-mi ideile voastre. Alegeri libere ? discuţii publice ? miniştri cu depline puteri ? libertate ? Le vreau şi eu... Mai ales libertatea presei ; e absurd să o înăbuşi ; sînt convins... Eu sînt omul poporului ; dacă poporul vrea cu adevărat libertatea, i-o datorez ; i-am recunoscut suveranitatea, trebuie să-mi plec urechea la dorinţele şi chiar la capriciile lui. Niciodată nu am vrut să-l oprim pentru plăcerea mea ; aveam planuri mari ; în legătură cu ele soarta şi-a spus cuvîntul ; nu mai sînt un cuceritor ; nu

[1] Răscoale ale ţăranilor (numiţi Jacques în limbaj popular) dintre care cea mai însemnată a avut loc în 1358 (n. t.).

mai pot să fiu. Ştiu ce e posibil şi ce nu ; nu mai am decît o misiune : să ridic Franţa şi să-i dau un guvern pe măsură... Nu urăsc libertatea ; am îndepărtat-o cînd mi s-a pus în drum ; dar o înţelegeam, am fost crescut în ideile ei... Acum, o operă de cincisprezece ani e distrusă ; nu mai poate fi luată de la început. Ar fi nevoie de douăzeci de ani şi de sacrificiul a două milioane de oameni... De altfel, doresc pacea şi nu o voi obţine decît prin victorii. Nu vreau să vă dau false speranţe ; las să se spună că sînt în curs negocieri ; dar nu e deloc adevărat. Prevăd o luptă dificilă, un război îndelungat. Pentru a-l susţine trebuie ca naţiunea să-mi dea tot sprijinul ; dar ca recompensă va cere libertatea : o va avea... Situaţia e nouă. Nu cer decît să fiu edificat în această privinţă. Îmbătrînesc ; la patruzeci şi cinci de ani nu mai eşti ceea ce ai fost la treizeci. Tihna unui rege constituţional poate să-mi convină. E sigur că o să-i convină şi mai mult fiului meu».“

(Minerve française. Cartea 94, tomul VIII ; a doua scrisoare despre Cele 100 de zile, de Benjamin Constant.)

Miercuri 13

Împăratul i-a transmis marelui-mareşal să-i scrie amiralului spre a afla dacă o scrisoare pe care el, Napoleon, i-ar adresa-o prinţului regent, i-ar fi trimisă destinatarului.

Către ora patru, sub-guvernatorul Skelton şi soţia sa au cerut îngăduinţa de a-şi prezenta omagiile lor Împăratului. I-a primit, i-a luat la plimbare prin grădină şi apoi i-a invitat să urce împreună cu el în caleaşcă. Vremea fusese foarte ceţoasă toată ziua ; într-un moment de înseninare am văzut deodată o corvetă sau o fregată, foarte aproape, intrînd cu toate pînzele sus.

Joi 14, vineri 15

Am primit răspunsul amiralului ; după ce la început spunea, conform protocolului lui obişnuit, că pe Sfînta-Elena nu cunoştea pe nimeni care să se numească Împărat, scria că va trimite scrisoarea menţionată prinţului regent, fără îndoială, dar că va respecta literă cu literă instrucţiunile care cereau să nu lase să plece spre Anglia nici o scrisoare înainte de a fi deschisă şi citită de el.

Acest răspuns, trebuie s-o mărturisesc, ne-a provocat o mare uimire : partea din instrucţiuni citată de amiral urmărea două obiective, amîndouă străine de interpretarea pe care le-o dădea acest ofiţer.

În primul rînd se avea în vedere ca, în cazul că am avea vreo plîngere, autorităţile locale să poată adăuga observaţiile lor astfel încît guvernul, în Anglia, să poată face dreptate mai repede, fără a fi obligat să trimită pe cineva în insulă spre a cere informaţii ulterioare ; această precauţie era deci cu totul în interesul nostru. În al doilea rînd, această măsură urmărea să prevină prejudiciile pe care corespondenţa noastră le-ar fi putut aduce intereselor guvernului sau politicii Angliei. Dar noi îi scriam suveranului, şefului, însuşi omului acestor interese şi al guvernului respectiv ; şi dacă cineva conspira aici, nu conspiram noi, cei care i-am fi scris, ci tocmai cel care ne intercepta scrisoarea sau voia să-i violeze secretul...

De multă vreme aveam puţine sau nu aveam deloc raporturi cu amiralul. Unul dintre noi s-a gîndit că poate supărarea îi dictase un asemenea răspuns ; un altul era de părere că se temea ca scrisoarea să nu conţină plîngeri împotriva lui. Dar amiralul îl cunoştea prea bine pe Împărat şi ştia că el nu s-ar adresa niciodată altei instanţe decît tribunalului naţiunilor. Eu, care ştiam subiectul scri-

sorii, eram foarte indignat : unica intenţie a Împăratului fusese aceea de a folosi această cale, singura care i se părea convenabilă pentru demnitatea sa, spre a-i scrie soţiei sale şi a afla veşti despre fiul său. Totuşi marele-mareşal îi răspunsese amiralului că depăşea sau interpreta prost instrucţiunile ; că hotărîrea lui nu putea fi privită decît ca o monstruoasă jignire în plus ; că punea o condiţie care era cu mult sub demnitatea Împăratului ca şi a prinţului de Galles, astfel că renunţase la intenţia de a scrie.

Fregata care tocmai sosise, *Spey*, aducea ziare din Europa pînă la data de 31 decembrie ; toate relatau despre execuţia nefericitului mareşal Ney şi despre evadarea lui Lavalette [1].

„Ney, spunea Împăratul, acuzat cu stîngăcie şi la fel de stîngaci apărat, a fost condamnat de Camera pair-ilor, în ciuda capitulării care este un act sacru. A fost executat, ceea ce era o greşeală în plus ; din clipa aceea s-a făcut din el un martir... Iertarea lui Ney n-ar fi fost decît o dovadă a forţei guvernului şi a moderaţiei domnitorului. Se va spune poate că era nevoie de un exemplu ; dar e mult mai sigur că mareşalul ar fi devenit un exemplu prin iertare ; cu toate acestea după ce a fost înjosit printr-o judecată, care pentru el însemna o adevărată moarte morală ce îi răpea orice influenţă, autoritatea i-a dat şi ultima lovitură ; suveranul era satisfăcut, iar exemplul împlinit"...

---

[1] Aghiotant al lui Napoleon. I-a rămas mereu fidel Împăratului. După restaurarea Burbonilor, fiind condamnat la moarte, a reuşit să evadeze din închisoare îmbrăcîndu-se cu veşmintele soţiei sale (n. t.).

Joi 21, vineri 22

Împăratul a încălecat foarte devreme ; am făcut înconjurul împrejurimilor. De la un timp Împăratul își face lecția de engleză în timpul acestor plimbări : merg alături de el : compune fraze englezești pe care le traduc, cuvînt cu cuvînt, pe măsură ce le pronunță și în acest fel își poate da seama dacă e înțeles sau e pus în situația de a se corecta. Cînd termină fraza, i-o repet în engleză în așa fel încît la rîndul lui s-o audă bine, ceea ce îl ajută să-și formeze urechea.

Astăzi Împăratul citea din istoria romană, *Conjurația lui Catilina* [1] ; nu putea să o înțeleagă așa cum era povestită : „Oricît de scelerat ar fi fost Catilina, remarca el, trebuie să fi avut un scop, iar scopul lui nu putea fi decît acela de a ajunge stăpînul Romei"...

Frații Grahi [2] îi inspirau alte multe îndoieli, alte multe bănuieli, care, spunea el, deveneau aproape certitudini după ce ai ajuns să trăiești în mijlocul evenimentelor din vremea noastră. „Istoria, observa el, îi prezintă pe frații Grahi ca fiind, în esență, niște rebeli, revoluționari, sceleraţi ; și în amănunte vorbește în treacăt că aveau virtuți, că erau cumsecade, dezinteresați, cu o bună comportare morală... De unde putea deci veni un asemenea contrast ? Iată de unde, spunea Împăratul : din aceea că frații Grahi se devotaseră cu generozitate drep-

[1] Opera istoricului roman Sallustius (secolul I î.e.n.) consacrată conjurației pe care patricianul Catilina a organizat-o împotriva Senatului și împrejurărilor în care Cicero — consul în epoca respectivă, anul 63 î.e.n. — a dejucat complotul (n. t.).

[2] Frații Grahi, Tiberius și Caius, fiii lui Tiberius Grahus și ai Corneliei : primul a fost omorît în anul 133 î.e.n. iar al doilea a fost asasinat în anul 154 în timpul unei răscoale. Au propus noi legi agrare care, în esență, limitau posibilitățile aristocrației romane de a acapara pămînturile provenite din cuceriri (n. t.).

turilor poporului oprimat, împotriva unui senat asupritor, şi din faptul că marele lor talent, caracterul lor nobil puneau în primejdie o aristocraţie feroce care pînă la urmă a triumfat, i-a omorît şi i-a denigrat. Istoricii partidului acestora i-au descris în acest spirit ; pe vremea împăraţilor istoria a fost, desigur, scrisă în acelaşi fel ; sub un stăpîn despotic era de ajuns să rosteşti doar cuvintele drepturi ale popoarelor, ca să comiţi o blasfemie, o adevărată crimă ; mai tîrziu, în furnicarul de mici despoţi de pe vremea feudalităţii s-a întîmplat la fel. Iată, fără îndoială, fatalitatea memoriei Grahilor : virtuţile lor nu au încetat deci niciodată, de-a lungul veacurilor, să fie socotite drept crime ; dar astăzi, cînd prin ştiinţa noastră sîntem în măsură să gîndim, fraţii Grahi pot şi trebuie să afle înţelegere în ochii noştri.

În această luptă teribilă dintre aristocraţie şi democraţie, care a reînceput în zilele noastre, în încrîncenarea vechii lumi împotriva noii industrii care se plămădeşte în toată Europa, nu încape nici o îndoială că dacă aristocraţia ar triumfa prin forţă, mulţi ar arăta peste tot ca fraţii Grahi şi i-ar trata în viitor la fel de blînd ca predecesorii lor."

Împăratul adăugă că de altfel se puteau vedea cu uşurinţă lacunele autorilor antici în ceea ce priveşte această epocă din istorie ; şi că tot ceea ce scriau modernii nu era, evident, bazat decît pe ceea ce „ciupiseră" de ici de colo. Apoi reveni asupra unor reproşuri făcute mai demult bunului Rollin [1] şi elevului său Crevier : amîndoi erau fără talent, fără ţel, fără culoare. Trebuie să convenim că anticii ne erau mult superiori în această privinţă ; pentru că la ei, oamenii de stat erau oameni de litere, şi oamenii de litere, oameni de stat ; ei cumulau

[1] Rector al Universităţii din Paris, teolog şi istoric (1661—1741).

profesiile în vreme ce noi le separăm în mod absolut. Această faimoasă diviziune a muncii, care duce la noi la perfecționarea muncii mecanice, este cu totul funestă în creația spirituală : orice lucrare a spiritului este cu atît mai superioară cu cît cel care o produce este mai universal. Îi datorăm Împăratului faptul de a fi încercat să instituie acest principiu, încredințînd adesea aceloraşi oameni mai multe sarcini cu totul străine unele de celelalte ; era sistemul său. Într-o zi a numit el însuşi pe unul dintre şambelani să meargă în Iliria pentru a lichida datoria austriacă [1] ; era o misiune importantă şi foarte complicată ; şambelanul, pînă atunci străin de astfel de afaceri, tremura, iar ministrul, care n-a fost consultat în legătură cu această numire şi în consecință era nemulțumit, s-a hazardat să-i spună Împăratului că a ales un om cu totul nou şi era de temut că nu va putea face față. „Am mînă bună, domnule, fu răspunsul său ; cei asupra cărora o pun sînt buni la toate."

Împăratul, continuîndu-şi critica, condamna, de asemenea, ceea ce el numea neghiobiile istorice, în mod ridicol exaltate de traducători şi comentatori. Acestea arătau, spune el, că la origine e vorba de istorici care judecau prost oamenii şi situațiile în care se găseau. „Era o greşeală, de exemplu, observa el, faptul că lăudau atît de mult *cumpătarea lui Scipio* şi că se extaziau în fața calmului lui Alexandru, al lui Cezar şi al altora, pentru că dormiseră în ajunul unei bătălii... Cît despre faptul că se poate dormi în momentul unei bătălii, nu există, ne-a asigurat el, printre soldații, printre generalii noştri nici unul care să nu fi repetat de douăzeci de ori această minune ; şi tot eroismul lor era datorat numai oboselii din ajun."

[1] Este vorba chiar de Las Cases (n. t.).

La acestea marele-mareşal adăugă că l-a văzut pe el, pe Napoleon, dormind nu numai în ajunul unor bătălii, ci chiar în timpul bătăliilor. „Era şi cazul, spunea Împăratul ; din moment ce dădeam bătălii care durau trei zile, natura cerea să i se plătească tributul ; profitam de cel mai mic răgaz, dormeam unde şi cînd puteam." Împăratul dormise pe cîmpul de luptă la Wagram şi Bautzen, chiar în timpul luptelor şi foarte aproape de bătaia tunurilor. Împăratul răspunse că somnul acela, în afară de faptul că era un drept al naturii, oferea şefului unei armate foarte mari avantajul deosebit de preţios de a aştepta cu calm rapoartele şi coordonarea acţiunilor diviziilor sale, în loc de a se lăsa tîrît, poate, de un singur fapt la care ar fi fost martor...

Rezumat al celor nouă luni care s-au scurs

Iată, au trecut nouă luni de cînd îmi scriu jurnalul şi tare mă tem ca de-a lungul părţilor sale eterogene, care se succed fără nici o ordine, să nu fie pierdut foarte adesea din vedere principalul, unicul meu scop, ceea ce se referă la Napoleon şi poate servi la caracterizarea lui. Pentru a remedia acest lucru, căci este nevoie, o să încerc să fac un rezumat în cîteva rînduri ; rezumat pe care de altfel, pentru acelaşi motiv, îmi propun să-l repet de-acum înainte din trei în trei luni.

Părăsind Franţa, am rămas o lună la dispoziţia brutalului şi ferocelui guvern englez ; a urmat apoi drumul nostru spre Sfînta-Elena care a durat trei luni.

După debarcare am stat aproape două luni la Briars.

În fine, sîntem la Longwood de trei luni.

Or, aceste nouă luni s-ar prezenta ca patru epoci cu totul distincte pentru cel care l-ar fi observat pe Napoleon.

Tot timpul şederii noastre la Plymouth, Napoleon a fost foarte închis în el însuşi şi absolut pasiv, neopunînd decît forţa inerţiei. Nenorocirile lui erau de asemenea natură şi atît de fără leac, încît lăsa cu stoicism ca evenimentele să-şi urmeze cursul.

În tot timpul călătoriei, a avut o comportare perfect constantă şi mai ales era de o indiferenţă totală ; nu şi-a exprimat nici o dorinţă şi nici o neplăcere. E adevărat că i se arăta cea mai mare consideraţie ; o primea fără să o remarce ; vorbea puţin şi întotdeauna subiectul era străin de persoana sa. Dacă cineva ar fi ajuns din întîmplare pe vas şi ar fi auzit ceea ce spunea, ar fi fost, fără îndoială, foarte departe de a ghici cu cine avea de-a face : nu era Împăratul. N-aş putea să-l descriu mai bine în această împrejurare, decît comparîndu-l cu pasagerii deosebit de distinşi care sînt transportaţi cu mare respect spre ţelul călătoriei lor.

Şederea noastră la Briars prezintă o altă nuanţă. Rămas aproape numai cu el însuşi, Napoleon nu primea pe nimeni, se dăruia în întregime muncii sale şi părea că uită de evenimente şi de oameni, bucurîndu-se în aparenţă de liniştea şi pacea unei adînci singurătăţi ; fie că era distrat, fie din dispreţ, nu observa dificultăţile sau neajunsurile din jurul său ; iar dacă spunea vreodată ceva în această privinţă o făcea numai împins de comportarea supărătoare a vreunui englez, sau incitat de ultragiile aduse alor săi. Toată ziua îi era ocupată cu memoriile pe care ni le dicta ; restul timpului se destindea, întreţinîndu-se cu noi despre lucruri cu totul personale. Nu amintea deloc de treburile Europei ; vorbea rar de Imperiu, foarte puţin despre Consulat ; dar vorbea mult de vremea cînd era general în Italia şi mai mult încă, aproape mereu, de cele mai mărunte detalii ale copilăriei şi ale pri-

mei lui tinereți. Mai ales acest ultim subiect părea în momentele acelea de un farmec cu totul aparte pentru el. S-ar fi zis că-i prilejuia o uitare completă ; ba chiar îl înveselea. Cu acest subiect își umplea aproape toate ceasurile numeroaselor sale plimbări sub clar de lună.

În fine, stabilirea noastră la Longwood aduse o a patra și ultimă nuanță. Pînă atunci toate situațiile au fost efemere și tranzitorii. Aceasta din urmă devenea stabilă și amenința să fie durabilă. Acolo urma să înceapă cu adevărat exilul nostru și noile noastre destine. Istoria avea să le afle în locul acela ; ochii universului urmau să ne caute acolo. Împăratul, părînd că ar înțelege acest lucru, pune ordine în tot ceea ce îl înconjoară și ia atitudinea demnității pe care o oprimă forța ; trasează în jurul lui o barieră morală în spatele căreia se apără acum centimetru cu centimetru împotriva neajunsurilor și ultragiilor ; nu le mai iartă nimic persecutorilor săi, se arată susceptibil la etichetă, este ostil oricărei inițiative. Englezii fuseseră convinși că pînă la urmă obișnuința va duce la familiaritate. Împăratul îi readuce la situația din prima zi, și față de el se manifestă respectul cel mai adînc.

Nu mică ne-a fost surpriza și satisfacția cînd am constatat că, fără a ști cum și din ce cauză, dar totuși vădit, în spiritul și în ochii englezilor, Împăratul se găsea acuma mai presus decît fusese pînă atunci ; puteam chiar observa că această considerație creștea din zi în zi.

Împreună cu noi, în timpul convorbirilor, Împăratul începu iarăși să examineze problemele Europei. Analiza proiectele și conduita suveranilor ; le compara prin contrast cu ale sale ; judeca, trăgea concluzii, vorbea de domnia, de faptele lui, într-un cuvînt, îl regăseam pe Împărat și pe Napoleon ca personalitate neștirbită...

Miercuri 27

Astăzi, Împăratul s-a plimbat prin grădină cu marele-mareşal şi cu mine. În timpul discuţiei am ajuns să ne facem un examen al conştiinţei noastre politice.

Împăratul spunea că fusese foarte înflăcărat şi foarte de bună credinţă la începutul Revoluţiei ; s-a răcit însă, treptat, pe măsură ce adopta idei mai juste şi mai solide ; patriotismul său s-a prăbuşit, spunea el, sub absurdităţile politice şi sub monstruoasele excese civile ale legislaturilor noastre ; în fine, credinţa lui republicană a dispărut atunci cînd Directoratul a violat opţiunile poporului, pe vremea bătăliei de la Abukir.

În ceea ce-l priveşte pe marele-mareşal, el spunea că nu fusese niciodată republican, dar fusese un foarte aprins constituţionalist pînă la 10 august [1], cînd ororile din ziua aceea îl vindecaseră de orice iluzie : fusese cît pe ce să fie masacrat apărîndu-l pe rege la Tuileries.

Cît despre mine, se ştia că la început fusesem regalist pur şi încă dintre cei mai înfocaţi. „S-ar zice, domnilor, reluă Împăratul amuzat, s-ar zice că aici singurul om care a fost republican sînt eu"...

Rezumînd, Împăratul spunea că trebuie să convenim că reuniunea noastră politică din Sfînta-Elena era, în mod cert, dintre cele mai extraordinare ; că ajunseserăm într-un punct comun pe căi foarte diferite. Totuşi, le-am parcurs fiind cu toţii de bună credinţă. Nimic nu dovedea deci mai bine, spunea el, jocul hazardului, incertitudinea şi fatalitatea care, de obicei, conduc prin dedalurile revoluţiilor inimile drepte şi cinstite. Nimic nu dovedeşte mai bine de asemenea, cît de necesare sînt

[1] 10 august 1792 : palatul Tuileries este luat cu asalt şi ocupat de către insurgenţi. Regele este suspendat, iar familia regală e internată în palatul Luxembourg (n. t.).

indulgența și vederile înțelepte pentru a reorganiza societatea după îndelungi tulburări. Aceste păreri și aceste principii, spunea Împăratul, făcuseră din el omul cel mai potrivit pentru împrejurările din brumar, și tot ele sînt acelea care, fără îndoială, încă mai fac din el omul cel mai potrivit pentru împrejurările actuale din Franța. În această chestiune nu avea nici îndoieli, nici prejudecăți, nici pasiuni ; a folosit în mod constant oameni din toate clasele, din toate partidele, fără a ține seamă de trecutul lor, fără să-i întrebe ce-au făcut, ce-au spus, ce-au gîndit, cerîndu-le numai, spunea el, să meargă de-acum înainte și de bună credință către scopul comun : binele și gloria tuturor, să se arate buni și adevărați francezi și, mai ales, niciodată nu s-a adresat șefilor pentru a cîștiga partidele ; ci dimpotrivă a țintit masa partidelor, pentru a putea să nu țină seamă de șefii lor. Acesta fusese, spunea el, sistemul constant al politicii lui interne ; și în ciuda ultimelor evenimente, nu regreta nimic ; dacă ar fi fost s-o ia de la început, la fel ar fi procedat. „Mi s-a reproșat, fără motiv, mai ales, că am folosit și nobili și emigranți. E o imputare banală și cu totul vulgară ! Fapt este că, sub domnia mea, nu mai erau în Franța decît păreri, sentimente individuale. Nu nobilii și emigranții sînt cei care au adus Restaurația, ci mai degrabă Restaurația este cea care a făcut să reînvie nobilii și emigranții. Ei însă nu au contribuit la pierzania noastră mai mult decît alții : adevărații vinovați sînt intriganții de toate culorile și de toate doctrinele. Fouché nu era nobil, Talleyrand nu era emigrant ; Augereau și Marmont nu erau nici una, nici alta. În fine, vreți o ultimă dovadă că e greșit să acuzi o clasă sau alta, în totalitatea ei, cînd o revoluție ca a noastră le-a răscolit pe toate ? Numărați-vă pe voi, cei de-aici. Din patru, doi sînteți nobili, dintre care unul chiar emigrant. Bunul domn de Ségur, cu toată

vîrsta lui, s-a oferit la plecarea mea să mă urmeze. Aş putea să citez alte nume, la nesfîrşit. De asemenea, continuă el, tot fără motiv mi se reproşează că am nesocotit unele persoane influente ; eram prea puternic pentru a nu dispreţui fără teamă intrigile şi imoralitatea notorie a celor mai multe dintre ele. Astfel că nimic din toate acestea nu a provocat răsturnarea mea ; ci numai catastrofe neprevăzute, nemaiauzite ; împrejurări forţate : cinci sute de mii de oameni la porţile Capitalei ; o revoluţie încă foarte proaspătă, o criză prea puternică pentru capetele franţuzeşti şi mai ales o dinastie nu destul de veche. M-aş fi ridicat din nou, chiar şi de la poalele Pirineilor, dacă aş fi fost numai nepotul meu.

Ce înseamnă totuşi magia trecutului ! Sigur că eram alesul francezilor, noul lor cult era opera lor. Ei bine ! de îndată ce au reapărut cei vechi, uitaţi-vă cu cîtă uşurinţă s-au reîntors la idoli !...

Şi la urma urmei, cum oare o altă politică ar fi putut împiedica ceea ce m-a pierdut ? Am fost trădat de Marmont, pe care îl puteam numi fiul meu, copilul meu, opera mea ; el, căruia îi încredinţasem soarta mea, trimiţîndu-l la Paris chiar în clipa în care îşi desăvîrşea trădarea şi pierzania mea. Am fost trădat de Murat, pe care din soldat l-am făcut rege, care era bărbatul sorei mele. Am fost trădat de Berthier, un adevărat gîscan din care făcusem un fel de vultur. Am fost trădat în Senat, tocmai de cei din partidul naţional care îmi datorează totul. Deci, nimic nu a depins de sistemul meu de politică internă. Fără îndoială că aş putea fi acuzat pe drept de a fi folosit cu prea multă uşurinţă pe foştii duşmani sau pe nobili şi pe emigranţi, dacă un Macdonald, un Valence, un Montesquiou m-ar fi trădat ; dar aceştia mi-au fost credincioşi ; şi dacă mi s-ar obiecta că Murat şi Berthier

erau proşti, aş răspunde că Marmont era un om cu multă minte. Deci nu am de ce să mă căiesc de sistemul meu de politică internă etc, etc"...

Luni 1, marţi 2 aprilie

Tot ceea ce are legătură cu Împăratul şi se referă la el pare să fie preţios ; mii de oameni vor gîndi în acest fel : cu acest sentiment, cu această părere, am să descriu acum aici cu minuţiozitate apartamentul său, mobilierul, voi da detalii în legătură cu toaleta sa zilnică etc. Şi apoi, cu timpul, poate că într-o zi fiului său îi va face plăcere să reconstituie amănuntele, ambianţa acelei închisori ! Poate că îi va face plăcere să se înconjoare cu obiecte îndepărtate, cu umbre fugare, care vor recompune pentru el o oarecare realitate !

Apartamentul Împăratului e format din două camere... fiecare e lungă de 15 picioare, lată de douăsprezece picioare şi înaltă cam de şapte ; un covor destul de prost acoperă podeaua ; fîşii de nankin, în loc de hîrtie, le tapetează pe amîndouă.

În dormitor se vede micul pat de campanie în care doarme Împăratul ; canapeaua pe care se odihneşte în cea mai mare parte a zilei ; e înţesată cu cărţi care parcă ar vrea să o folosească în exclusivitate ; alături de ea se află un mic gheridon, pe care prînzeşte sau cinează atunci cînd ia masa în apartamentul său, şi pe care, seara, stă un sfeşnic cu trei braţe...

Între cele două ferestre, în partea opusă uşii, se găseşte o comodă pentru lenjerie şi pe care se află trusa lui cea mare.

Pe peretele şemineului, deasupra căruia e aşezată o oglindă foarte mică, sînt mai multe tablouri : în dreapta, cel al Regelui Romei călare pe un berbec, de Aimée Thibault ; la stînga, simetric, un alt portret al Regelui Romei,

care încearcă un pantof așezat pe o lespede, de același autor ; mai jos, pe șemineu, e un mic bust de marmoră al aceluiași copil. Două sfeșnice, două flacoane și două tăvi de argint aurit din trusa Împăratului întregesc ornamentația și simetria șemineului.

În sfîrșit, jos lîngă canapea și chiar în fața ochilor Împăratului cînd se odihnește stînd întins, așa cum își petrece cea mai mare parte a zilei, se află portretul Mariei-Louise cu fiul ei în brațe, de Isabey. Acest ungher ca vai de lume a devenit astfel un sanctuar de familie.

Să nu uităm însă, în stînga șemineului și în afara portretelor, ceasul de argint al marelui Frederic, un fel de deșteptător, luat de la Potsdam și, simetric, în partea dreaptă, chiar ceasul Împăratului ; cel pe care-l purta în timpul campaniei din Italia și în Egipt, acoperit pe ambele părți de două capace de aur, cu inițiala „B". Iată deci prima cameră.

A doua cameră, care servea de odaie de lucru, are de-a lungul pereților, în partea dinspre ferestre, un rînd de scînduri nedate la rindea așezate pe niște capre, pe care stăteau împrăștiate un mare număr de cărți și diferitele capitole scrise de fiecare dintre noi, dictate de Împărat.

Între cele două ferestre se află un dulap, în chip de bibliotecă ; în partea opusă, un alt pat de campanie, asemănător cu primul, pe care Împăratul se odihnește uneori ziua și chiar se culcă noaptea renunțînd la cel din dormitor, după frecventele sale insomnii, și dacă a lucrat sau s-a plimbat prin cameră.

În sfîrșit, în mijloc se află masa de lucru...

Împăratul își face toaleta în dormitor. Cînd se dezbracă, lucru pe care-l face cu propriile lui mîini, aruncă toate hainele pe jos dacă nu e pe-acolo vreunul dintre valeții lui de cameră pentru a le lua. De cîte ori nu m-am

grăbit să-i ridic cordonul Legiunii de onoare, cînd îl vedeam zvîrlit pe podea !

Bărbieritul e una dintre ultimele părți ale toaletei sale, care nu urmează decît după ce i s-au pus ciorapii, pantofii etc. Se rade întotdeauna el însuși, dezbrăcînd mai întîi cămașa și rămînînd într-o jiletcă de flanel...

Împăratul se bărbierește în dreptul ferestrei, lîngă șemineu ; primul lui valet de cameră îi dă săpunul și un brici ; un altul ține în fața lui oglinda din trusa personală, în așa fel că Împăratul stă înspre lumină cu obrazul pe care-l rade...

Împăratul se spală apoi pe față și foarte adesea pe cap într-un lighean mare, de argint, fixat în colțul camerei și adus de la Elysée. Urmează apoi spălatul pe dinți ; după aceea Împăratul își scoate jiletca de flanel. Împăratul e foarte gras, puțin păros și are o burtă care nu e caracteristică sexului nostru, lucru pe care îl observă uneori cu veselie. Împăratul își freacă apoi pieptul și brațele cu o perie destul de aspră și o dă pe urmă valetului de cameră ca să-l frece pe spate și pe umeri, arcuindu-și în scopul acesta spinarea și repetînd de obicei, cînd e în toane bune : „Hai, trage tare, ca pe un măgar". Apoi își turna multă apă de Cologne, atîta vreme cît a avut la dispoziție ; dar în curînd i s-a terminat, iar pe insulă nu se mai găsea deloc, astfel că a trebuit să se mulțumească cu apa de lavandă, ceea ce pentru el a fost o reală privațiune.

Cînd era vesel sau nu era copleșit de gînduri, de obicei, după ce se termina masajul umerilor, ca și după ce își termina de ras cîte un obraz, îl privea în față, cîteva secunde, pe valetul de cameră care era de serviciu și îi dădea apoi o palmă peste ureche, spunîndu-i cîteva vorbe glumețe.

Asta numeau, fără îndoială, autorii de foiletoane şi de pamflete, a bate cu cruzime pe toţi cei din jurul său ! Căci, şi pe noi, se întîmpla adesea să ne ciupească sau să ne tragă de urechi : dar după expresia care însoţea întotdeauna gestul acesta, ne gîndeam că oricine ar fi fost foarte fericit, pe vremea măririi lui, să aibă parte de o asemenea favoare...

Împăratul nu ieşea din camera lui decît îmbrăcat şi întotdeauna încălţat cu pantofi ; nu purta cizme decît dimineaţa dacă mergea călare. La Longwood, şi-a lepădat uniforma verde a gărzii imperiale, n-a mai purtat pe urmă decît un costum al vînătorilor, de pe care fuseseră scoase galoanele ; îi venea destul de rău şi ajunsese foarte uzat ; ne gîndeam cu îngrijorare cu ce o să-l înlocuim. Dar la urma urmei, nu era singura lipsă de acest fel. Sufeream văzîndu-l constrîns, de exemplu, să poarte aceiaşi ciorapi de mătase mai multe zile la rînd şi protestam cînd vedeam că se poate şti cîte zile i-a purtat după urmele pe care pantofii le lăsau pe ciorapi ; el nu făcea decît să rîdă de toate acestea. În alte împrejurări continua să poarte costumul lui obişnuit : vestă şi pantaloni din stofă subţire de lînă albă şi cravată neagră. În sfîrşit, cînd voia să iasă, acela dintre noi care se găsea acolo îi dădea unica lui pălărie ; pălărie deosebită, într-o oarecare măsură identificată cu persoana lui, ca şi celelalte care i-au fost furate de cînd ne-am instalat pe insulă ; căci, oricine venea în contact cu noi era lacom să ia ceva cu el. De cîte ori nu am fost sîciiţi de persoane dintre cele mai distinse care doreau să obţină fie şi numai un nasture de la haina lui sau orice alt mărunţiş de acelaşi fel.

Eu asistam aproape în fiecare zi la toaleta Împăratului, fie că mă găseam acolo adus de sarcinile misiunii mele, fie că eram chemat doar pentru a sta de vorbă.

Într-o zi, văzîndu-l pe Împărat că își îmbracă jiletca de flanel, trăsăturile mele exprimau fără îndoială ceva aparte, „pentru ce zîmbește *«excelența voastră»* ? (expresie din care se vedea că e în toane bune). Ce o preocupă în momentul acesta ?“ — „Sire, tocmai am citit într-un pamflet că majestatea voastră, pentru mai multă siguranță, poartă zale zi și noapte. În unele cercuri din Paris se spunea ceva asemănător și se aducea ca dovadă faptul că majestatea voastră s-a îngrășat subit, ceea ce nu ar fi fost un lucru firesc. Or, eu mă gîndeam în clipa asta că aș putea depune mărturie în cunoștință de cauză că v-ați îngrășat în modul cel mai firesc ; și aș putea afirma, de asemenea, că cel puțin în Sfînta-Elena majestatea voastră a lăsat deoparte orice precauție.“ — „Este una dintre cele o mie și una de prostii pe care le-au scris pe socoteala mea. Dar aceasta e cu atît mai neghioabă cu cît toți cei care mă cunosc știu cît de puțină grijă aveam de viața mea. Obișnuit de la vîrsta de optsprezece ani cu ghiulelele bătăliilor și știind cît de inutil e să vrei să te păzești, m-am lăsat în voia destinului. Apoi, cînd am ajuns în fruntea treburilor statului, a trebuit să mă consider tot în mijlocul luptelor, dar ghiulele erau acum conspirațiile ; am făcut deci în continuare același calcul ; m-am încrezut în steaua mea cea bună, lăsînd poliției toată grija precauțiilor. Am fost poate singurul suveran din Europa care nu avea gardă de corp ; oricine putea să vină la mine fără să traverseze o cameră de gardă și dacă trecea de sentinelele de afară, putea circula în tot palatul. Marie-Louise era foarte mirată că mă vedea atît de puțin păzit ; îmi spunea adesea că tatăl ei era mai bine apărat ; că avea arme în jurul lui etc. În ceea ce mă privește, eu eram la Tuileries la fel ca aici, nici nu știu măcar unde mi-e sabia, o vezi pe undeva ?

Nu înseamnă însă, continuă el, că nu am trecut prin mari primejdii ; pot cita vreo treizeci şi ceva de conspiraţii dovedite, fără a mai vorbi de cele care au rămas necunoscute ; alţii inventează astfel de fapte, eu le-am ascuns cu grijă, cît am putut. Viaţa mi-a fost în mare pericol, mai ales după Marengo pînă la tentativa lui Georges şi afacerea cu ducele d'Enghien"...

Împăratul, independent de steaua lui cea bună, atribuie salvarea lui unor împrejurări care erau caracteristice pentru el. Ceea ce l-a salvat, spunea el, era fără îndoială faptul că a trăit după un program improvizat ; faptul că nu a avut niciodată obiceiuri stabile, nici orar fix. Munca excesivă îl reţinea în cabinetul de lucru sau acasă, nu lua masa niciodată la nimeni, mergea rareori la spectacol şi nu apărea niciodată decît atunci şi unde nu era aşteptat etc.

Cele două atentate care-l puseseră în cel mai mare pericol, îmi spuse el, ieşind în grădină, de îndată ce şi-a terminat toaleta, au fost cel al sculptorului Ceracchi şi al „fanaticului de la Schoenbrunn".

Ceracchi, împreună cu cîţiva fanatici hotărîseră să-l omoare pe primul consul : urmau să-l ucidă cînd ieşea din loja sa, după un spectacol. Consulul, deşi prevenit, s-a dus totuşi şi a trecut cu îndrăzneală printre cei care se arătaseră cei mai grăbiţi să vină să-şi ocupe posturile ; nu au fost arestaţi decît la mijlocul sau către sfîrşitul spectacolului.

Ceracchi, spunea Împăratul, îl adorase odinioară pe primul consul ; dar îi jurase moartea de cînd nu mai vedea în el, după cum pretindea, decît un tiran. Generalul Bonaparte a fost extrem de generos cu acest sculptor care îi executase bustul şi care căuta, în momentul acela, prin toate mijloacele posibile, să obţină măcar o şedinţă în vederea unui retuş pe care-l considera necesar. Condus

de steaua lui bună, consulul nu a reuşit să găsească o clipă de răgaz şi socotind că adevărata cauză a cererilor presante ale lui Ceracchi era nevoia de bani, a dispus să i se dea şase mii de franci. Se înşela amarnic ! Ceracchi intenţiona să-l omoare cu pumnalul în timp ce i-ar fi pozat !...

„Fanaticul de la Schoenbrunn", spunea Împăratul, era fiul unui ministru protestant din Erfurt, care, cam pe vremea bătăliei de la Wagram, a hotărît să-l asasineze pe Napoleon în timpul unei parăzi. A reuşit chiar să treacă prin cordonul de soldaţi care ţinea mulţimea la distanţă de persoana Împăratului ; a fost respins de două sau trei ori, cînd generalul Rapp, vrînd din nou să-l îndepărteze cu mîna, a simţit că are ceva pe sub haină ; era un cuţit lung de un picior şi jumătate, ascuţit şi cu tăiş pe ambele părţi ale lamei. „M-am cutremurat cînd l-am văzut, spunea Împăratul ; era înfăşurat numai într-o foaie de ziar !"

Împăratul ceru ca asasinul să fie adus în cabinetul său : îl chemă pe Corvisart [1] şi-i porunci ca, în timp ce criminalul vorbea, să-i ia pulsul. În mod constant asasinul n-a resimţit nici o emoţie, mărturisindu-şi fapta cu glas ferm şi citînd adesea *Biblia*.

„Ce voiai cu mine ?" îi spuse Împăratul. — „Să vă omor." — „Ce ţi-am făcut ? Cine te-a învestit să-mi fii judecător aici pe pămînt ?" — „Voiam să se termine războiul." — „Şi de ce nu te-ai adresat împăratului Francisc ?" — „Lui ! La ce bun ! E un om de nimic ! spuse asasinul. Şi apoi, dacă murea el, un altul i-ar fi luat locul, pe cînd după moartea dumneavoastră francezii ar fi dispărut imediat din toată Germania."

[1] Profesor la facultatea de medicină din Paris şi la Collège de France ; medicul lui Napoleon. (n. t.).

În zadar a încercat Împăratul să-l impresioneze. „Te căiești ?“ l-a întrebat. — „Nu“. — „Ai mai face-o o dată ?“ — „Da !“ — „Și dacă te-aș ierta ?“ În acel moment, spunea Napoleon, natura și-a redobîndit totuși, pentru un moment drepturile ; figura, vocea i s-au schimbat pentru o clipă. „Atunci, spuse el, aș crede că Dumnezeu nu mai vrea acest lucru.“ Dar în curînd și-a regăsit toată ferocitatea. A fost ținut izolat douăzeci și patru de ore, fără mîncare ; medicul l-a examinat din nou ; a fost din nou interogat ; dar în zadar, a rămas mereu același om sau mai bine zis o fiară, și a fost lăsat în voia soartei lui.

Miercuri 3

De dimineață, Împăratul a lucrat la umbră în grădină. Vremea era splendidă, era o zi dintre cele mai limpezi și mai frumoase...

Spre ora cinci m-am dus să-l întîlnesc în grădină ; se plimba, înconjurat de toți ceilalți. Cum m-a zărit, mi-a spus de departe : „Haide, vino și spune-mi părerea dumitale asupra unei chestiuni pe care o dezbatem de mai bine de o oră.

La reîntoarcerea de la Waterloo, crezi că aș fi putut să dizolv Corpul legislativ și să salvez Franța fără el ?“ — „Nu, am răspuns eu, Corpul legislativ nu s-ar fi lăsat dizolvat de bunăvoie ; ar fi trebuit să folosiți forța : ar fi protestat și ar fi fost scandal. Disensiunile care ar fi izbucnit în sînul lui s-ar fi repetat și în sînul națiunii. Între timp ar fi sosit dușmanul. Ați fi fost doborît, acuzat de toată Europa ; acuzat de străini, acuzat de noi înșine, purtînd poate blestemul universal și părînd că nu ați fost decît inițiatorul unor aventuri și violențe. Pe cînd așa, majestatea voastră a ieșit pur din învălmășeală și va rămîne eroul unei cauze care va trăi veșnic

în inimile tuturor celor ce cred în cauza popoarelor ; v-aţi asigurat, prin moderaţie, cel mai frumos caracter din istorie, în timp ce procedînd altfel aţi fi putut risca să deveniţi obiectul reprobării ei : majestatea voastră a pierdut puterea, e adevărat, dar şi-a desăvîrşit gloria !"...

„Ei bine, aceasta e în parte şi părerea mea, a reluat Împăratul, dar e sigur oare că poporul francez va fi drept cu mine ? nu mă va acuza că l-am abandonat ? Istoria va hotărî : nu mă tem de ea, o iau martoră !

Eu însumi m-am întrebat uneori dacă am făcut cu adevărat pentru acest popor nefericit tot ceea ce avea dreptul să aştepte ? El a făcut atîtea pentru mine ! Oare va şti vreodată acest popor cît am suferit în noaptea care a precedat ultima mea hotărîre ; noaptea aceea de incertitudini şi de cumplită îngrijorare ?

Aveam de ales între două mari posibilităţi : aceea de a încerca să salvez patria prin violenţă, sau aceea de a ceda eu însumi în faţa impulsului general. A trebuit să mă hotărăsc pentru calea pe care am urmat-o ; prietenii şi duşmanii, cei bine intenţionaţi şi cei răuvoitori, toţi erau împotriva mea. Am rămas singur, a trebuit să cedez ; şi, de îndată ce am hotărît acest lucru, hotărît a rămas : eu nu sînt pentru jumătăţile de măsură ; şi apoi suveranitatea nu o laşi şi nu o iei înapoi, ca pe o manta.

Cealaltă posibilitate cerea o energie extraordinară. S-ar fi descoperit că există mari criminali, ar fi fost nevoie de mari pedepse : s-ar fi putut să curgă sînge şi ştim oare unde am fi ajuns ? ce evenimente s-ar fi repetat ? Eu însumi, pe această cale, nu mi-aş fi pătat, nu mi-aş fi înecat memoria cu propriile mele mîini în cloaca aceea de sînge, de crime, de josnicii de tot felul pe care ura, pamfletele, libelele le-au aruncat asupra mea ? în ziua aceea s-ar fi părut că justific tot ceea ce ei s-au străduit să inventeze. Deveneam pentru posteritate şi

istorie un Nero, un Tiberiu al timpurilor noastre. Şi măcar dacă cu preţul acesta aş fi salvat patria !... Simţeam că am energia necesară ! Dar era oare sigur că aş fi reuşit ? Nu toate primejdiile care ne ameninţau veneau din afară ; neînţelegerile noastre interne nu erau oare mai mari decît aceste primejdii ? Nu s-a văzut oare cum o grămadă de nebuni se înverşunau certîndu-se pentru nuanţe înainte de a asigura triumful culorii ? Pe care dintre ei i-aş fi putut încredinţa că nu acţionam numai pentru mine, pentru avantajele mele personale ? Care dintre ei ar fi fost convins că sînt dezinteresat ? că nu luptam decît pentru salvarea patriei ? Pe cine aş fi putut face să creadă toate primejdiile, toate nenorocirile de care voiam s-o scutesc ? Pentru mine erau evidente ; dar omul de rînd le ignoră pînă cînd nu se abat asupra lui.

Ce i s-ar fi putut răspunde celui care ar fi strigat : Iată din nou despotul, tiranul ! Chiar a doua zi după jurămînt îl violează din nou ! Şi cine ştie dacă, în toate mişcările acestea, în aceste complicaţii de nepătruns nu aş fi pierit chiar de o mînă franceză, în conflictul dintre cetăţeni ? Şi-atunci ce devenea naţiunea în ochii întregului univers şi în stima generaţiilor celor mai îndepărtate ! Căci gloria ei consta în aceea că mă aproba ! Nu aş fi putut face atîtea lucruri pentru onoarea şi strălucirea ei, fără ea, şi împotriva ei... Repet, istoria va hotărî...“

După această izbucnire, a revenit asupra măsurilor şi amănuntelor campaniei şi se oprea cu satisfacţie asupra începutului ei glorios, cu nelinişte asupra teribilului dezastru cu care s-a terminat.

„Totuşi, conchise el, nimic nu mi se părea încă disperat, dacă aş fi găsit sprijinul la care trebuia să mă aştept.

Singurele noastre resurse erau în Camere : am alergat la Paris ca să le conving ; dar ele s-au ridicat împotriva mea, pretextînd că vreau să le dizolv. Ce absurditate ! Din clipa aceea totul era pierdut.

Nu vreau să spun, adăugă Împăratul, că cele două Camere ar trebui, poate, să fie acuzate în bloc ; dar aceste corpuri prea numeroase urmează un drum inevitabil, pier din cauza lipsei de unitate ; le trebuie şefi, la fel ca armatelor ; pentru armată se numesc şefi ; în timp ce pe adunări pun stăpînire şi le conduc geniile eminamente superioare. Or, noi ducem lipsă de astfel de genii ; de aceea, în ciuda bunelor intenţii de care puteau fi animaţi cei mai mulţi, totul a devenit dintr-odată confuzie, învălmăşeală, tumult ; perfidia, corupţia s-au aşezat la porţile Corpului legislativ ; incapacitatea, dezordinea, zăpăceala au pus stăpînire pe el şi Franţa a devenit prada străinătăţii.

La un moment dat m-am simţit tentat să rezist, continuă el, am fost pe punctul de a rămîne la Tuileries, în mijlocul miniştrilor şi al Consiliului de Stat ; să chem în jurul meu pe cei şase mii de oameni din gardă pe care-i aveam în Paris ; să le îngroş rîndurile cu oamenii de bună credinţă din garda naţională, care erau numeroşi, şi cu toţi federaţii din suburbii ; să convoc Corpul legislativ la Tours sau la Blois ; să reorganizez, lîngă Paris, resturile armatei şi să acţionez astfel singur, şi într-o formă dictatorială, pentru salvarea patriei. Dar oare Corpul legislativ s-ar fi supus ? Aş fi putut foarte bine să-l constrîng prin forţă ; dar ce scandal s-ar fi iscat şi ce noi complicaţii ! Poporul ar fi făcut oare cauză comună cu mine ? Mă întreb dacă chiar armata m-ar fi ascultat în continuare. În vremea aceea de crize care se reeditau neîntrerupt nu s-ar fi lepădat oare de mine ? Nu s-ar fi încercat nişte aranjamente pe seama mea ? Ideea că toate

eforturile și primejdiile se datorau numai mie nu ar fi fost un pretext plauzibil ? Facilitățile pe care fiecare le găsise în anul precedent pe lîngă Bourboni nu ar fi fost oare astăzi, pentru mulți, niște rațiuni decisive ?

Da, am ezitat mult timp, spunea Împăratul, am cîntărit argumentele *pro* și *contra* ; și cum merg repede și departe, cum am o gîndire viguroasă, am tras concluzia că nu puteam rezista coaliției din afară, regaliștilor dinăuntru, nenumăratelor facțiuni pe care violarea Corpului legislativ le-ar fi creat, mulțimii pe care trebuia s-o fac să meargă cu forța ; în sfîrșit, n-aș fi rezistat condamnării morale care, atunci cînd ești în nenorocire, îți impută toate relele. Nu mi-a rămas deci decît să abdic ; această hotărîre a pierdut totul ; am văzut ce s-a întîmplat și am spus că va fi așa ; dar n-am avut altă alegere"...

L-am întrebat pe Împărat dacă crede că ar fi putut salva patria cu concursul Corpului legislativ. Ne-a răspuns fără ezitare că și-ar fi luat cu încredere această sarcină și că ar fi putut să-și asume o astfel de răspundere.

„În mai puțin de cincisprezece zile, spuse el, adică înainte ca masele dușmanului să fi putut ajunge în fața Parisului, aș fi completat fortificațiile ; aș fi reunit sub zidurile sale rămășițele armatei, mai bine de optzeci de mii de oameni, trupe regulate, și trei sute de tunuri mobile. După cîteva zile de luptă, garda națională, federații, locuitorii Parisului ar fi fost în măsură să apere întăriturile ; mi-ar fi rămas deci disponibili optzeci de mii de oameni...

Parisul, continuă el, ar fi devenit în cîteva zile o fortăreață de necucerit. Chemarea către națiune, amploarea primejdiei, înflăcărarea spiritelor, grandoarea spectacolului ar fi făcut ca din toate părțile mari mulțimi de oameni să se îndrepte spre capitală. Aș fi adunat fără îndoială peste patru sute de mii de oameni și nu cred ca

aliații să fi avut mai mult de cinci sute de mii. Situația s-ar fi prezentat atunci ca o luptă cu totul ieșită din comun care l-ar fi îngrozit la fel de mult pe dușman ca și pe noi ; ar fi ezitat și aș fi recîștigat încrederea celor mulți.

Între timp m-aș fi înconjurat de un consiliu sau de o juntă națională, aleasă de mine din rîndurile Corpului legislativ, formată în întregime din patrioți demni de încrederea tuturor ; aș fi întărit astfel dictatura mea militară cu toată forța opiniei civile ; aș fi avut o tribună ; aș fi răspîndit puterea de neînvins a principiilor asupra întregii Europe ; suveranii ar fi tremurat văzînd cum contagiunea cîștigă popoarele ; ar fi tremurat, ar fi negociat sau ar fi fost doborîți !"...

„Dar, Sire, am exclamat noi, de ce nu ați întreprins ceea ce ar fi reușit fără greș și de ce ne găsim aici ?"

„Ei bine, iată că și voi ați ajuns ca ceilalți ; mă blamați, mă condamnați ! Dar dacă ați avea în vedere șansele contrare, ați vorbi imediat altfel. Și-apoi uitați că am rațional admițînd ca ipoteză situația în care Corpul legislativ ar fi fost alături de mine, și știți ce s-a întîmplat de fapt. Aș fi putut să-l dizolv, e adevărat ; Franța, Europa mă blamează poate ; și posteritatea mă va blama fără îndoială pentru că am avut slăbiciunea de a nu mă descotorosi de el după ce s-a răzvrătit ; eram dator, se va spune, să mă dăruiesc destinelor unui popor care a făcut totul pentru mine. Dar, dizolvîndu-l, puteam cel mult obține de la dușman o capitulare, și încă, repet, ar fi fost nevoie de sînge și ar fi trebuit să mă port ca un tiran !... Totuși, stabilisem planul în noaptea de 20, iar în dimineața zilei de 21 s-ar fi luat hotărîri de o vigoare neobișnuită, cînd, înainte de ziuă, tot cei buni și înțelepți m-au prevenit că nu trebuia să mă gîndesc la astfel de lucruri ; că totul îmi scăpa din mînă și că lumea

căuta orbește doar să se acomodeze cu situația. Dar n-o mai luăm de la început ; și așa am vorbit prea mult despre un subiect care ne face totdeauna rău ! Repet încă o dată, istoria va decide !" Și Împăratul s-a retras în apartamentul său spunîndu-mi să-l urmez...

Joi 11, vineri 12

...Astăzi, către ora cinci, am făcut obișnuita noastră plimbare cu caleașca ; seara, conversația a reînceput cu anecdote despre miniștri, despre mai multe personaje rămase celebre... În discuție a venit și rîndul domnilor de *** [1] și Fouché ; Împăratul s-a oprit îndelung asupra lor și a pornit de la ei pentru a critica cu vigoare imoralitatea celor care administrau Franța și, în general, a tuturor funcționarilor și oamenilor din posturi publice ; lipsa lor de crez politic sau de sentiment național, care îi făcea să slujească, fără deosebire, azi pe unul, mîine pe altul. „Această ușurință, această inconsecvență, ne vine de departe, spunea el, rămîneam în continuare gali ; și de aceea nu vom arăta cît valorăm cu adevărat decît atunci cînd vom înlocui turbulența cu principiile, vanitatea cu mîndria și mai ales dorința de a obține posturi cu prețuirea instituțiilor"...

Iată ce a spus nou despre d-l de *** și despre d-l Fouché, care revin atît de des în discuție ; caut să mă repet cît mai puțin.

„D-l de ***, spunea Împăratul, a așteptat de două ori douăzeci și patru de ore la Viena deplinele puteri pentru a trata pacea în numele meu. Dar mi-ar fi fost rușine să-mi prostituez astfel politica ; deși prețul acestei atitudini e, poate, exilul în Sfînta-Elena ; căci nu neg că are un talent deosebit și că poate oricînd să atîrne greu în balanță.

[1] Talleyrand (n. t.).

D-l de ***, continuă el, era mereu în situaţia de trădător, dar era complice cu norocul. Circumspecţia lui era extraordinară ; se purta cu prietenii ca şi cum i-ar fi fost duşmani ; cu duşmanii ca şi cum i-ar fi putut deveni prieteni. Cred că d-l de *** a fost totdeauna împotriva cartierului Saint-Germain. În problema divorţului fusese de partea împărătesei Joséphine ; el a fost cel care m-a împins la războiul din Spania deşi, în public, a avut arta de a se arăta împotriva lui... În sfîrşit, tot el este acela care a fost instrumentul principal şi cauza activă a morţii ducelui d'Enghien."

O actriţă celebră (d-şoara Raucourt) îl descrisese, ne asigura Napoleon, într-un fel foarte veridic : „Dacă îl întrebi ceva, e ca o cutie de tinichea din care nu reuşeşti să scoţi un cuvînt ; dacă nu-l întrebi nimic, în curînd n-o să mai ştii cum să-l opreşti, devine o adevărată cumătră".

Este adevărat, în principiu, că o anume indiscreţie a făcut să se clatine încrederea Împăratului în ministrul său şi l-a îndepărtat din inima lui. „Îi încredinţasem d-lui de *** un secret foarte important, spunea Napoleon ; la puţine ceasuri după aceea, Joséphine mi l-a redat cuvînt cu cuvînt. Am trimis să mi-l aducă deîndată pe acest ministru, spre a-i spune că aflasem de la Împărăteasă un lucru care i-l spusesem numai lui ; or, acum îl ştiau patru sau cinci persoane.

Figura d-lui de *** e atît de impasibilă, spunea Împăratul, încît nu puteai citi niciodată nimic pe ea, şi de aceea Lannes sau Murat spuneau în glumă despre el că dacă în vreme ce-ţi vorbeşte ar primi un picior în fund, pe chipul lui nu s-ar vedea nimic."

D-l de *** avea un fel de a fi foarte blînd şi chiar cuceritor. Cei care-i erau apropiaţi, precum şi agenţii lui îl iubeau şi îi erau foarte devotaţi...

eram în stare să nu ne mai gîndim la oră, la locul în care ne aflam şi la vremurile pe care le trăiam.

Iată cîte ceva din ce a spus :

„Ce fatalitate că nu s-a menţinut situaţia de după reîntoarcerea mea de pe Elba ! şi nimeni nu a văzut că eu eram omul cel mai potrivit şi cel mai necesar pentru echilibrul şi liniştea Europei ! Dar regilor şi popoarelor le-a fost teamă de mine ; s-au înşelat şi pot s-o plătească scump. Eu mă reîntorceam ca un om nou ; n-au reuşit să înţeleagă acest lucru ; nu au fost în stare să-şi imagineze că un om ar putea avea o voinţă atît de puternică încît să-şi schimbe caracterul sau să se plece în faţa unor împrejurări inevitabile. Totuşi dovedisem acest lucru şi dădusem unele garanţii în acest sens. Cine nu ştie că eu nu sînt omul jumătăţilor de măsură ? Aş fi fost în mod sincer monarhul constituţiei şi al păcii, aşa precum fusesem monarhul dictaturii şi al marilor înfăptuiri.

Şi să privim puţin aceste temeri ale regilor şi ale popoarelor în legătură cu mine. De ce se puteau teme regii ? Se temeau încă de ambiţia, de cuceririle, de monarhia mea universală ? Dar puterea şi forţele mele nu mai erau aceleaşi. Şi apoi nu învinsesem şi nu cucerisem decît ca să mă apăr ; e un adevăr pe care timpul o să-l arate şi mai clar. Europa nu a încetat niciodată să ducă război împotriva Franţei, împotriva principiilor sale, împotriva mea ; şi trebuia să lovim dacă nu voiam să fim loviţi. Coaliţia a existat întotdeauna, făţişă sau secretă, recunoscută sau dezminţită ; a stat tot timpul la pîndă ; numai de aliaţi depindea ca să avem pace ; în ceea ce ne priveşte, noi eram obosiţi ; francezilor le era groază de orice noi planuri de cuceriri. Pe mine însumi mă credeau insensibil faţă de bucuriile pe care le dau liniştea şi siguranţa, atunci cînd ele reprezintă voinţa gloriei şi a

onoarei ! Cele două Camere mi-ar fi interzis trecerea Rinului ; şi pentru ce aş fi dorit acest lucru ! Pentru monarhia mea universală ? Dar eu nu am dat niciodată dovadă că aş fi dement ; or, ceea ce caracterizează îndeosebi acest plan este disproporţia între scopuri şi mijloace. E adevărat că am fost pe punctul de a înfăptui această monarhie universală, dar nu din vreun calcul anume, ci pentru că am fost îndreptat pas cu pas spre acest ţel. Ultimele eforturi pentru a-l atinge păreau să nu coste mare lucru ; era oare atît de lipsit de raţiune să încercăm ? Dar după reîntoarcerea mea de pe insula Elba, nici cel mai puţin înţelept dintre oameni n-ar fi putut concepe o asemenea idee, un plan atît de nebunesc, imposibil de realizat. Deci suveranii nu aveau nici un motiv să se teamă de forţa mea armată...

În fine, suveranii erau oare ofensaţi văzînd cum un simplu soldat dobîndeşte o coroană ? Se temeau oare de acest exemplu ? Dar solemnităţile, împrejurările care au însoţit înălţarea mea, graba mea de a mă alătura obiceiurilor lor, de a mă identifica cu modul lor de viaţă, de a mă alia cu sîngele şi cu politica lor, închideau îndeajuns de bine poarta în faţa unor noi candidaţi. Mai mult chiar, dacă ar fi trebuit să asiste la spectacolul unei legitimităţi întrerupte, eu susţin şi acuma că ar fi fost mai avantajos pentru ei ca protagonistul să fi fost eu, un om ieşit din mulţime, decît un prinţ din familia lor ; căci mii de secole se vor scurge pînă cînd circumstanţele care au intervenit în favoarea mea să scoată pe un altul din mulţime, spre a reproduce aceleaşi împrejurări ; în vreme ce nu există suveran care să nu aibă, la cîţiva paşi de el, în palatul său, veri, nepoţi, fraţi, vreo rudă gata să-l imite cu uşurinţă pe cel care l-ar fi înlocuit;

Pe de altă parte de ce se puteau teme popoarele ? Că o să le distrug, că o să le pun în lanţuri ? Dar eu veneam ca un Mesia al păcii şi al drepturilor lor, şi în această doctrină consta forţa mea ; nesocotirea ei ar fi însemnat propria mea pierzanie. Şi totuşi, chiar şi francezilor le-a fost teamă de mine. Au fost atît de nebuni încît s-au lansat în discuţii, cînd de fapt era nevoie numai de luptă, şi s-au lăsat dezbinaţi cînd de fapt trebuia cu orice preţ să fie uniţi. Şi oare nu era de preferat riscul de a mă avea ca stăpîn decît să se expună pericolului de a purta jugul străin ? Nu era mai uşor să scape de un despot, de un tiran, decît să scuture lanţurile tuturor naţiunilor reunite ? Şi apoi din ce se trăgea neîncrederea lor faţă de mine ? Din faptul că mă văzuseră concentrînd în jurul meu toate eforturile şi dirijîndu-le cu o mînă viguroasă. Dar oare acum n-au aflat, pe pielea lor, cît de necesar era ? Ei, bine ! primejdia a fost întotdeauna aceeaşi, lupta teribilă şi criza iminentă. În această stare de lucruri, dictatura nu era oare necesară, indispensabilă ? Salvarea patriei mă îndemna chiar s-o declar în mod deschis la reîntoarcerea de la Leipzig. Ar fi trebuit să fac acelaşi lucru şi la reîntoarcerea de pe Elba. Mi-a lipsit fermitatea sau mai degrabă încrederea mea în francezi, pentru că mulţi dintre ei nu mai aveau încredere în mine, aducîndu-mi astfel o mare jignire. Dacă spiritele înguste şi vulgare nu vedeau în toate eforturile mele decît grija pentru putere, spiritele luminate nu ar fi trebuit oare să demonstreze că, în situaţia în care ne aflam, puterea mea şi patria erau unul şi acelaşi lucru ? A fost deci nevoie de marile şi iremediabilele nenorociri ca să mă fac înţeles ? Istoria îmi va face mai bine dreptate ; ea mă va înfăţişa, dimpotrivă, ca pe omul abnegaţiei şi al dezinteresului. Cîte ispite nu m-au îmbiat în armata din Italia ?

După tratatul de la Amiens, Anglia mi-a oferit să fiu regele Franței. Am respins pacea de la Châtillon ; am refuzat orice stipulare personală la Waterloo ; pentru ce ? Pentru că nimic din toate acestea nu interesau patria și eu nu aveam alte ambiții decît ambițiile patriei — gloria, înălțarea, măreția ei. Și iată de ce, în ciuda atîtor nenorociri, rămîn atît de popular pentru francezi. E un fel de instinct al francezilor, un act de justiție retroactiv.

Cine în lumea aceasta a avut mai multe comori la dispoziție ? În pivnițele mele se aflau cîteva sute de milioane ; mai multe alte sute de milioane formau bugetul meu extraordinar ; toate erau bunurile mele. Ce s-a ales din această avere ! S-a topit cu totul pentru nevoile patriei. Uitați-vă aici la mine, rămîn gol pe stînca mea ! Toată averea mea era a Franței ! În situația extraordinară la care mă înălțase soarta, comorile mele erau ale sale ; mă identificasem fără rezerve cu destinul ei. Ce alt calcul ar fi putut ajunge la înălțimea la care mă aflam ? M-a văzut cineva vreodată ocupîndu-mă de mine ? N-am avut niciodată alte bucurii, alte bogății decît cele publice, într-atît încît atunci cînd Joséphine, care avea slăbiciune pentru operele de artă, reușea, folosindu-se de numele meu, să pună mîna pe vreo capodoperă, deși era în palatul meu, sub ochii mei, în familia mea, eram oarecum rănit, mă simțeam furat : *nu era la muzeu.*

Ah ! Fără îndoială, poporul francez a făcut mult pentru mine ! mai mult decît s-a făcut vreodată pentru un om ! dar, întreb, cine a mai făcut vreodată atîtea pentru el ?... Cine s-a identificat vreodată într-atîta cu el ?...

Dar să revenim. La urma urmelor, care puteau să-i fie temerile ? Camerele și noua Constituție nu erau oare garanții suficiente ? Actele adiționale, care au fost atît de criticate, nu purtau oare în ele însele toate corectivele,

rezulta din toate acestea ? Două popoare pe acelaşi sol, înverşunate, ireconciliabile, care se vor certa neîncetat şi poate se vor extermina unul pe celălalt.

În curînd, aceeaşi furie va pune stăpînire pe întreaga Europă. Peste puţin, în Europa nu vor mai fi decît două partide duşmane ; împărţirea nu se va mai face după popoare şi după teritorii ci după culoare şi după păreri. Şi cine ar putea prevedea crizele, durata, amănuntele atîtor furtuni ! căci sfîrşitul nu ar putea fi pus la îndoială, civilizaţia şi timpul nu vor da înapoi !... Ce nenorocire că am căzut !... Închisesem borta vînturilor ; baionetele duşmane au redeschis-o. Puteam merge în pace spre o reînnoire universală ; de-acuma ea nu se va mai înfăptui decît prin furtuni"...

Duminică 14

Vremea a redevenit ploioasă ; de două zile e detestabilă. Se văd două vase ; semnalele ne-au anunţat că îl aduc pe noul guvernator, sir Hudson Lowe.

La cină Împăratul a fost tăcut şi trist ; nu se simţea bine ; s-a retras foarte devreme...

Marţi 16

Noul guvernator a sosit pe la orele zece, deşi vremea era urîtă şi continua să plouă ; era însoţit de amiral, care fusese însărcinat să-l prezinte şi care, fără îndoială, i-a spus că e ora cea mai convenabilă.

Împăratul nu l-a primit ; era bolnav şi chiar dacă s-ar fi simţit bine tot nu l-ar fi primit. Venind în felul acesta, guvernatorul nu respecta cele mai elementare forme de bună-cuviinţă ; ghiceam fără greutate că fusese vorba de o ghiduşie de-a amiralului. Guvernatorul, care poate nu avea intenţia să ne devină dezagreabil, a rămas foarte descumpănit ; noi rîdeam de el pe ascuns ; amiralul jubila...

Miercuri 17

Împăratul m-a chemat la el către ora nouă ; a citit împreună cu mine un articol din *Courrier de Portsmouth*, unde era descrisă foarte pe larg şederea lui la Briars. Descrierea era fidelă.

M-a chemat din nou pe la amiază ca să stăm de vorbă. O parte din conversaţie furnizează amănunte prea preţioase despre caracterul interlocutorului meu ca să nu o transcriu aici în cîteva rînduri.

Uneori între noi surveneau mici neînţelegeri, frecuşuri, certuri, care îl supărau pe Împărat şi îl făceau nefericit ; a vorbi despre acest subiect ; a analizat situaţia noastră cu logica lui obişnuită, a apreciat greutăţile şi necazurile pricinuite de exil, indicînd cele mai bune mijloace de a ne uşura suferinţele. Trebuia să facem sacrificii reciproce pentru a ierta multe lucruri, spunea el : omul nu reuşeşte în viaţă decît dominîndu-şi caracterul pe care i l-a dat natura sau creindu-şi un altul prin educaţie şi căutînd să şi-l modifice pe măsura obstacolelor ce le întîlneşte.

„Trebuie să vă străduiţi să alcătuiţi aici o familie, spunea el ; m-aţi urmat pentru a-mi îndulci suferinţa ; oare acest lucru nu e suficient pentru a vă stăpîni în toate privinţele ? Dacă nu se poate ca totul să se rezolve aici prin simpatie, trebuie cel puţin să vă lăsaţi conduşi de calcul şi raţiune ; trebuie să ştii să socoteşti necazurile, sacrificiile, bucuriile, pentru a ajunge la un rezultat, la fel cum se adună sau se scade tot ceea ce se calculează. Amănuntele vieţii nu trebuie să fie şi ele supuse acestei reguli ? Trebuie să ştii să-ţi învingi proasta dispoziţie. E destul de uşor să apară aici neînţelegeri, certuri ; dar e nevoie de o explicaţie lămuritoare, nu de supărare : prima dă rezultate, cealaltă nu face decît să complice lucrurile ;

raţiunea, logica, şi mai ales un anume rezultat trebuie să fie călăuza şi scopul constant a tot ceea ce facem." După care s-a dat ca exemplu pe el însuşi, arătînd fie că urmase aceste principii, fie că s-a îndepărtat de ele. Adăugă că orice om trebuie să ştie să ierte şi să nu rămînă într-o atitudine ostilă şi arţăgoasă, care îl răneşte pe vecin şi îi răpeşte lui însuşi putinţa de a avea vreo bucurie, că trebuie să ţină seamă de slăbiciunile omeneşti şi să cedeze în faţa lor mai degrabă decît să încerce să le combată.

Ce s-ar fi întîmplat cu mine dacă nu aş fi urmat aceste maxime, spunea el ! Mi s-a spus adesea că eram prea bun, prea încrezător. Ar fi fost mult mai rău dacă aş fi fost altfel ! Am fost trădat de două ori, ei bine ! Voi mai fi poate trădat şi a treia oară ; dar tocmai prin această adîncă cunoaştere a caracterelor oamenilor, prin această indulgenţă calculată pe care mi-o impusesem, am putut guverna Franţa şi graţie ei mai sînt încă şi azi omul cel mai potrivit, în starea în care ea se află acum, să o guverneze. Cînd am plecat de la Fontainebleau cu le-am spus tuturor celor care m-au întrebat cum să se poarte : «Mergeţi la rege, slujiţi-l»... Am vrut ca, pornind de la mine, să devină legitim ceea ce mulţi ar fi făcut oricum din propria lor iniţiativă ; n-am vrut să las să fie zdrobiţi cei care s-ar fi încăpăţînat să-mi rămînă credincioşi ; şi, în sfîrşit, voiam mai ales ca la reîntoarcere să nu blamez pe nimeni."

Aici, împotriva obiceiului meu dintotdeauna, am îndrăznit într-un anume fel să-l întreb pe Împărat : „Cum, sire, am exclamat, încă de la Fontainebleau, majestatea voastră s-a gîndit la reîntoarcere ?" — „Da, fără îndoială, şi printr-un raţionament cît se poate de simplu. Dacă Bourbonii, mi-am zis eu, vor să înceapă o a cincea dinastie, nu mai am nimic de făcut, rolul meu s-a sfîrşit ; dar dacă

din întîmplare s-ar încăpăţîna să o continue pe a treia, nu voi întîrzia să reapar. S-ar putea spune că Bourbonii ar fi avut atunci şi amintirea şi conduita mea de partea lor, dacă s-ar fi mulţumit să fie magistraţii unei mari naţiuni ; dacă ar fi voit acest lucru, eu rămîneam, pentru omul de rînd, un ambiţios, un tiran, un încurcă-lume, un flagel. De cîtă agerime şi sînge rece ar fi fost nevoie ca să fiu apreciat în mod obiectiv şi să mi se facă dreptate ! Dar au ţinut să revină ca seniori feudali, au preferat să nu fie decît şefii odioşi ai unui partid urît de toată naţiunea. Anturajul lor, greşelile lor au făcut să fiu dorit, şi ei sînt aceia care mi-au reabilitat popularitatea şi au hotărît reîntoarcerea mea. Altfel, misiunea mea politică era încă de atunci încheiată ; rămîneam pentru totdeauna pe insula Elba ; şi fără îndoială că şi ei şi eu am fi fost în cîştig ; căci eu nu am revenit pentru a recuceri un tron, ci pentru a mă achita de o mare datorie. Puţini vor înţelege acest lucru ; dar nu contează, mi-am asumat o sarcină ieşită din comun ; pentru că aveam această îndatorire faţă de poporul francez ; strigătul lui a ajuns pînă la mine, puteam oare să rămîn nepăsător ?

Altminteri existenţa mea, pe insula Elba, era încă de invidiat, destul de blîndă ; eram pe cale să-mi creez în puţină vreme o suveranitate de un fel nou : tot ceea ce era mai distins în Europa începea să vină să se perinde prin faţa mea. Aş fi oferit istoriei un spectacol nemaivăzut ; acela al unui monarh doborît de pe tron, care vedea cum lumea civilizată se grăbeşte să defileze prin faţa lui.

Mi se va obiecta, e adevărat, că aliaţii m-ar fi răpit din insulă şi sînt de acord că această împrejurare mi-a grăbit chiar reîntoarcerea. Dar dacă Franţa ar fi fost bine guvernată, dacă francezii ar fi fost mulţumiţi,

influența mea s-ar fi sfîrșit, nu mai aparțineam decît istoriei și nimeni nu s-ar fi gîndit, la Viena, să fiu strămutat. Agitația creată, întreținută în Franța i-a forțat să se gîndească la îndepărtarea mea."

În acel moment marele-mareșal a intrat la Împărat, anunțînd sosirea guvernatorului care era condus de amiral și însoțit de tot statul-major...

Pe la orele două sau trei, Împăratul și-a făcut obișnuita sa plimbare : a vorbit mult cu noi, în grădină și în caleașcă, despre întîmplările de dimineață. Cineva a făcut remarca, destul de glumeață de altfel, că primele două zile ale guvernatorului au fost zile de luptă, care probabil o să-l facă să creadă că noi sîntem de neînduplecat, noi care în mod firesc eram blînzi și răbdători. La aceste ultime cuvinte Împăratul nu s-a putut împiedica să nu zîmbească și să-l ia de ureche pe cel care făcuse remarca.

De aici am trecut la semnalmentele lui sir Hudson Lowe ; ni se părea un om la vreo patruzeci și cinci de ani, de talie obișnuită, subțire, slab, uscățiv, cu fața roșcovană ca și părul, pistruiat, cu ochi oblici care priveau pe furiș și rareori în față, acoperiți de sprîncene de un blond strălucitor, dese și foarte proeminente.

„E hidos, spuse împăratul, are o figură bună de sperietoare. Dar să nu ne grăbim cu aprecierile : caracterul, în primul rînd, poate repara ceea ce e sinistru în această înfățișare ; nu e deloc imposibil."

Joi 18

Cîteva zile vremea a fost îngrozitoare ; astăzi a devenit foarte frumoasă. Împăratul a ieșit de dimineață să se plimbe în grădină ; către ora patru a urcat în caleașcă și a făcut o plimbare mai lungă decît de obicei. Înainte de

cină, Împăratul m-a chemat ca să-i traduc convenţia suveranilor în legătură cu captivitatea sa.

Iat-o :

Convenţie între Marea Britanie, Austria, Prusia şi Rusia, semnată la Paris, la 2 august 1815

Napoleon Bonaparte fiind în puterea suveranilor aliaţi, majestăţile lor, regele Regatului unit al Marii Britanii şi al Irlandei, împăratul Austriei, împăratul Rusiei şi regele Prusiei au convenit, în virtutea prevederilor tratatului din 25 martie 1815, asupra măsurilor celor mai potrivite pentru a face imposibilă orice acţiune din partea sa împotriva liniştei Europei.

Art.1. : Napoleon Bonaparte este considerat de puterile care au semnat tratatul din 20 martie ca fiind prizonierul lor.

Art. 2 : Paza lui e încredinţată în special guvernului britanic.

Alegerea locului şi a măsurilor care pot asigura în cele mai bune condiţii îndeplinirea prevederii de faţă este rezervată majestăţii sale britanice.

Art. 3 : Curţile imperiale ale Austriei şi Rusiei, curtea regală a Prusiei vor numi comisari care se vor duce şi vor locui în locul pe care majestatea sa britanică îl va fi hotărît drept reziden̦ă pentru Napoleon Bonaparte şi care, fără a fi răspunzători de paza acestuia, se vor asigura de prezenţa lui.

Art. 4 : Majestatea sa prea creştină este invitată, în numele celor patru curţi menţionate mai sus, să trimită, de asemenea, un comisar francez în locul de detenţiune al lui Napoleon Bonaparte.

Art. 5 : Majestatea sa regele Regatului Unit al Marii Britanii şi al Irlandei se obligă să îndeplinească angaja-

mentele care-i sînt încredinţate prin prezenta convenţie.

Art. 6 : Prezenta convenţie va fi ratificată şi instrumentele de ratificare vor fi schimbate în termen de cincisprezece zile sau mai devreme dacă va fi posibil.

Drept care plenipotenţiarii respectivi au semnat prezenta convenţie şi au pus sigiliul cu blazonul lor.

Încheiată la Paris, la 2 august, anul Domnului 1815.

După ce am citit, Împăratul m-a întrebat ce părere am.

„Sire, i-am răspuns, în situaţia în care ne aflăm, prefer să depind de interesele unuia singur decît de hotărîrea complicată a patru puteri. Anglia în mod evident este cea care a dictat acest tratat ; vedeţi cu cîtă grijă stipulează că ea singură va răspunde, va dispune de prizonierul ei ; eu nu o văd preocupată decît de a avea în mîinile sale *pîrghia lui Arhimede ;* nu cred deci că ar putea intenţiona să o rupă."

Împăratul, fără să-şi spună părerea în această privinţă, a trecut la examinarea diferitelor şanse care ar fi putut conduce la plecarea lui din insulă şi a spus aceste remarcabile cuvinte : „Dacă în Europa lumea e înţeleaptă, dacă ordinea se restabileşte peste tot, nu vom mai merita nici banii, nici grijile pe care le reclamă prezenţa noastră aici, se vor descotorosi de noi ; pînă atunci însă ar putea să mai treacă încă vreo cîţiva ani, trei, patru, cinci ani ; altfel, şi lăsînd la o parte evenimentele fortuite, pe care inteligenţa omenească nu le poate prevedea, nu văd deloc, dragul meu, decît două mari şanse foarte nesigure pentru a scăpa de aici : fie că regii ar putea să aibă nevoie de mine împotriva popoarelor dezlănţuite, fie că popoarele răsculate ar avea nevoie de mine în lupta lor cu regii ; căci în această imensă luptă a prezentului împotriva trecutului eu sînt arbitrul şi mediatorul firesc ; aspirasem să fiu judecătorul suprem ; toată administraţia mea în interior, toată diplomaţia mea în afară se îndreptau către

acest mare scop. Ieşirea ar fi putut fi uşoară şi mai grabnică, dar destinul a hotărît altfel. În sfîrşit, o ultimă şansă, şi poate cea mai probabilă, ar fi să aibă nevoie de mine împotriva ruşilor ; căci judecînd după starea actuală de lucruri, în mai puţin de zece ani toată Europa poate fi sub cazaci sau toată numai republici, iată totuşi, cine sînt oamenii de stat care m-au răsturnat"...

Şi apoi, revenind la decizia suveranilor în privinţa sa, la stilul în care era făcută, la fierea pe care o exprimă :

„E greu de explicat, a spus el.

Francisc ! este religios şi sînt ginerele lui.

Alexandru ! — ne-am iubit unul pe celălalt !

Regele Prusiei ! — i-am făcut mult rău, fără îndoială, dar puteam să-i fac şi mai mult ; şi apoi nu e oare o glorie, o adevărată bucurie, să te înalţi prin generozitate sufletească !

Cît priveşte Anglia, toate ni se trag de la ura miniştrilor ei : dar şi în acest caz, ar fi de datoria prinţului regent să observe acest lucru, să intervină, pentru că altfel riscă să fie considerat un neisprăvit sau protector al unei răutăţi vulgare.

Sigur este însă că toţi aceşti suverani se compromit, se degradează, se pierd prin mine..."

Vineri 19

...Guvernatorul ne-a anunţat în mod oficial că trebuia să-i dăm fiecare cîte o declaraţie cum că rămînem de bunăvoie la Longwood şi că ne supunem dinainte tuturor restricţiilor pe care le-ar face necesare captivitatea lui Napoleon...

Duminică 21

Împăratul m-a chemat în grădină, către ora patru, pentru a-i servi ca interpret. Un căpitan, Hamilton, coman-

dantul fregatei *La Havane*, pornea a doua zi către Europa. Venise să-şi ia rămas bun de la Împărat împreună cu toţi ofiţerii lui.

Căpitanul Hamilton vorbea franţuzeşte. Cînd am sosit, Împăratul spunea cu aprindere :

„Vrea să ştie ce doresc, spunea el : vreau libertatea sau un călău ! Transmiteţi aceste cuvinte prinţului vostru regent. Nu mai cer veşti despre fiul meu, pentru că au fost atît de barbari încît să lase primele mele cereri fără răspuns.

Nu eram deloc prizonierul vostru : sălbaticii ar fi avut mai multă consideraţie pentru rangul meu. Miniştrii voştri au violat în mod nedemn, prin mine, dreptul sacru al ospitalităţii, au pătat naţiunea voastră pentru totdeauna !"

Cum căpitanul Hamilton s-a hazardat să răspundă că Împăratul nu era doar prizonierul Angliei ci al tuturor aliaţilor, Împăratul a continuat cu înflăcărare :

„Nu m-am predat Rusiei, m-ar fi primit bine, fără îndoială ; nu m-am predat Austriei, aş fi fost de asemenea bine tratat : dar m-am predat, liber şi la alegerea mea, Angliei, pentru că aveam încredere în legile ei, în morala ei civică. M-am înşelat amarnic ! Totuşi, există un cer care le răzbună pe toate şi mai devreme sau mai tîrziu veţi ispăşi pedeapsa pentru un atentat pe care oamenii vi-l şi reproşează !... Spuneţi toate acestea prinţului regent, domnule !" Şi însoţind aceste ultime cuvinte de un gest al mîinii, l-a invitat să plece...

Vineri 26

M-am dus la Plantation-House să fac vizita de rigoare... Guvernatorul m-a primit cu o politeţe şi o bunăvoinţă cu totul deosebite, care m-au surprins...

Reîntorcîndu-mă acasă am găsit două lucrări franţuzeşti pe care sir Hudson Lowe mi le trimisese încă de dimineaţă, împreună cu un bilet în care îşi exprima speranţa că ele îi vor face plăcere Împăratului. Să fi fost chiar aşa ? Prima din aceste lucrări era *Ambasada de la Varşovia,* de abatele Pradt... „Prima răutate a lui sir Hudson Lowe" ! căci era o noutate, într-adevăr, dar era un pamflet îndreptat exclusiv împotriva lui Napoleon...

Sîmbătă 27

Guvernatorul sir Hudson Lowe a venit pe la orele două. I-a cerut Împăratului să fie de acord ca toţi servitorii să compară în faţa lui. „Prima insultă a lui sir Hudson Lowe".

Voia probabil să verifice dacă şi-au dat declaraţiile liberi şi de bunăvoie...

Duminică 28

...Vorbind despre acest război [1], Împăratul spunea : „Pentru naţiuni şi suverani nu există evenimente mărunte : ele le conduc destinele. De cîtăva vreme neînţelegerile dintre Franţa şi Rusia deveneau vădite.

Franţa îi reproşa Rusiei violarea sistemului continental.

Rusia reclama o îndemnizaţie pentru ducele de Oldemburg [2] şi ridica şi alte pretenţii.

Concentrări de trupe ruseşti se semnalau în apropierea ducatului Varşoviei ; în nordul Germaniei se forma o armată franceză. Războiul era totuşi departe de a fi

[1] Războiul împotriva Rusiei (1812) (n. t.).

[2] Unchiul împăratului Alexandru I ; ducatul său a fost integrat în Confederaţia Rinului, creată în iulie 1806, care încheiase cu Napoleon, recunoscut ca *protector,* o alianţă perpetuă, defensivă şi ofensivă (n. t.).

declarat cînd, dintr-o dată, o nouă armată rusească pornește în marș spre ducat, iar la Paris ambasadorul rus prezintă o notă insolentă, ca *ultimatum ;* nota fiind respinsă, ambasadorul amenință că peste opt zile va părăsi Parisul.

Am considerat atunci că războiul e declarat. De multă vreme nu mai eram obișnuit cu un asemenea ton. Nu aveam obiceiul să las să mi-o ia altul înainte ! Puteam să conduc tot restul Europei împotriva Rusiei. O astfel de acțiune era populară ; cauza era de anvergură europeană. Era ultimul efort pe care Franța îl mai avea de făcut ; la capătul luptei era destinul ei și cel al noului sistem european. Rusia era ultima resursă a Angliei. Pacea globului se afla în Rusia, iar succesul era neîndoielnic. Am plecat ; totuși, cînd am ajuns la frontieră am socotit că eu, cel căruia Rusia îi declarase război retrăgîndu-și ambasadorul, am datoria să-l trimit pe al meu (Lauriston) la împăratul Alexandru, care se afla la Vilna. A refuzat să-l primească și războiul a început.

Totuși, cine ar fi crezut ? continuă Împăratul, și Alexandru și eu, amîndoi eram în postura a doi fanfaroni care, neavînd deloc poftă să se bată, caută să se sperie reciproc. Aș fi renunțat la război cu dragă inimă ; eram împresurat, copleșit de situații inoportune și tot ce am aflat ulterior m-a convins că Alexandru avea și mai puțină poftă de război.

D-l de Romanzof [1], care își păstrase relațiile sale la Paris și care, mai tîrziu, cînd pentru Rusia a sosit momentul eșecurilor, a fost foarte aspru dojenit de Alexandru pentru atitudinea pe care l-a convins s-o adopte, l-a asigurat că a sosit clipa în care dificultățile-l vor determina pe Napoleon să facă sacrificii spre a evita

[1] Ministru al comerțului și al afacerilor externe (n. t.).

războiul ; că ocazia era prielnică şi nu trebuia lăsată să scape ; că nu era vorba decît să se arate şi să negocieze ferm ; că va obţine indemnizaţiile pentru ducele de Oldemburg ; că va cîştiga Dantzigul şi că Rusia îşi va crea în Europa un imens prestigiu.

Aceasta era explicaţia mişcărilor de trupe ruseşti şi a notei insolente a prinţului Kurakin care, fără îndoială nu cunoştea dedesubturile şi greşise, datorită lipsei sale de judecată, executînd prea rigid instrucţiunile primite. Aceleaşi presupuneri şi acelaşi sistem de a proceda au dus mai departe la refuzul de a-l primi pe Lauriston la Vilna ; iată, spunea Napoleon, viciile şi nenorocirea noii mele diplomaţii : ea rămînea izolată, fără afinităţi, fără contacte cu problemele pe care trebuia să le rezolve. Dacă aş fi avut un ministru de externe din vechea aristocraţie, un om superior, acesta ar fi putut, ar fi trebuit să bănuiască din convorbiri toate aceste nuanţe şi n-am mai fi avut război. Talleyrand ar fi fost poate capabil să facă acest lucru, dar situaţia era peste putinţele noii şcoli. În ceea ce mă priveşte, nu puteam să bănuiesc totul de unul singur. Demnitatea îmi interzicea clarificările directe, personale ; nu puteam judeca decît după documente şi în zadar le întorceam şi le răsuceam, căci de la un anume punct ele rămîneau mute şi nu puteau da nici un răspuns întrebărilor mele.

Abia începusem campania şi măştile căzură ; adevăratele intenţii ale inamicului fură obligate să iasă la iveală. După trei sau patru zile, izbit de primele noastre succese, Alexandru îmi trimise un mesager să-mi spună că, dacă aş voi să mă retrag din teritoriile invadate şi să revin la Niemen, el ar fi gata pentru tratative. Eu însă, la rîndul meu, am luat totul drept o cursă : eram îmbătat de succes ; prinsesem armata rusă în flagrant delict ; era dată peste cap şi se retrăgea în dezordine ; îl tăia-

sem pe Bagration de restul armatei ; nădăjduiam că îl voi distruge ; crezusem deci că nu voiau decît să cîştige timp ca să-l salveze şi să se regrupeze. Fără îndoială că dacă aş fi fost convins de buna-credinţă a lui Alexandru, aş fi acceptat cererea lui. Aş fi revenit la Niemen, iar el n-ar fi depăşit Dvina ; Vilna ar fi fost neutralizată ; ne-am fi dus acolo, fiecare cu cîte două sau trei batalioane de gardă ; am fi tratat personal. Şi cîte aranjamente nu aş fi prezentat !... El n-ar fi avut decît să aleagă !... Ne-am fi despărţit buni prieteni...

Dar în ciuda evenimentelor care au urmat şi care i-au adus triumful, se poate oare dovedi pe deplin că o asemenea soluţie ar fi fost mai puţin avantajoasă pentru el decît ceea ce s-a întîmplat pe urmă ? E adevărat, el a intrat în Paris, dar cu întreaga Europă. A dobîndit Polonia ; dar care vor fi urmările zguduirilor pe care le-a suferit sistemul european, ale agitaţiilor prin care au trecut toate popoarele, ale creşterii influenţei europene asupra restului Rusiei prin aglomerarea noilor cuceriri, prin marşurile pe care soldaţii ruşi le-au făcut prin locuri îndepărtate, prin influenţa oamenilor şi a ideilor eterogene care se refugiază în Rusia venind din toate părţile ? etc., etc.

Suveranii ruşi se vor mulţumi doar să consolideze ceea ce au cucerit ? Dar dacă, dimpotrivă, vor fi cuprinşi de ambiţii, la ce acţiuni, la ce extravaganţe se vor deda oare ? Şi totuşi ei au pierdut Moscova, bogăţiile ei, resursele ei, împreună cu resursele multor alte mari oraşe. Iată tot atîtea plăgi ce vor sîngera mai bine de cincizeci de ani. Dar cîte n-am fi putut noi face la Vilna pentru bunăstarea tuturor, pentru binele popoarelor, dar şi al regilor ! ! !..."

Altă dată Împăratul spunea : „Puteam să împart cu Rusia imperiul turc ; lucru despre care nu o dată am dis-

cutat cu rușii. Constantinopolul a fost totdeauna salvarea imperiului turc. Căci această capitală era marea problemă, adevărata piedică. Rusia o voia ; eu nu i-o puteam acorda : e o cheie prea prețioasă ; ea singură face cît un imperiu : cine o va stăpîni va putea guverna lumea."

Și rezumînd situația, Împăratul a spus din nou : „A cîștigat deci Alexandru vreun lucru pe care nu l-ar fi obținut mult mai ușor la Vilna ?" Cineva a îndrăznit să spună : „Sire, cîștigul lui era că a învins și că a rămas triumfător" — „Astfel ar putea judeca un om de rînd, a exclamat Împăratul, nu un rege. Un rege, dacă guvernează prin el însuși sau prin consiliile sale, dacă singur e incapabil, nu trebuie într-o acțiune atît de mare să aibă drept scop victoria, ci rezultatele ei. Și-apoi, chiar dacă nu ne-am oprit decît asupra considerentului acesta vulgar, îmi mențin afirmația că scopul nu a fost atins, căci în acest caz laurii trebuie să rămînă celui învins.

Cine ar putea compara succesele mele din Germania cu acelea ale aliaților în Franța ? Oamenii luminați, oamenii cu judecată, istoria nu vor face o asemenea comparație.

Aliații au adus cu ei toată Europa împotriva unei forțe aproape nule. Aveau șase sute de mii de oameni în linie de bătaie și tot atîția în rezervă. Dacă erau bătuți nu riscau nimic : se repliau. Pe cînd eu, dimpotrivă, în Germania, la cinci sute de leghe depărtare, aveam o forță abia egală ; eram înconjurat de puteri și de popoare pe care le reținea numai teama ; în fiecare clipă, la primul eșec, puteau să se declare împotriva mea. Eu eram triumfător în mijlocul unor pericole ce renășteau mereu ; aveam nevoie tot timpul de îndemînare și de tot atîta forță. Am avut nevoie în toate aceste acțiuni de un

caracter neobişnuit, de un extraordinar spirit de previziune, de o extraordinară încredere în planurile mele, dezaprobate poate de toţi cei care mă înconjurau !

Ce vor putea opune aliaţii unor asemenea fapte ? Dacă nu învingeam la Austerlitz aveam toată Prusia pe cap. Dacă nu triumfam la Iena, Austria şi Spania m-ar fi atacat din spate. Dacă nu aş fi învins la Wagram, care nu a fost o victorie atît de decisivă, puteam să mă tem că Rusia mă va părăsi, că Prusia se va revolta, iar englezii erau în faţa portului Anvers.

Totuşi, care au fost condiţiile mele după victorie ?

La Austerlitz, l-am lăsat liber pe Alexandru, pe care-l puteam face prizonierul meu.

După Iena, am lăsat tronul casei regale a Prusiei, pe care eu o detronasem.

După Wagram, am neglijat să dezmembrez monarhia austriacă.

Oare toate acestea vor fi atribuite doar mărinimiei mele ? Oamenii puternici şi profunzi ar avea dreptul să mă blameze din toate aceste motive. De aceea, fără a respinge mărinimia, care nu-mi este străină, am aspirat la judecăţi şi mai înalte. Voiam să pregătesc fuziunea marilor interese europene, aşa cum făcusem fuziunea partidelor de la noi. Aveam ambiţia de a arbitra într-o bună zi marea cauză a popoarelor şi a regilor ; trebuia deci să-mi creez merite pe lîngă regi ; să mă fac popular în mijlocul lor. E adevărat că nu puteam obţine acest lucru fără să pierd încrederea popoarelor, simţeam că aceasta era situaţia ; dar eram atotputernic şi foarte puţin timid ; mă îngrijorau prea puţin nemulţumirile trecătoare ale popoarelor, fiind sigur că rezultatele acţiunilor mele aveau să mi le apropie negreşit.

Totuşi, continuă Împăratul, am făcut o mare greşeală după Wagram, aceea de a nu fi slăbit şi mai mult Austria.

Rămînea prea puternică pentru securitatea noastră : ea este aceea care ne-a dus la pieire. A doua zi după bătălie, ar fi trebuit să fac cunoscut, printr-o proclamaţie, că nu voi trata cu Austria decît după separarea prealabilă a celor trei coroane, a Austriei, a Ungariei şi a Boemiei. Şi, se va crede oare ? un prinţ din casa de Austria mi-a sugerat de mai multe ori să-i dau lui una, sau chiar să-l instalez pe tronul casei sale, spunînd că numai atunci această putere va merge cu bună-credinţă alături de mine. Mi-l oferea, în chip de ostatec, pe fiul lui, propunîndu-mi-l ca aghiotant... în afara altor garanţii greu de imaginat."

Împăratul spunea chiar că se ocupase de această problemă. Ezitase o vreme înainte de căsătoria sa cu Marie-Louise ; dar pe urmă, continuă el, ar fi fost incapabil de aşa ceva. Avea sentimente prea burgheze în ceea ce priveşte legăturile de rudenie, spunea el : „Austria devenise familia mea ; şi totuşi această căsătorie m-a pierdut. Dacă nu m-aş fi considerat liniştit şi chiar sprijinit, aş fi întîrziat cu trei ani reînvierea Poloniei, aş fi aşteptat ca Spania să fie supusă şi pacificată. Am călcat într-o prăpastie acoperită cu flori etc.."...

Capitolul al şaselea

FRAGMENTE DIN CAMPANIA DIN ITALIA
CONTINUARE [1]

BĂTĂLIA DE LA CASTIGLIONE

De la invazia lui Wurmser, din 29 iulie 1796, pînă la reblocada de la Mantua, în 24 august; vreme de douăzeci şi şase de zile

1. *Mareşalul Wurmser părăseşte comanda armatei din Germania şi preia comanda armatei austriece din Italia.* Armata din Italia deschisese campania în luna aprilie. Acum eram în iunie şi armatele din nord, de pe Rin şi de pe Sambre-et-Meuse erau încă inactive. Aceste mari şi falnice armate de peste două sute de mii de oameni, care constituiau principalele forţe ale Republicii, stăteau în tihnă în garnizoanele din Olanda, de pe Meusa şi Rin, şi din Alsacia.

Cînd s-a aflat de sosirea francezilor pe Adige şi de blocada Mantuei, Curtea Austriei renunţă la ofensiva pe care o hotărîse în Alsacia şi pe Rinul Inferior şi ordonă mareşalului Wurmser, care fusese însărcinat cu această

[1] Includem aici alte trei capitole din campaniile din Italia. În primul este vorba de o campanie de douăzeci şi şase de zile, plină de cele mai mari evenimente şi încununată de *bătălia de la Castiglione*, care este şi titlul capitolului. În cel de al doilea şi cel de al treilea, sub titlurile *Arcole* şi *Rivoli*, sînt prezentate o serie de noi minuni (n. a.).

operațiune, *să revină*[1] în graba mare pentru a conduce operațiunile din Italia și să aducă cu el treizeci de mii de oameni din cele mai bune trupe care, alături de întăririle trimise din toată monarhia, aveau să formeze o armată de *aproape* o sută de mii de oameni.

Armata franceză din Italia își îndeplinise misiunea distrugînd armata adversă. Dacă armatele din nord ar fi făcut la fel, marea luptă ar fi fost încheiată.

În acest timp, zvonul despre pregătirile casei de Austria s-a răspîndit în toată Italia. Toate informațiile confidențiale trimise de agenții diplomatici, toate scrisorile dușmanilor Franței erau pline de detalii despre imensitatea mijloacelor care vor fi desfășurate, despre certitudinea că *împăratul Germaniei*, înainte de sfîrșitul lui august, va fi stăpîn pe Milano și îi va alunga pe francezi din Italia.

2. *Situația armatei din Italia.* Chiar de la sfîrșitul lunii iunie, *generalul francez* urmărea cu atenție toate pregătirile și considera că situația e foarte alarmantă. El încerca să convingă Directoratul că era imposibil ca treizeci de mii de francezi să poată face singuri față întregii forțe austriece. Cerea să i se trimită întăriri din armata de pe Rin ; sau chiar ca aceste trupe să intre în luptă fără nici o amînare. Reamintea promisiunea care-i fusese făcută la plecarea lui din Paris că operațiunile vor începe la 15 aprilie ; se plîngea că au trecut două luni fără să se fi făcut vreo mișcare.

Wurmser plecă de pe Rin, împreună cu întăririle sale, către începutul lui iunie ; și către sfîrșitul aceleiași luni, armatele de pe Rin și de pe Sambre-et-Meuse deschiseră, în sfîrșit, campania. Dar atunci diversiunea lor nu mai era folositoare pentru armata din Italia : Wurmser era acolo.

[1] Secvențele în cursive reprezintă corecturi făcute de mîna împăratului (n. t.).

Generalul francez își reuni toate forțele pe Adige și Chiese ; nu lăsa pe nimeni nici în Legații, nici în Toscana, în afară de un batalion de rezervă în fortăreața din Ferrara și două la Livorno. Reduse atît cît era posibil efectivul garnizoanelor din Coni, Tortona și Alessandria ; reuni sub mîna lui toate mijloacele disponibile ale armatei. Asediul Mantuei începea să provoace multe îmbolnăviri ; și, cu toate că s-a avut grijă să se trimită cît mai puțini oameni în locul acela nesănătos, pierderile noastre nu încetau să fie considerabile.

Generalul șef nu a putut aduna *în linie* sub arme decît treizeci de mii de oameni. Cu această armată urma să se lupte cu principala armată a casei de Austria.

Diferitele ținuturi ale Italiei întreținеau o corespondență foarte activă cu Tirolul, unde se adunau toate aceste forțe dușmane, astfel că puteai să-ți dai seama în fiecare zi de influența funestă a acestor mari pregătiri asupra stării de spirit a populației. Partizanii francezilor tremurau ; cei ai Austriei dimpotrivă erau aroganți și amenințători. Dar toți se mirau că o putere ca Franța lăsa o armată care îi făcuse atîta cinste fără ajutor și sprijin. Aceste observații ajungeau pînă la urechile soldaților, prin obișnuitele legături pe care aceștia le aveau cu locuitorii.

La sfîrșitul lui iulie, generalul Soret își avea cartierul general la Salò : avea sarcina să acopere regiunea de la gura rîului Chiese, pe unde trece un drum important care face legătura între Trento și Brescia. Masséna era la Bussolengo și cu brigada lui Joubert ocupase Corona și Montebaldo ; restul diviziei își avea tabăra pe platoul de la Rivoli. Brigada lui Dallemagne era la Verona ; divizia lui Augereau ocupa Porto-Legnano și Adigele-inferior. Generalul Guillaume comanda la Peschiera, unde șase galere sub ordinele căpitanului de vas Lallemand controlau lacul

Garda. În sfîrşit, Sérurier grăbea asediul Mantuei. Kilmaine comanda cavaleria armatei.

3. *Planul de campanie al lui Wurmser.* Wurmser putea să treacă în Brenta şi să ajungă prin Vicenza şi Padova pînă la Adige. În acest fel evita munţii. Dar rîul Adige îl despărţea de Mantua şi era obligat să treacă în marş forţat prin faţa armatei franceze ; sau putea să apară între Adige şi lacul Garda, să cucerească Montebaldo, platoul Rivoli, aducîndu-şi artileria şi proviziile pe şoseaua care urmează malul stîng al rîului Adige. În felul acesta armata lui ar fi trecut de munţi şi de Adige şi nu ar mai fi avut nici un obstacol pînă la Mantua. Dar artileria şi cavaleria nu ar fi putut face joncţiunea cu infanteria decît după cucerirea platoului Rivoli. Putea deci fi atacat şi obligat să dea o bătălie decisivă înainte de sosirea artileriei şi cavaleriei.

Totuşi nu ţinu seama de acest inconvenient şi adoptă această ultimă variantă. *Wurmser*, aflînd de cucerirea fortificaţiilor de la Mantua şi de primejdia prin care trecea garnizoana, îşi grăbi mişcările cu opt sau zece zile. Îşi împărţi armata în trei corpuri : primul şi cel mai considerabil, formînd centrul, pătrunse prin Montebaldo şi ocupă tot teritoriul dintre Adige şi lacul Garda ; era compus din patru divizii care numărau patruzeci de mii de oameni. Al doilea, formînd flancul stîng, compus dintr-o divizie de infanterie de zece sau douăsprezece mii de oameni, însoţită de toată artileria, cavaleria şi carele aprovizionării, urma şoseaua care merge de la Rovereto la Verona, de-a lungul malului stîng al rîului Adige şi trebuia să se unească cu armata fie traversînd rîul sau platoul Rivoli, fie trecînd peste podurile din Verona. Al treilea corp, formînd flancul drept, constituit din trei divizii ce numărau între treizeci şi treizeci şi cinci de mii de oameni, se

îndreaptă spre malul drept al lacului Garda, urmă apoi cursul rîului Chiese în lungul lacului Idro : prin acest marş, cel de al treilea corp, care înconjurase Mincio, tăia unul dintre importantele drumuri ale armatei franceze spre Milano şi dădeau peste cap tot asediul Mantuei. Acest plan al inamicului era rezultatul unei încrederi extraordinare în forţele şi în succesele sale. Conta într-o asemenea măsură pe înfrîngerea noastră încît de pe acum se gîndea cum să ne taie retragerea. Aşa că Wurmser, în perspectivă, încercuia dinainte armata franceză ; crezînd-o strîns legată de necesitatea de a menţine asediul Mantuei, socotea că înconjurînd acest punct fix încercuieşte armata franceză pe care o considera ca inseparabilă de acest punct fortificat.

4. *Wurmser soseşte prin Montebaldo, pe şoseaua ce leagă Rovereto şi Verona şi pe şoseaua de la Chiese, la 29 iulie.* La sfîrşitul lui iulie, cartierul general al armatei franceze fu strămutat la Brescia. În 28, la ora zece seara, generalul francez plecă de la Brescia ca să-şi inspecteze avanposturile. Ajuns în zorii zilei de 29 la Peschiera, află că atît Corona cit şi Montebaldo erau atacate de forţe considerabile. Sosi la ora opt dimineaţa la Verona. La ora două după amiază, trupele uşoare ale inamicului se arătară pe virful munţilor care separă Verona de Tirol şi angajară lupta cu trupele noastre. Generalul şef se retrase în cursul serii şi îşi mută cartierul general la Castelnovo, între Adige şi Mincio. Acolo îi era mai la îndemînă să primească rapoarte de pe toată linia.

În cursul nopţii, află că Joubert, atacat la Corona de o întreagă armată, rezistase toată ziua ; dar că se repliase pe platoul Rivoli, pe care Masséna îl ocupa cu forţe mari ; că numeroase linii de foc acopereau toţi munţii între lacul Garda şi Adige ; că pe înălţimile Veronei focurile indicau

că la sfîrșitul zilei trupele dușmane sporiseră ; că spre Montebello, Vicenza, Bassano, Legnano nu erau nici mișcări, nici trupe, dar că prin partea Bresciei trei divizii dușmane apăruseră prin valea Chiesei. Una acoperea înălțimile de la San-Osetto, părînd că se îndreaptă spre Brescia ; o alta ocupase poziții la Gavardo și se părea că se îndreaptă spre Ponte San-Marco și Lonato ; o a treia o luase spre Salò unde se și dădeau lupte.

Puțin mai tîrziu, află că divizia *dușmană* de la San-Osetto își și trimisese avangarda la Brescia, unde nu întîmpinase nici o rezistență deoarece acolo nu fuseseră lăsați decît trei sute de convalescenți pentru paza spitalelor. Astfel că legătura armatei cu Milano, prin Brescia, era tăiată, și cu acest oraș nu se mai putea comunica decît prin Cremona.

Mesageri de-ai dușmanului erau văzuți pe toate drumurile care pornesc dinspre Brescia spre Milano, Cremona și Mantua, anunțînd peste tot că o armată de optzeci de mii de oameni intrase prin Brescia și că o alta de o sută de mii venea în același timp prin Verona.

Află de asemenea că divizia dușmană, care se îndreptase spre Salò, se lupta cu Soret și că acesta, aflînd de celelalte două divizii care se îndreptau spre Brescia și spre Lonato, se temuse să nu i se taie legătura și cu Brescia și cu armata și considerase că e bine să se replieze pe înălțimile de la Desenzano, pentru a-și păstra comunicațiile ; că Soret îl lăsase pe generalul Guyeux la Salò cu o mie cinci sute de oameni într-un castel vechi, un fel de fortăreață greu de atacat ; că divizia dușmană de la Gavardo trimisese cîțiva mesageri spre Ponte San-Marco, dar că aceștia *fuseseră* opriți de o companie de vînători care se afla acolo.

5. *Marea şi prompta hotărîre pe care o ia generalul francez. Bătălia de la Salò. Bătălia de la Lonato, în 31 iulie.* Din acest moment planul de atac al lui Wurmser era dat la iveală. Singură împotriva tuturor acestor forţe, armata franceză nu putea nimic : pentru că raportul era de unul contra trei ; dar împotriva fiecăruia dintre corpurile duşmane, era în raport de egalitate.

Generalul francez se hotărî pe loc. Inamicul luase iniţiativa şi spera să şi-o păstreze ; generalul francez hotărî să-i strice planurile luînd el însuşi această iniţiativă. Wurmser presupunea că armata franceză e fixată pe poziţiile de lîngă Mantua. Napoleon se hotărî de îndată să-şi facă armata mobilă ridicînd asediul cetăţii, sacrificîndu-şi echipamentul de asediu şi atacînd repede, cu toate forţele reunite ale armatei, unul dintre corpurile armatei duşmane, pentru a le ataca apoi succesiv pe celelalte. Porni mai întîi asupra aripii drepte a armatei austriece care venise pe şoseaua de la Chiese şi de la Brescia fiind cea care înaintase mai mult.

Sérurier *îşi arse afeturile şi platformele, îşi aruncă pulberea în apă,* îngropă proiectilele, blocă ţevile tunurilor şi ridică asediul Mantuei în noaptea de 31 iulie spre 1 august.

Augereau se deplasă de la *Legnano* spre Mincio la Borghetto. Masséna apără, în cursul întregii zile de 30, înălţimile dintre Adige şi lacul Garda. Dallemagne se îndreptă spre Lonato.

Generalul şef se duse pe înălţimi, dincolo de Desenzano. Îl puse pe Soret să meargă din nou spre Salò spre a-l scăpa din încercuire pe generalul Guyeux care era în dificultate în poziţia proastă în care îl lăsase. În vremea aceasta, generalul se bătuse vreme de patruzeci şi opt de ore împotriva unei întregi divizii duşmane ; fusese asaltat de cinci ori ; de cinci ori acoperise căile de acces cu cada-

vre. Soret ajunsese tocmai în momentul în care dușmanul încerca un ultim efort : îi căzu în flancuri, îl distruse în întregime, îi luă cîteva steaguri și-l despresură pe Guyeux.

În același timp, divizia austriacă de la Gavardo pornise spre Lonato pentru a *ocupa poziții pe înălțimi* și pentru a încerca să opereze joncțiunea cu Wurmser pe Mincio. Generalul șef conduse el însuși brigada lui Dallemagne împotriva acestei divizii. *Această brigadă* făcu minuni de vitejie ; din ea făcea parte și regimentul 32. Dușmanul fu bătut, pus în derută și suferi mari pierderi.

Aceste două divizii dușmane, bătute de Soret și Dallemagne se *uniră* la Gavardo. Lui Soret îi era frică să nu se compromită și se retrase ocupînd o poziție intermediară între Salò și Desenzano.

În acest timp, Wurmser își trecuse peste podurile de la Verona artileria și cavaleria. Stăpîn pe tot teritoriul dintre Adige și lacul Garda, își plasă una dintre divizii pe înălțimile de la Peschiera pentru a masca acest joc și pentru a-și păstra comunicațiile. Alte două divizii, cu o parte din cavalerie, fură îndreptate spre Borghetto pentru a cuceri podul de pe Mincio și pentru a ajunge la Chiese spre a stabili legătura cu aripa dreaptă. În sfîrșit, cu ultimele două divizii de infanterie și cu restul cavaleriei porni spre Mantua pentru a despresura cetatea.

Cu douăzeci și patru de ore înainte, trupele franceze au fost evacuate complet *din fața Mantuei ; aici Wurmser* găsi tranșeele și bateriile încă întregi ; tunurile răsturnate și cu țevile blocate și peste tot resturi de afeturi, de platforme și muniții de tot felul. Graba cu care se părea că fuseseră luate aceste măsuri trebuie să-l fi bucurat ; tot ce vedea în jurul lui părea mai mult rezultatul fricii decît urmarea unui plan dinainte hotărît.

Masséna, după ce-l ținuse pe dușman în loc toată ziua de 30, trecu, noaptea, peste Mincio la Peschiera și merse

mai departe spre Brescia. Divizia austriacă care *ajunse în fața localității* Peschiera găsi malul drept al rîului Mincio plin de tiraliori proveniți *din garnizoană și dintr-o* arier-gardă lăsată de Masséna, care aveau ordin să *împiedice trecerea peste Mincio* și cînd rîul va fi forțat, să se retragă spre Lonato.

Mergînd spre Brescia, Augereau trecuse Mincio pe la Borghetto : tăiase podul și lăsase și acolo o arier-gardă pentru a supraveghea rîul, cu ordinul de a se retrage spre Castiglione cînd acesta avea să fie forțat.

În cursul întregii nopți dinspre 31 iulie spre 1 august, *generalul șef* merge împreună cu *diviziile* lui Augereau și Masséna spre Brescia, unde sosi la ora zece dimineața. Divizia dușmană din Brescia, informată că toată armata franceză venea spre ea din toate părțile, nu mai aștepta mult și se retrase în graba mare. Intrînd în Brescia, austriecii au găsit acolo toți bolnavii și convalescenții noștri ; dar au rămas atît de puțin în oraș și au fost constrînși să părăsească orașul într-o asemenea grabă că nu au mai avut vreme să strîngă prizonierii și nici să-i ia cu ei.

Generalul Despinois și generalul-aghiotant Herbin, fiecare cu cîteva batalioane, fură trimiși în urmărirea dușmanului spre San-Osetto și spre *gura rîului Chiese*.

Cele două divizii, ale lui Augereanu și Masséna, *reveniră* printr-un contra-marș rapid înspre Mincio, de unde porniseră, pentru a-și sprijini avangărzile.

6. *Bătălia de la Lonato, 3 august.* În 2 august, Augereau, formînd flancul drept, ocupa Montechiaro ; Masséna, care forma centrul, își așezase tabăra la Ponte-Marco, făcînd legătura cu Soret, care, formînd flancul stîng, ocupa o înălțime între Salò și Desenzano, stînd cu fața spre partea opusă pentru a opri tot flancul drept al inamicului.

În vremea aceasta, avangărzile lăsate de Augereau și Masséna pe Mincio se retrăseseră din fața diviziilor dușmane, care trecuseră rîul. Avangarda lui Augereau, care avea ordin să se replieze spre Castiglione, își părăsi postul înainte de vreme și veni în dezordine să se unească cu corpul de armată.

Napoleon, nemulțumit de generalul Valette care o comanda, îl destitui în fața trupelor pentru că nu arătase mai multă fermitate în această împrejurare. Generalul Pigeon, însărcinat cu avangarda lui Masséna, se retrăsese în ordine spre Lonato, cum îi fusese indicat, și se stabili acolo.

Inamicul, profitînd de greșeala generalului Valette, cuceri Castiglione în aceeași zi de 2 august și începu să-și construiască fortificații.

În 3 avu loc bătălia de la Lonato la care au luat parte cele două divizii ale lui Wurmser venite dinspre Borghetto și una din brigăzile diviziei ce rămăsese la Peschiera, ceea ce, împreună cu cavaleria, putea să însemne vreo treizeci de mii de oameni. Francezii aveau între douăzeci și douăzeci și trei de mii ; de aceea succesul nu putea fi pus la îndoială, Wurmser, cu cele două divizii de infanterie și cu cavaleria, pe care le condusese spre Mantua, nu a putut ajunge la locul bătăliei.

În zorii zilei, dușmanul se îndreptă spre Lonato unde atacă cu furie, deoarece pe acolo voia să facă joncțiunea cu flancul drept, de a cărui soartă începuse să fie foarte îngrijorat. Avangarda lui Masséna fu dată peste cap ; inamicul cuceri Lonato. Generalul șef care era la Ponte-Marco plecă el însuși pentru a recuceri Lonato. Trupele generalului austriac care se întinseseră prea mult, tot cu intenția de a merge spre dreapta pentru a deschide drumul spre Salò, au fost luate cu asalt, Lonato recucerit pas cu pas, iar linia dușmană tăiată. O parte se retrase pe Mincio, o

alta se aruncă spre Salò. Dar îl întîlni pe generalul Soret în față, iar în urmă îl avea pe generalul Saint-Hilaire.

Înconjurată din toate părțile, fu obligată să depună armele. Într-adevăr am fost atacați în centru, în schimb noi am fost cei care au atacat din dreapta. Cînd s-a făcut ziuă. Augereau se ciocni cu dușmanul, care acoperea Castiglione și-i străpunse liniile după o luptă îndîrjită în care valoarea trupelor a suplinit inegalitatea numerică. Inamicul fu bătut, pierdu Castiglione și se retrase spre Mantua de unde îi sosiră primele întăriri, dar abia spre sfîrșitul zilei. Am pierdut mulți viteji în această luptă îndîrjită ; armata i-a regretat în special pe generalul Beyrand și pe colonelul Pourailles, ofițeri foarte distinși.

7. *Predarea celor trei divizii din flancul drept al dușmanului și a unei părți din centru.* Cele trei divizii din flancul drept al armatei dușmane aflară în timpul nopții de bătălia de la Lonato ; se auzea bubuitul tunurilor ; erau total descurajate. Jonțiunea lor cu corpul principal al armatei devenea imposibilă. Văzuseră de altfel venind spre ele *mai multe divizii franceze* și credeau că le vor ataca în continuare. *Armata franceză* li se părea fără număr, o vedeau peste tot.

Din Mantua, Wurmster își îndreptase o parte din trupe către Marcaria, pentru a-l urmări pe Sérurier. I-a trebuit mult timp pînă să se aducă aceste trupe spre *Castiglione.* În ziua de 4 nu terminase încă manevra. A pierdut întreaga zi cu concentrarea corpurilor de armată, cu reorganizarea celor care luptaseră la Lonato și cu reaprovizionarea artileriei.

Cînd generalul francez veni spre ora două sau trei după amiază să-și inspecteze linia de bătălie, o găsi formidabilă ; mai avea încă vreo patruzeci de mii de luptători. Ordonă să se facă întăriri la Castiglione și se duse el

însuşi la Lonato pentru a veghea în persoană mişcările trupelor sale, deoarece era deosebit de important să le adune, în timpul nopţii, în jurul localităţii Castiglione. Toată ziua Soret şi Herbin de-o parte, Dallemagne şi Saint-Hillaire de cealaltă merseseră pe urmele celor trei divizii duşmane din flancul drept al duşmanului şi a *celor despărţite de centru în ziua bătăliei de la Lonato,* le urmăriseră fără răgaz, făcînd prizonieri la fiecare pas. Batalioane întregi depuseseră armele la San-Oscetto, altele la Gavardo, şi altele, în sfîrşit, rătăceau derutate prin văile vecine.

Vreo patru sau cinci mii dintre aceştia aflară de la nişte ţărani că la Lonato nu erau decît o mie două sute de francezi ; s-au dus acolo în speranţa de a-şi deschide un drum spre Mincio. Era ora patru după amiază ; Napoleon intrase şi el în oraş venind dinspre Castiglione. A fost anunţat că un parlamentar vrea să-i vorbească. În acelaşi timp află că se pregăteşte un atac şi că nişte coloane duşmane au intrat prin Ponte San-Marco, că vor să intre în Lonato şi somează oraşul să se predea.

Noi însă eram încă stăpîni pe Salò şi pe Gavardo ; din clipa aceea devenea evident că nu puteau fi decît coloane rătăcite care căutau să-şi deschidă un drum. Napoleon ordonă numerosului său stat major să încalece ; ceru să-i fie adus ofiţerul trimis ca parlamentar şi ordonă să fie dezlegat la ochi în mijlocul forfotei unui mare cartier general. „Du-te şi spune generalului tău, i-a spus el, că-i dau opt minute pentru a depune armele. Se află în mijlocul armatei franceze ; după acest timp nu ar mai putea avea nici o speranţă."

Hărţuiţi vreme de trei zile, rătăciţi, derutaţi, nemaiştiind ce să facă, încredinţaţi că fuseseră înşelaţi de ţărani, cei patru sau cinci mii de oameni depuseră armele. E suficient acest episod pentru a vă forma o idee despre dezordinea şi confuzia acestor divizii austriece care, bătute la

Salò, la Lonato, la Gavardo, urmărite peste tot, erau acum aproape distruse. Restul zilei de 4 și noaptea fură folosite pentru a aduna toate coloanele și pentru a le concentra lîngă Castiglione.

8. Bătălia de la Castiglione, 5 august. În 4, înainte de a se lumina de ziuă, *armata franceză reunită în întregime,* numărînd douăzeci și cinci de mii de oameni, inclusiv divizia lui Sérurier, ocupă înălțimile de la Castiglione — o poziție excelentă. Generalul Sérurier, cu divizia care asediase Mantua, primise ordin să facă un marș de noapte și înspre ziuă să cadă în spatele flancului stîng al armatei lui Wurmser : atacul lui urma să constituie semnalul bătăliei. Se aștepta un mare succes moral de pe urma acestui atac prin surprindere ; și, pentru a-l face mai nimicitor, *armata franceză simulă* o retragere.

De îndată ce se auziră primele împușcături ale corpului de armată al lui Sérurier, care, fiind bolnav, fusese înlocuit cu *generalul* Fiorella, inamicul fu atacat cu putere ; soldații francezi au dat peste oameni a căror încredere în ei înșiși era zdruncinată și care *nu mai luptau* cu înflăcărarea de la început. Un mamelon, în mijlocul cîmpiei, forma un sprijin puternic pentru flancul stîng al inamicului. Generalul maior Verdier fu însărcinat să-l atace ; aghiotantul *generalului șef,* Marmont, se îndreptă spre locul acela cu douăzeci de piese de artilerie : postul fu cucerit. Masséna atacă flancul drept, Augereau centrul, Fiorella flancul stîng, pe la spate : peste tot victorie ; inamicul fu pus într-o derută completă ; numai oboseala excesivă a francezilor a salvat rămășițele armatei lui Wurmser, care fugiră în dezordine dincolo de Mincio, unde Wurmser spera să reziste ; de-acolo ar fi avut avantajul de a rămîne în legătură cu Mantua. Dar divizia lui Augereau se îndreptă spre Borghetto, cea a lui Masséna spre Peschiera.

Generalul Guillaume, comandantul fortăreței acesteia din urmă, care fusese lăsat acolo cu numai patru sute de oameni, zidise porțile pentru a se apăra mai bine. Ar fi trebuit patruzeci și opt de ore pentru a le debloca. Soldații au fost nevoiți să sară peste ziduri pentru a ajunge la inamic. Trupele austriece care blocau Peschiera erau proaspete ; au rezistat timp îndelungat contra regimentului 18 de linie ; în cele din urmă au fost învinse, pierzînd 18 tunuri și mulți prizonieri.

Generalul șef plecă cu divizia lui Sérurier spre Verona. Ajunse acolo în 7, noaptea, Wurmser ordonase să se închidă porțile, vrînd să se profite de întunericul nopții pentru a-și transporta, în ascuns, proviziile ; dar porțile au fost străpunse cu lovituri de tun și francezii au intrat în oraș. Austriecii au pierdut mulți oameni. Divizia lui Augereau, care n-a reușit să-și croiască drum prin Borghetto, reveni pentru a trece pe la Peschiera.

Pierzînd speranța de a păstra linia de pe Mincio, Wurmser încercă să păstreze pozițiile importante de la Montebaldo și de la Roca d'Anfo. Generalul Saint-Hilaire porni spre Roca d'Anfo, atacă dușmanul în valea Ludonului și făcu mulți prizonieri. Fu cucerită Riva, și Wurmser fu obligat să-și ardă flotila. Masséna porni spre Montebaldo și recuceri Corona. Augereau o luă în sus, pe malul stîng al rîului Adige, de-a lungul crestelor munților și ajunse pînă la înălțimile de la Ala. Inamicul înregistră pierderi considerabile în atacurile pe care le încercă în timpul retragerii. Trupele sale își pierduseră moralul.

După înfrîngerile suferite în două bătălii, ca cea de la Lonato și cea de la Castiglione, Wurmser a înțeles, desigur, că nu mai putea și să apere ceea ce francezii voiau să ocupe, și să-și asigure frontul de pe Adige. Se retrase la Rovereto și la Trento. Și armata franceză avea nevoie de

repaus. Forțele lui Wurmser, după aceste înfrîngeri, erau încă egale cu ale noastre ; dar cu deosebirea că de-acum înainte un batalion din armata din Italia punea pe fugă patru batalioane inamice și că peste tot adunam tunuri, prizonieri și furnituri militare.

Wurmser aprovizionase garnizoana de la Mantua, e adevărat, dar nu mai avea în clipa aceea, din falnica lui armată, inclusiv cavaleria, mai mult de patruzeci-patruzeci și cinci de mii de oameni. De altfel, după înfrîngerile pe care le-a suferit, descurajarea și demoralizarea acestei falnice armate nu mai puteau fi comparate decît cu încrederea extraordinară care o anima la începutul campaniei.

Planul lui Wurmser, care ar fi putut reuși în alte împrejurări sau împotriva altui adversar, trebuia totuși să aibă rezultatul funest pe care l-a avut ; și, cu toate că la prima vedere înfrîngerea acestei mari și falnice armate în atît de puține zile părea a se datora numai abilității generalului francez, care și-a improvizat fără încetare manevrele împotriva unui plan general hotărît dinainte, trebuie admis că acest plan era conceput pe baze false. Căci era o greșeală să obligi corpuri de armată, care nu aveau între ele nici o posibilitate de legătură, să acționeze separat *în fața unei armate centralizate,* ale cărei comunicații erau ușor de asigurat.

Flancul drept nu putea comunica cu centrul decît prin Rovereto și Lodron. O altă greșeală a fost aceea că a subdivizat corpul din flancul drept, fixînd obiective diferite pentru fiecare dintre divizii. Cea din Brescia nu a întîlnit pe nimeni împotriva ei, iar cea care a ajuns la Lonato a avut de-a face cu trupele care în ajun se aflau la Verona, în fața flancului stîng austriac, care, în acest moment, nu mai avea pe nimeni în fața sa. Armata austriacă număra trupe foarte bune dar avea și unități mediocre ; toate cele care veniseră de pe Rin, cu Wurmser, erau excelente și ani-

mate de speranţa victoriei ; dar toate cadrele vechii armate a lui Beaulieu, bătută de atîtea ori, tîrau după ele descurajarea. Una dintre dispoziţiile lui Wurmser, şi care datorită împrejurărilor avu urmările cele mai funeste, era aceea ca majoritatea flancului drept să fie formată din unguri, trupe greoaie, care, odată intrate în derută, nu au mai ştiut cum să iasă din munţi şi, din cauza limbii lor, nu au putut să se facă înţeleşi.

9. *Al doilea asediu al Mantuei.* În primele zile de după ridicarea blocadei, garnizoana din Mantua s-a ocupat cu distrugerea lucrărilor construite de asediatori, pentru a aduce în interior tunurile şi muniţiile pe care le găsiră în jurul oraşului. Dar înfrîngerile rapide ale lui Wurmser îi readuseră în curînd pe francezi în faţa cetăţii. Pierderea echipamentului de artilerie nu mai lăsa nici o speranţă de a putea întreprinde un nou asediu. Acest echipament, format cu mare greutate din tunuri adunate de prin diferite fortăreţe din Italia, era pierdut aproape în întregime. De altfel, anotimpul devenea prea ploios, deschiderea şi folosirea tranşeelor ar fi fost prea periculoasă pentru trupe, din momentul în care clima aspră avea să-şi dezlănţuie urgiile. Generalul francez, neavînd deci la îndemînă un echipament de asediu care să-i poată da siguranţa că va cuceri Mantua înainte de şase săptămîni, nu voi să formeze altul, care nu ar fi fost gata decît chiar în momentul în care evenimente noi puteau să-l expună riscului de a-l pierde încă o dată, forţîndu-l de a ridica asediul pentru a doua oară. Se mulţumi deci cu o simplă blocadă, care căzu în sarcina generalului Sahuguet ; acesta atacă Governolo, iar generalul Dallemagne, Borgo-Forte ; le cuceriră la fel cum a fost cucerit şi Seraglio, respinseră duşmanul în incintele fortificaţiilor şi au organizat în jurul lui o blocadă foarte severă. S-au ocupat de multiplicarea redutelor şi

fortificațiilor în jurul orașului, spre a putea menține blocada folosind cît mai puțini oameni cu putință ; căci în fiecare zi numărul asediatorilor scădea din cauza ravagiilor pe care le făceau frigurile și se prevedea cu groază că ravagiile nu vor face decît să crească odată cu venirea toamnei. E adevărat că și garnizoana era supusă acelorași nenorociri și suferea aceleași pierderi în oameni.

10. *Comportarea diferitelor popoare ale Italiei în timpul acestei crize.* Totuși, poziția Italiei, în puținele zile care se scurseseră, fusese o adevărată revelație. Pasiunile se manifestau în voie ; toți și-au scos masca. Partidul dușman se arăta la Cremona, la Casalmaggiore, și cîteva scîntei s-au aprins la Pavia. În general, Lombardia arătă o atitudine foarte binevoitoare. Mai ales la Milano aproape tot poporul arătă o mare constanță și multă bărbăție : ne-au cîștigat încrederea, meritînd din plin armele pe care le cereau, fără încetare, cu multă insistență. De aceea generalul le scria plin de satisfacție : „Cînd armata bătea în retragere, cînd partizanii Austriei și dușmani libertății o credeau pierdută fără speranță, cînd voua însivă vă era imposibil să bănuiți că această retragere nu era decît o stratagemă, ați dovedit un zel și un caracter care v-au atras stima armatei și vă vor face să meritați protecția Republicii franceze.

În fiecare zi poporul vostru devine tot mai demn de libertate. Energia voastră crește din zi în zi. Fără îndoială că în curînd veți păși cu glorie pe scena lumii. Primiți expresia satisfacției mele și urările sincere, pe care vi le face poporul francez, de a vă vedea liberi și fericiți".

Populația din Bologna, Ferrara, Reggio, Modena arăta un real interes pentru cauza noastră. Parma rămase credincioasă armistițiului ; dar regența din Modena se arătă deschis dușmana noastră. La Roma francezii au fost hui-

duiți pe stradă și s-a proclamat expulzarea lor din Italia. S-a suspendat aplicarea condițiilor de armistițiu care nu fuseseră încă îndeplinite. Generalul șef ar fi putut pedepsi o asemenea conduită ; dar avea alte preocupări care l-au obligat să amîne pedeapsa pînă cînd negocierile ar fi dovedit că partea cealaltă nu regretă comportamentul său.

Cardinalul Mattey, arhiepiscop de Ferrara, își arătă bucuria la vestea ridicării asediului Mantuei. Chemă populația să se răscoale împotriva francezilor. Puse stăpînire pe cetadela din Ferrara pe care arboră culorile papale. Papa trimise imediat un legat acolo, violînd astfel condițiile armistițiului. După bătălia de la Castiglione, generalul francez ordonă ca Mattey să fie arestat și dus la Brescia. Cardinalul, consternat, nu răspunse decît printr-un singur cuvînt : *peccavi* [1] ! ceea ce îl dezarmă pe Napoleon, care se mulțumi să-l țină trei luni într-un seminar din Brescia. Mai apoi, acest cardinal a fost plenipotențiar al papei la Tolentino. Cardinalul Mattey era dintr-o familie princiară din Roma ; era un om mărginit, cu puține talente, dar era considerat drept un credincios sincer. Respecta pînă în cele mai mici amănunte practicile cultului. După moartea papei Pius al VI-lea, Curtea din Viena s-a agitat mult, la conclavul de la Veneția, pentru a face să fie numit papă ; dar n-a reușit. *Chiaramonti, episcop de Imola, învinse și-și luă numele de Pius al VII-lea.*

N.B. a editorului, scrisă precum i-a fost dictată.

Raportul nu scrie decît despre douăzeci de mii de oameni aduși de Wurmser de pe Rin. În acest capitol se vorbește despre treizeci de mii și pe bună dreptate. Inegalitatea forțelor a fost în permanență atît de mare între

[1] Am greșit (lat.) (n. t.).

cele două armate, încît generalul francez, în rapoartele sale, se considera obligat adesea să micşoreze forţele inamicului pentru a nu-şi descuraja propria armată. Astfel se explică deosebirile de cifre care se întîlnesc uneori între această lucrare şi documentele oficiale.

BĂTĂLIA DE LA ARCOLE

De la ofensiva lui Alvinzi, din 2 noiembrie 1796 pînă la totala alungare a armatei sale, în 21 a aceleiaşi luni ; vreme de nouăsprezece zile

1. Mareşalul Alvinzi preia comanda noii armate austriece ; forţa acesteia. Armatele franceze de pe Rin şi de pe Sambre-et-Meuse fuseseră bătute în Germania şi trecuseră iar dincoace de Rin. Aceste succese consolau Curtea din Viena de pierderile din Italia. Ele îi dădeau posibilitatea de a umili orgoliul francezilor în această campanie. Curtea dădu ordin să se formeze o armată care să degajeze Mantua, să-l salveze pe Wurmser şi să răzbune afronturile pe care le suferise acolo. Adună patru divizii *de infanterie şi una de cavalerie* în Friul şi două în Tirol, care, împreună, numărau şaizeci de mii de oameni. Aceste trupe se compuneau din detaşamente puternice ale armatelor victorioase din Germania, din cadre recrutate din armata lui Wurmser, la care se adăugau, în urma unei recrutări extraordinare, cincisprezece mii de croaţi. Comandamentul general fu încredinţat mareşalului Alvinzi, iar corpul special din Tirol, de vreo optsprezece mii de oameni, fu încredinţat generalului Davidovici. Senatul din Veneţia îi sonda în secret pe austrieci. I se părea ca fiind demonstrat faptul că succesele cauzei franceze ar fi însemnat pierzania aristocraţiei veneţiene. Vedea în fiecare zi cum populaţia ce o domina pe Continent se agită şi strigă în gura mare

că e nevoie de o revoluție. Curtea din Roma își scosese masca : văzîndu-se compromisă de cînd cu afacerea Wurmser, socotea că nu putea fi salvată decît prin succesele Austriei. Nu îndeplinea nici una din condițiile armistițiului de la Bologna ; vedea cu groază că generalul francez, printr-o moderație prefăcută și prin negocieri prelungite, amîna clipa pedepsei. De altfel era încîntată de succesele din Germania și fusese bine informată despre efectivele reduse ale francezilor și despre numărul mare de bolnavi ; Roma punea în mișcare mijloacele ei materiale, ridicînd trupe și punînd în acțiune mijloace morale, încercînd, cu ajutorul călugărilor și al preoților, să convingă populația de slăbiciunea francezilor și de forța irezistibilă a austriecilor.

2. *Situația bună a armatei franceze ; populația din Italia.* Generalul francez întreținuse mult timp iluzia că va primi noi întăriri. Ceruse răspicat Directoratului, fie ca armatele de nord să treacă din nou Rinul, fie să i se trimită cincizeci de mii de oameni. I s-au făcut promisiuni care nu au fost îndeplinite ; și toate ajutoarele care i s-au trimis s-au redus la patru regimente, detașate din Vendée ; în această regiune, starea de spirit a populației se ameliorase. Cele patru regimente, numărînd cam opt mii de oameni, au sosit pe rînd într-un interval de două luni. Ele au fost de mare ajutor compensînd pierderile suferite *în lunile precedente* și au menținut armata activă la numărul ei obișnuit de treizeci de mii de combatanți. Scrisorile din Tirol, din Friul, din Veneția, din Roma nu încetau să *vorbească* despre marile pregătiri care se făceau împotriva francezilor ; dar de data aceasta, starea de spirit a populației precum și alte circumstanțe dădeau o cu totul altă fizionomie Italiei și situației existente. Nu mai era ace-

laşi lucru ca înainte de Lonato şi Castiglione. Minunile de vitejie făptuite de francezi, numeroasele înfrîngeri suferite de austrieci schimbaseră opinia publică. Pînă atunci, trei sferturi din Italia credea că era imposibil ca francezii să-şi păstreze cuceririle. Astăzi trei sferturi din aceeaşi Italie nu credea că ar fi în puterea austriecilor să le smulgă vreodată. Sosirea celor patru regimente care veneau din Franţa fu anunţată cu surle şi tobe. Se deplasau pe batalioane, astfel încît formau douăsprezece coloane. S-au luat toate măsurile pentru ca localnicii şi o parte din armată să creadă că ne-am întărit cu douăsprezece regimente.

Se credea că Mantua era lipsită de provizii şi că acest oraş fortificat va cădea negreşit înainte ca armata austriacă să poată începe lupta ; astfel încît trupele noastre nu îşi făceau griji cînd auzeau de pregătirile *Austriei : păreau sigure* de victorie. Armata era bine hrănită, bine plătită, bine îmbrăcată ; artileria era numeroasă şi bine atelată, cavaleria, ca să spunem adevărul, era puţin numeroasă dar nu ducea lipsă de nimic şi era şi ea într-o stare excelentă.

Populaţia din toate ţinuturile ocupate de armatele noastre făcea acuma cauză comună cu noi. Dorea din toată inima să învingem. În rîndul populaţiei din ţinuturile de dincolo de Pad domnea o asemenea stare de spirit că ea singură ar fi putut face faţă recruţilor pe care cardinalul secretar de stat de la Roma îi numea armata papei. De altminteri, această Curte nenorocită, lipsită de inteligenţă, de curaj, de talente şi de bună credinţă, nu era de temut.

3. Bătălia de la Brenta ; Vaubois evacuează Tirolul în dezordine. La începutul lui noiembrie, cartierul general al armatei austriece se afla la Conegliano şi numeroase pos-

turi împînzeau malul *stîng* al Piavei. În Tirol, în fața fiecărui corp francez, se formau, pe linia rîului Lavisio, cîte un corp inamic ; peste tot, dușmanul se arăta puternic. Planul lui Alvinzi era clar ; el nu voia, cum făcuse Wurmser, să atace prin Tirol ; îi era frică să se angajeze în munți. El atribuia succesele *de la Lonato și Castiglione* inteligenței soldatului francez și instruirii lui superioare. Hotărî deci să dea atacul principal prin cîmpie și să ajungă la Adige prin Verona, Vicenza și Padova. În 2 noiembrie generalul Alvinzi construi două poduri peste Piave și porni spre Bassano cu vreo patruzeci și nouă sau cincizeci de mii de oameni. Masséna ținu în loc toate coloanele, îl obligă să-și desfășoare toate forțele, cîștigă cîteva zile și se replie spre Vicenza unde veni și generalul francez care aducea cu el divizia lui Augereau, o brigadă de la Mantua, și din clipa aceea avea sub comandă între douăzeci și douăzeci și două de mii de oameni. Planul lui Napoleon era să-l bată pe Alvinzi și să pornească apoi spre Trento, parcurgînd în sens invers drumul pe care îl făcuse cu puțin timp înainte, și să atace pe la spate armata care opera în Tirol. Alvinzi, care trecuse Brenta, a fost atacat în ziua de 5 și dat peste cap. Toate diviziile lui au fost aruncate dincolo de acest *rîu*.

Dar Vaubois, care era angajat în luptă cu inamicul încă din 2 noiembrie, nu s-a putut menține nici la Trento și nici pe o altă poziție intermediară. Divizia lui, care încetase să mai lupte pentru a păstra terenul, revenea în dezordine spre Verona. Totul ne făcea să ne temem că pozițiile noastre de la Corona și de la Montebaldo *nu vor putea opri inamicul. Existau temeri și în ceea ce privește* asediul Mantuei. Generalul șef *fu deci obligat* să se retragă spre Verona și să ajungă acolo cît mai devreme pentru a regrupa trupele lui Vaubois și pentru *a asigura* pozițiile de la Montebaldo și de la Rivoli. Trecu în revistă divizia lui

Vaubois pe platoul de la Rivoli : „Soldaţi ! le-a spus el pe un ton sever, nu sînt mulţumit de voi. Nu aţi dat dovadă nici de disciplină, nici de curaj. Aţi cedat la primul eşec. Nu aţi reuşit să vă regrupaţi pe nici o poziţie, deşi în cursul retragerii voastre au existat cîteva inexpugnabile. Soldaţi din regimentele 85 şi 39, voi nu sînteţi soldaţi francezi. Să se ia aceste drapele şi să se scrie pe ele : Nu mai fac parte din armata din Italia !“ O tăcere apăsătoare domnea în toate eşaloanele ; consternarea se citea pe toate chipurile. S-au auzit bohote de plîns ; lacrimi mari curgeau din ochii tuturor şi aceşti vechi soldaţi puteau fi văzuţi cum, în emoţia lor, strică alinierea pentru a-şi şterge lacrimile. Generalul şef se văzu obligat să le adreseze cîteva cuvinte de consolare. „Generale, i-au strigat soldaţii, *trimite-ne în avangardă* şi vei vedea dacă facem parte sau nu din armata din Italia ! ! !“ Într-adevăr, aceste regimente care au fost cel mai sever admonestate au fost trimise în avangardă şi s-au acoperit de glorie.

4. *Bătălia de la Caldiero, 12 noiembrie.* Operaţiunile lui Alvinzi au fost încununate de cel mai deplin succes ; ajunsese stăpîn pe întreg Tirolul şi pe tot ţinutul dintre Brenta şi Adige ; dar ce era mai greu încă *nu fusese făcut :* trebuia să traverseze rîul Adige forţînd trecerea în faţa armatei franceze. Drumul de la Verona la Vicenza mergea de-a lungul rîului cale de trei leghe şi nu părăsea direcţia *fluviului decît* la Ronco, unde cotea perpendicular spre stînga *îndreptîndu-se* spre Vicenza ; la Villa-Nova, micul rîu Alpon taie şoseaua şi se varsă, după ce traversează Arcole, în Adige, între Ronco şi Albaredo. La stînga de Villa-Nova se găsesc înălţimi care oferă poziţii foarte bune, cunoscute sub numele de Caldiero. Ocupînd aceste poziţii păstrezi o parte din Adige, controlezi Verona şi eşti

în măsură să cazi în spatele dușmanului dacă acesta s-ar îndrepta spre Adigele-Inferior.

Generalul francez abia *asigurase* apărarea localității Montebaldo și întărise trupele lui Vaubois că și voi să ocupe Caldiero ca și cum ar fi dorit să ofere mai multe șanse unei defensive și să dovedească o atitudine și mai energică. În 11 ajunse la Verona, cu brigada lui Verdier în frunte, dădu peste cap avangarda inamică și sosi în curînd la poalele înălțimilor de la Caldiero : dar Alvinzi ocupase el însuși această poziție, care era *bună* și împotriva Veronei. În 12, în zorii zilei, putea fi văzută întreaga lui armată împînzind înălțimile pe care le acoperise cu niște baterii formidabile. Odată făcută recunoașterea terenului, Masséna trebui să atace înălțimea și să forțeze flancul drept al inamicului ; cucerirea acestei înălțimi, și inamicul o apăra prost, decidea soarta bătăliei. Generalul Launay înaintă cu o jumătate de brigadă și cuceri înălțimea ; dar nu se putu menține acolo și fu făcut prizonier. Între timp începu o ploaie torențială, drumul deveni în curînd impracticabil pentru artileria noastră ; în vreme ce noi eram zdrobiți de cea a dușmanului. Eram prea dezavantajați pentru a încerca să urcăm împotriva unui dușman amplasat pe poziții. Atacul a fost contramandat, armata mulțumindu-se să susțină lupta în tot cursul zilei. Cum ploaia a ținut toată ziua și a doua zi, generalul francez a hotărît să se întoarcă în tabăra de la Verona.

În această luptă pierderile au fost egale, totuși inamicul și-a atribuit pe bună dreptate victoria, deoarece avanposturile sale s-au apropiat de San-Michele și situația francezilor a devenit cu adevărat critică.

5. *Nemulțumiri și diferite opinii care produc agitație în armata franceză.* Vaubois, bătut în Tirol, avusese pierderi considerabile ; nu mai avea decît șase mii de oameni.

Celelalte divizii, după ce luptaseră vitejește pe Brenta, erau obligate să se retragă spre Verona, după ce au eșuat în operația de la Caldiero. Ideea că inamicul e puternic pusese stăpînire pe mințile oamenilor. Soldații lui Vaubois, pentru a justifica retragerea lor din Tirol, spuneau că luptaseră unul contra trei. Chiar și soldații care rămăseseră sub ochii lui Napoleon găseau că dușmanii sînt prea numeroși. Cele două divizii, în urma pierderilor, nu mai numărau decît treisprezece mii de oameni sub arme.

Inamicul avusese și el pierderi, fără îndoială, dar era în avantaj : cîștigase sentimentul superiorității sale, avusese posibilitatea să vadă cît de puțini francezi au mai rămas : și de aceea nu se mai îndoia nici de eliberarea Mantuei, nici de cucerirea Italiei. Adunase multe scări și făcea multe altele, voind să ia Verona cu asalt. La Mantua, garnizoana începuse să acționeze ; făcea adeseori ieșiri, hărțuindu-i fără încetare pe asediatori ; iar trupele acestora erau prea slabe pentru a ține piept unei garnizoane atît de puternice. În fiecare zi erau informați că dușmanul primea un nou ajutor : noi nu puteam spera nici unul ! În fine, agenții Austriei, cei ai Veneției și ai papei făceau mare caz de succesele lui Alvinzi și de superioritatea pe care acesta o avea asupra noastră. Nu mai eram în situația de a trece la ofensivă în nici un punct : într-o parte, era poziția de la Caldiero pe care nu reușiserăm s-o cucerim ; de altă parte, cheile Tirolului care fuseseră teatrul înfrîngerii lui Vaubois. Dar chiar dacă am fi ocupat poziții care să ne permită acțiuni împotriva lui Alvinzi, acesta ne era mult superior din punct de vedere numeric. Pentru moment, situația ne interzicea orice ofensivă ; trebuia deci să lăsăm inițiativa de partea dușmanului și să așteptăm cu sînge rece acțiunile pe care el urma să le întreprindă. Anotimpul era foarte nefavorabil, ploua cu găleata și

armata se mișca în norol. Bătăliile de la Caldiero și din Tirol făcuseră să scadă sensibil moralul armatei. Mai aveam încă sentimentul superiorității asupra dușmanului la număr egal, dar nu credeam să putem rezista în inferioritatea numerică în care ne găseam. Un mare număr de viteji fuseseră răniți de două sau trei ori în diferite bătălii de la sosirea lor în Italia. Proasta dispoziție avea și ea un rol în această situație

„Nu putem singuri să facem treaba tuturor, spuneau aceștia : armata lui Alvinzi care se află aici este aceea în fața căreia s-au retras armatele de pe Rin și de pe Sambre-et-Meuse ; și aceste armate stau degeaba în acest moment ; de ce adică trebuie să facem noi ceea ce trebuiau să facă ei ? Nu ni se trimit ajutoare ; dacă sîntem bătuți, ne vom reîntoarce în Alpi ca niște fugari, și fără glorie. Dacă, dimpotrivă, ieșim învingători, ce ne va aduce această victorie ? Împotriva noastră va fi trimisă o altă armată ca aceea a lui Alvinzi, așa cum Alvinzi însuși a venit în locul lui Wurmser ; și în această luptă mereu inegală, e limpede că pînă la urmă vom fi zdrobiți."

Napoleon *le răspundea* : „Nu mai avem de făcut decît un singur efort și Italia e a noastră. Alvinzi, fără îndoială, are o armată mai numeroasă decît noi, dar jumătate din trupele sale sînt formate din recruți ; și de îndată ce el e bătut, Mantua cade ; rămînem stăpîni pe Italia și astfel misiunea noastră se încheie, căci nu numai Italia dar și pacea generală depind de Mantua. Vreți să mergeți în Alpi, dar nu mai sînteți în stare. De la viața aspră și obositoare pe care ați dus-o pe stîncile acelea pustii ați putut veni aici să cuceriți plăcerile Lombardiei ; dar pleeînd din bivuacurile primitoare și înflorite ale Italiei, nu veți mai fi în stare să răbdați greutățile de pe vîrfurile acelea neînduplecate ; și nu veți mai suporta mult timp, fără să cîrtiți, ninsorile și ghețurile Alpilor. Ne-au sosit ajutoare ; mai

așteptăm și altele ; multe sînt pe drum. Cei care nu vor să se mai bată, cei care sînt destul de bogați, să nu ne mai vorbească de viitor. Bateți-l pe Alvinzi și răspund eu de celelalte ! ! !" Aceste cuvinte, repetate de toate inimile generoase, ridicau moralul și făceau ca oamenii să oscileze între sentimente opuse. De aceea, ba descurajată, armata ar fi voit să se retragă, ba plină de entuziasm, ar fi voit să pornească la luptă.

Cînd s-a aflat la Brescia, Bergamo, Milano, Cremona, Lodi, Pavia, Bologna că armata suferise un eșec, răniții, bolnavii, deși nevindecați, au ieșit din spitale spre a-și ocupa locurile în rîndurile combatanților, cu rănile încă sîngerînde. Astfel de gesturi au fost deosebit de mișcătoare, au produs cea mai vie emoție în întreaga armată.

6. Marș de noapte spre Ronco ; armata trece rîul Adige, pe un pod de vase. În sfîrșit, la 14 noiembrie, îndată după căderea nopții, *tabăra de la Verona* a primit ordin de plecare. Coloanele au pornit în marș, în cea mai mare liniște ; au traversat orașul, regrupîndu-se pe malul drept. Ora la care s-a dat ordinul de plecare, direcția de marș care indica o retragere, tăcerea care s-a păstrat, contrar obiceiului de a aduce la cunoștință, prin ordin de zi, că urmează o bătălie, situația în general, în sfîrșit totul nu lăsă nici o îndoială că este vorba de o retragere. Această primă manevră de retragere, care antrena în mod necesar ridicarea asediului de la Mantua, *prevestea* pierderea întregii Italii. Acei localnici care-și puseseră în victoriile noastre speranța unei alte soarte priveau îngrijorați și cu inima strînsă mișcările acestei armate care ducea cu ea toate nădejdile lor.

Totuși, în loc de a urma drumul spre Peschiera, armata o ia deodată la stînga și merge de-a lungul rîului Adige ; înainte de a se lumina de ziuă ajunge la Ronco.

Andréossy tocmai termina aici construcţia unui pod ; şi armata, la primele raze ale soarelui, vede cu uimire cum printr-un simplu „la stînga", ajunge pe malul celălalt. Atunci, ofiţerii şi soldaţii, care pe vremea cînd îl urmăreau pe Wurmser traversaseră aceste locuri, încep să ghicească intenţia generalului. Văd că generalul, neputînd cuceri Caldiero, îl înconjoară ; că neputînd face nimic în cîmpie, cu douăsprezece mii de oameni împotriva a patruzeci şi cinci de mii, atrage duşmanul pe nişte drumuri de ţară într-o vastă regiune de mlaştini întinse, unde numărul nu va mai însemna nimic, dar unde curajul celor din capul coloanei va însemna totul. Atunci, speranţa victoriei animă din nou toate inimile şi fiecare promite să se întrecă pe sine pentru a ajuta la realizarea unui plan atît de frumos şi de îndrăzneţ.

Kilmaine rămăsese la Verona cu o mie cinci sute de oameni din toate armele, cu porţile ferecate şi cu orice comunicaţie sever interzisă. Inamicul nu ştia nimic de mişcările noastre.

Capul de pod de la Ronco a fost amplasat la dreapta rîului Alpon la vreun sfert de leghe de vărsarea acestuia. Dacă ar fi fost pe malul stîng, înspre Albaredo, armata s-ar fi aflat în cîmpie, dar ea căuta să ajungă în mlaştini, unde numărul rămînea fără efect. Pe de altă parte, exista teama ca Alvinzi, informat de aceste mişcări, să nu atace Verona pe neaşteptate şi să o cucerească ; ceea ce ar fi obligat corpul de la Rivoli să se retragă la Peschiera şi ar fi compromis corpul de la Ronco. Trebuia deci ca armata să se plaseze pe malul drept al rîului Alpon, pentru a putea cădea în spatele duşmanului care ar fi atacat Verona, sprijinind astfel cetatea prin malul stîng, ceea ce nu am fi putut face dacă am fi stabilit capul de pod pe malul stîng al rîului Alpon, pentru că inamicul ar fi putut să ocupe malul drept al rîului şi, astfel **protejat,**

să cucerească Verona. Acest dublu motiv determinase deci amplasarea capului de pod. Or, de la Ronco, unde era el, porneau trei drumuri ; şi toate erau înconjurate de mlaştini. Primul mergea spre Verona, urcînd de-a lungul rîului Adige ; al doilea ducea la Villa-Nova şi trecea prin faţa oraşului Arcole, care avea un pod la o leghe şi jumătate de Adige peste micul rîu Alpon. Al treilea cobora pe lîngă Adige şi ajungea la Albaredo.

7. *Bătălia de la Arcole, ziua întîia, 15 noiembrie.* Trei coloane au pornit pe aceste trei drumuri. Una, în stînga, a mers în sus pe Adige pînă la extremitatea mlaştinilor ; din locul acela se putea comunica fără nici o greutate cu Verona ; punctul acesta era dintre cele mai importante. Aflîndu-ne acolo nu ne mai temeam că inamicul ar ataca Verona, deoarece am fi fost în spatele său. Coloana din dreapta s-a îndreptat spre Albaredo şi l-a ocupat pînă la Alpon. Cea din centru s-a îndreptat spre Arcole, unde tiraliorii noştri au ajuns pînă la pod, fără să fie observaţi. Era ora cinci dimineaţa şi duşmanul nu ştia nimic. Primele focuri au fost trase pe podul de la Arcole, unde două batalioane de croaţi, cu două tunuri, erau instalate într-un punct de observaţie, pentru a păzi spatele armatei, unde erau toate depozitele, şi pentru a supraveghea trupele pe care garnizoana de la Legnano le-ar fi putut arunca în luptă. Această fortăreaţă era la numai trei leghe ; inamicul a făcut imprudenţa de a nu trimite posturi pînă la Adige ; considera că în zona aceasta nu sînt decît nişte mlaştini impracticabile. Sectorul dintre Arcole şi Adige nu era deloc păzit ; s-a mulţumit să trimită patrule de husari, care, de trei ori pe zi, patrulau pe diguri şi cercetau malul rîului Adige. Drumul de la Ronco la Arcole întîlneşte Alponul la două mile şi de acolo urcă, pînă la pod, o milă pe malul drept al acestui

rîuleț, care coteşte brusc spre dreapta şi intră în satul Arcole. Croaţii stăteau în bivuacuri cu *flancul drept* spre sat şi cu flancul stîng spre gura rîului. Din această poziţie aveau în faţă *digul*, de care nu erau despărţiţi decît de rîuleţ; trăgînd drept înainte, luară din flanc coloana al cărei cap era la Arcole. Trebuia făcută o repliere în mare grabă pînă la punctul în care drumul nu-şi mai dezvăluia flancul spre malul stîng. Alvinzi a fost informat că s-au tras cîteva focuri de puşcă pe podul de la Arcole; nu le-a prea acordat atenţie. Dar în zori, de la Caldiero şi din clopotniţele din vecinătate s-au putut observa mişcările francezilor. De altfel patrulele de recunoaştere ale husarilor, care în fiecare dimineaţă mergeau de-a lungul rîului Adige ca să vadă ce se întîmplase noaptea, au fost primite cu focuri de puşcă trase din direcţia digurilor şi urmărite de cavaleria franceză. Alvinzi ajunse deci la certitudinea că francezii trecuseră rîul Adige şi că şi-au stabilit poziţii pe toate digurile. I se părea o nebunie să-şi închipuie că o întreagă armată ar fi fost adusă în mijlocul unor mlaştini impracticabile. Crezu mai degrabă că era un detaşament postat în partea aceea ca să-l hărţuiască în momentul cînd s-ar lansa un atac masiv dinspre Verona. Totuşi, cum cercetaşii care veneau dinspre Verona i-au raportat că pe acolo era linişte, Alvinzi consideră că e important să respingă aceste trupe franceze dincolo de Adige pentru a avea linişte în spatele frontului. Îndreptă o divizie spre digul de la Arcole şi o alta spre digul care merge *de-a lungul* rîului Adige cu ordinul de a mătura *tot* ce vor întîlni în calea lor şi de a arunca inamicul în rîu. Către ora nouă *dimineaţa*, aceste două diviziii atacă într-adevăr cu vigoare. Masséna, care era însărcinat cu digul din stînga, după ce a lăsat inamicul să se angajeze, s-a aruncat asupra lui, l-a dat înapoi, i-a provocat multe

pierderi și a luat un mare număr de prizonieri. La fel s-a procedat și pe digul de la Arcole : s-a așteptat pînă cînd inamicul a trecut de mijlocul podului. A fost atacat în pas de asalt ; a fost pus în derută și s-au luat mulți prizonieri. Cucerirea localității Arcole devenea de cea mai mare importanță pentru că de acolo se ajungea în spatele inamicului și ne puteam stabili acolo înainte ca dușmanul să se fi reorganizat. Dar prin poziția lui, podul de la Arcole rezista la toate atacurile noastre. Napoleon încercă un ultim efort personal : înșfăcă un drapel, se avîntă pe pod și *îl înfipse* acolo. Coloana pe care o conducea trecuse de jumătatea podului cînd un foc din flanc a făcut să eșueze atacul. Grenadierii din față, părăsiți de cei din spate, ezită ; sînt puși și ei pe fugă, dar nu vor să-și părăsească generalul ; îl apucă de mîini, de păr, de haine, și îl trag cu ei, fugind printre morți și muribunzi, prin fumul bătăliei. *Generalul șef* cade într-o mlaștină ; se scufundă pînă la brîu ; *e în mijlocul dușmanilor* ; dar francezii își dau seama că generalul nu mai e cu ei. Se aude un strigăt : „Soldați, înainte pentru a-l salva pe general !“ Vitejii se reîntorc deîndată în pas alergător asupra dușmanului, îl resping pînă *dincolo de pod* și Napoleon e salvat. Această zi a fost ziua devotamentului militar. Generalul Lannes venise în fugă din Milano ; fusese rănit la Governolo ; era încă suferind în momentul acela ; s-a așezat între dușman și Napoleon, l-a acoperit cu corpul său și a fost rănit de trei ori, nevrînd cu nici un chip să-l părăsească. Muiron, aghiotant al generalului șef, a fost omorît în timp ce-l acoperea cu corpul lui pe general... Moarte eroică și emoționantă !... Belliard, Vignoles au fost răniți, readucînd trupele *înainte*. Aici a fost omorît viteazul *general* Robert.

S-a construit un pod la gura rîului Alpon, pentru a cuceri Arcole prin spate ; dar în acest timp, Alvinzi, informat de adevărata stare a lucrurilor şi fiind foarte alarmat de *pericolul* în care se găsea poziţia lui, abandonase Caldiero, îşi demontase bateriile şi trecuse peste Alpon toate depozitele, toate proviziile, toate rezervele. Din clopotniţa de la Ronco francezii vedeau cu durere cum le scapă această pradă şi abia atunci, şi urmărind mişcările precipitate ale inamicului, şi-au putut da seama de toată amploarea şi de urmările planului generalului francez. Fiecare vedea care ar fi putut fi rezultatele unei combinaţii atît de profunde şi atît de îndrăzneţe : armata duşmană scăpa de distrugere. Abia către ora patru generalul Guyeux s-a putut îndrepta spre Arcole de-a lungul malului stîng *al rîului Alpon*. Satul a fost cucerit fără luptă ; dar nu mai era de nici un folos ; a fost ocupat cu o întîrziere de şase ore ; inamicul ocupase poziţii naturale. Arcole nu mai era decît un post intermediar între fronturile celor două armate. În timpul dimineţii, satul se afla în spatele inamicului.

Totuşi, această zi a fost încununată de mari rezultate : Caldiero era evacuat, iar Verona nu mai era în pericol. Două divizii de-ale lui Alvinzi fuseseră învinse cu pierderi considerabile. Numeroasele coloane de prizonieri şi un mare număr de trofee care au *defilat prin tabără* au trezit un mare entuziasm printre soldaţii şi printre ofiţerii care şi-au redobîndit încrederea în ei înşişi şi se simţeau victorioşi.

8. A doua zi, 16 noiembrie. Iată însă că Davidovici, cu corpul de armată din Tirol atacase, încă din ajun, înălţimile de la Rivoli. Îl alungase pe Vaubois constrîngîndu-l să se retragă spre Castel-Nuovo. Mesagerii duşmanului apăreau la porţile Veronei. Kilmaine, care se

vedea scăpat de Alvinzi și după evacuarea localității Caldeiro nu mai avea nici o teamă în privința malului stîng, și-a îndreptat *toată atenția* spre malul drept. Dar era de temut că dacă inamicul va ataca cu vigoare Castel-Nuovo ar putea să îl preseze pe Vaubois, să ajungă la Mantua, să atace prin surprindere armata asediatoare și să se unească cu garnizoana, tăind totodată retragerea cartierului general al armatei care se afla la Ronco. Trebuia deci ca în zorii zilei să fim în măsură să-l susținem pe Vaubois, să protejăm Mantua și liniile ei de comunicație, și să-l batem pe Davidovici dacă în cursul zilei ar fi încercat să înainteze. Pentru reușita acestui proiect era nevoie să se calculeze totul la oră. Generalul hotărî deci, neștiind sigur ce se întîmplase în cursul zilei, să presupună că totul a mers prost în ceea ce îl privea pe Vaubois. Evacuă satul Arcole, care costase atîta sînge : își replie toată armata pe malul drept al rîului Adige, nelăsînd pe malul stîng decît o brigadă și cîteva tunuri. Ordonă ca trupa să ia masa pe poziții, așteptînd să afle ce s-a întîmplat în sectorul lui Vaubois, în timpul acelei zile. Dacă dușmanul a atacat Castel-Nuovo, trebuia ridicat podul de pe Adige, să dispărem din fața lui Alvinzi, să ne găsim la ora zece, în spatele lui Vaubois, *la Castel-Nuovo și să dăm inamicul peste cap înspre Rivoli.* În tabăra de la Arcole au fost lăsate focurile aprinse și cîteva avanposturi pentru ca Alvinzi să nu observe nimic. La ora patru după miezul nopții s-a dat ordin ca armata să fie gata de drum. Dar în același moment s-a aflat că Vaubois era încă pe poziții, la jumătatea drumului dintre Rivoli și Castel-Nuovo, și dădea asigurări că va rezista toată ziua. Davidovici era același general care comandase una din diviziile pe care Wurmser o trimisese să atace prin Chiese : își aducea aminte de rezultate : nu mai voia să-și compromită pozi-

ția. În acest timp, pe la orele trei dimineața, Alvinzi, aflînd de direcția de marș a francezilor, ocupă imediat Arcole și trimise în zori două coloane înspre digurile de pe Adige și de la Arcole pentru a ne ataca. Împușcăturile au început la două sute de stînjeni de podul nostru ; trupele noastre l-au trecut, făcînd cale întoarsă, în pas alergător, s-au năpustit asupra dușmanului, i-au distrus pozițiile, l-au urmărit cu îndîrjire pînă la marginea mlaștinilor pe care inamicul le-a umplut cu morți. Drapele, tunuri, prizonieri au fost trofeele acestei zile, în care alte două divizii de-ale lui Alvinzi fură învinse.

Spre seară, *generalul francez*, din aceleași motive și prin aceleași combinațiuni, făcu aceeași mișcare ca în ajun. Își concentră toate trupele pe malul drept al rîului Adige, nelăsînd decît o avangardă pe malul sting.

9. Ziua a treia, 17 noiembrie. În acest timp, Alvinzi, indus în eroare de un spion care îl asigurase că generalul francez trecuse înapoi peste Adige, că se îndrepta spre Mantua și că nu lăsase decît o avangardă la Ronco, își puse armata în marș, de îndată ce s-a luminat de ziuă, cu intenția de a cuceri podul de la Ronco. Cu un moment înainte de revărsatul zorilor, am aflat că nu s-a întîmplat nimic în sectorul lui Vaubois, că Davidovici nu făcuse nici o mișcare. Am revenit pe celălalt mal al Adigelui. Capul coloanelor noastre s-a întîlnit la mijlocul digurilor cu două divizii ale lui Alvinzi. S-a dat o luptă îndîrjită, trupele noastre fiind, *alternativ, cînd în atac cînd în retragere. La un moment dat*, gloanțele au ajuns pînă pe pod. Brigada 75 a fost împrăștiată ; generalul șef plasă atunci brigada 32 în ambuscadă ; oamenii stăteau culcați într-o mică pădure de sălcii care se întindea de-a lungul digului de la Arcole. Această jumătate de brigadă se ridică, trase o salvă, atacă la baionetă și aruncă în mlaștini

o coloană dușmană, care se întindea în profunzime tot atît cît se întindea și în lungime și era formată din trei mii de croați care au pierit cu toții. Masséna, în stînga, trecea prin greutăți ; dar a pornit *în fruntea diviziei*, punînd pălăria în vîrful sabiei sale în chip de drapel și a făcut un îngrozitor măcel în rîndurile diviziei *adverse*.

După-amiază, *generalul francez* consideră că, în sfîrșit, a venit momentul să încheie operațiunile. Căci dacă Vaubois *avea să fie* bătut *încă în timpul zilei* de Davidovici, el avea să fie obligat să meargă noaptea următoare în ajutorul lui și al Mantuei. Atunci Alvinzi ar ataca Verona și ar culege onorurile și roadele victoriei ; numeroasele avantaje obținute în trei zile ar fi pierdute. Ordonă să fie numărați cu grijă toți prizonierii, făcu o recapitulare a pierderilor inamicului ; ajunse la concluzia că acesta pierduse *în cele trei zile* mai bine de douăzeci de mii de oameni și că astfel, de acum înainte forțele lui în luptă nu vor depăși decît cu ceva *mai mult de o treime forțele noastre. Dădu ordin ca armata să iasă din mlaștini și să atace dușmanul în cîmp deschis.*

Împrejurările din aceste trei zile schimbaseră într-atît moralul celor două armate, încît victoria ne era asigurată. Armata trecu podul aruncat peste gura rîului Alpon. Elliot, aghiotantul generalului șef, însărcinat să construiască un al doilea pod, fu omorît în timpul lucrărilor. La ora două *după amiază*, armata franceză era angajată în luptă, cu flancul stîng la Arcole și cu cel drept în direcția localității Porto-Legnano ; avea în față dușmanul care se sprijinea cu flancul drept pe Alpon și cu flancul stîng pe mlaștini. *Inamicul era de-o parte și de alta* a drumului spre Montebello. Maiorul Lorcet plecase din Legnano cu vreo șase sau șapte sute de oameni, patru tunuri și două sute de cai pentru a înconjura mlaștinile pe care dușmanul își sprijinise flancul stîng.

Către ora trei, în momentul în care acest detașament din garnizoana de la Legnano ataca dușmanul, cînd canonada era în toi pe toată linia și tiraliorii erau în luptă corp la corp, *generalul francez* ordonă șefului de escadron Hercule să meargă cu cincizeci de ostași din capul coloanei și cu vreo patru sau cinci trompeți, prin stufăriș și să atace extremitatea stîngă a dușmanului în același moment în care garnizoana din Legano va începe tirul său de artilerie asupra spatelui ; lucru pe care acesta îl făcu în mod inteligent și contribui mult la succesul din ziua aceea. Inamicul a fost respins peste tot ; liniile sale au fost străpunse ; a lăsat mulți prizonieri. Alvinzi eșalonase vreo șapte sau opt mii de oameni în spatele frontului pentru asigurarea retragerii și pentru escorta depozitelor și din această cauză linia lui de bătaie nu s-a dovedit mai puternică decît a noastră. Toată seara a fost silit să dea înapoi. Apoi toată noaptea și-a continuat retragerea spre Vicenza. Cavaleria noastră l-a urmărit pînă dincolo de Montebello.

Sosit la Villa-Nuova, Napoleon se opri pentru a primi rapoartele în legătură cu urmărirea dușmanului și despre acțiunile ariergărzii acestuia. Intră în mănăstirea San Bonifacio ; biserica servise ca spital de campanie. Găsi acolo vreo patru sau cinci răniți ; erau și mulți morți ; *în interior mirosea a hoit* și el se dădu înapoi cu oroare ! Se auzi chemat pe nume : doi nefericiți soldați francezi răniți stăteau de trei zile în mijlocul morților, fără să fi mîncat ; nu fuseseră deloc pansați și erau pradă disperării ; dar la vederea generalului au revenit la viață ; li s-au dat toate îngrijirile.

Generalul francez inspectă înălțimile de la Caldiero și porni spre Verona. La jumătatea drumului întîlni un ofițer de stat-major austriac pe care Davidovici îl trimitea

la Alvinzi. Acest tînăr se credea în mijlocul alor săi. Din mesajele pe care le avea asupra sa rezulta că cele două armate nu mai comunicaseră de trei zile. Davidovici nu cunoştea deloc situaţia.

10. *Armata franceză revine triumfătoare la Verona dinspre malul stîng.* Napoleon intră victorios în Verona prin poarta Veneţiei, la trei zile după ce ieşise în secret prin poarta dinspre Milano. E greu de descris uimirea şi entuziasmul locuitorilor ; chiar şi duşmanii noştri cei mai făţişi nu au putut rămîne reci şi adăugară omagiile lor la omagiile prietenilor noştri. Generalul francez trece *pe malul drept al rîului Adige,* se năpusteşte asupra lui Davidovici care era încă la Rivoli. Acesta e gonit din poziţie în poziţie şi e urmărit cu sabia în coaste pînă la Rovereto. S-a socotit că din cei şaizeci-şaptezeci de mii de oameni pe care îi avea, Alvinzi a pierdut între treizeci şi treizeci şi cinci de mii în această campanie şi că aceştia reprezentau elita trupelor sale.

Dar aceste rezultate atît de mari nu au fost obţinute fără pierderi ; armata avea mai mult ca niciodată nevoie de odihnă. Generalul francez n-a considerat că trebuie să recîştige Tirolul şi să ajungă pînă la Trento. Se mulţumi să ocupe Montebello, Corona, cheile rîurilor Chiese şi Adige. Alvinzi se regrupă la Bassano şi Davidovici la Trento. Rămînea de sperat că Mantaua avea să fie în curînd cucerită, înainte ca generalul austriac să poată primi o nouă armată. Desele ieşiri pe care le făcea Wurmser pentru a-şi procura ceva provizii, numărul mare de dezertori care erau foarte slăbiţi, ca şi faptul că de o lună oamenii primeau doar o jumătate de raţie, lipsurile din spitale şi numărul mare de bolnavi, totul ne făcea să sperăm într-o capitulare apropiată.

BĂTĂLIA DE LA RIVOLI

De la ofensiva lui Provera, din 1 ianuarie 1797 până la capitularea Mantuei, la 1 februarie următor ; vreme de o lună

I. Starea Italiei. Veneţia făcea noi recrutări de esclavoni [1] şi, zilnic, în lagune soseau noi batalioane ; astfel de unităţi se vedeau prin toate oraşele ţinutului veneţian. Citadelele de la Verona şi de la Brescia erau în mîinile trupelor franceze. Tulburările iscate în Bergamo au făcut necesară ocuparea citadelei ; generalul Baraguey-d'Hilliers o luă în stăpînire.

Negocierile cu Roma continuau dar nu *avansau* ; experienţa dovedise că *nu se putea obţine nimic de la această Curte decît prin ameninţări şi prin prezenţa forţei.*

Generalul şef îşi anunţă la Milano plecarea spre Roma. Îl trimise *pe generalul Lahosse* cu patru mii de *italieni* la Bologna, trimise tot acolo o coloană de trei mii de francezi şi îl preveni pe marele duce de Toscana că trupele sale vor trece prin statele lui pentru a ajunge la Perugia ; apoi plecă într-adevăr şi el şi *se duse la Bologna. Manfredini* [2] veni să-l întîlnească acolo pentru a pleda interesele stăpînului său şi se reîntoarse convins că generalul francez înaintează spre Roma. De data aceasta Curtea nu s-a lăsat înşelată de aparenţe ; nu s-a clintit. Cunoştea planurile adoptate la Viena şi spera în succesul lor. Totuşi, cînd a aflat că generalul şef era la Bologna, secretarul de stat a fost uimit ; dar ministrul Austriei i-a întărit curajul făcîndu-l să înţeleagă că nimic nu era

[1] Croaţi (n. t.).

[2] Primul-ministru al marelui duce de Toscana (stat care aparţinea Austriei) ; cînd Toscana a devenit regatul Etruriei, el s-a pus la dispoziţia lui Napoleon, păstrîndu-şi aceeaşi funcţie (n. t.).

mai favorabil pentru planurile lor, decît să-l atragă pe generalul francez în centrul Italiei ; că şi în cazul cînd ar fi trebuit să părăsească Roma situaţia ar fi fost tot fericită, pentru că înfrîngerea francezilor pe Adige ar fi fost cu atît mai certă.

2. *Situaţia armatei austriece.* Alvinzi primea *în fiecare zi* întăriri considerabile. Padova, Treviso şi Bassano şi regiunile din jurul lor erau *împînzite* cu trupe austriece. Trecuseră două luni de la bătălia de la Arcole ; Austria *le folosi* pentru a aduce *în Friul diviziile* retrase de pe malul Rinului, unde armatele franceze erau inactive şi oamenii stăteau în cantonamente de iarnă. Toată monarhia austriacă era pusă în mişcare. Din Tirol au fost recrutate mai multe batalioane de excelenţi trăgători ; *a fost* uşor să fie convinşi că trebuie să-şi apere propriile lor teritorii şi să ajute la recucerirea Italiei, atît de esenţială pentru prosperitatea Tirolului. Succesele Austriei în ultima campanie, în Germania, şi umilirile ei în Italia răscoliseră *opinia publică.* Marile oraşe ofereau batalioane de voluntari ; Viena furniză patru batalioane ; se ridicară astfel *întăriri* de vreo zece pînă la douăsprezece mii de voluntari. Batalioanele din Viena îşi primiră drapelele de la împărăteasă, drapele pe care ea le-a brodat cu mîna ei. *Le-au pierdut,* dar le-au apărat cu onoare. Armata Austriei era formată din opt divizii de forţă inegală, din mai multe brigăzi de cavalerie cuprinse în aceste divizii şi din două divizii de cavalerie. Această armată era evaluată la mai mult de optzeci de mii de combatanţi.

3. *Situaţia armatei franceze.* Armata franceză *a fost întărită,* după Arcole, cu două regimente de infanterie

aduse de pe coastele Provenței, din care făcea parte și regimentul 57, și cu un regiment de cavalerie. *Ceea ce însemna* cam cinci sau șase mii de oameni și *compensa* pierderile de la Arcole și de la asediul Mantuei. Joubert, cu o divizie puternică, ocupa Montebaldo, Rivoli și Bussolengo. Rey, cu o divizie mai puțin puternică, era în rezervă la Desenzano. Masséna era la Verona, cu o avangardă la San-Michele, Augereau la Legnano, cu o avangardă la Bevilaqua. Sérurier bloca Mantua. Corona era acoperită de tranșee. Fortărețele de la Verona și Legnano erau în bună stare, la fel Peschiera și Pizzighettone. Erau ocupate citadelele de la Brescia, Bergamo, fortul de la Fuente, citadela de la Ferrara și fortul Urbino. Forțele navale de pe Garda ne asigurau controlul asupra acestui lac. Bărci înarmate constituiau o pază severă pe lacul Maggiore și pe lacul Como.

4. *Planul operațiunilor adoptat de Curtea din Viena.* Wurmser a înaintat cu trei coloane ; cu flancul drept prin șoseaua de la Chiese, dincolo de lacul Garda ; cu centrul prin Montebaldo, între lacul Garda și rîul Adige ; cu flancul stîng pe malul stîng al rîului. Cîteva luni mai tîrziu, Alvinzi a atacat cu două coloane ; una operînd în Tirol, alta pe Piave, Brenta ș, Adige. *Dar bătălia de la Lonato, cele de la Castiglione și de la Arcole făcuseră să eșueze aceste două planuri de campanie. Curtea din Viena adoptă cu această dată un nou plan,* legat de operațiunile de la Roma. S-a hotărît ca armata austriacă să dea două atacuri mari : primul prin Montebaldo, cum făcuse Wurmser ; al doilea pe Adige, prin cîmpiile Padului, iar cele două corpuri care vor executa aceste două atacuri nu vor avea nimic comun ; vor acționa independent unul de altul, astfel încît dacă unul reușea, primul scop era atins și Mantua despresurată. Corpul principal trebuia să atace prin

Tirol ; şi, dacă învingea armata franceză, urma să ajungă sub zidurile Mantuei şi să facă acolo joncţiunea cu al doilea corp, care acţiona pe Adige. Dacă dimpotrivă atacul principal eşua şi al doilea corp reuşea, blocada Mantuei ar fi fost de asemenea ridicată şi cetatea reaprovizionată. Atunci acest corp de armată s-ar fi aruncat spre Seraglio şi ar fi restabilit legăturile cu Roma. Mareşalul Wurmser ar fi preluat comanda armatei care era în Romagna. Marele număr de generali, de ofiţeri şi de cavalerişti fără cai ce se găseau în Mantua ar fi servit pentru a disciplina armata papei şi ar fi făcut o diversiune care l-ar fi obligat pe generalul francez să aibă şi el două corpuri de armată, unul pe malul stîng, celălalt pe malul drept al Padului.

Un foarte abil agent secret, trimis de Viena, a fost arestat de o sentinelă, pe cînd trecea de ultimul post al armatei franceze din faţa Mantuei. A fost obligat să dea afară depeşa pe care o înghiţise, ascunsă într-o mică bilă de ceară de sigiliu. Depeşa era o scrisoare scrisă cu litere foarte mărunte, semnată de împăratul Francisc, care îl anunţa pe Wurmser că va fi despresurat fără întîrziere. I se ordona ca în nici un caz să nu se predea prizonier ; să evacueze cetatea ; să treacă Padul, lucru pe care-l putea face pentru că era stăpîn pe Seraglio ; să se ducă în statele papei, unde va prelua comanda armatei acestuia. Împăratul Austriei presupunea, după cum se vede, că Wurmser era stăpîn pe Seraglio ; era greşit informat.

5. *Bătălia de la San-Michele.* În executarea planului adoptat de Curtea din Viena, comanda corpului de armată care trebuia să acţioneze pe Adige, pentru a trece acest rîu şi a merge spre Mantua, a fost încredinţată lui Provera. Batalioanele de voluntari din Viena făceau parte

din acest corp, care era compus din trei divizii ce numărau douăzeci și cinci de mii de oameni. În primele zile ale lui ianuarie, Provera își mută cartierul general la Padova. În 12, se îndreptă cu două divizii spre Montagna, unde era avangarda lui Augereau, comandată de viteazul general Duphot. În același timp, a treia divizie austriacă, ce ocupase poziții pe înălțimile de la Caldiero, se îndreptă spre San-Michele, pentru a ataca avangarda lui Masséna, al cărui cartier general era la Verona ; era un fals atac. Generalul Duphot, atacat în zorii zilei de avangarda lui Provera, compusă din voluntari din Viena, o opri cu ușurință și o respinse. Dar, spre amiază, cum toată armata austriacă se desfășurase, Duphot se retrase și trecu înapoi rîud Adige pe la Legnano. Divizia care forma flancul drept al lui Provera și care atacă San-Michele era cea mai slabă. Generalul Masséna porni din Verona în ajutorul avangărzii sale. Divizia austriacă a fost străpunsă, dispersată și urmărită cu sabia în coaste pînă dincolo de Alpon.

În acel moment, generalul francez a sosit la Bologna. Fusese informat prin agenții săi din Veneția de mișcarea armatei austriece spre Padova. A dat ordin trupelor italiene să ocupe poziții pe frontiera regiunii Transpadane, pentru a se opune papei, i-a îndreptat pe cei două mii de francezi din Bologna spre Ferara unde aceștia au trecut Padul pe la Pontelagoscuro și s-au unit cu armata de pe Adige. El însuși a trecut Padul prin Borgoforte, s-a dus la cartierul general de la Roverbella și a sosit la Verona în toiul luptei de la San-Michele. I-a ordonat imediat lui Masséna ca în timpul nopții să-și regrupeze toate trupele spre Verona.

Inamicul părea să fie în ofensivă și era necesar ca toate trupele să fie disponibile, pentru a putea fi îndreptate acolo unde s-ar fi dat adevăratul atac. În timpul

nopții, de la cartierul general din Legnano s-au primit vești potrivit cărora toată armata austriacă era în mișcare spre Adigele-Inferior și marele stat-major al dușmanului era tot acolo, la fel ca și două coloane de aprovizionare. Raportul generalului Duphot, care era un ofițer de încredere, nu lăsa nici o îndoială în ceea ce privește numeroasele forțe desfășurate în fața lui ; el le aprecia la douăzeci de mii de oameni și presupunea că reprezentau linia întîi a dușmanului. Părerea că dușmanul opera pe Adigele-Inferior a fost confirmată de veștile privind cele ce se petrecuseră la Corona. Joubert comunicase că în tot cursul zilei de 12 a fost atacat de dușman, că dușmanul a fost ținut în loc și că toate atacurile diviziei austriece au fost respinse.

6. *Generalul Alvinzi ocupă Corona și aruncă un pod peste Adige.* Generalul francez a ordonat diviziei lui Masséna să treacă înapoi rîul Adige și să se grupeze pe malul drept. A așteptat astfel toată ziua de 13 să vadă ce se va fi petrecut în aceeași zi la Legnano, pe Adige și la Corona. Trupele au fost prevenite să fie pregătite pentru un marș de noapte și la ora zece seara să fie echipate. Divizia care se afla la Desenzano a plecat în 11 la Castel-Nuovo și așteptă acolo noi ordine.

Ploua cu găleata. Trupele erau echipate, dar generalul șef nu știa încă în ce parte le va îndrepta. La ora zece seara au sosit rapoartele de la Montebaldo și de pe Adigele-Inferior. Joubert transmitea că în 13, la ora nouă dimineața, dușmanul a desfășurat forțe mari ; că s-a bătut toată ziua ; că poziția lui fiind foarte restrînsă, a avut norocul să o mențină, dar că la ora două după-amiază văzînd că era depășit prin stînga de o divizie austriacă ce mergea de-a lungul lacului Garda și amenința să se plaseze între el și Peschiera, și prin partea dreaptă de o altă

divizie dușmană, care după ce a mers de-a lungul malului stîng al rîului Adige, a aruncat un pod, cu o leghe mai sus de Rivoli, a trecut acest fluviu și a continuat marșul pe malul drept, de-a lungul masivului Montemagone pentru a cuceri podișul Rivoli — considerase indispensabil să trimită o brigadă pentru a-și asigura podișul Rivoli, cheia întregii poziții, și că spre ora patru considerase el însuși necesar să abandoneze Corona, pentru a ajunge ziua pe podișul Rivoli, pe care va fi obligat să-l evacueze a doua zi înainte de ora nouă. Pe Adigele-Inferior, inamicul se întinsese pe malul stîng. Noi eram pe malul drept. Din clipa aceea planul dușmanului fu demascat. Devenise evident faptul că opera cu două mari armate spre Montebaldo și Adigele-Inferior. Divizia lui Augereau părea suficientă pentru a bloca trecerea rîului. În ceea ce privește Montebaldo, nu era o clipă de pierdut, pentru că dușmanul urma să facă joncțiunea cu artileria și cavaleria sa cucerind platoul de la Rivoli ; dar dacă l-am fi putut atîca, înainte de a fi cucerit acest punct important, el ar fi fost obligat să se bată fără artilerie și fără cavalerie. Nu mai exista nici o îndoială că principalul atac al dușmanului avea să se dea prin Montebaldo. Toate trupele au fost deci îndreptate spre podișul Rivoli. Generalul șef în persoană s-a dus acolo la ora două noaptea.

7. *Bătălia de la Rivoli.* Vremea se îndreptase ; era un clar de lună superb. Napoleon s-a urcat pe diferite înălțimi spre a cerceta diversele linii ale focurilor inamice, care se întindeau în toată regiunea dintre Adige și lacul Garda ; noaptea era iluminată de aceste focuri. Se distingeau foarte bine cinci corpuri ce păreau formate din cinci divizii care *și-au început mișcarea încă din ajun.* Focurile bivuacurilor *anunțau* vreo patruzeci sau cincizeci de mii

de oameni. Trebuia ca francezii să fie la ora șase dimineața la Rivoli cu douăzeci și două de mii de oameni ; *exista încă o foarte mare disproporție ; dar aveam asupra dușmanului avantajul de a dispune de 60 de tunuri și de mai multe mii de cai.* După poziția celor cinci bivuacuri dușmane era evident că inamicul *voia* să ne atace către ora nouă sau zece dimineața. Coloana din dreapta, care era foarte departe, avea misiunea de a înconjura *podișul* Rivoli pe la spate : *această coloană nu putea să ajungă înainte de ora zece ;* prima divizie din centru era probabil destinată să atace poziția noastră din flancul stîng. A doua, care se găsea pe creasta superioară a masivului Montebaldo, aproape de San-Marco, avea misiunea de a cuceri capela din San-Marco, de a coborî în podișul Rivoli și de a deschide drum pentru coloana din stînga care mersese la poalele masivului Montebaldo și era cantonată la marginea podișului, de-a lungul rîului Adige, în fundul văii. Al cincilea bivuac părea să fie al unei divizii de rezervă : *era în spate.*

Bazîndu-se pe aceste date, Napoleon și-a stabilit planul de bătaie. I-a ordonat lui Joubert, care evacuase capela San-Marco și care nu mai avea în podișul Rivoli decît o ariergardă, să reia *imediat* ofensiva, să recucerească capela și, în zorii zilei, să împingă a doua divizie din centrul dușmanului, care era pe creasta superioară, cît mai departe posibil. O sută de croați, informați de un prizonier de evacuarea capelei, tocmai puseseră stăpînire pe ea, cînd Joubert urcă din nou spre San-Marco, pe la ora patru dimineața, și recuceri poziția sa înaintată.

Lupta se angajă cu un regiment de croați. Cînd se făcu ziuă, Joubert atacă divizia care era în fața lui și o împinse din înălțime în înălțime pe creasta superioară a masivului Montebaldo, care domină valea rîului Adige.

Prima divizie austriacă din centru grăbi atunci pasul și cu puțin înainte de ora nouă ajunse pe înălțimile din stînga podișului Rivoli. Nu avea deloc artilerie. Brigăzile a 14-a și a 85-a, care acopereau platoul, aveau fiecare cîte o baterie. Brigada a 14-a, care ocupa flancul drept, respinse atacurile dușmanului ; a 85-a fu dată peste cap și străpunsă. Dar generalul francez alergă spre divizia lui Masséna, care, după ce mărșăluise toată noaptea, se odihnea puțin și *o duse împotriva dușmanului ;* și în mai puțin de o jumătate de oră, prima divizie austriacă din centru fu bătută și pusă în derută ; era ora zece și jumătate. Divizia austriacă din flancul stîng, compusă din trei mii de infanteriști, vreo cinci sau șase mii de cavaleriști, cu ambulanțe și cu grosul efectelor armatei, care era în fundul văii, auzind împușcături în apropierea podișului și băgînd de seamă că Joubert, care era cu o leghe mai înainte, nu mai avea pe nimeni în capela San-Marco, a trimis cîteva batalioane de trupe ușoare pentru a o ocupa și spre a-l lua pe Joubert pe la spate. Cînd batalioanele au ajuns la jumătatea drumului, inamicul se hazardă să trimită douăsprezece tunuri, vreo două-trei batalioane de infanterie și o mie de cai. Operația era dificilă ; era o adevărată escaladă. *Dîndu-și seama de situație,* Joubert a trimis în pas alergător trei batalioane care au sosit la capelă înaintea dușmanului și l-au azvîrlit în fundul văii. O baterie de cincisprezece tunuri instalată pe podișul Rivoli mitralie partea din coloana din stînga care *începea* să apară. Colonelul Leclerc șarjă pe plutoane, cu trei sute de cai. În fruntea primului pluton era șeful de escadron Lasalle care, prin îndrăzneala lui, hotărî succesul. Inamicul fu azvîrlit în rîpă ; fu capturat totul ; infanterie, cavalerie, artilerie.

La ora unsprezece, coloana din flancul drept al armatei austriece ajunse la poziția care fusese indicată.

Găsi acolo divizia noastră de rezervă din Desenzano. Coloana plasă o brigadă pentru a ne ţine în şah. Cealaltă brigadă, formată din patru mii de oameni, *se plasă* pe înălţime, de o parte şi de alta a drumului de la Verona spre Rivoli. Nu avea deloc artilerie ; credea că a ocolit armata franceză, dar era prea tîrziu. De îndată ce a ajuns pe înălţimi, a putut să vadă deruta celor trei divizii austriece *din centru şi din flancul stîng. Din rezervă* au fost îndreptate spre ea douăsprezece pînă la cincisprezece tunuri. *După o canonadă puternică, a fost atacată,* încercuită şi toţi oamenii au fost luaţi prizonieri. A doua brigadă, care era mai în urmă şi stătea pe poziţie în faţa rezervei din Desenzano, începu să se retragă. A fost urmărită viguros ; în mare parte oamenii au fost omorîţi sau capturaţi. Era ora unu după amiază ; peste tot inamicul bătea în retragere, fiind urmărit cu vigoare.

Joubert avansă atît de rapid încît la un moment dat s-a crezut că toată armata lui Alvinzi era capturată. Joubert sosea la Escaliero, singurul punct de retragere al duşmanului ; dar Alvinzi, simţind de unde venea primejdia, îşi aduse trupele de rezervă, îl opri pe Joubert şi îl făcu chiar să piardă puţin teren. Bătălia era cîştigată. Aveam tunuri, drapele, şi un mare număr de prizonieri. Două din detaşamentele noastre, care veneau să se reunească cu armata, *s-au ciocnit cu divizia care ne tăiase drumul spre Verona.* Îndată se răspîndi, *în spatele armatei,* zvonul că armata franceză era încercuită şi *pierdută.*

În ziua aceea, generalul şef fu de mai multe ori înconjurat de inamic. Mai mulţi cai pe care-i călărise fuseseră omorîţi sau răniţi. Chabot a ocupat Verona cu un pumn de oameni, dar divizia de la Caldiero a suferit înfrîngeri atît de mari în ziua de 12, la San-Michele, încît nu a mai putut întreprinde nimic. S-a mulţumit să-şi păstreze poziţia.

8. *Provera trece rîul Adige. Se îndreptă spre Mantua.* În 14, Provera aruncă un pod la Anghiari ; iar în 15, în zorii zilei, trecu rîul Adige și începu marșul spre Mantua. Augereau se duse spre podul dușmanului, făcu prizonieri o mie cinci sute de oameni pe care Provera îi lăsase de pază și cuceri podul în timpul zilei de 15, dar Provera avea *un marș* avans față de el : *Mantua era compromisă.*

E greu să împiedici un inamic care are mai multe echipaje de pod să treacă un rîu cînd armata care apără trecerea are misiunea de a menține un asediu. Generalul era dator să ia măsuri *pentru a ajunge* înaintea dușmanului într-o poziție intermediară, între rîul pe care-l apără și cetatea pe care o asediază. Generalul francez dăduse ordine în consecință. De îndată ce inamicul avea *să fi* trecut, trebuia să se îndrepte spre Molinella, să ajungă acolo înaintea lui și, după ce ocupa cetatea, să meargă în întîmpinarea lui. Faptul că s-a uitat de acest principiu și de aceste instrucțiuni a compromis Mantua.

Napoleon aflînd la ora trei după amiază că Provera aruncă un pod la Anghiari, prevăzu îndată ceea ce urma să se întîmple. Îi lăsă lui Masséna, lui Murat și lui Joubert sarcina de a-l urmări a doua zi pe Alvinzi și porni chiar atunci cu patru regimente pentru a ajunge în fața Mantuei. Sosi la Roverbello, pe cînd Provera ajungea în fața localității San-Giorgio. Hohenzollern, care comanda avangarda lui Provera, apăru în zorii zilei de 16. Ajunse la poarta localității San-Giorgio în fruntea unui regiment de soldați înfășurați în mantii albe. Știa că acest orășel, nu era deloc fortificat, că nu era apărat decît de o simplă întăritură de campanie ; spera să-l ia prin surprindere. Miolis, care avea comanda acolo, nu se apăra decît dinspre partea orașului. Știa că e acoperit de o divizie care se află pe Adige și că inamicul era foarte departe. Husarii

lui Hohenzollern semănau cu regimentul 1 de husari francezi. În vremea aceasta un bătrîn sergent din garnizoana din San-Giorgio, care tăia lemne la două sute de paşi de cetate, zări cavaleria care venea spre oraş ; avu unele îndoieli pe care le comunică unuia dintre camarazii săi ; amîndurora li se păru că mantalele albe erau prea noi pentru a fi armata lui Berchigni. Aceşti oameni de toată isprava, cuprinşi de îndoială, aleargă în cetate, dau alarma şi coboară bariera. Cavaleria porni în galop ; dar era prea tîrziu : fusese recunoscută şi întîmpinată cu mitralii. În curînd toată armata se afla pe întărituri. La amiază, Provera încercui cetatea. Viteazul Miolis, cu o mie cinci sute de oameni, se apără toată ziua.

9. *Bătălia de la Favorite.* În vremea aceasta Provera stabili comunicaţiile, peste lac, cu Wurmser, folosindu-se de o barcă. În 17, în zorii zilei, Wurmser iese cu garnizoana şi ocupă poziţiile la Favorite. La ora unu noaptea Napoleon dispune cele patru regimente între Favorite şi San-Giorgio şi împiedică garnizoana din Mantua să se unească cu Provera. Sérurier atacă în zorii zilei garnizoana din Mantua cu trupele afectate blocadei. Generalul şef îl atacă pe Provera. În această bătălie şi-a cîştigat regimentul 57 renumele de *cumplit*. El singur a atacat linia austriacă la baionetă şi a dat peste cap toate punctele de rezistenţă. La ora două după amiază, garnizoana din Mantua fiind respinsă, Provera capitulă şi depuse armele, lăsîndu-ne multe drapele, provizii, şi cîteva echipaje de pod. Şase mii de prizonieri şi mai mulţi generali au rămas în mîinile noastre. Din cei douăzeci şi două de mii de oameni ai lui Provera nu au scăpat decît rămăşiţele diviziei care în 12 atacase la San-Michele şi care continuau să rămînă pe poziţia de la Caldiero, precum şi o mie cinci sute de oameni pe care Provera îi lăsase pe malul

stîng al rîului Adige, ca pază pentru provizii şi pentru depozite ; toţi ceilalţi au fost făcuţi prizonieri sau omoriţi. Bătălia aceasta a fost numită bătălia de la Favorite.

In 15, Joubert îl împinse toată ziua pe Alvinzi în faţa lui şi ajunse atît de repede la Escaliero, încît vreo şase-şapte mii de oameni au fost separaţi de rest. Murat, cu o coloană, merse spre Corona şi intră în Tirol. Divizia lui Masséna se duse la Bassano. O divizie a lui Alvinzi începea să se regrupeze lîngă Brenta ; fu învinsă şi alungată dincolo de Piave. Generalul Augereau se duse la Castelfranco şi de acolo la Treviso. A mai avut de susţinut şi cîteva ciocniri uşoare de avangardă. Toate trupele austriece trecuseră înapoi rîul Piave. Zăpezile acopereau toate cheile Tirolului ; acesta a fost cel mai mare obstacol pe care l-a avut de înfruntat Joubert ; infanteria franceză trecu peste toate. Joubert intră în Trento. Generalul Victor fu trimis spre Laviso şi prin cheile de la Brenta şi restabili comunicaţiile cu Masséna, al cărui cartier general era la Bassano.

Au fost făcuţi mulţi prizonieri în diferite bătălii mai mărunte ; peste tot au fost găsiţi răniţi austrieci şi multe depozite. Armata se găsea în aceeaşi situaţie ca după bătăliile de la Rovereto, de la Bassano şi ca înaintea celei de la Arcole şi Bessières fu trimis să ducă noi trofee la Paris. Bătăliile de la San-Michele, de la Rivoli, de la Anghiari şi de la Favorite îl făcură pe Alvinzi să piardă mai mult de două treimi din armată. Din cei optzeci de mii de oameni pe care-i avea, nu mai aduse înapoi în Austria decît douăzeci şi cinci de mii.

10. *Capitularea Mantuei.* De acuma Mantua nu ne mai îngrijora. De multă vreme garnizoana nu mai primea decît jumătate din raţie ; toţi caii fuseseră mîncaţi. I s-au comunicat lui Wurmser rezultatele bătăliei de la Rivoli ;

nu mai avea nici o speranță. Fu somat să se predea ; răspunse cu mîndrie că avea provizii pentru un an. Totuși la cîteva zile după aceea, Klenau, primul lui aghiotant, veni la cartierul general al lui Sérurier : afirmă că *garnizoana* avea provizii pentru încă trei luni ; dar că mareșalul, necrezînd că Austria va putea despresura cetatea la timp, își va orienta conduita în funcție de condițiile care i se vor pune. Sérurier răspunse că în această privință va cere ordine de la generalul șef.

Napoleon se duse la Roverbella, Sérurier îl chemă pe Klenau. Generalul francez, înfășurat în pelerină, rămase incognito. În convorbiri s-au angajat numai Sérurier și Klenau ; Klenau uza de toate mijloacele obișnuite și insistă îndelung asupra marilor mijloace care îi rămîneau lui Wurmser și asupra marilor cantități de provizii ce *le avea în depozitele de rezervă*. Generalul francez se apropie de masă și scrise aproape o jumătate de oră deciziile pe care le luase în legătură cu propunerile lui Wurmser, în timp ce convorbirile cu Sérurier continuau. *Iar cînd sfîrși* : „Dacă Wurmser, îi spusese el lui Klenau, ar avea provizii măcar pentru optsprezece-douăzeci de zile și ar vorbi de capitulare, nu ar merita să i se acorde o capitulare *onorabilă*. Iată condițiile pe care i le acord, spuse el, dîndu-i hîrtia lui Sérurier ; veți accentua mai ales faptul că va fi pe deplin liber pentru că îi respect vîrsta și meritele și nu vreau să devină victima intriganților care, la Viena, îi vor pierzania. *Dacă deschide porțile mîine, va avea condițiile pe care le-am scris ; dacă întîrzie cincisprezece zile, o lună, două, va avea aceleași condiții. Poate deci acum să aștepte pînă la ultima bucățică de pîine. Plec chiar în clipa asta pentru a trece Padul ; pornesc spre Roma.* Îmi cunoașteți intențiile, mergeți și aduceți-le la cunoștința generalului dumneavoastră."

Klenau, care nu bănuise nimic la primele cuvinte, nu întîrzie să-şi dea seama *cu cine are de-a face*. Luă act de aceste hotărîri care prin natura lor l-au făcut să se simtă pătruns de recunoştinţă şi de admiraţie faţă de un procedeu atît de generos şi de neaşteptat. Nu mai era cazul să umble cu ascunzişuri şi mărturisi că nu mai existau provizii decît pentru trei zile. Wurmser îi ceru *generalului francez* ca, din moment ce trebuia să traverseze Padul, să vină să-l treacă pe la Mantua, ceea ce l-ar fi scutit de multe ocoluri şi greutăţi. Dar totul era pregătit de drum. Wurmser i-a scris pentru a-şi exprima recunoştinţa sa. Cîteva zile mai tîrziu, a trimis pe unul din aghiotanţii săi la Bologna pentru a-l informa că în Romagna vor încerca să îl otrăvească şi îi dădu informaţiile necesare pentru a se feri ; această informaţie a fost utilă. Generalul Sérurier asistă deci la capitularea Mantuei şi văzu defilînd prin faţa lui pe bătrînul mareşal cu tot statul-major al armatei sale. Napoleon era în clipa aceea în Romagna. Indiferenţa cu care renunţa la spectacolul atît de măgulitor pe care îl oferea un mareşal cu mare faimă, generalisim al forţelor austriece, în fruntea întregului său stat-major, care îşi preda sabia, produse o mare uimire şi a avut *răsunet în toată Europa.*

N.B. *a editorului, scrisă la dictare.*

1. Alvinzi, indiferent de ce se spune în diferite rapoarte, avea optzeci de mii de oameni. Cu Provera cu tot. Forţele din Tirol erau de peste cincizeci de mii de oameni. Provera avea douăzeci şi cinci, din care cinci mii au luptat la San-Michele iar optsprezece mii, formînd două divizii, au înaintat spre Mantua. Din aceşti optsprezece mii de oameni, trei mii au rămas în ariergardă, zece mii au ajuns la San-Giorgio şi cinci mii au rămas în urmă la Molinella pentru a para mişcarea lui Augereau care îi urmărea : toţi

aceştia au fost făcuţi prizonieri. În coloana lui Provera nu au fost găsiţi decît şapte mii de prizonieri datorită faptului că acesta s-a angajat în două bătălii, una la Anghiari, o alta la San-Giorgio şi a dat lupta de la Favorite în care a pierdut mulţi oameni ; şi pentru că mulţi soldaţi austrieci intraţi în spitale nu au fost cuprinşi în numărul prizonierilor. Rapoartele nu vorbesc decît despre douăzeci şi trei de mii ; adevărul este că francezii au făcut mai mult de treizeci de mii ; dar, în general, armata îşi păzea prost prizonierii ; foarte mulţi i-au scăpat. Cabinetul din Viena a organizat puncte de îndrumare în Elveţia şi de-a lungul drumurilor pentru a le favoriza dezertarea. Se poate spune că un sfert din prizonieri scăpau înainte de a fi sosit la cartierul general central ; un alt sfert înainte de a fi trimişi în Franţa, unde nu ajungeau decît jumătate. De asemenea, mulţi se înghesuiau în spitale.

2. În raportul oficial Bessières nu prezintă Directoratului decît şaptezeci şi unu de drapele, pentru că încurcăturile obişnuite în mişcările unui mare stat-major au făcut ca treisprezece să rămînă în urmă. Ele vor fi găsite printre cele pe care le-a prezentat Augereau după cucerirea Mantuei.

3. Din cele şaizeci de steaguri pe care Augereau le-a prezentat Directoratului, treisprezece erau un rest din trofeele de la Rivoli şi de la Favorite, pe care ar fi trebuit să le prezinte Bessières. Celelalte patruzeci şi şapte au fost găsite în Mantua şi ne permit să ne dăm seama de numărul mare de cadre ale armatei lui Wurmser care se închiseseră în această cetate. Alegerea lui Augereau pentru a duce aceste drapele reprezenta o recompensă pentru serviciile aduse armatei mai ales în ziua bătăliei de la Castiglione. Ar fi fost totuşi mai normal ca ele să fie trimise prin Masséna care avea merite şi mai mari. Dar ge-

neralul şef conta mult mai mult pe acesta din urmă pentru campania sa din Germania şi nu voia să se despartă de el. Unii au crezut că observînd cum generalul Augereau era lăudat peste măsură, lui Napoleon i-a convenit să-l trimită la Paris, pentru ca oricine să poată aprecia diréct caracterul şi talentele acestui ofiţer care nu avea decît de pierdut într-o asemenea încercare. Alţii au crezut dimpotrivă că generalul şef urmărise să atragă privirile Parisului asupra unuia dintre locotenenţii lui. Augereau era parizian.

Capitolul al şaptelea

Miercuri 1 mai 1816

Ca şi în ajun, Împăratul n-a ieşit din camera sa... După cină a răsfoit cîteva din comunicatele, proclamaţiile şi actele din culegerea lui Goldsmith [1] care de altminteri era foarte incompletă : cîteva l-au impresionat ; şi-atunci, punînd cartea pe masă, a început să se plimbe prin cameră spunînd : „...Eu am astupat prăpastia anarhiei şi am făcut ordine în haos. Am curăţit Revoluţia, am înnobilat popoarele şi i-am întărit pe regi. Am descătuşat spiritul de emulaţie, am recompensat toate meritele, am împins mult mai departe limitele gloriei ! Am făcut deci ceva ! Şi apoi în ce privinţă aş putea fi atacat fără ca vreun istoric să nu îmi poată lua apărarea ? În privinţa intenţiilor mele ? dar din acest punct de vedere are toate motivele ca să mă ierte. În privinţa despotismului meu ? dar istoricul va demonstra că dictatura era cît se poate de

[1] Publicist duplicitar : în Anglia scria pamflete antifranceze, iar în Franţa făcea propagandă antiengleză (n. t.).

necesară. Se va spune că am îngrădit libertatea ? dar el va dovedi că licențele, anarhia, cele mai mari dezordini erau încă la ușa noastră. Fi-voi acuzat că am iubit prea mult războiul ? dar istoricul va demonstra că am fost mereu atacat ; că am dorit monarhia universală ? o să arate că aceasta n-a fost decît opera fortuită a circumstanțelor și că numai dușmanii noștri m-au condus la războaie ; fi-voi, în sfîrșit, acuzat pentru ambiția mea ? ah ! fără îndoială, în această privință se vor putea spune multe ; dar a fost una dintre cele mai grandioase și cele mai elevate ambiții din cîte au existat vreodată ! aceea de a stabili, de a consacra, în sfîrșit, imperiul rațiunii și deplina exprimare, deplina afirmare a tuturor facultăților umane. Și aici poate că istoricul va regreta că o asemenea ambiție nu s-a împlinit !" Și după cîteva secunde de tăcere și de meditație : „Dragul meu, spuse Împăratul, iată în cîteva cuvinte toată istoria mea".

Joi 2

...A vorbit mult despre Legiunea de onoare, despre culegerea lui Goldsmith și despre *Monitor*...

Despre Legiunea de onoare a spus între altele că diversele ordine cavalerești și caracterul lor de recompensă consacrau castele, în timp ce decorația unică a Legiunii de onoare, cu aplicarea ei universală, era, dimpotrivă, o expresie a *egalității*. Primele întrețineau îndepărtarea între clase în timp ce aceasta din urmă ducea la coeziunea tuturor cetățenilor ; iar influența ei, rezultatele pe care le-ar fi dat în rîndul marilor familii puteau fi incalculabile : ea era centrul comun, motorul universal

al tuturor ambiţiilor, vehiculul tuturor meritelor, recompensa şi imboldul tuturor eforturilor generoase etc.

...Educaţia şi moravurile noastre trecute ne făceau mai mult vanitoşi decît oameni cu judecată ; de aceea mulţi ofiţeri erau şocaţi văzînd că aceeaşi decoraţie se dă toboşarului şi e decernată fără deosebire preotului, judecătorului, scriitorului şi artistului ; dar vanitatea lor ar fi dispărut ; noi înaintam rapid şi militarii ar fi ajuns să se considere onoraţi văzîndu-se puşi alături de primii savanţi, alături de cei mai distinşi oameni din toate profesiile, iar aceştia din urmă s-ar fi simţit onoraţi, înnobilaţi aflîndu-se în rînd cu cei mai viteji oameni ai ţării, iar în ansamblul lor ar fi constituit într-adevăr o uniune a tot ceea ce ar fi fost mai *onorabil* în stat.

...Şi a încheiat cu aceste remarcabile cuvinte : „În ziua în care se va îndepărta de organizarea ei iniţială, va fi distrusă o mare idee, iar *Legiunea mea de onoare* va înceta să mai existe".

Duminică 5

...M-a chemat pe la cinci ; marele-mareşal era împreună cu el. L-am găsit pe Împărat dezbrăcat ; zadarnic încercase să se mai odihnească ; avea impresia că are puţină temperatură ; suferea de curbatură. A cerut să se facă focul dar n-a vrut să se aprindă lumînările. Am discutat astfel pe întuneric despre una şi despre alta, pînă pe la opt cînd ne-a trimis să cinăm.

În timpul zilei fusese vorba despre asemănările dintre cele două mari revoluţii, din Anglia şi din Franţa. „Între ele există multe similitudini şi multe deosebiri, remarca Împăratul : sînt un subiect inepuizabil de meditaţie." Şi a

spus lucruri deosebit de remarcabile şi foarte curioase. Rezum aici ceea ce a spus în clipa aceea sau în alte momente.

„În amîndouă ţările furtuna s-a pregătit sub două domnii indolente şi slabe, a lui Jacob I şi Ludovic al XV-lea ; a izbucnit sub cei doi nefericiţi, Carol I şi Ludovic al XVI-lea.

Amîndoi au căzut victime ; amîndoi au pierit pe eşafod, iar familiile lor au fost proscrise şi expulzate.

Cele două monarhii au devenit republici şi, în perioada revoluţiilor, cele două naţiuni s-au dedat la toate excesele ce puteau să degradeze judecata şi inimile. Ele s-au dezonorat prin acte de violenţă, prin vărsări de sînge şi nebunie ; au sfărîmat toate legăturile şi au răsturnat toate principiile.

Atunci, în amîndouă ţările, doi oameni, cu o mînă viguroasă, au oprit torentul şi au domnit cu strălucire. După ei sînt rechemate cele două familii creditare ; dar amîndouă apucă o cale greşită. Fac greşeli ; pe neaşteptate, în amîndouă locurile, izbucneşte o nouă furtună, care aruncă în afara teritoriului cele două dinastii ce fuseseră restabilite, fără ca ele să fi reuşit să opună cea mai mică rezistenţă celor doi adversari care le răsturnau.

În această ciudată paralelă, Napoleon ajunsese să fie, în Franţa, în acelaşi timp, şi ceea ce fusese *Cromwell*, şi ceea ce fusese *Wilhelm al III-lea* în Anglia. Dar cum orice apropiere cu Cromwell are în sine ceva odios, mă grăbesc să adaug că aceşti doi oameni celebri coincid într-adevăr într-o singură circumstanţă, dar că altfel este greu să găseşti persoane care să fie mai deosebite din toate punctele de vedere.

Cromwell apare pe scenă la vîrsta matură. Nu ajunge în primele rînduri decît prin duplicitate, abilitate și ipocrizie.

Napoleon se avîntă de îndată ce trece de copilărie, iar primii lui pași strălucesc de o glorie pură.

Cromwell ajunge la putere datorită opoziției și urii dintre partide și aruncînd o pată eternă peste revoluția engleză.

Dimpotrivă, Napoleon urcă pe tron ștergînd petele revoluției franceze și prin concursul tuturor partidelor care se străduiesc rînd pe rînd să-l aibă drept conducător.

Toată gloria militară a lui Cromwell a fost cîștigată prin sîngele englezilor ; fiecare din victoriile lui a ajuns să fie un doliu național. Cele ale lui Napoleon n-au lovit decît în străinătate și au umplut de entuziasm națiunea franceză.

În sfîrșit, moartea lui Cromwell a fost o bucurie pentru toată Anglia ; a devenit o eliberare publică. Nu s-ar putea spune același lucru în legătură cu Napoleon.

În Anglia, revoluția a însemnat o ridicare a întregii națiuni împotriva regelui. El a violat legile, a uzurpat puterea absolută. Ea voia să-și recapete drepturile.

În Franța, revoluția a însemnat ridicarea unei părți a națiunii împotriva altei părți, cea a stării a treia împotriva nobilimii ; era reacția galilor împotriva francilor. Regele a fost mai puțin atacat ca suveran decît ca șef al feudalității ; nu i s-a reproșat că a violat legile ; poporul francez a voit doar să se elibereze și să se realcătuiască din temelii.

În Anglia, dacă Carol I ar fi cedat cu bună credință, dacă ar fi avut caracterul moderat, șovăitor al lui Ludovic al XVI-lea, ar fi supraviețuit.

În Franța, dimpotrivă, dacă Ludovic al XVI-lea ar fi rezistat pe față, dacă ar fi avut curaj, dacă ar fi fost activ și înflăcărat precum Carol I, ar fi triumfat.

În tot timpul acestui conflict, fiind izolat în insula lui, Carol I n-a avut de partea sa decît partizani, prieteni, dar nici o pătură a națiunii.

Ludovic al XVI-lea avea o armată regulată ; avea ajutorul străinătății, se sprijinea pe două părți constitutive ale națiunii : nobilimea și clerul. În afară de aceasta lui Ludovic al XVI-lea i s-a oferit o a doua posibilitate decisivă, pe care Carol I n-a avut-o, aceea de a renunța să mai fie capul *feudalității*, spre a deveni capul *națiunii* : din nefericire el n-a știut să profite nici de o posibilitate, nici de cealaltă.

Carol I a pierit deci pentru că a rezistat, iar Ludovic al XVI-lea pentru că nu a rezistat. Unul era ferm convins de drepturile prerogativelor sale ; este îndoielnic, ni se dau toate asigurările în această privință, că celălalt a avut astfel de convingeri sau că ar fi crezut în utilitatea lor.

În Anglia, moartea lui Carol I a fost rezultatul ambiției viclene și a atrocității unui singur om.

În Franța, s-a datorat unei mulțimi oarbe, unei adunări populare dezordonate.

În Anglia, reprezentanții poporului s-au abținut, dintr-o umbră de rușine, să fie în același timp judecători și

părți în omorul pe care îl comandau ; ei au numit un tribunal care să-l judece pe rege.

În Franța, ei au îndrăznit să fie în același timp acuzatori și judecători.

Aceasta pentru că în Anglia treburile erau conduse de o mînă nevăzută ; ea avea mai multă cumpătare și mai mult calm. În Franța, au fost conduse de mulțime a cărei ardoare e fără margini.

În Anglia, moartea regelui a dat naștere republicii. În Franța, dimpotrivă, nașterea republicii a cauzat moartea regelui.

În Anglia, explozia politică s-a operat prin eforturile celui mai înfocat fanatism religios. În Franța, s-a înfăptuit în timp ce se aclama o cinică împietate : fiecare să trăiască după cum îi dictează vremurile și moravurile timpului.

În Anglia, revoluția s-a amestecat cu războiul civil. În Franța ea s-a amestecat cu războaiele împotriva străinătății ; și pe bună dreptate francezii au atribuit excesele lor acestor eforturi, acestei opoziții a străinătății. Englezii n-au avut nici o scuză de acest fel.

În Anglia, armata s-a făcut vinovată de toate violențele, de toate excesele ; ea a fost un flagel pentru cetățeni.

În Franța, dimpotrivă, armatei i s-a datorat totul. Victoriile ei din afară au făcut să slăbească sau să fie uitate ororile dinăuntru, ea a adus patriei independența, gloria, trofeele.

În Anglia, restaurația a fost opera englezilor înșiși ; a fost primită cu cel mai mare entuziasm : națiunea scăpa

de sclavie și credea că își redobîndește libertatea... În Franța n-a fost deloc la fel.

În sfîrșit, în Anglia, un ginere și-a răsturnat socrul de pe tron : el a fost sprijinit de toată Europa și ceea ce s-a făcut rămîne nepieritor și respectat.

În Franța, dimpotrivă, alesul unui popor pe care l-a și guvernat vreme de cincisprezece ani, cu asentimentul celor dinăuntru și al celor din afară, pune din nou mîna pe o coroană despre care pretinde că îi aparține. Europa întreagă se ridică în bloc ; îl pune în afara legii. O sută zece mii de oameni pornesc împotriva acestei singure persoane ; e răpusă ; e aruncată în temniță și pretind că vor putea să-i ponegrească memoria ! ! !"

Luni 6

...Pe la orele trei Împăratul a ieșit în grădină și se pregătea să facă o plimbare călare. Tocmai îi dictase lui Gourgaud și aproape că a terminat epoca 1815 ; era mulțumit de munca lui.

Am îndrăznit să-i recomand să continue cu cea a Consulatului ; cu acea epocă atît de strălucitoare în care o națiune desrămată s-a văzut în mod miraculos reconstituită, în cîteva clipe, prin legile sale, religia sa, morala sa, pe baza adevăratelor principii, a unor prevederi cinstite și strălucitoare ; totul s-a săvîrșit în aplauzele și admirația universală a Europei uimite.

În vremea aceea eu eram în Anglia ; masa emigranților, i-am spus eu, fusese profund mișcată de aceste acte :

rechemarea preoților și cea a emigranților fuseseră considerate ca niște adevărate binefaceri ; cei mai mulți s-au grăbit să profite de ele...

Atunci Împăratul m-a întrebat ce se spunea în rîndurile emigranților despre originea și despre persoana sa etc. I-am răspuns că am aflat despre el pentru prima oară atunci cînd a ajuns în fruntea armatei din Italia ; nici unul dintre noi nu-i cunoșteam antecedentele ; ne era complet necunoscut. Nu reușeam deloc să-i pronunțăm numele — *Buonaparte*. Ceea ce l-a făcut să rîdă cu poftă etc., etc.

Și astfel, tot discutînd, a ajuns să spună că s-a oprit și a reflectat de multe ori asupra ciudatului concurs de împrejurări secundare ce l-au condus spre prodigioasa-i carieră.

„1. Dacă tatăl meu, spunea el, care a murit înainte de a împlini patruzeci de ani, ar fi trăit, ar fi fost numit deputat al nobilimii din Corsica în Adunarea constituantă. El ținea foarte mult la nobilime și la aristocrație : pe de altă parte era foarte înflăcărat de ideile generoase și liberale ; ar fi fost deci, fie în întregime de partea dreptei, fie, cel puțin, de partea minorității nobilimii. În toate cazurile, oricare ar fi fost opiniile mele personale l-aș fi urmat, și iată cum cariera mea ar fi fost împiedicată, pierdută.

2. Dacă aș fi fost mai vîrstnic în momentul Revoluției, aș fi fost poate numit eu însumi deputat. Fiind entuziast și înflăcărat mi-aș fi formulat negreșit cîteva opinii pe care le-aș fi susținut ; dar în orice caz, mi-aș fi

închis calea spre cariera militară şi atunci iată din nou cariera mea pierdută.

3. Dacă familia mea ar fi fost mai cunoscută, dacă am fi fost mai bogaţi, mai sus-puşi, chiar dacă aş fi urmat drumul Revoluţiei, calitatea mea de nobil mi-ar fi atras nulitatea sau proscrierea. Nu aş fi reuşit niciodată să obţin încrederea, nu aş fi comandat niciodată vreo armată ; sau chiar dacă aş fi comandat-o, n-aş fi îndrăznit niciodată să fac ceea ce am făcut. Presupunînd chiar că aş fi obţinut toate succesele, nu aş fi putut să dau curs ideilor mele liberale cu privire la preoţi şi nobili ; şi nu aş fi ajuns niciodată în fruntea guvernului.

4. Chiar şi numărul mare de fraţi şi de surori mi-a fost de mare folos, deoarece mi-au multiplicat relaţiile şi mijloacele mele de influenţă.

5. Faptul că m-am căsătorit cu d-na de Beauharnais m-a pus în contact cu un întreg partid care îmi era necesar pentru a contribui la sistemul meu de fuziune, unul din cele mai importante principii ale administraţiei mele şi care o caracterizează în mod deosebit. Fără soţia mea nu aş fi putut să am relaţii deschise cu acest partid.

6. Chiar şi originea mea străină, împotriva căreia s-au auzit unele proteste în Franţa, mi-a fost foarte preţioasă. Datorită ei, toţi italienii m-au privit ca pe un compatriot ; ea a facilitat foarte mult succesele mele din Italia. După ce am obţinut aceste succese, au început să fie căutate peste tot date despre familia noastră, care de multă vreme trăia în umbră. S-a întîmplat, după cum ştiau toţi italienii, ca ea să fi jucat multă vreme un rol important printre ei. A devenit, în ochii şi în inima lor, o familie

italiană ; astfel că atunci cînd s-a pus problema căsătoriei surorii mele Pauline cu prinţul Borghese, în această familie şi în rîndurile aliaţilor ei, la Roma şi în Toscana, nu s-a auzit decît o singură voce : *este bine,* au spus cu toţii, *e o căsătorie între ai noştri, e o familie de-a noastră.* Mai tîrziu, cînd a fost vorba să fiu încoronat de papa, la Paris, acest act care, aşa cum au dovedit evenimentele, era de cea mai mare importanţă, a întîmpinat mari dificultăţi ; în conclav, partidul austriac i s-a opus cu vehemenţă ; partidul italian a cîştigat însă, adăugînd la considerentele politice şi această neînsemnată opinie izvorîtă din amorul propriu naţional : *La urma urmelor noi le impunem barbarilor ca să-i guverneze o familie italiană : ne vom răzbuna astfel pe gali.*"

În continuare Împăratul a vorbit despre papa...

Miercuri 8

Împăratul a ieşit pe la orele cinci şi a făcut o plimbare în caleaşcă. După ce s-a reîntors a primit cîţiva englezi ; le-a pus o mulţime de întrebări, cum îi era obiceiul. Vasul lor *Cornwall* se ducea în China şi la reîntoarcerea în Europa avea să treacă din nou pe-aici, în luna ianuarie.

Cînd am terminat cina, unul dintre noi i-a spus Împăratului că a suferit foarte mult în timpul zilei cînd a trecut pe curat dictarea lui despre bătălia de la Waterloo, văzînd că rezultatul ei nu depinsese decît de un fir de păr. Drept orice răspuns, Împăratul, cu un accent care se simţea că vine din adîncul inimii, i-a spus fiului meu :

„*My son* (fiul meu), era expresia lui obişnuită, du-te şi adă *Ifigenia în Aulida* [1], ne va face mult mai mult bine". Şi ne-a citit această frumoasă piesă pe care nu poţi să n-o iubeşti din ce în ce mai mult...

Sîmbătă 11

Pe la patru eram la Împărat. A intrat şi marele-mareşal care i-a înmînat un bilet. Împăratul l-a citit, l-a restituit ridicînd din umeri şi spunînd : „E prea stupid, nici un răspuns. Dă-i-l şi lui Las Cases."

De necrezut ! era un bilet adresat de guvernator marelui-mareşal, care-l invita pe *generalul Bonaparte* să vină s-o întîlnească la cină, la Plantation-House, pe lady Loudon, soţia lordului Moira. Am roşit de atîta necuviinţă...

D-l Skelton, sub-guvernatorul insulei, şi soţia sa care plecau spre Europa au venit să-şi ia rămas bun de la Împărat ; au fost reţinuţi la cină.

Această respectabilă familie, căreia, este adevărat că fără voia noastră, i-am răpit Longwood-ul... căreia i-am pricinuit reale neplăceri personale, este totuşi singura din insulă care a avut faţă de noi o consideraţie constantă şi o atitudine mereu politicoasă. De aceea le-am şi adresat la plecare urările noastre cele mai sincere : amintirile noastre îi vor însoţi întotdeauna cu cea mai autentică afecţiune...

Marţi 14

Pe la orele patru ne-au sosit foarte mulţi oaspeţi ; erau pasagerii de pe flota din India, pe care Împăratul a

[1] Tragedie de Racine (n. t.).

consimțit să-i primească. Printre ei se aflau un oarecare domn Strange, cumnat al lordului Melvil, ministrul Marinei engleze ; un oarecare domn Arbuthnot ; sir Williams Burroughs, un judecător de la curtea supremă din Calcutta ; doi aghiotanți ai lordului Moira, și alții, între care și cîteva femei... Marele-mareșal a condus aceste persoane la Împărat, care le-a primit cu o grație perfectă și cu zîmbetul lui cuceritor. Toți îl priveau cu aviditate, pe fețele multora se putea citi emoția.

Împăratul a vorbit cu fiecare dintre ei... Apoi, adresîndu-se unui aghiotant al lordului Moira, i-a spus că marele-mareșal l-a informat că lady Loudon se afla pe insulă și că dacă ea ar fi fost în interiorul limitelor ce i-au fost lui impuse, i-ar fi făcut o adevărată plăcere să o vadă ; dar că fiind în afara incintei, în care el se putea plimba liber, e ca și cum ea ar fi încă în Bengal...

I-am condus în salonul nostru, de unde curiozitatea i-a făcut să pătrundă pînă în cea de a doua cameră, salonul Împăratului. Sir Williams Burroughs, care prin funcțiile sale este o persoană marcantă în guvern, m-a întrebat dacă aceasta era sufrageria. I-am spus că era salonul și, mai bine zis, era totul. A fost foarte uimit. Atunci i-am arătat prin fereastră cele două mici odăi care constituiau tot apartamentul Împăratului ; se simțea stînjenit, părea că în mintea lui făcea comparații cu trecutul ; și privind mobilele mizerabile și strîmtimea spațiului mi-a spus : „Dar în curînd veți sta mai bine". — „Cum adică, vom părăsi insula ?" — „Nu, dar vă sosesc niște mobile foarte frumoase și o casă frumoasă." — „Adevărata problemă nu constă deloc în mobilele și în casa de aici ; ea constă

în stînca pe care casa e așezată, în latitudinea la care e situată. Atîta vreme cît această latitudine nu va fi schimbată, noi nu vom putea sta mai bine"...

Acest om s-a emoționat și strîngîndu-mi mîna mi-a spus cu efuziune : „Scumpul meu domn, el este un om prea mare, are prea multe talente, a devenit prea redutabil ; a devenit pentru noi prea de temut"...

Duminică 19

...Pe la trei, Împăratul i-a primit în grădină pe englezii care veniseră din Iava. A făcut apoi o plimbare cu caleașca.

Reîntorcîndu-se pe la șase, l-am urmat în cabinetul său ; a cerut să fie chemat marele-mareșal cu soția și a stat cît se poate de familiar de vorbă cu noi, pînă la cină, povestindu-ne despre fel și fel de întîmplări din viața de familie și din viața sa conjugală de pe vremea cînd era la putere. A vorbit mai ales despre împărăteasa Joséphine...

„Mi-ar fi fost necesar și m-ar fi făcut fericit un fiu al Joséphinei, continuă Împăratul, nu numai ca rezultat politic ci și ca bucurie domestică.

Ca rezultat politic, eu aș fi încă pe tron, fiindcă francezii s-ar fi atașat de acest copil așa cum s-au atașat de regele Romei, iar eu nu aș fi călcat în prăpastia acoperită cu flori care m-a pierdut...

Ca bucurie domestică, acest gaj ar fi liniștit-o pe Joséphine, ar fi pus capăt unei gelozii din pricina căreia nu mai aveam liniște ; și această gelozie era legată mult mai mult de politică decît de sentimente. Joséphine prevedea

viitorul și se înspăimînta de sterilitatea ei. Își dădea bine seama că o căsătorie nu e completă și reală decît cu copii ; or, ca s-a măritat, dar nu mai putea avea copii"...

Fouché a fost primul care a atins fatala coardă a divorțului ; s-a dus, fără să fi avut vreo misiune de acest fel, s-o sfătuiască pe Joséphine să desfacă această căsătorie ; pentru binele Franței, i-a spus el. Totuși, pentru Napoleon' nu sosise încă momentul. Acest demers a fost pentru căsnicia Împăratului cauza multor supărări și tulburări ; l-a iritat foarte mult pe Împărat ; el nu l-a alungat atunci pe Fouché, deși Joséphine cerea cu insistență acest lucru, pentru că de fapt el hotărîse divorțul în secret, în sinea lui, și nu voia ca printr-o asemenea sancțiune să dea o contralovitură acestei idei.

Totuși, se cuvine să fie spus că de îndată ce el a voit divorțul Joséphine i-a dat ascultare. Pentru ea a fost un chin de moarte ; dar s-a supus, și cu bună credință, fără să vrea să profite de șicanele inutile de care ar fi putut încerca să uzeze [1]...

---

[1] Am aflat de la prințul primat amănunte foarte curioase asupra căsătoriei și divorțului. D-na de Beauharnais a fost căsătorită cu generalul Bonaparte de către un preot care refuzase să jure credință constituției civile a preoțimii, dar care neglijase, din întîmplare, să ceară autorizația obligatorie de la preotul parohiei. Acest viciu de formă, sau poate altul, l-a preocupat foarte mult pe cardinalul Fesch ; și fie din scrupul, fie din alt motiv, s-a străduit atita încît în momentul încoronării a reușit să-i convingă pe cei doi soți să se lase căsătoriți de el, cu ușile închise, *din cauză de necesitate*. În timpul divorțului, separarea civilă a fost pronunțată de Senat. În ceea ce privește separarea religioasă n-au voit să se adreseze papei, și nici nu a mai fost nevoie. Deoarece cardinalul Fesch repetase căsătoria fără martori, oficialitățile din Paris au anulat-o

Josephine, adăugă Napoleon, ar fi vrut cu dragă inimă s-o vadă pe Marie-Louise ; vorbea adesea despre ea, şi cu multă afecţiune, ca şi despre regele Romei ; la rîndul ei, Marie-Louise îi trata minunat pe Eugène şi pe Hortense, dar manifesta o mare antipatie faţă de Joséphine, şi mai ales o mare gelozie. „Am vrut s-o duc o dată la Malmaison, spuse Împăratul, dar cînd i-am făcut această propunere a izbucnit în lacrimi. Pe mine nu mă împiedica să mă duc acolo, îmi spunea ea, se mulţumea doar să ignore în mod voit aceste vizite. Totuşi, de îndată ce mă suspecta de o astfel de intenţie, nu exista şiretenie la care să nu recurgă pentru a mă împiedica. Nu mă mai părăsea ; şi cum se părea că aceste vizite o necăjeau foarte mult nu m-am mai dus aproape niciodată la Malmaison. Iar cînd se întîmpla să mă duc, începeau lacrimile de cealaltă parte şi tot felul de sîcîieli. Joséphine avea mereu în faţa ochilor şi în intenţii exemplul soţiei

---

pentru acest viciu şi au declarat că n-a avut loc nici o căsătorie. Atunci împărăteasa Joséphine l-a chemat pe cardinalul Fesch la Malmaison şi l-a întrebat dacă îndrăzneşte să ateste în scris şi să semneze că ea a fost căsătorită în bună lege. Fără îndoială, a răspuns cardinalul Fesch, voi susţine oriunde acest lucru şi vă voi semna o dovadă." Ceea ce a şi făcut.

„Dar, i-am spus eu atunci prinţului primat, ce fel de sentinţă au dat oficialităţile Parisului ?" — „O sentinţă dreaptă", răspunse prinţul. — „Dar atunci cum rămîne cu declaraţia cardinalului Fesch ? E deci falsă ?" — „Nu, după părerea lui, spuse el, pentru că el adoptase doctrina ultramontanilor, potrivit căreia cardinalii pretind că au dreptul să căsătorească fără martori, ceea ce în Franţa nu este recunoscut şi este lovit de nulitate."

Se pare totuşi că împărăteasa Joséphine nu a cerut acel document decît pentru propria-i satisfacţie, şi nu a făcut uz de el în nici un fel (n. a.).

lui Henric al IV-lea care, spunea ea, trăise la Paris și după divorț, venea la curte, asistase la încoronare. Ea, Joséphine, era într-o situație și mai bună, pretindea ea ; avea propriii ei copii și nu mai putea să aibă alții etc."...

În general, conchidea Împăratul, Joséphine și-a făcut fericit soțul și s-a dovedit în mod constant a fi prietena lui cea mai drăgăstoasă. În orice moment, în orice ocazie se arăta supusă, devotată și de o mare drăgălășenie. De aceea i-a păstrat totdeauna cea mai duioasă amintire și cea mai vie recunoștință.

Joséphine, mai spunea Împăratul, punea aceste inclinații și aceste calități (docilitatea, devotamentul, amabilitatea) în rînd cu virtuțile și cu abilitatea politică a sexului ei și o blama cu asprime și o certa pe fiica sa Hortense și pe ruda ei Stéphanie, care nu se înțelegeau cu soții lor, erau capricioase și voiau să pară independente...

Pauline era prea risipitoare ; era foarte nepăsătoare : ținînd seama de cît i-am dat, ar fi trebuit să fie extrem de bogată ; dar ea, la rîndul ei, dădea tot ce primea, iar mama ei o mustra adesea din această cauză, prezicîndu-i că ar putea ajunge să moară pe un pat de spital ; dar Madama ea însăși era prea parcimonioasă ; era o situație ridicolă ; am ajuns chiar să-i ofer, lunar, sume considerabile dacă ea ar fi vrut să le distribuie. Acceptase să le primească, dar cu condiția, spunea ea, de a fi singura care decide dacă le păstrează sau nu. În fond nu era vorba decît de un exces de prevedere din partea ei : teama ei era să nu ajungă într-o bună zi fără nimic. A cunoscut nevoile ; și momentele acelea teribile nu-i mai ieșeau din

minte. Se cere de altminteri să spunem că le dădea mult copiilor ei, în secret ; este o mamă foarte bună !...

De altfel, aceeași femeie de la care era atît de greu să scoți un bănuț, spunea Împăratul, ar fi dat totul ca să pregătească reîntoarcerea mea din Elba ; și după Waterloo mi-ar fi dat tot ce poseda pentru a-mi aranja treburile ; s-ar fi condamnat singură să mănînce numai pîine neagră, fără să cîrtească. Pentru că la ea ceea ce era măreț avea totdeauna cîștig de cauză față de ceea ce era mărunt : mîndria, ambițiile nobile stăteau totdeauna împotriva avariției"...

Vineri 24

Împăratul n-a ieșit decît ca să urce în [illegible]. Plimbarea noastră a durat cam o oră și jumătate, am mers încet și am făcut de două ori același drum. Împăratul vorbea despre politică ; lectura ziarelor, care au sosit în urmă cu trei zile, îi furniza suficiente subiecte.

În Franța, emigrația patrioților era masivă, rapidă, și după toate aparențele era favorizată, deoarece nu se confiscau bunurile etc.

Împăratul credea că deslușește în dezbaterile din parlamentul englez gîndul ascuns de a împărți Franța ; fapt de care era foarte mîhnit. „Orice inimă cu adevărat franceză, spunea el, este desigur cuprinsă de disperare ; o imensă majoritate, pe pămîntul patriei, simte desigur o foarte vie durere. Ah ! exclamă el, de ce nu sînt pe o sferă în afara acestui glob ! De ce nu stau cu picioarele pe un sol într-adevăr liber și independent, unde nu s-ar putea simți nici o influență de-a altora ! Cum aș uimi lumea ! Le-aș adresa francezilor o proclamație ; le-aș striga : O să

pieriți dacă nu vă uniți. Odioasă, insolenta străinătate vă va fărîmița, vă va nimici. Francezi, ridicați-vă, fiți un bloc cu orice preț, strîngeți rîndurile, dacă e nevoie *chiar cu Bourbonii*... căci existența patriei, salvarea ei sînt mai presus de orice !"...

Considera totuși că Rusia va combate împărțirea Franței ; ar putea să se teamă că prin această împărțire Germania ar crește și s-ar uni împotriva ei. Careva dintre noi a spus atunci că și Austria probabil că se va opune de teamă că nu va mai avea un sprijin necesar împotriva manevrelor Rusiei, și pentru că a mai menționat că Austria ar dori poate să-i fie utilă Regelui Romei și să se servească de el, Împăratul a replicat : „Da, poate ca de un instrument de amenințare, dar niciodată ca de un pion al bunăvoinței ; probabil că i se pare prea redutabil. Regele Romei ar fi omul popoarelor, va fi omul Italiei ; de aceea politica austriacă îl va ucide, poate nu atîta vreme cît va mai trăi bunicul său, care e un om cumsecade, dar care nu va trăi o veșnicie, sau poate că dacă moravurile din zilele noastre nu admit un astfel de atentat, atunci ei vor încerca să-i abrutizeze facultățile, îl vor năuci ; și, în sfîrșit, dacă va scăpa de asasinatul fizic și de cel moral, dacă mama sa și natura îl vor salva de toate primejdiile acestea, atunci !... atunci !... a repetat el de mai multe ori, căutînd parcă ; atunci !... dar ce înseamnă atunci !... fiindcă cine poate ști destinul vreunui muritor."

Împăratul s-a referit apoi din nou la Anglia conchizînd că numai ea era interesată ca Franța să fie distrusă... „Cu Franța mea, dimpotrivă, Anglia ar fi trebuit în mod firesc să ajungă în cele din urmă un apendice. Natura a făcut din ea una din insulele noastre, cum sînt Oléron sau Cor-

sica. Cît de schimbătoare e soarta imperiilor ! spunea el. Cît de mărunte şi de neînsemnate sînt revoluţiile noastre în ansamblul organizării universului ! Dacă în locul expediţiei din Egipt aş fi făcut-o pe cea din Irlanda ; dacă nişte mărunte dereglări nu m-ar fi împiedicat să-mi pun în aplicare planul meu de la Boulogne [1], ce ar fi fost astăzi Anglia ? Cum ar fi arătat continentul ? viaţa politică etc."...

Miercuri 29

De multă vreme, la rugăminţile noastre, Împăratul promitea că a doua zi, dis-de-dimineaţă, avea să călărească ; dar în clipa în care urma să pună în aplicare acest proiect nu mai avea destul chef. Astăzi aşadar era în grădină încă de pe la orele opt şi jumătate, a cerut să fiu chemat şi eu acolo. Am ajuns să vorbim despre Corsica şi am discutat pe această temă mai bine de o oră. „Dragostea de patrie este nepieritoare, spunea el, chiar şi Sfînta-Elena ţi-ar putea deveni dragă dacă ar fi patria ta." Corsica deci avea mii de farmece ; a vorbit amănunţit despre aspectul ei general, despre îndrăzneaţa alcătuire a structurii ei fizice. Spunea că insularii au totdeauna ceva original, datorită izolării care îi fereşte de năvala şi de amestecurile neîntrerupte care au loc pe Continent ; că muntenii au un caracter energic şi un suflet călit, care le sînt specifice. Stăruia asupra farmecelor pămîntului natal ; toate acolo sînt mai bune, spunea el, chiar şi mirosul gliei ; e de-ajuns acest miros ca să ghiceşti cu ochii închişi unde te afli ; nu l-a mai regăsit în nici o altă parte. Se vedea iar în Corsica, pe vremea primilor săi ani de viaţă, ai prime-

[1] Planul de invadare a Angliei (n. t.).

lor sale iubiri ; se revedea acolo pe vremea tinereţii, cutreierînd prăpăstiile, trecînd peste culmi înalte, prin văi adînci, prin chei strîmte ; bucurîndu-se de onorurile şi plăcerile ospitalităţii ; depănînd amintiri despre numeroase rude ale căror certuri şi răzbunări se prelungeau pînă la a şaptea spiţă. O fată, spunea el, vedea cum în valoarea zestrei ei sînt cuprinşi şi toţi verii. Îşi amintea cu mîndrie că, neavînd decît douăzeci de ani, luase parte la o mare excursie organizată de Paoli la Porte di Nuovo. Cortegiul era numeros ; îl însoţeau călare mai bine de cinci sute de oameni de-ai lui. Napoleon mergea alături de el ; pe drum, Paoli îi arăta poziţiile, punctele de rezistenţă sau de triumf în războiul pentru libertate. Îi vorbea amănunţit despre această luptă glorioasă ; şi remarcînd observaţiile tînărului său tovarăş de drum, caracterul pe care ele i-l revelau, opiniile din care erau inspirate, i-a spus : *„O, Napoleon ! Tu nu ai nimic modern în tine. Eşti desprins din Plutarh.“*

Cînd Paoli a vrut să predea insula englezilor, familia Bonaparte a rămas cu înflăcărare în fruntea partidului francez şi a avut fatala onoare de a vedea *convocat* împotriva ei *un marş* al locuitorilor insulei, adică de a fi atacată de o masă de răsculaţi.

„Douăsprezece pînă la cincisprezece mii de ţărani, spunea Împăratul, au năvălit din munţi spre Ajaccio ; casa noastră a fost jefuită, arsă, via pustiită, turmele nimicite. Doamna, împreună cu un mic număr de credincioşi, a fost obligată să rătăcească o vreme prin regiunea de coastă şi a trebuit să plece în Franţa. Totuşi, Paoli, căruia familia noastră îi fusese foarte ataşată şi care arătase întotdeauna faţă de Doamna o consideraţie deosebită, Paoli încercase

să uzeze de persuasiune înainte de a folosi împotriva ei forţa. Renunţaţi la opoziţia dumneavoastră, i-a transmis el ; ea vă va pierde pe dumneavoastră, pe ai dumneavoastră, vă va nimici averea ; prejudiciile vor fi incalculabile şi nimic nu le va mai putea repara." Într-adevăr, Împăratul spunea că fără şansele pe care i le-a oferit Revoluţia, familia sa nu s-ar mai fi putut ridica niciodată. „Doamna a răspuns ca o eroină, şi la fel cum ar fi făcut Cornelia [1], spunea Împăratul, anume că ea nu cunoştea două legi ; că ea, copiii ei, familia ei nu cunosc decît legea datoriei şi a onoarei. Dacă bătrînul arhidiacon Lucien [2] ar fi trăit, adăugă Împăratul, şi-ar fi simţit inima sfîşiată gîndindu-se la pericolul ce-i pîndea micii, caprele şi vitele, şi prudenţa lui ar fi reuşit să înlăture furtuna"...

Împăratul ne spunea că în timpul războiului din Corsica nici un francez care venea în insulă nu pleca de acolo fără să fie izbit de caracterul muntenilor ; unii erau entuziasmaţi, alţii nu vedeau în ei decît nişte briganzi.

La Paris, în Senat, s-a spus că Franţa s-a dus să-şi caute un stăpîn în sînul unui popor pe care romanii nu-l voiau nici ca sclav. „Senatorul acela voia probabil să mă insulte, spunea Împăratul, dar în felul acesta el le-a făcut un mare compliment corsicanilor. Pentru că spunea adevărul : romanii n-au cumpărat niciodată sclavi corsicani, ştiau că nu o scot la capăt cu ei ; era imposibil să-i faci să accepte servitutea."...

---

[1] Cornelia (189—110 î.e.n.) fiica lui Scipio Africanul ; mama Grahilor ; tipul ideal de mamă romană (n. t.).

[2] Lucien Bonaparte, unchiul lui Charles. Tutorele fraţilor Bonaparte după moartea tatălui lor (n. t.).

I-am amintit atunci Împăratului intenţia sa iniţială de a călări ; ne-a răspuns că îi place mai mult să vorbească şi să se plimbe. A cerut dejunul, după care a discutat multă vreme despre vechea Curte, despre nobilimea care o alcătuia, despre pretenţiile ei, despre caleştile regelui etc. şi toate acestea erau comparate cu ceea ce crease Împăratul.

De aici am trecut la perioada consulatului său şi la marile dificultăţi pe care le ridica acel soi de Curte pe care se punea atunci problema să o alcătuiască. Sosind la Tuileries, primul consul succeda unor furtuni, unor vremuri, unor moravuri care, potrivit deciziei lui, trebuiau să fie date uitării. Numai că el fusese tot timpul în mijlocul armatelor ; sosea din Egipt ; părăsise Franţa de tînăr şi fără experienţă. Nu cunoştea pe nimeni şi tocmai această împrejurare îi pricinuia cele mai mari dificultăţi. Lebrun a fost pentru el, în aceste momente, un soi de tutore foarte preţios. Bancherii sau afaceriştii erau cei care dădeau atunci tonul ; primul consul abia fusese numit şi mulţi dintre ei s-au grăbit să-i ofere împrumuturi considerabile. Acest devotament era numai în aparenţă generos, căci în dosul lui se aflau speranţe ascunse. Erau în general oameni cu o proastă reputaţie ; ofertele le-au fost respinse.

Primul consul avea din fire o mare aversiune faţă de afaceriști ; şi-a făcut o datorie, spunea el, din a promova alte principii decît cele de pe vremea Directoratului. Voia ca probitatea să devină primul resort şi caracteristica noului său guvern. Consulul s-a văzut de asemenea înconjurat de soţiile furnizorilor ; toate erau fermecătoare şi foarte elegante : aceste două calităţi păreau să fie de rigoare în rîndurile afaceriştilor şi jucau un rol important

în speculațiile lor. Dar severul Lebrun era mereu gata să-l lumineze pe tînărul său Telemac. S-a decis ca ele să nu fie admise la Tuileries. Totuși, constituirea Curții ridica destule greutăți ; nobilii nu erau de dorit pentru că prezența lor ar fi tulburat opiniile politice ; afaceriștii nu erau de dorit pentru că se avea în vedere promovarea unor moravuri noi ; nu mai rămînea deci mare lucru ; de aceea, la început, Curtea a fost un soi de lanternă magică, foarte amestecată și schimbătoare. Totuși, această reuniune a dobîndit în curînd culoarea sa, tonul său, meritele sale"...

Împăratul spunea că la reîntoarcerea sa de pe insula Elba ar fi avut de întîmpinat mai puține greutăți în formarea unei Curți. „Chiar o și găsisem, adăugă el, în ceea ce numeam eu *văduvele mele :* ducesa de Istria, d-na Duroc, d-nele Regnier, Legrand și toate celelalte văduve ale primilor mei generali. Le-am spus prințeselor, care mă întrebau cum să-și refacă și ele Curțile, să-mi urmeze exemplul. Nimic nu era mai firesc, mai frumos, mai moral. Ele erau încă tinere, dar totuși pregătite pentru un asemenea rol ; printre ele se aflau chiar cîteva cu adevărat fermecătoare și foarte plăcute : majoritatea aveau să fie ruinate ; se spune că multe se recăsătoresc și își schimbă numele, astfel că atîtea averi făcute de mine și atîtea înalte ranguri, toate, chiar și numele, poate că vor dispărea [1]. Dacă așa stau lucrurile, nu vor oferi prilejul să se spună că în alegerea pe care am făcut-o a existat un viciu fundamental ? Dar cu atît mai rău pentru ele căci în acest fel înlesnesc triumful și insolențele vechii aristocrații."

[1] I s-a spus Împăratului că trei sau patru dintre aceste văduve, cele mai distinse, s-au recăsătorit de curînd ; ceea ce s-a dovedit a fi fost fals (n. a.).

I-am reamintit iarăşi de plimbarea călare ; ţineam să o facă pentru că ştiam că de călărie depinde sănătatea lui ; dar n-a fost chip să-l convingem. „E bine aici, a spus, să ridicăm trei corturi etc.“ Şi conversaţia a continuat în legătură cu cartierul Saint-Germain al cărui centru, spunea el, era palatul Luynes ; şi a povestit cum a exilat-o pe d-na de Chevreuse. O ameninţase de nenumărate ori ţinînd cont de învinuiri reale, de insolenţe grave, ne-a asigurat el. Într-o zi fiind împins la capătul răbdării i-a spus : „Doamnă, prin maximele şi prin doctrina dumneavoastră feudală vă pretindeţi stăpîna pămînturilor voastre ; ei bine ! eu, potrivit principiilor dumneavoastră, mă declar seniorul Franţei şi declar Parisul satul meu. Or, aici nu sufăr pe nimeni care vrea să-mi displacă. Vă judec după propriile voastre legi ; plecaţi de aici şi să nu mai reveniţi niciodată“...

Tot în legătură cu d-na de Chevreuse, care era frumoasă, spirituală, plăcută, şi întrucîtva poate mai mult decît bizară, şi care fusese fără îndoială îndemnată de mirajul celebrităţii şi de roiul curtezanilor şi adoratorilor ei : „Îmi dau seama, reluă Împăratul, că spera să reînceapă Fronda [1]. Numai că eu nu eram un rege minor.“

Bricul *Mosquito*, plecat din Anglia la 23 martie, a sosit aducînd ziarele franceze apărute pînă în 5 martie şi cele de la Londra apărute pînă în 21. Reîntorcîndu-se în cabinetul său, Împăratul mi-a spus să-l urmez. A citit *Journal des Débats*. În timpul lecturii mi-a fost înmînată, din partea marelui-mareşal, pentru Împărat, o scrisoare din Europa. I-am remis-o ; a citit-o şi a suspinat. A mai

[1] Fronda, răscoală împotriva cardinalului Mazarin pe vremea minorităţii lui Ludovic al XIV-lea : 1648—1652 (n. t.).

citit-o o dată, a rupt-o și a aruncat-o pe masă ; îi fusese dată deschisă !... A început din nou să citească ziarele, apoi, după cîteva minute întrerupîndu-se brusc mi-a spus : „E de la sărmana Doamnă ; e sănătoasă și vrea să vină să mă vadă..." și a continuat iarăși lectura. Aceste noutăți, primele care-i parveneau în legătură cu familia sa, îi erau aduse la cunoștință de cardinalul Fesch, și Împăratul se arăta vizibil afectat de faptul că scrisoarea fusese deschisă...

Capitolul al optulea

FRAGMENTE DIN CAMPANIA DIN ITALIA

A doua continuare

Am să intercalez aici pasajele ce îmi mai rămîn din capitolele despre armata din Italia, pentru a nu le depărta prea mult de cele care le preced. Interesul pe care ele îl prezintă mă face să regret mult că nu mai am și altele. Se va vedea chiar că și acela despre Leoben e incomplet : totuși va fi cu atît mai prețios cu cît cred că, după cîte îmi amintesc, nu a fost păstrat în întregime sub aceeași formă ; ar fi interesant de comparat prima dictare cu textul definitivat.

În plus, în momentul în care urma să trimit aceste pagini la retipărire, din Memoriile despre campania din Italia nu a apărut decît un singur volum, pînă la bătălia de la Rivoli inclusiv, și trebuie să spun că am observat capitole cu totul noi, iar cele pe care le cunoșteam prezintă uneori o mai mare bogăție de detalii. Ceea ce înseamnă, fie că Napoleon, cînd n-avea altă ocupație, a revenit asupra lor avînd o anume predilecție pentru aceste

capitole, fie că a fost determinat să revină, aflînd despre apariţia unor lucrări publicate în Europa despre acelaşi subiect.

BĂTĂLIA DE LA TAGLIAMENTO

De la trecerea rîului Piave, în 13 martie 1797, pînă la intrarea armatei franceze în Germania, în 28 din aceeaşi lună : vreme de 17 zile

1. *Situaţia din Italia la începutul lui 1797. Pacea de la Tolentino restabilise relaţiile cu Roma.* Curtea din Neapole era satisfăcută de moderaţia francezilor *faţă de papă : ea vedea* în această atitudine o dovadă că intenţia republicii era *să nu* se amestece în afacerile ei interne şi *să nu dea nici un sprijin nemulţumiţilor.* Eram stăpîni pe republica Genovei, partidul oligarhic nemaiavînd aici nici un credit. Republicile Cispadană şi Transpadană erau animate de cele mai bune sentimente ; ne ajutau în cele mai felurite chipuri. *În Piemont,* Alessandria, Fenestrelle, Cherasco, Coni, Tortona aveau garnizoane franceze ; Suza, Labrunette, Desmont erau dărîmate. Mizeria şi nemulţumirea *poporului* erau la culme. Mişcări insurecţionale au izbucnit în diverse provincii *împotriva Curţii ;* regele Sardiniei şi-a reunit trupele de linie într-un corp de armată *pentru a le risipi.* Generalul francez făcuse totul pentru a *menţine ordinea şi liniştea* în *Piemont :* ameninţase adesea că va trimite trupe împotriva *nemulţumiţilor ;* dar comunicaţiile erau restabilite între Piemont, Franţa şi republicile Cispadană şi Transpadană. *Starea de spirit care*

domnea în aceste republici se propaga în Piemont. Ofiţerii şi soldaţii francezi, *animaţi de principii republicane, le răspîndeau în toată Italia.* Împrejurările *erau* de aşa natură încît era nevoie, *pentru a asigura îndeplinirea planurilor generalului francez,* sau să-l distrugă pe *regele Sardiniei,* sau să-i risipească toate motivele de îngrijorare şi *să-i ţină în frîu pe nemulţumiţi. Generalul francez avu ideea de a propune* un tratat ofensiv şi defensiv Curţii din Sardinia : acest a fost semnat de generalul Clarke şi de către marchizul Saint-Marsan. Republica îi garanta regelui coroana ; regele *declara război Austriei şi furniza armatei franceze un contingent de zece mii de oameni şi douăzeci de tunuri. Acest tratat era foarte important pentru executarea marelui plan al generalului francez ; armata lui era astfel întărită şi avea cu el ostateci care-i garantau liniştea în Piemont în timpul absenţei sale din Italia.* Dar Directoratul nu şi-a dat seama de importanţa acestui tratat şi amîna mereu ratificarea lui. Totuşi, de îndată ce deveni cunoscut în public, tratatul îi aduse un nou credit regelui şi îi descurajă pe adversari. Numai statul Veneţiei ne îngrijora ; Brescia, Bergamo, Polesina, o parte din Vicenza şi din Padua erau perfect de acord cu cauza franceză ; dar *partidul austriac,* care era *partidul senatului din Veneţia, putea dispune de cea mai mare parte din Verona şi de douăsprezece mii de eschavoni care se aflau la Veneţia.* Cum toate mijloacele pe care le imaginase pentru a aplana dificultăţile eşuaseră, Napoleon a fost obligat să nu mai ţină seama de ele, mulţumindu-se să ocupe fortăreaţa Veronei şi să lase un corp de rezervă pentru a ţine sub observaţie ţinutul veneţian şi pentru a-i asigura spatele frontului. Se va vedea în capitolul următor motivele pentru care nu a pus capăt

tulburărilor din această republică, înainte de a intra în Germania.

2. *Împăratul Germaniei refuză să recunoască Republica franceză și să accepte negocieri. Generalul francez se pregătește să-l oblige la această recunoaștere.* Înainte și după luarea Mantuei, Curții din Viena i s-au propus negocieri de pace : toate au fost infructuoase ; generalul Clarke fusese trimis din Paris cu o scrisoare a Directoratului către împăratul Germaniei și cu depline puteri pentru a negocia și încheia preliminariile de pace. O conferință avusese loc la Vicenza, înaintea bătăliei de la Rivoli, între Clarke și baronul de Vincent, *aghiotantul împăratului.* Acesta din urmă *spuse* că stăpînul său nu recunoștea Republica franceză și nu *putea* negocia pacea *fără să se consulte cu aliatul său, adică cu Anglia.* După cucerirea Mantuei, Clarke făcu o nouă tentativă. Se duse la Florența și îl văzu pe marele duce ; obținu același răspuns. Generalul francez, liniștit în privința Italiei, hotărî să-i respingă pe austrieci dincolo de Alpii Juliani, să-i urmărească pe Drava, pe Mur, să treacă Simmeringul și să-l oblige pe împăratul Austriei să semneze pacea în Viena. Proiectul era măreț, succesul părea asigurat. Generalul șef promise guvernului *francez* că va obține pacea în cursul verii.

Armata din Italia nu fusese niciodată atît de falnică, de numeroasă și într-o stare mai bună : se compunea din opt divizii de infanterie, din șase mii de cai și număra o sută cincizeci de tunuri bine atelate. Trupele erau bine îmbrăcate, bine încălțate și bine hrănite, bine plătite, formate din soldați încercați și din excelenți ofițeri. Armata aceasta, în jur de șaizeci de mii de oameni, *putea* face față oricărei situații.

După capitularea Mantuei, armata franceză amenința direct statele ereditare ale casei de Austria ; avanposturile ei erau pe frontieră. Armatele franceze de pe Rin și de pe Sambre-et-Meuse, care-și aveau taberele de iarnă pe malul stîng al Rinului, erau la o depărtare de peste o sută de leghe, fiind *separate* de Austria *prin Statele* corpului germanic. Armata din Italia era la o depărtare de o sută optzeci de leghe de Viena și armatele de pe Rin și de pe Sambre-et-Meuse erau la o depărtare mai mare de două sute de leghe. Spre armata din Italia se îndrepta deci atenția Curții din Viena. Prințul Carol, care obținuse succese *pe Dunăre* în campaniile precedente, fu trimis pe Piave cu patru mii de oameni, ca *întărire*, aleși din cele mai bune trupe ale monarhiei.

Încă din luna ianuarie, inginerii austrieci parcurgeau toate trecătorile și înălțimile din Alpii Norici, proiectau tranșee, făceau planuri pentru a fortifica Gradisca, Klagenfurt, Tarvisio. Dar nici o lucrare nu putea începe înainte de topirea zăpezilor, care în Alpii Norici nu dispar decît către sfîrșitul lui martie. Era deci important să acționăm mai rapid decît inamicul, înainte ca acesta să-și fi adunat toate mijloacele și să fi întărit cheile și trecătorile dificile prin care trebuia să trecem : Napoleon hotărî să intre în Germania la sfîrșitul lui martie.

3. *Planul de campanie după care armata franceză înainta spre Viena.* Brenner este culmea cea mai înaltă din Alpii Tirolului, e limita geografică dintre Germania și Italia. Rîurile Inn, Adda și Adige își au izvoarele în acest lanț înalt, Innul curge de la sud-vest spre nord-vest, cincizeci de leghe în Tirol, pe celălalt versant al Brennerului,

către Dunăre, în care se varsă, separînd Bavaria de Austria. Adda, ale cărei izvoare sînt aproape de cele ale Innului, curge de la nord la sud şi se varsă, după douăzeci şi opt de leghe, în lacul Como din care iese apoi pentru a traversa Lombardia. Adige, care îşi are izvorul la cîteva leghe de cel al Innului, curge de la nord spre sud, la vreo cincizeci de leghe de celălalt versant al Brennerului, intră în Italia la Verona de unde se varsă în Adriatica aproape de gura Padului. Un mare număr de afluenţi se varsă în rîurile de care vorbeam şi formează chei verticale în care e imposibil să pătrunzi fără a fi stăpîn pe înălţimi. Este partea cea mai dură şi mai dificilă din Alpi, partea cea mai crestată şi cu pantele cele mai abrupte.

Pentru a merge din Italia spre Viena nu sînt decît trei şosele mari : a Tirolului, a Carinthiei şi a Carniolei. Prima traversează lanţul superior al Alpilor prin pasul Brenner ; a doua prin pasul Alpilor Norici, între Pontebba şi Tarvisio ; a treia, prin pasul Alpilor Carniolei, la cîteva leghe de Laybach...

Planul lui Napoleon era să pătrundă în Germania *prin Carinthia,* să traverseze Carniola, Styria şi să ajungă pe Simmering. Dar prinţul Carol *avea două* armate : *una* în Tirol şi alta *dincolo* de Piave ; trebuia deci lăsată o parte din armată să ţină sub observaţie armata din Tirol. Generalul francez a preferat ca şi diviziile din Tirol să treacă la ofensivă, să ajungă pînă la Brixen şi de acolo *să le îndrepte spre Klagenfurt,* prin şoseaua de la Pustherstha1, în timp ce principalul corp al armatei urma să se îndrepte spre Piave, să traverseze Tagliamento, să ajungă prin şoseaua *Carinthiei* pe Drava şi Villach, *unde s-ar fi unit* cu aripa din Tirol ; şi atunci toată armata reunită ar fi atacat Simmeringul.

Trei divizii, numărînd împreună cincisprezece mii de oameni sub ordinele generalului Joubert, au fost destinate operațiunii din Tirol ; patru sub ordinele generalului șef însuși, *numărînd* treizeci și cinci de mii de oameni porniră spre Tagliamento ; regimentul 8, care se compunea în parte din trupele care au înaintat spre Roma, a fost destinat să formeze un corp de observație în regiunea Veneției și să asigure liniștea în spatele frontului. Generalii de divizie Baraguey-d'Hilliers și Delmas comandau în Tirol sub Joubert ; generalii Masséna, Sérurier, Guyeux și Bernadotte erau în fruntea a patru divizii de infanterie care mergeau spre Tagliamento ; generalul Dugua comanda cavaleria. Trebuia ca armatele de pe Rin și de pe Sambre-et-Meuse să treacă Rinul și să intre în Germania, în așa fel încît să ajungă pe Lech și *Dunăre* în același timp în care armata franceză ajungea pe Simmering. Se conta pe divizia din Piemont, care număra zece mii de oameni ; dar întîrzierea ratificării lipsi armata franceză de această întărire atît de *importantă*.

4. *Trecerea Piavei, 13 martie.* În Tirol, toată luna februarie au avut loc ciocniri violente. Austriecii se dovediseră a fi puternici și foarte îndrăzneți. Pe Piave, prințul Carol făcu diferite mișcări, pentru a profita de dislocarea *unei părți* din armata franceză, despre care presupunea că s-ar afla la Roma. Generalul Guyeux se crezu amenințat la Treviso și trecu înapoi Brenta ; dar prințul Carol, *mai bine informat, știa că generalul francez nu trimisese spre Roma decît vreo patru sau cinci mii de oameni și se opri.* Totul se mărgini la cîteva acțiuni de hărțuire. Cartierul general francez sosi în primele zile ale lui martie la Bassano.

Într-un ordin de zi a fost dată proclamația care urmează :

„Prin luarea Mantuei s-a sfîrșit o campanie care v-a dat pentru totdeauna dreptul la recunoștința patriei.

Ați fost victorioși în patrusprezece bătălii mari și în șaptezeci de lupte ; ați făcut peste o sută de mii de prizonieri, ați luat de la dușmani cinci sute de tunuri de campanie, două mii de mare calibru, patru echipaje de pod.

Contribuțiile la care au fost supuse țările pe care le-ați cucerit au hrănit, întreținut și plătit armata în timpul întregii campanii ; în afară de aceasta, ați trimis treizeci de milioane Ministerului de finanțe pentru a despovăra vistieria.

Ați îmbogățit Muzeul din Paris cu peste trei sute de obiecte, capodopere ale vechii și noii Italii, pentru a căror realizare au fost necesare treizeci de secole.

Ați cucerit pentru Republică cele mai frumoase ținuturi din Europa ; republicile Lombardă și Transpadană vă datorează libertatea ; culorile franceze flutură pentru prima dată pe malurile Adriaticii, în fața vechii Macedonii, de care le despart douăzeci și patru de ore de navigație ; regii Sardiniei și Neapolelui, papa, ducele de Parma s-au detașat de coaliția dușmanilor noștri și ne-au cerut prietenia ; i-ați alungat pe englezi din Livorno, din Genova, din Corsica... Dar încă nu ați făcut totul ; vă așteaptă un destin glorios ; în voi își pune patria speranțele cele mai scumpe ; continuați să fiți demni de ele.

Din numeroșii dușmani care s-au coalizat pentru a gîtui Republica încă de la nașterea sa, numai împăratul mai stă în fața noastră : degradîndu-se el însuși din ran-

gul de mare putere, acest monarh s-a pus în solda negustorilor din Londra; nu mai are altă voinţă, altă politică, decît cele ale acestor insulari perfizi, care, străini de urgia războiului, rîd de plăcere cînd văd nenorocirile Continentului.

Directoratul executiv n-a precupeţit nimic pentru a face pace în Europa; în moderaţia propunerilor sale nu se simţea forţa armelor sale, nu a fost călăuzit de curajul vostru ci de omenie şi de dorinţa de a vă reda familiilor voastre; nu a fost ascultat la Viena; nu mai există deci nici o speranţă de a ajunge la pace decît mergînd s-o căutăm în inima statelor ereditare ale casei de Austria. Veţi găsi acolo un popor cumsecade, copleşit de războiul pe care l-a dus împotriva turcilor şi de războiul actual. Locuitorii Vienei şi ai statelor Austriei sînt covîrşiţi de orbirea şi arbitrariul guvernului lor; nu există om care să nu fie convins că aurul Angliei i-a corupt pe miniştrii împăratului. Le veţi respecta religia şi obiceiurile; le veţi proteja proprietăţile; veţi aduce libertatea curajoasei naţiuni maghiare.

Casa de Austria, care de trei secole pierde în fiecare război o parte din puterea ei, care-şi nemulţumeşte popoarele furîndu-le privilegiile, se va vedea obligată, la sfîrşitul acestei a şasea campanii (pentru că ne constrînge să o facem), să accepte pacea pe care i-o vom dicta şi să coboare, aşa cum este în realitate, în rîndurile puterilor secundare, unde s-a şi plasat, punîndu-se în slujba şi la dispoziţia Angliei.

Semnat: *Bonaparte*"

Armata se puse în mişcare. Trebuia trecut rîul Piave pe care îl apăra armata prinţului Carol şi să încercăm să

ajungem înaintea lui la cheile de la Osappo și de la Pontebba. Masséna, cu falnica lui divizie, fu însărcinat cu îndeplinirea acestei misiuni importante ; plecă din Bassano, trecu Piave și Tagliamento prin munți, înconjurînd astfel toată armata prințului Carol. *Acesta detașă* o divizie cu care voia să oprească manevra. Masséna o bătu, o urmări cu sabia în coaste și luă mulți prizonieri și cîteva tunuri. Printre acești prizonieri se afla și generalul Lusignan, care-i batjocorise pe răniții francezi, compatrioții săi, în spitalele din Brescia, în timpul succeselor efemere ale lui Wurmser. Masséna puse stăpînire pe Feltre, Cadore și Belluno, continuînd în același timp *să înfrîngă* divizia austriacă și fără a înregistra pierderi demne de luat în considerare.

Generalul șef merse în ziua de 12 spre Aslo, cu divizia lui Sérurier, trecu Piave în zorii zilei, înaintă spre Conegliano unde era cartierul general austriac, ocolind astfel toate trupele austriece care apărau Piave-de-Jos, ceea ce-i permise generalului Guyeux să execute trecerea, la ora două după amiază, la Ospedaletto. În acest punct rîul e destul de mare și ar fi fost nevoie de un pod ; dar dăruirea ostașilor ținu loc de toate. Numai un toboșar era să se înece, dar a fost salvat de o vivandieră a armatei care s-a aruncat în apă și l-a ajutat să ajungă la mal ; generalul șef o recompensă punîndu-i la gît un lanț de aur. În ziua de 12, generalul francez fu la Conegliano cu diviziile lui Sérurier și Guyeux. Divizia lui Bernadotte i se alătură a doua zi.

Prințul Carol alesese pentru luptă cîmpia rîului Tagliamento, considerînd că îi oferă avantajul *de a-și folosi din plin* cavaleria. Ariergarda lui încercă să reziste la Sacile ;

dar fu bătută de generalul Guyeux care intră în oraș în ziua de 13.

5. *Bătălia de la Tagliamento, 16 martie.* În 16, la ora nouă dimineața, cele două armate au ajuns față în față, armata franceză pe malul drept, armata austriacă pe malul stîng al rîului. Diviziile lui Guyeux, Sérurier și Bernadotte formau partea stîngă și din centru, iar flancul drept era cu cartierul general dincolo de Valvasone. Prințul Carol, cu forțe aproximativ egale, era pe poziții identice, în față, pe malul stîng. Prin această poziție, prințul Carol *nu acoperea șoseaua de la Pontebba.* Rămășițele diviziei care fusese trimisă împotriva lui Masséna nu mai erau capabile să-l oprească. Totuși Pontebba era drumul cel mai scurt spre Viena și în această direcție trebuia, în mod firesc, acoperită Capitala. Această neglijență a prințului Carol nu putea fi explicată decît fie presupunînd că nu cunoștea încă bine noul teren pe care trebuia să opereze, deoarece nu fusese niciodată teatru de război în vremurile moderne, fie că, necrezîndu-l pe generalul francez destul de îndrăzneț pentru a ataca Viena, nu se temea decît pentru Triest, centru maritim al Austriei ; sau, în sfîrșit, că nu și-a ocupat definitiv pozițiile, dar că știindu-se acoperit de Tagliamento, spera să cîștige cîteva zile, răgaz suficient pentru ca o divizie de grenadieri care între timp sosise la Klagenfurt să întărească divizia din fața lui Masséna.

A început o canonadă de la un mal la altul. Cavaleria ușoară făcu mai multe șarje pe pietrișul torentului. Generalul șef, văzînd că dușmanul e prea bine pregătit, ordonă soldaților să-și lase armele și să-și aranjeze bivuacurile.

Generalul austriac se lăsă înşelat de aceste dispoziţii; crezu că armata franceză, care *mărşăluise toată noaptea,* se instalează pe poziţii, făcu o mişcare înapoi şi *se duse* să-şi ocupe bivuacurile. Dar, două ore mai tîrziu, cînd totul se linişti în cele două tabere, francezii îşi reluară deodată armele şi Duphot, în fruntea brigăzii a 27-a cavalerie uşoară care forma avangarda lui Guyeux, şi Murat, în fruntea brigăzii a 15-a de cavalerie uşoară, care conducea avangarda lui Bernadotte, susţinuţi fiecare de diviziile lor, fiecare brigadă formînd o linie, iar acestea fiind sprijinite de Sérurier, care venea în urmă ca rezervă, se năpustiră în rîu. Inamicul alergase la arme; dar toate trupele noastre trecuseră în cea mai perfectă ordine şi se aflau aliniate pe malul stîng. Canonada şi împuşcăturile începuseră din toate părţile. La primele lovituri de tun, Masséna trecu pe la San-Daniele: întîmpină o rezistenţă slabă şi puse stăpînire pe Osoppo, această cheie a şoselei spre Pontebba, pe care duşmanul făcuse greşeala de a o neglija; Masséna o interceptă de la armata austriacă, separă complet de această armată divizia care fusese trimisă împotriva lui şi o urmări pînă la podul de la Cagasola, împingînd-o mereu spre Carinthia. Prinţul Carol nu mai avea nici o speranţă de victorie. După mai multe ore de luptă şi după cîteva şarje de infanterie şi de cavalerie, bătu în retragere, lăsînd în mîinile noastre tunuri şi prizonieri.

6. *Planul de retragere al prinţului Carol.* Prinţul Carol nu se mai putea retrage spre Pontebba *pe şoseaua de la San-Daniele şi Osoppo,* pe care o cucerise Masséna. Luă hotărîrea de a ajunge la această şosea la Tarvisio, *cu cea*

mai mare parte din armată, prin Udine, Cividale, Caporetto, Chiusa austriacă : trimise una dintre divizii spre stînga, prin Palma-Nova, Gradisca şi Laybach, pentru a acoperi *Carniola.* Dar Masséna nu era decît la două zile de Tarvisio şi armata austriacă, pe această nouă rută, avea de făcut cinci sau şase etape de marş. Prinţul Carol îşi compromitea deci armata : simţea şi el acest lucru ; de aceea alergă el însuşi la Klagenfurt pentru a grăbi trimiterea unei divizii de grenadieri care se găsea acolo. *În vremea aceasta Masséna pierduse şi el două zile ; dar primind ordinul de a merge fără întîrziere spre Tarvisio, îl întîlni acolo pe prinţul Carol în poziţie de luptă, cu rămăşiţele diviziei care de la Piave fugea în faţa lui şi cu o falnică divizie* de grenadieri unguri.

Bătălia fu aprigă, amîndouă părţile au luptat cu îndîrjire. Fiecare simţea importanţa succesului, căci dacă Masséna reuşea să pună stăpînire pe gura Tarvisului partea din armata austriacă pe care prinţul Carol o angajase în valea rîului Isonzo era pierdută. Prinţul Carol a făcut minuni de vitejie personală şi a fost *de mai multe ori* pe punctul de a fi prins de tiraliorii francezi. Generalul Brune, care comanda o brigadă din divizia lui Masséna, luptă cu cea mai mare vitejie. Prinţul Carol fu învins ; folosise pînă şi ultima rezervă ; nu putu opera nici o retragere. Rămăşiţele trupelor sale merseră să se regrupeze la Villach, dincolo de Drava. Masséna, stăpîn pe Tarvisio se stabili acolo, *făcînd faţă atacurilor dinspre Villach şi Gorizia, barînd ieşirile de la Isonzo.*

7. *Bătălia de la Gradisca, cucerirea Laybachului şi a Triestului.* A doua zi după bătălia de la Tagliamento, car-

tierul general se mută la Palma-Nova : o fortăreață care aparține veneților. Înainte fusese ocupată de prințul Carol care își stabilise acolo depozitele ; dar socotind că ar trebui să lase cinci sau șase mii de oameni pentru a o apăra, deoarece artileria de asediu nu-i sosise încă, hotărî s-o evacueze. *Noi am fortificat-o imediat* și am pus-o la adăpost de un atac prin surprindere. A doua zi, în 19, a început marșul spre Isonzo.

Generalul Bernadotte ajunse la Gradisca pe unde voia să treacă rîul. Găsi însă orașul ferecat și fu primit cu salve de artilerie ; voi să parlamenteze cu comandantul cetății dar acesta refuză. Napoleon porni atunci cu divizia lui Sérurier, pe drumul ce duce spre Montfalcone pînă la locul în care malul stîng al rîului încetează de a mai domina malul drept. Ar fi trebuit să piardă o bună bucată de timp ca să construiască un pod ; atunci colonelul Andreossy, însărcinat cu construirea podurilor, se aruncă primul în rîu ca să vadă cît este de adînc ; coloanele i-au urmat exemplul trecînd prin apa care ajungea pînă la brîu, sub impușcăturile rare a două batalioane de croați care au fost obligate să se retragă. Era ora unu după amiază ; atunci coloana începu marșul pe malul stîng ; urcă spre culme mergînd de-a lungul ei pînă vizavi de Gradisca, unde ajunse la ora cinci după amiază. Cetatea era astfel încercuită și dominată. Divizia lui Sérurier mersese cu atît mai repede cu cît lupta era foarte îndîrjită pe malul drept, unde se afla Bernadotte. Acest general avusese imprudența de a voi să ia cetatea cu asalt : fusese respins și pierduse fără rost vreo patru sau cinci sute de oameni. Acest exces de zel era justificat de dorința pe care o aveau trupele de pe Sambre-et-Meuse de a se face remarcate și

prin nobila ambiție de a ajunge la Gradisca înaintea vechilor trupe din Italia. Cînd guvernatorul din Gradisca a văzut că rîul Isonzo fusese trecut și că înălțimile sînt înțesate cu trupe, a capitulat și s-a predat ca prizonier de război împreună *cu cîteva regimente și cu multe tunuri.* A treia zi, cartierul general a fost mutat la Gorizia. Divizia lui Bernadotte fu trimisă spre Laybach. Generalul Dugua, *cu o mie de călăreți, a ocupat Triestul.* Divizia lui Sérurier, de la Gorizia, merse în susul rîului Isonzo pentru a-l susține pe generalul Guyeux și pentru a ajunge din nou la Tarvisio, pe șoseaua Carinthiei. Generalul Guyeux, de pe cîmpul de bătălie de la Tagliamento, se îndreptase spre Udine și Cividale...

După Tagliamento, zece mii de soldați, originari din Carniola sau Croația, văzînd că *totul era pierdut,* o luară în debandadă prin chei și ajunseră în grupuri izolate în satele lor.

Cartierul general se mută succesiv la Caporetto, la Tarvisio, la Villach, la Klagenfurt.

8. *Intrarea în Germania, trecerea Dravei, ocuparea Klagenfurtului, 29 martie.* Provincia Gorizia, care e primul dintre statele ereditare ale Casei de Austria, se mărginește cu Italia. Locuitorii vorbeau italiana. Provincia a fost imediat organizată ; vechiul castel din Gorizia a fost fortificat : s-a format un guvern provizoriu din șapte persoane dintre cele mai respectabile care era însărcinat cu administrația ținutului. Au fost luate toate măsurile pentru a-i liniști pe locuitori și pentru a ușura povara pe care o constituia existența garnizoanei.

Aceleași măsuri au fost luate în Triest pentru Istria. Toate mărfurile englezești au fost confiscate : vechiul cas-

tel a fost reparat pentru a servi de adăpost micii garnizoane pe care voiam s-o lăsăm acolo. Locuitorii erau într-o stare de spirit foarte favorabilă francezilor.

Laybach e capitala Carniolei ; s-a organizat şi aici un guvern provizoriu, după aceleaşi principii ca la Gorizia şi la Triest...

Cînd am intrat în Carinthia, s-a publicat următoarea proclamaţie :

„Armata franceză nu vine în ţara voastră pentru a o cuceri, nici pentru a schimba în vreun fel religia, moravurile, obiceiurile voastre. Armata franceză e prietena tuturor naţiunilor şi în special al bravelor popoare ale Germaniei.

Directoratul executiv al Republicii franceze nu a precupeţit nimic pentru a pune capăt calamităţilor care pustiesc continentul. Directoratul se hotărîse să facă el primul pas şi să-l trimită pe generalul Clarke la Viena, ca plenipotenţiar, pentru a începe negocieri de pace. Dar curtea din Viena a refuzat să-l asculte ; a declarat chiar la Vicenza, prin d-l de Vincent, că nu recunoaşte Republica franceză. Generalul Clarke a cerut un paşaport pentru a merge el însuşi să vorbească cu împăratul ; dar miniştrilor de la Curtea din Viena le-a fost teamă, şi pe bună dreptate, că moderaţia propunerilor pe care era însărcinat să le facă să nu-l hotărască pe împărat să încheie pacea. Aceşti miniştri, corupţi de aurul Angliei, trădează Germania şi pe monarhul lor, şi nu mai au altă voinţă decît cea pe care le-o dictează acei insulari perfizi care sînt oroarea întregii Europe.

Locuitori ai Carinthiei, ştiu că voi îi urîţi la fel ca noi pe englezi, singurii care cîştigă din războiul acesta, şi

guvernul vostru, care le este vîndut. Dacă sîntem în război de șase ani, aceasta se întîmplă împotriva dorinței bravilor unguri, a cetățenilor luminați din Viena, a oamenilor simpli și a tuturor locuitorilor cumsecade din Carinthia.

Să fim deci prieteni, în ciuda Angliei și a miniștrilor de la Curtea Vienei ! Republica franceză are asupra voastră drepturile cuceritorului : aceste drepturi să dispară în fața unui contract care să ne lege reciproc. Voi nu vă veți amesteca într-un război care nu e conform cu dorința voastră. Ne veți furniza proviziile de care avem nevoie. La rîndul meu, vă voi proteja religia, moravurile, proprietățile ; nu voi cere de la voi nici o contribuție ; oare războiul nu este prin el însuși un lucru îngrozitor ? oare nu ați suferit pînă acum prea mult, voi, victime inocente ale prostiei altora ? Toate impozitele pe care le plăteați de obicei împăratului vor fi folosite ca indemnizații pentru stricăciunile care sînt inseparabile de trecerea unei armate și pentru a plăti proviziile ce ni le veți furniza."

9. *Situația din Tirol.* Imediat după bătălia de la Tagliamento, generalul francez i-a trimis lui Joubert ordinul să atace armata adversă, să cucerească întregul Tirol italian, să execute cu îndrăzneală marșul care-i fusese ordonat și să pătrundă în Carinthia prin Pustherthal.

Generalul Joubert începu operațiunile în 28 martie, trecu Lavisio, îl bătu pe inamic, *făcu mai multe mii de prizonieri, trecu Adigele, îl bătu pe inamic* la Tramino, puse stăpînire pe Bolzano, dădu o nouă luptă la Kauzen, forță cheile Innsbruck-ului în 28, *alungă trupele austriece dincolo de Brenner,* și se îndreptă spre Carinthia, după ce provocase multe pierderi inamicului și după ce făcuse

prizonieri șapte sau opt mii de oameni. Generalul Joubert a dat dovadă de talent, de constanță și de spirit activ în conducerea acestei operațiuni dificile. *S-au distins în lupte generalii Delmas, Baraguey-d'Hilliers și Dumas. Trupele au dat dovadă de cea mai mare vitejie.*

10. *Rezumat.* Astfel, în șaptesprezece zile, cele două armate ale prințului Carol au fost înfrînte. Dușmanul, alungat dincolo de Brenner, a evacuat Tirolul, după ce a suferit pierderi foarte considerabile. Austria a pierdut Palma-Nova, cetate foarte puternică, Triestul și Fiume, singurele porturi ale monarhiei austriece ; provinciile Gorizia, Istria, Carniola, Carinthia au fost cucerite. Armata a trecut Sava, Drava, Alpii Norici și nu mai era decît la șaizeci de leghe de Viena. Avea motive să spere că va ajunge acolo înainte de sfîrșitul lui mai.

Armata austriacă, demoralizată și dezorganizată, nu mai putea să lupte împotriva armatei franceze, care nu suferise nici o pierdere sensibilă și în rîndurile căreia moralul și sentimentul superiorității ajunseseră la cel mai înalt grad.

SITUAȚIA DIN VENEȚIA

1. *Descrierea Veneției.* Republica Veneția, în momentul Revoluției franceze, era statul cel mai important din Italia. Populația regatului Neapolelui îi era superioară ca număr ; dar Veneția depășea acest regat prin forța guvernului său și prin avantajele topografiei sale. Guvernul își avea reședința într-un oraș puternic, inatacabil pe uscat sau pe apă ; *în afară de armata sa de uscat, guvernul avea*

o escadră care domina Adriatica și îl făcea respectat de tot Levantul. Acest oraș a fost fondat în secolul al cincilea de către locuitorii din Friul și din ținutul Padului, care s-au refugiat în lagune pentru a se pune la adăpost de asuprirea barbarilor. Descendenții lor *s-au menținut* totdeauna *independenți* față de stăpînitorii Italiei...

Suveranitatea Veneției rezida în cîteva sute de familii din aristocrație înscrise în cartea de aur...

Veneția putea să pună pe picioare o armată de cincizeci de mii de oameni, formată din regimente italiene recrutate de pe uscat, sau din esclavoni, popor curajos și *din totdeauna* devotat republicii ; dintre aceștia putea să recruteze pînă la zece-cincisprezece mii de oameni pedestri și patru-cinci mii călare... Acești esclavoni constituiau trupele de încredere ale Senatului...

Orașul Veneția era foarte bogat și, deși comerțul era în scădere, își mai menținea încă avuțiile. Numai familiile din cartea de aur participau la *administrație ; tot ele dominau* Senatul, consiliile și alte magistraturi ; ceea ce *excludea participarea nobilimii* de pe uscat, care avea în rîndurile ei un mare număr de familii bogate, ilustre și puternice ; acestea fiind însă aservite Veneției și lipsite de orice putere, erau desconsiderate și invidiau mult nobilimea suverană din Veneția.

Acești nobili de pe uscat descindeau în parte din vechii condotieri, din vechii magistrați sau din alte personalități care, mai demult, jucaseră un rol important în republicile orașelor lor și ai căror strămoși, după ce se împotriviseră multă vreme acțiunilor Veneției, fuseseră victime ale politicii acestei republici. Astfel, la invidia și la

ura pe care le-o inspira natura guvernului se mai adăugau și resentimente istorice perpetuate cu perseverență. Aceste provincii de uscat erau în general nemulțumite și foarte puțin atașate guvernului lor. *Cea mai mare parte* a poporului făcea cauză comună cu nobilimea de pe uscat ; *totuși o parte* era atașată de nobilii Veneției, care aveau proprietăți și așezări în aproape toate provinciile. Preoții nu aveau credit și nu se bucurau de considerație în republică, deoarece ea se eliberase de multă vreme de influența papei.

Capul casei de Austria, care stăpînea Milano și Mantua în Italia și o parte din Istria, pe Adriatica, avea multe interese care coincideau cu ale Veneției și aceasta, avînd mereu motive să se teamă de el, s-a situat întotdeauna împotriva lui, bizuindu-se pe echilibrul Europei și în special pe protecția Franței.

Pentru a merge din Tirol la Mantua, prin Lombardia, trebuie traversat teritoriul venețian de la Rivoli pînă la Mantua, ceea ce înseamnă cam două zile de marș. Anumite tratate îi asigurau Austriei un drum militar : dar trupele ei trebuiau să treacă dezarmate și în detașamente mici...

Cînd s-a format prima coaliție împotriva Franței, puterile au invitat această republică să intre în coaliție. În consiliu pare să nu se fi ridicat discuții serioase în această privință ; toți au fost de aceeași părere. Erau atît de departe de teatrul luptelor încît se socoteau străini de aceste treburi și voiau să rămînă neutri. Cînd contele de Lille [1] a ales Verona ca reședință, Veneția nu și-a dat acordul

[1] Viitorul Ludovic al XVIII-lea (n. t.).

decît cu asentimentul Comitetului salvării publice, care prefera să-l ştie pe pretendent la Verona mai degrabă decît oriunde altundeva.

Cînd trupele franceze s-au îndreptat, în 1794, spre Oneglia, şi cînd şi-au stabilit tabăra la Savona, s-a crezut că Italia e ameninţată de invazie şi mai multe puteri s-au întrunit în congres la Milano. Veneţia a refuzat să participe, nu pentru că nu ar fi condamnat principiile franceze, dar îi era frică să nu ajungă la cheremul Austriei. Primejdia, de altfel, i se părea foarte îndepărtată.

2. *Părerile în Senat : prima e cea a prietenilor Austriei, a doua a vechilor senatori, a treia a prietenilor Franţei.* Dar cînd Napoleon ajunse la Milano... republica a fost cuprinsă de o mare nesiguranţă şi îngrijorare ; spaţiul imens care separase pînă atunci lupta dintre democraţie şi aristocraţie era trecut. Războiul principiilor şi cel al tunurilor era în inima statului. Discuţii vii şi furtunoase agitau Senatul, care se împărţi între trei păreri. Pezzaro şi senatorii cei mai tineri, *partizani ai Austriei, voiau ca republica să se declare împotriva Franţei.* Doreau neutralitatea, dar o neutralitate armată. Voiau să fie plasate garnizoane puternice în Peschiera, Brescia, Bergamo, în Porto-Legnano şi Verona ; voiau ca aceste cetăţi să fie declarate cetăţi de război. Voiau să fie recrutaţi cincizeci de mii de oameni, să fie înarmate în grabă lagunele, să fie plasate acolo şalupe-canoniere, să fie echipată o escadră pentru a supraveghea Adriatica, şi de pe această poziţie formidabilă să se declare război primului care i-ar viola *de-acum înainte* teritoriul. Cei care erau de această părere spu-

neau că, dacă sosise ceasul din urmă, era mai bine să moară cu arma în mînă decît în mod ruşinos ; că, apărînd teritoriul, vor împiedica să pătrundă ideile franceze în principalele lor oraşe ; că se vor obţine de la partidele inamice cu atît mai multe menajamente cu cît vor fi mai în măsură să le ceară ; că dacă, dimpotrivă, deschideau paşnic porţile şi francezii erau lăsaţi să intre în marile oraşe de pe uscat, atunci războiul celor două mari puteri urma să se dezlănţuie pe teritoriul republicii şi, din acest moment, nu mai dispunea de suveranitatea ei...

Opinia la care se raliau toţi vechii senatori era aceea *de a nu se lua nici o hotărîre definitivă. Recunoşteau* că toate primejdiile erau reale, că aveau motive să se teamă în acelaşi timp şi de ambiţiile Austriei şi de principiile francezilor ; dar că, din fericire, aceste rele erau trecătoare. Că menajamentele şi răbdarea vor evita inconvenientele de care se temeau. Că francezii erau concilianţi de felul lor, uşor de flatat ; iar cu mijloace adecvate şi conducători abili, cu mult fast şi avînd anumite fonduri puse la dispoziţie pentru cheltuieli secrete, vor reuşi să-l influenţeze pe şeful lor, iar pe ei să-i împace cu părerile lor. *Că a declara în acel moment neutralitatea armată însemna să declare război Franţei.* Că nu li se puteau închide porţile care fuseseră lăsate deschise pentru duşmanii lor, fără a li se da un motiv valabil de război. Or, se puteau oare gîndi în mod serios ca Veneţia să reziste cu cîteva mii de esclavoni ?... Fără îndoială că situaţia era gravă, criza periculoasă ; dar nu erau chiar în situaţia pe care o descriau capetele înfierbîntate. Republica trecuse prin multe alte furtuni şi acum trebuia să se cîştige timp : cu acest prin-

cipiu înțelept răzbiseră strămoșii lor. Din fericire, providența așezase capitala lor într-un *oraș de necucerit. Toate eforturile republicii nu trebuiau să aibă alt scop decît întărirea acestei capitale, opunînd tuturor celorlalte rațiuni răbdarea, moderația și timpul.*

În Senat se manifesta și o a treia opinie ; era atribuită proveditorului Bataglia. Republica, spunea el, e într-adevăr în pericol să dispară. De o parte există principiile franceze, subversive în raport cu constituția noastră, de altă parte e Austria, care nu are la inimă independența noastră. Între aceste două rele inevitabile, trebuie să știm să-l alegem pe cel mai mic. Răul cel mai mare, spunea el, este acela de a fi sclavii Austriei. Să mărim deci cartea de aur, să-i înscriem în ea și pe nobilii de pe uscat care n... ită ; din acest moment printre noi nu va mai fi dezbinare, nici opoziție. Să ne înarmăm cetățile, să ne echipăm flota, să recrutăm cincizeci de mii de oameni și să alergăm în calea generalului francez spre a-i oferi o alianță ofensivă și defensivă. Prin aceasta, vom ajunge probabil la unele modificări în constituția noastră ; dar ne vom salva independența în libertate. E oare pentru prima oară cînd ar fi mărită cartea de aur ? S-a vorbit de o neutralitate armată față de cele două părți. Acum doi ani, la începutul furtunii, această hotărîre ar fi fost mai bună. Era justă pentru că ea era egală pentru cele două părți beligerante, ar fi fost posibilă, pentru că am fi avut timp să ne pregătim. Dacă ați proclama-o astăzi, ar însemna să declarați război *Franței. Nu le puteți interzice francezilor ceea ce le-ați permis sau tolerat austriecilor. Vi se poate oare propune să porniți un război împotriva armatei fran-*

ceze, care e victorioasă, cînd în opt zile ea va fi în faţa porţilor noastre, cînd încă nu aveţi nici un tratat cu Austria ? şi chiar dacă aţi avea, ea nu vă poate fi de nici un folos înainte de două luni ; or, ce s-ar alege de republică, în două luni, împotriva unui duşman atît de întreprinzător şi atît de activ ? A doua alternativă care ni se propune, aceea a răbdării şi timpului, e la fel de rea ca prima. Împrejurările politice nu mai sînt aceleaşi ; vremurile s-au schimbat mult, criza în care sîntem nu seamănă cu nici una dintre cele din care odinioară republica a ieşit triumfătoare : nu le-am putea cere sfaturi strămoşilor. Principiile francezilor sînt în toate capetele ; se răspîndesc peste tot ; e un torent dezlănţuit pe care în zadar am încerca să-l oprim prin digurile răbdării, moderaţiei şi supleţei. Partidul francez există în toate provinciile. Măsura pe care v-o propun este singura care ne poate salva ; e simplă, nobilă, generoasă. Repet : *să mergem în întîmpinarea generalului francez, să încheiem cu el o alianţă ofensivă şi defensivă.* Austria va fi prea slabă pentru a ne teme că îi vom deveni pradă. *Putem contribui în mod eficace* la succesul francezilor, putem să-i întărim *cu douăzeci şi cinci de mii de oameni, păstrîndu-ne trupele de care avem nevoie pentru Veneţia, şi, în plus,* să-i favorizăm prin influenţa noastră asupra oamenilor, prin avantajele localităţilor noastre ; totul va fi uşor pentru că *toate partidele care divizează statul* vor merge împreună şi în aceeaşi direcţie. Independenţa noastră va fi asigurată ; salvăm marile baze ale constituţiei noastre. Întăriţi de noi, francezii vor cuceri repede Mantua, vor duce războiul dincolo de graniţele noastre. Chiar dacă, cu toată asistenţa noastră, francezii ar fi bătuţi, *obligaţi să treacă Adda înapoi,* ne-am

apăra împotriva Austriei. Austria nu are nici un partid pe teritoriul nostru ; în Brescia, în Bergamo, nu există un singur om care să nu ia arma de bunăvoie pentru a nu fi supus austriac ; atunci, *puterea Franței,* interesele Angliei, ale Elveției ne-ar salva.

Această părere trezi un uriaș interes, înfierbîntă toate spiritele sănătoase ; dar nu cîștigă decît voturile *unui mic număr de senatori...* Era o hotărîre prea importantă pentru niște oameni degenerați, incapabili de idei mari. De aceea, nu invazia lui Napoleon în Italia și nu principiile franceze au fost cauza pierzaniei Veneției ; ci conduita guvernului ei și orbirea celor care îl formau. A fost luată deci, așa cum se întîmplă într-o împrejurare măreață, hotărîrea cea mai rea ; au lăsat totul pe seama întîmplării și a providenței.

3. *Conduita proveditorilor Mocenigo, Foscarelli, Bataglia.* Proveditorul Mocenigo, urmînd aceste instrucțiuni, l-a primit deci regește pe generalul șef, la Brescia, cu trăsuri somptuoase, mari serbări, mese splendide. Niciodată Franța nu avusese prieteni mai buni decît venețienii ; fiecare nobil voia să devină prietenul personal al generalului șef. Pe de altă parte, aceste serbări, unde era invitată toată nobilimea ținutului, ușurau legăturile ofițerilor francezi cu principalele familii ; nimeni nu-și putea face scrupule pentru că primește ofițeri și generali pe care i-a cunoscut în casa proveditorului.

Proveditorul Foscarelli a făcut la fel, la Verona. A dat și el serbări, dar avînd un caracter prea puțin suplu, nu a putut să ascundă sentimentele tainice din inima lui ; în

Senat el era unul dintre oamenii cei mai ostili francezilor. Nu se putea plînge că francezii au intrat în Peschiera pentru că ei îl succedau acolo pe Beaulieu ; dar cînd i s-au cerut cheile arsenalului pentru a înarma meterezele şi cînd au început să fie înarmate galerele, Foscarelli s-a plîns că generalul francez violează neutralitatea republicii. Beaulieu, e adevărat, a intrat în fortificaţiile din Peschiera ; a tras din spatele meterezelor cu tunul asupra francezilor, dar a folosit propria lui artilerie. Cînd generalul francez a ajuns în Peschiera, Foscarelli s-a dus la el spre a-l convinge să nu vină la Verona, aşa cum îl anunţase, ameninţîndu-l că va închide porţile şi le va apăra cu tunurile. „E prea tîrziu, i-a răspuns generalul francez, trupele mele au şi intrat, sînt obligat să organizez apărarea pe Adige în timpul asediului Mantuei. În orice caz, cu o mie cinci sute de esclavoni nu veţi putea să-mi oferiţi nici o garanţie şi nici nu veţi putea să vă opuneţi trecerii armatei austriece. Dacă puteţi face acest lucru, de ce nu l-aţi făcut pînă acum ? Neutralitatea înseamnă să foloseşti aceeaşi greutate şi măsură pentru fiecare. Dacă sînteţi prieteni ai francezilor, nu se poate să nu le acordaţi ceea ce le-aţi acordat, sau cel puţin le-aţi *tolerat,* duşmanilor lor.“ Cînd i s-au cerut cheile depozitelor şi ale pulberăriei pentru a înarma Verona ; cînd, pentru construcţia unor fortificaţii, în faţa Veronei, pe şoseaua spre Vicenza, a fost nevoie să se dărîme cîteva birouri de încasare a accizului, Foscarelli şi-a ieşit din fire, a cerut o audienţă generalului francez şi i-a vorbit îndelung despre violarea suveranităţii republicii. Cînd toate aceste discuţii au fost aduse la cunoştinţa Senatului, acesta înţelese că Foscarelli nu avea tocmai calităţile de care era nevoie în aceste împrejurări. Gîndindu-se că Bataglia îi va fi mai agreabil lui Napoleon, Senatul i

l-a trimist ca proveditor general al tuturor provinciilor de dincolo de Adige. Era un om suplu, instruit, ponderat, sincer atașat republicii, foarte entuziasmat de Franța de altădată și preferînd chiar și Franța republicană Austriei. Încetul cu încetul teatrul luptelor se întinse în toate posesiunile venețiene ; dar întotdeauna, austriecii au fost cei care au intrat pe noi teritorii. *Beaulieu a ocupat primul Peschiera, Verona.* Wurmser s-a năpustit primul în Bassano și a traversat primul Vicenza și Padova ; Alvinzi, mai tîrziu, și arhiducele Carol au ocupat Friulul, Palma-Nova și pînă la granițele cele mai orientale ale Republicii.

4. *Facțiuni în Brescia, Bergamo, Verona.* Între timp, pe teritoriile de pe uscat s-a produs o mare agitație ; nemulțumirea se propaga cu repeziciune. La cauzele care își aveau obîrșia în constituția Veneției se adăuga acum faptul că aveau dese contacte cu francezii, atracția ideilor noi și o anume admirație pe care o răspîndeau înfrîngerile lui Wurmser și victoriile obținute asupra lui Alvinzi. În general, *Italia era socotită ca fiind pierdută pentru Austria* și se considera că expulzarea acesteia avea să determine căderea aristocrației. Generalul francez a căutat tot timpul să modereze această mișcare. Cînd s-a reîntors de la Tolentino, preocupat exclusiv de proiectul lui *de a porni asupra Vienei,* a dat toată atenția prevenirii tulburărilor care ar fi putut să aibă loc în timpul absenței lui din Italia. Statele venețiene îl încurcau ; agitațiile se întețeau necontenit ; Brescia și Bergamo și-au dus aproape pînă la capăt revoluția lor. Familiile Fenaroli, Martinengue, Lecchi, Alexandri erau în fruntea acestei mișcări ; erau

familiile cele mai de vază, cele mai bogate. Aceste două orașe, sub titlul de municipii, aveau un fel de independență ; aveau trezorerii, dispuneau de venituri și numeau în funcții ; faptul că leul de pe San-Marco se mai vedea încă în aceste orașe semnifica mai degrabă un gest de deferență față de suveranitatea Veneției. Peste tot se auzeau declarații amare și violente împotriva nobililor venețieni, fie în conversații, fie în presă...

Pe de altă parte, senatorii își simțeau orgoliul grav ofensat văzînd că supuși, care vreme de secole se aflaseră sub stăpînirea strămoșilor lor, uită imensa distanță care îi separa. Ei nu se dădeau în lături de la nimic pentru a-i aduce la ordine ; sporeau recrutările de esclavoni, îi amenințau cu succesele austriecilor, îi numeau iacobini, răspîndeau zvonurile cele mai alarmante pe seama francezilor : toate acestea prevesteau un șoc violent.

Bataglia, în depeșele lui către Senat, îndulcea ultragiile celor din Brescia, iar față de aceștia diminua furia și izbucnirile Senatului. Întotdeauna conciliant, în numeroasele lui raporturi cu generalul francez căuta mereu să-i trezească interesul față de soarta republicii. Totuși era un om prea luminat pentru a nu-și da seama că era imposibil să potolească prin bunăvoință pasiuni care se opuneau cu atîta violență.

5. *O dificultate în plus legată de situația din Veneția.* *Generalul francez* a meditat îndelung asupra acestei stări de lucruri. I se părea imposibil să lase în spatele lui trei milioane de oameni pradă dezordinii și anarhiei. Nu avea mai multă influență asupra prietenilor Franței ca asupra Senatului însuși ; putea să-i împiedice *să se dedea la anu-*

mite acțiuni, dar nu-i putea împiedica să vorbească, să scrie, să irite Senatul printr-o mulțime *de detalii de administrație* care-i erau străine. Totuși trebuia să ia o hotărîre. Putea să-i dezarmeze pe cei din Brescia și din Bergamo, să se declare cu totul de partea Senatului, proscriindu-i pe reformatori ; dar umplînd cu aceștia închisorile din Veneția și-ar fi înstrăinat partidul popular, fără a-și cîștiga simpatia Senatului. Și dacă această politică atroce ar fi putut intra în vederile generalului francez, în cele din urmă ea ar fi avut în mod sigur ca rezultat, la fel ca pe vremea lui Ludovic al XII-lea, unirea întregii populații împotriva lui. Cea mai bună soluție ar fi fost să determine Senatul să se alieze cu Franța, modificînd constituția și făcîndu-se agreat de popoarele de pe uscat ; era fără îndoială cea mai bună soluție ; de aceea generalul francez a încercat totul pentru a ajunge la acest rezultat. De fiecare dată *cînd mai cîștiga* o victorie își reînnoia propunerea, dar a eșuat întotdeauna. *Se oferea o a treia alternativă :* să atace Veneția, să cucerească această capitală și să opereze, cu forța, schimbarea politică necesară, modificîndu-i legile și asigurînd superioritatea partizanilor Franței. Era adevăratul mod de a tăia un nod pe care nu putea să-l dezlege. Dar cînd, după ce se hotărîse pentru acest proiect, voi să stabilească momentul execuției, i-a fost imposibil să-l pună de acord cu împrejurările și cu marele lui plan privind Viena.

Nu putea ataca Veneția atîta timp cît prințul Carol s-ar fi aflat pe Piave ; trebuia deci în primul rînd să-l bată și să-l alunge din Italia. Dar dacă obținea acest mare avantaj, îi convenea oare să piardă fructele victoriei ? Tre-

buia oare să întîrzie trecerea munţilor pentru a readuce războiul în jurul Veneţiei ? Ar fi însemnat să-i dea prinţului Carol timpul necesar pentru a-şi reveni, pentru a se întări, pentru a crea noi obstacole. Nu putea ataca Veneţia fără să-l bată pe prinţul Carol, care o acoperea ; *şi nu trebuia atacată după ce l-ar fi bătut, pentru că atunci timpul ar fi fost prea preţios şi pentru că ar fi* trebuit să-l urmărească pînă la Viena. Veneţia era o mare forţă ; era apărată de lagunele sale, de un mare număr de vase înarmate ; garnizoana ei era formată din cincisprezece mii de esclavoni. Stăpînă a Adriaticii, putea primi oricînd noi trupe ; în fine, Veneţia purta în ea însăşi forţa morală pe care o reprezentau toate acele familii suverane ce urmau să lupte pentru existenţa lor politică. Cine ar fi putut evalua cît timp anume ar fi fost reţinute trupele noastre de această acţiune ; şi, oricît de puţin ar fi durat lupta, ce efect ar fi avut o astfel de rezistenţă asupra restului Italiei ? Acest nou război nu ar fi întîrziat să provoace noi controverse la Paris : Veneţia avea acolo un ministru foarte activ : consiliile făceau opoziţie Directoratului ; Directoratul însuşi era foarte divizat. Dacă Napoleon ar fi consultat Directoratul în privinţa unei acţiuni împotriva Veneţiei, acesta *nu i-ar fi răspuns sau ar fi eludat chestiunea.*

Dacă, aşa cum făcuse pînă atunci, ar fi acţionat cu de la sine putere, *fără să ceară dispoziţii,* i s-ar fi reproşat, în afară de cazul unui succes imediat, că a violat toate principiile ; ca general şef nu avea dreptul decît să respingă forţa prin forţă ; un război nou împotriva unei puteri independente nu putea fi angajat fără ordinul guvernului său, ar fi însemnat să se facă vinovat de uzurparea drepturilor suveranităţii.

Nu putea lua deci hotărîrea *decisivă de a declara război Veneţiei:* 1 — pentru că nu avea dreptul; 2 — pentru că acesta nu putea fi pus de acord cu proiectul *de a purta* război în Germania, *fără întîrziere.* Episodul din *Veneţia* putea deveni o problemă principală care ar fi făcut să-i scape *problema cea mare* a Vienei; trebui deci să se mărginească în privinţa veneţienilor la simple precauţii militare. Eram siguri de Brescia şi de Bergamo şi de toate ţinuturile de pe malul drept al Adigelui; trupele generalului ocupau citadelele din aceste două oraşe. Verona, mult mai puţin prietenă, fu ţinută în frîu nu numai prin castelele ei bine fortificate, ci şi prin vechiul palat de pe malul drept, care fu înarmat şi deveni o adevărată citadelă în mijlocul oraşului şi ne făcu stăpîni absoluţi pe unul dintre cele trei poduri de piatră. Toate trupele care fuseseră folosite în expediţia împotriva papei formau acum o rezervă ce avea să stea lîngă Verona şi să intervină oriunde ar fi fost necesar.

6. *Convorbirea cu Pezzaro.* Napoleon, în momentul cînd trebuia să pornească noua campanie, mereu mai îngrijorat de evoluţia situaţiei din Veneţia, avînd presimţirea unor maşinaţii secrete puse la cale de Senat, hotărî să încerce un nou efort de negociere şi voi să aibă o convorbire cu Pezzaro, *şeful partidului austriac,* care în acel moment conducea toate treburile republicii. Pezzaro descrise starea critică a republicii, starea de spirit nefavorabilă a popoarelor, plîngerile legitime *împotriva Brescíei* şi Bergamului şi a partizanilor lor din alte provincii de pe uscat. Spuse că această situaţie dificilă cerea măsuri energice din partea Senatului şi înarmări

extraordinare care însă nu constituiau nici un motiv de îngrijorare pentru generalul francez ; *că Senatul* se vedea obligat să ordone arestări *la Veneţia şi pe uscat* şi că ar fi nedrept să se califice drept măsuri împotriva partizanilor Franţei ceea ce nu era, din partea Senatului, decît o justă pedeapsă împotriva cetăţenilor turbulenţi care voiau să răstoarne legile ţării lor. Generalul francez nu negă situaţia critică a Veneţiei, şi, fără a-şi pierde timpul discutînd cauzele, abordă faptele în mod direct : „Vreţi să-i arestaţi pe cei care îi numiţi duşmanii voştri şi pe care noi îi numim prieteni ; puneţi în posturi persoane cunoscute pentru ura pe care ne-o poartă şi pentru legăturile lor cu Austria. Trupele voastre îşi măresc efectivele şi se îndreaptă, *spun ele,* împotriva iacobinilor. *Ce vă mai rămîne de făcut pentru ca să fim în stare de război ?* Un război împotriva Franţei ar însemna pierzania voastră totală şi grabnică ; zadarnic aţi conta pe prinţul Carol ; calculele voastre ar fi false : am să-l înving şi am să-l alung din Italia în mai puţin de opt zile. Există un mijloc de a ieşi din situaţia penibilă în care ne găsim ; vreau să pun capăt îngrijorării voastre ; vă ofer alianţa republicii, vă voi da garanţii în privinţa tuturor statelor de pe uscat, chiar şi în privinţa autorităţii voastre în Brescia şi în Bergamo. *Veţi declara război Austriei şi o să-mi daţi o contribuţie de zece mii de oameni. Cred că ar fi preferabil să treceţi în cartea de aur principalele familii de pe uscat ; dar nu fac din aceasta o condiţie* sine qua non. *Reîntoarceţi-vă la Veneţia ; cereţi Senatului să delibereze şi veniţi să semnăm un tratat, deoarece numai acest tratat vă poate salva patria şi ne poate pune de acord.*“ Pezzaro mersese foarte departe, avea nevoie să cîştige timp;

recunoscu înţelepciunea planului şi plecă spre Veneţia, promiţînd să se reîntoarcă înainte de cincisprezece zile.

În acest interval s-au petrecut multe evenimente. La 13 martie armata franceză a trecut Piave. De îndată ce Pezzaro află această veste, expedie spre Bergamo ordinul de a fi arestaţi şi aduşi în faţa consiliului celor zece patrusprezece dintre cei mai de seamă cetăţeni ai acestui oraş, care erau şefii partidului patriotic ; dar, preveniţi de un comis din Veneţia, care era din partidul lor, aceştia au interceptat mesagerul care aducea ordinul şi l-au arestat pe proveditor însuşi, iar la 14 martie au proclamat independenţa Bergamului. I-au trimis generalului francez, spre a-l preveni de cele întîmplate, cîţiva deputaţi care nu au reuşit să ajungă la el decît pe cîmpul de bătălie de la Tagliamento. Acest eveniment l-a contrariat foarte mult, dar situaţia era iremediabilă. Cei din Bergamo se federalizaseră cu Milano, capitala republicii lombarde, şi cu Bologna, capitala republicii transpadane. Aceeaşi revoluţie s-a produs, cu puţine zile mai tîrziu, în Salò şi Brescia. Cei două mii de esclavoni care erau în Brescia au fost dezarmaţi ; proveditorul Bataglia a fost respectat, dar trimis înapoi la Verona. Pezzaro a revenit, după cum promisese, şi l-a întîlnit pe generalul francez la Palma-Nova. Prinţul Carol fusese bătut pe Tagliamento. Palma-Nova îşi deschisese porţile şi drapelele franceze fluturau la Tarvisiò, dincolo de Isonzo, pe vîrful Alpilor Norici !

„M-am ţinut de cuvînt ? întrebă Napoleon ; teritoriul veneţian e împînzit de trupele mele ; germanii fug din faţa mea ; în cîteva zile am să fiu în Germania. Ce vrea republica voastră ? I-am oferit alianţa Franţei, o ac-

ceptă ?“ — „Nu, răspunse Pezzaro. Veneţia se bucură de triumfurile voastre, ştie foarte bine că nu poate exista decît prin Franţa ; dar, fidelă vechii şi înţeleptei sale politici, vrea să rămînă neutră. De altfel, la ce v-am putea folosi ? Sub Ludovic al XII-lea şi Francisc I, mai puteam avea o oarecare greutate pe cîmpul de luptă ; dar astăzi, cînd există armate atît de imense, cînd popoare întregi sînt încorporate în armate, *ce ar însemna oare ajutorul nostru ?*“ — „Dar vă continuaţi înarmările ?“ — „Trebuie să le continuăm, răspunse Pezzaro. Brescia şi Bergamo au ridicat stindardul rebeliunii. Supuşii noştri credincioşi sînt ameninţaţi la Crema, la Chiaro, la Verona ; chiar şi Veneţia se agită.“ — „Ei bine, îi răspunse generalul francez, toate astea nu reprezintă oare motive în plus ca să acceptaţi propunerile pe care vi le-am făcut ? Prin ele totul se va sfîrşi. Dar destinul vostru vă tîrăşte cu el ; totuşi mai gîndiţi-vă : momentul e mai hotărîtor decît credeţi pentru republica voastră ; las în Italia mai multe forţe decît ar fi nevoie pentru a vă supune ; părăsesc Italia pentru a pătrunde în Germania ; dacă în spatele meu ar avea loc tulburări din cauza voastră, dacă soldaţii mei ar fi insultaţi pentru că voi îi îndemnaţi pe ai voştri *împotriva iacobinilor,* ceea ce n-ar fi fost o crimă cînd eram în Italia, ar fi o crimă de neiertat de îndată ce eu voi fi în Germania ; republica voastră ar înceta să mai existe ; voi îi veţi fi pronunţat sentinţa. *Dacă voi avea motive să mă plîng de voi, învingător sau învins, voi face pacea pe socoteala voastră !*“...

Propunerile generalului francez au fost discutate de Senat cu înflăcărare şi respinse... *Se hotărî* deci alianţa cu Austria şi i se ordonă trimisului pe care Veneţia îl avea

la Viena să o încheie, în ciuda înfrîngerii prințului Carol. În acest fel, această republică străveche alerga orbește spre propria ei pierzanie *și era victima politicii trădătoare și machiavelice a Vienei.*

7. *Insurecția din Veneția ; masacrarea francezilor în Verona.* Laudon, numit comandant al recruților tirolezi, care se retrăsese la Innsbruck în fața lui Joubert, abia îl văzu pe acesta angajat în Pustherthal, că se și reîntoarse în Tirol pentru a continua să-și organizeze insurecția și pentru a urmări micul corp francez de observație care se retrăgea prin văile Italiei pentru a proteja Verona. Laudon avea puține forțe ; aproape toate cele care i s-au opus lui Joubert au primit ordin să alerge grabnic spre a se alătura prințului Carol ; această mișcare în Tirol avea deci consecințe neînsemnate ; fusese calculată de Napoleon care preferase, înainte de orice, să aibă trupele la îndemînă în totalitatea lor.

Laudon, cu energia și abilitatea care caracterizează un partizan, inundă ținutul cu proclamații și vești ; răspîndi zvonul că armatele de pe Rin și de pe Sambre-et-Meuse au fost zdrobite în timp ce voiau să treacă Rinul ; că Tirolul a devenit mormîntul francezilor ; că armata lui Joubert a pierit ; îi îndemna pe venețieni și toată Italia la o revoltă generală și să se ridice în masă în spatele armatei franceze. În același timp, aceleași vești, răspîndite de prietenii lui Pezzaro, soseau din Veneția. Veneau deci din două izvoare diferite și desigur că li s-a dat crezare cu ușurință în toate statele venețiene, cu atît mai mult cu cît în anul precedent armatele de pe Rin suferiseră un astfel de eșec. În Brescia, în Bergamo, unde partizanii

libertății erau cei mai puternici, luară deîndată armele, se consfătuiră cu guvernatorii francezi și trimiseră deputați la Milano, la Modena, la Bologna pentru a se sprijini reciproc.

În Verona, unde dimpotrivă, partidul Senatului domina, și din care Pezzaro făcuse *punctul de sprijin al partidului său,* poporul, militarii, magistrații s-au dezlănțuit împotriva francezilor ; mulți dintre aceștia au fost arestați în casele lor și patru sute de răniți de-ai noștri au fost înjunghiați în spitale. Francezii au fost obligați să se baricadeze în forturile din afara Veronei și în cel care fusese construit în interior, la capătul celui de-al treilea pod.

Cum Kilmaine nu voia să se lase despărțit de Victor, care se reîntorcea de la Roma, ieși din oraș cu trupele ce nu erau necesare pentru apărarea castelelor și se retrase pe Mincio. Astfel, leul din San-Marco ridica din nou capul victorios și înspăimîntător ; căci, în loc de a o reprima, întregul partid al lui Pezzaro se angajă în această mișcare primejdioasă, fie pentru că într-adevăr credea în distrugerea lui Joubert, fie pentru că nu știa de corpul de rezervă al lui Victor, care era destul de aproape de Verona și venea în graba mare ; fie, în sfîrșit, pentru că, orbit de ură, spera să-i distrugă pe toți cei cu vederi noi și *să aibă timp pentru a face dintr-asta un mare exemplu ori pentru a satisface dorința de răzbunare a oligarhiei :* inundă uscatul cu detașamente de esclavoni și-i urmări pe patrioți cu furie, ațîțînd lumea și făcînd să răsune peste tot strigătele de moarte *la adresa* înnoitorilor și a partizanilor lor.

În zadar ministrul Franței pe lîngă Senat a făcut eforturi pentru a-i arăta prăpastia ce și-o săpa sub picioare ; în zadar a dezmințit dezastrele din Tirol și pe cele ale armatelor de pe Sambre-et-Meuse și de pe Rin, în zadar îi făcu cunoscut planul de campanie, informîndu-l că mișcarea lui Joubert era o mișcare combinată ; că mergea spre Carinthia prin Pustherthal ; că departe de a fi pierdut, el și-a atins scopul ; nu se dădu nici un credit cuvintelor sale, prea doreau cu ardoare contrariul ; pasiunea a fost mai puternică, nu au crezut decît ceea ce doreau.

La rîndul ei, Curtea din Viena nu întîrzia să promită că va semna tot ce-i *propusese* Veneția. Își dădea seama ce important era pentru ea să întrețină o insurecție în spatele francezilor.

Un corp de rezervă lăsat de generalul francez la Palma-Nova, garnizoana din Osoppo și prudența proveditorului Mocenigo făcură să se comită mai puține excese în Friul ; poate și faptul că, fiind mai aproape de armata franceză, lumea cunoștea mai bine adevărul.

Totuși, brescienii și alții de pe uscat, la fel ca toți italienii din republici, dădeau dovadă de curaj și de îndîrjire împotriva venețienilor. Pe de altă parte, din rămășițele unităților noastre lăsate în garnizoane s-au constituit batalioane de marș și din fortărețele noastre au fost scoase tunurile. Deși tîrziu, divizia lui *Victor sosi, în sfîrșit,* din expediția sa asupra Romei, și în curînd Verona s-a văzut asediată de o armată. Totuși insurgenții au opus o vie rezistență ; nu au cedat decît în fața unor forțe superioare și a două atacuri repetate și s-au menținut pînă în 24 aprilie.

8. *Aghiotantul Junot în Senatul din Veneţia.* De îndată ce generalul francez fu informat de dezordinea şi de asasinatele care aveau loc în spatele lui, îl trimise la Veneţia pe aghiotantul său Junot cu o scrisoare pentru Senat datată din Judenburg, la 9 aprilie, şi concepută după cum urmează :

„Pe tot uscatul, supuşii serenissimei republici au luat armele ; strigătul care-i uneşte este : *Moarte francezilor !*

Numărul soldaţilor din armata din Italia care le-au căzut victime se şi ridică la cîteva sute. În zadar vă prefaceţi că dezavuaţi concentrările de trupe pe care voi înşivă le-aţi pregătit. Credeţi oare că, din moment ce am putea ajunge cu armatele noastre în inima Germaniei, nu vom avea destulă forţă pentru a face să fie respectat cel dintîi popor al lumii ? Vă închipuiţi oare că legiunile din Italia vor putea suporta masacrele la care îndemnaţi lumea ? Sîngele fraţilor mei de arme va fi răzbunat şi nu există nici un batalion francez care, însărcinat cu această misiune generoasă, să nu aibă de trei ori mai mult curaj şi mai multe mijloace decît e nevoie pentru a vă pedepsi. Senatul din Veneţia a răspuns prin cea mai neagră perfidie la generozitatea ce i-am arătat-o.

Am hotărît să vă trimit propunerile mele prin unul dintre aghiotanţii mei care e şi comandant de brigadă : *Războiul sau pacea.* Dacă nu luaţi imediat măsuri pentru a dispersa concentrările de trupe ; dacă nu-i arestaţi cît mai curînd şi nu mi-i predaţi pe autorii asasinatelor care se comit, războiul e declarat.

Turcii nu sînt la graniţele voastre, nici un duşman nu vă ameninţă, şi totuşi aţi arestat, după un plan premedi-

tat, niște preoți, pentru a da naștere unei răzmerițe și pentru a o îndrepta împotriva armatei. Vă dau douăzeci și patru de ore pentru a dispersa grupurile înarmate ; vremurile lui Carol al VIII-lea au trecut.

Dacă, cu toată bunăvoința pe care v-a arătat-o guvernul francez, mă obligați să încep războiul împotriva voastră, să nu credeți că soldatul francez va fi asemenea briganzilor pe care voi îi înarmați și că va devasta ogoarele poporului inocent și nefericit de pe uscat ; nu, pe acest popor am să-l protejez și el va binecuvînta chiar și nelegiuirile care vor fi obligat armata franceză să-l smulgă de sub tiranica voastră guvernare.

Semnat : *Bonaparte*

Aghiotantul avea ordin să citească el însuși scrisoarea în Senat și să exprime în fața acestei adunări toată indignarea pe care o suscita conduita ei. Dar teroarea intrase în Veneția ; iluziile s-au spulberat. Se știa că armatele de pe Rin nu se mișcaseră, că nu suferiseră nici un eșec ; că Joubert a ajuns la Villach cu toată armata ; că Victor, reîntors de la Roma, încercuia Verona ; că Augereau, reîntors dintr-o misiune la Paris, se îndrepta spre lagune cu o divizie de batalioane de marș ; în sfîrșit, că Napoleon, victorios în toate luptele, făcuse să intre spaima chiar și în Viena ; că tocmai le acordase un armistițiu inamicilor săi ; că aceștia trimiseseră plenipotențiari pentru a-i cere pacea. Demoralizarea era extremă.

Ministrul Franței îl prezentă pe Junot ; Senatul se prosternă în fața lui. Au fost folosite toate mijloacele pentru a-l îmbuna. Totuși acesta își îndeplini misiunea cu

toată fermitatea și duritatea unui soldat ; ceea ce mări și mai mult teama Senatului, dar în schimb îi înflăcără pe prietenii libertății și-i ajută să cîștige supremația în oraș.

Senatul trimise o mare deputăție la generalul șef, propunîndu-i toate reparațiile pe care le-ar fi putut dori, oferindu-se să suporte orice despăgubire. *Au făcut apel la toate mijloacele ; s-au oferit milioane pentru orice acțiune care credeau că i-ar influența pe francezi. Totul a fost în zadar.* Senatul expedie atunci curieri la Paris și puse sume considerabile la dispoziția ministrului său pentru a-i cîștiga *pe membrii Directoratului* și a-i face să-i dea generalului francez ordine în măsură să salveze *Veneția.* Toate aceste mijloace au fost inutile pe lîngă generalul francez : dar ele au izbîndit la Paris. Împărțirea unor sume și o promisiune de zece milioane i-au adus ministrului Veneției niște scrisori dorite și expedierea unor ordine favorabile. Dar acestea nu îndeplineau toate formalitățile necesare ; de altfel depeșele ministrului către Senat fuseseră interceptate. Generalul francez găsi în ele descrisă pe larg toată intriga, cifrele la care se ridicau sumele date, sumele de pe scrisorile de credit, și astfel totul devenea nul.

Către sfîrșitul lui aprilie, Napoleon reveni prin Gratz, Laybach, Triest, Palma-Nova ; de acolo trecu prin Trevisio, spre lagune, inspectă diferitele guri ale canalurilor și dădu, la 3 mai, următorul ordin de zi, prin care, bazîndu-se pe principiul natural al respingerii forței prin forță, declara război Veneției.

În timp ce armata franceză e angajată în cheile Styriei şi lasă departe în urma ei Italia şi principalele tabere ale armatei, în care nu rămîn decît un mic număr de batalioane, iată cum se comportă guvernul Veneţiei :

1. Profită de Săptămîna patimilor pentru a înarma patruzeci de mii de ţărani, adaugă la aceştia zece regimente de esclavoni, îi organizează în diferite corpuri de armată şi le postează în diferite puncte pentru a intercepta orice comunicări între armată şi unităţile ei de spate.

2. Comisari extraordinari, puşti, muniţii de tot felul, un mare număr de tunuri sînt trimise chiar din Veneţia pentru a desăvîrşi organizarea diferitelor corpuri de armată.

3. Sînt arestaţi pe uscat cei care ne-au primit ; sînt copleşiţi cu binefaceri şi cu toată încrederea guvernului cei care sînt cunoscuţi pentru ura lor furibundă împotriva francezilor şi în special cei patrusprezece conspiratori din Verona pe care proveditorul Prioli i-a arestat, acum trei luni, pentru că plănuiseră asasinarea francezilor...

4. Un vas de război venetian ia sub protecţia lui un convoi austriac şi trage mai multe ghiulele împotriva corvetei *La Brune*.

5. *Le libérateur d'Italie*, vas al Republicii, care nu avea decît trei sau patru tunuri şi un echipaj de numai patruzeci de oameni, e scufundat chiar în portul Veneţiei, din ordinul Senatului...

Avînd în vedere cele de mai sus, şi autorizat de titlul XII, articolul 328 din Constituţia Republicii, şi avînd în vedere gravitatea împrejurărilor :

Generalul francez cere ministrului Franței pe lîngă republica Veneția să iasă din orașul respectiv ; ordonă diferiților agenți ai republicii Veneția în Lombardia și de pe uscatul venețian să plece din aceste teritorii în douăzeci și patru de ore.

Ordonă generalilor de divizie să trateze ca inamice trupele republicii Veneția, să doboare în toate orașele de pe uscat leul din San-Marco. Fiecare va primi, prin ordinul de zi de mîine, instrucțiuni speciale pentru operațiile militare ulterioare.

Dat în cartierul general, la Palma-Nova, în 2 mai 1797.

Acest ordin de zi a dus descurajarea la culme. Armele le căzură din mîini și nu se gîndeau nici măcar să se apere. *Marele consiliu al aristocrației a abdicat și a predat suveranitatea poporului. Municipalitatea a devenit depozitarul acestei suveranități.* Astfel, acești oligarhi atît de mîndri, care multă vreme au fost menajați de generalul francez, și a căror alianță a fost căutată cu atîta bună credință, au căzut fără nici o posibilitate de salvare. În zadar au solicitat, mînați de spaimă, ajutorul Curții de la Viena ; în zadar i-au cerut să-i includă în armistițiu și în negocierile de pace. Această Curte a rămas surdă la toate insistențele lor ; *ea își avea vederile sale.*

9. *Trupele franceze intră în Veneția. Revoluția în acest oraș.* Baraguey d'Hilliers a intrat în Veneția cu divizia sa către mijlocul lunii mai. A ocupat lagunele, forturile, bateriile orașului și a înfipt drapelul tricolor în piața San Marco, în ziua de 16. De îndată partidul libertății se reuni în adunarea populară ; aristocrația fu doborîtă și Dandolo,

avocat din Veneţia, se instală la conducerea tuturor treburilor. Leul din San Marco şi faimoşii cai din Corint, care erau în acest oraş, au fost transportaţi la Paris. S-au mai găsit, de asemenea, în jur de douăsprezece vase de şaizeci şi patru, tot atîtea fregate şi cîteva vase mai mici : toate au fost echipate şi trimise la Toulon.

Corfu era unul dintre punctele cele mai importante ale republicii veneţiene. Generalul Gentili, acelaşi care fusese trimis să recucerească Corsica, a fost trimis acolo cu patru batalioane şi cîteva companii de artilerie ; o escadră formată din vase veneţiene a ocupat această fortăreaţă, adevărată cheie a Adriaticii, împreună cu alte şase insule ioniene, Zante, Cerigo, Chefalonia etc.

Pezzaro şi principalii lui prieteni şi-au atras blamul general. Erau acuzaţi că au pierdut republica, încredinţînd destinele ei Austriei. Au fugit din Veneţia căutînd refugiu la Viena. Bataglia regreta în mod sincer pieirea patriei sale. Blamînd, încă cu mult timp înainte, calea pe care o apucase, prevăzuse foarte bine această catastrofă ; muri la cîtăva vreme după aceea.

10. *Revoluţie pe tot uscatul.* Aflînd de ordinul de zi prin care se declara război Veneţiei, tot uscatul se ridică împotriva capitalei. Fiecare oraş îşi proclama independenţa şi îşi forma un guvern. Bergamo, Brescia, Padova, Vicenza, Bassano, Udine s-au proclamat îndată, fiecare în parte, o republică separată. În acelaşi fel au procedat şi republicile Cispadană şi Transpadană. Peste tot au fost adoptate principiile *revoluţiei* franceze ; au fost restrînse averile mînăstirilor, s-au constituit domenii naţionale, au

fost suprimate privilegiile feudale ; clita nobilimii și a marilor proprietari s-a reunit în escadroane de husari și de vînători sub titlul de *gărzi de onoare ;* clasele inferioare se reuneau în *batalioane* ale gărzii naționale. Au adoptat culorile naționale ale Italiei și s-au federalizat.

Cu toată extrema vigilență a generalului francez de a împiedica abuzurile și delapidările, în acest timp s-au petrecut mai multe decît în orice altă epocă a războiului din Italia. Țara era divizată între două fațiuni foarte active ; pasiunile erau mai arzătoare și excesele mai îndrăznețe.

Cînd s-a predat Verona, casa de amanet a orașului, cu o avere de șapte-opt milioane, a fost furată. Comisarul de război Bouquet și un colonel de husari, Andrieux, acuzați de această oribilă delapidare, au fost arestați. Delapidarea avea un caracter cu atît mai revoltător cu cît era sporită de o serie de crime care au devenit necesare pentru a o ascunde și cu cît era îndreptată împotriva clasei celor săraci și obijduiți. Tot ceea ce a putut fi găsit în casele celor arestați a fost restituit proprietarilor, ale căror pierderi rămăseseră totuși foarte considerabile.

FRAGMENTE DIN LEOBEN

6. *Operațiile lui Joubert în Tirol.* Joubert l-a bătut pe inamic pe Lavisio, în 20 martie ; i-a luat mai multe mii de prizonieri ; l-a urmărit la Botzen, l-a învins din nou la Klausen, a forțat cheile Innsbruck-ului în 28 și s-a îndreptat spre dreapta, prin Pusthersthal, de-a lungul Dravei, a întreprins un marș pentru a ajunge în Carinthia și

pentru a-şi lua locul în flancul stîng al armatei franceze. Lăsase un corp de observaţie pe Lavisio, spre a acoperi Verona în Italia. Acest corp trebuia la nevoie să se replieze spre Montebaldo.

Bernadotte, la rîndul lui, după ce organizase Carniola, se alăturase armatei lăsînd sub ordinele generalului Friant un corp de observaţie pentru a acoperi Laybachul ; era ameninţat dinspre Croaţia. Austria făcuse o recrutare considerabilă în rîndurile populaţiei de acolo care avea o organizare specială, cu totul militară. Friant a avut acţiuni foarte strălucite ; dar crezînd că nu va putea păstra Fiume, s-a mulţumit să ocupe o poziţie care să acopere Laybach şi Triest. De altfel, primise instrucţiuni să se retragă, în caz de nevoie, la Palma-Nova, care fusese bine înarmată şi să îngroaşe rîndurile corpului de observaţie ce fusese lăsat acolo pentru a acoperi Italia. De la Klagenfurt, armata franceză îşi continuă marşul pentru a ajunge la Mur.

Prinţul Carol spera să reziste în cheile de la Neumark ; era foarte important pentru el să-şi apere comunicaţiile cu Salzburgul, Innul şi cu Tirolul de unde aştepta întăriri considerabile. Pentru a fi mai sigur că întăririle îi vor sosi, ceru generalului francez o încetare a focului ; înţelegîndu-i scopul, acesta i-o refuză. A fost deci atacat la Neumark şi forţat să se retragă fără să se fi tras un glonte ; pierdu tunuri şi prizonieri. O divizie de grenadieri venită de pe Rin îi acoperea retragerea ; a fost atacat şi bătut din nou la Hundsmark. În sfîrşit, cartierul general a atins oraşul Judenburg şi avanposturile noastre au ajuns pînă pe Simmering. Din acel moment, toate combinaţiile prin-

ţului Carol în privinţa întăririlor au fost dejucate. Acum îi tăiam cele două drumuri, spre Tirol şi spre Salzburg. Trupele care-i fuseseră opuse lui Joubert şi în Tirol, şi pe care acest prinţ le chemase la el, cele încă şi mai numeroase care-i soseau de pe Rin, prin Salzburg, şi care erau, amîndouă, angajate pe aceste drumuri transversale, au fost obligate să se retragă, nemaiputînd, de acum înainte, să se alăture prinţului Carol decît prin spatele Simmeringului.

La Viena domneau dezordinea şi teroarea : nimic nu mai oprea această redutabilă armată franceză. Atîtea poziţii care aveau renumele de inexpugnabile, atîtea trecători despre care se credea că e imposibil să fie forţate, toate erau trecute, şi drapelul tricolor flutura pe vîrful Simmeringului, la trei zile de drum de Viena. O parte din familia imperială a părăsit capitala ; Marie-Louise, care avea să devină soţia lui Napoleon şi împărăteasă a francezilor, atunci în vîrstă de cinci ani, a fost evacuată împreună cu surorile ei ; arhivele şi obiectele cele mai preţioase fuseseră transportate în Ungaria ; toate familiile de vază, imitînd pe aceea a suveranului, şi-au evacuat în grabă ceea ce aveau mai de preţ ; şi spiritele cele mai înţelepte vedeau monarhia în ajunul unei profunde zguduiri.

Cînd generalul francez a deschis campania, guvernul i-a promis că, de îndată ce va fi trecut Isonzo, armatele de pe Rin şi de pe Sambre-et-Meuse, cu peste o sută cincizeci de mii de oameni, vor ieşi din taberele lor de iarnă şi vor intra în Germania. Dar Isonzo era trecut de multă vreme şi aceste armate rămîneau încă în taberele lor de iarnă. Generalul francez, profitînd de victoria de

la Tagliamento şi de direcţiile false în care prinţul Carol îşi îndreptase coloanele, a trecut, fără pierderi, şi numai în urma acestei singure victorii, toate obstacolele dintre Alpi şi Simmering.

7. *Napoleon îi scrie prinţului Carol.* A doua zi după victoria de la Tagliamento, Napoleon informă Directoratul că îl urmăreşte pe prinţul Carol cu sabia în coaste, că în curînd drapelele franceze vor flutura pe culmile Simmeringului, şi că spera că armatele de pe Rin şi Sambre-et-Meuse erau în marş sau, dacă nu erau încă, vor fi în curînd ; insista mai ales să afle momentul precis al mişcărilor lor ; cincisprezece sau douăzeci de zile de întîrziere nu prea contau ; dar trebuia să fie informat pentru a acţiona în consecinţă ; prevenea Directoratul că va avea tot timpul întreaga armată sub conducerea lui şi că poziţiile vor fi alese în aşa fel încît va rămîne tot timpul stăpîn pe situaţie ; că va fi deci suficient să cunoască numai momentul exact în care vor porni aceste două armate. Răspunsul la această depeşă l-a primit la Klagenfurt ; îi aducea felicitările Directoratului pentru noile succese ; dar conţinea în acelaşi timp declaraţia ciudată şi neaşteptată că armatele de pe Rin şi Sambre-et-Meuse nu vor trece Rinul şi că nu trebuia să conteze pe diversiunea lor în Germania deoarece dezastrul din campania precedentă le lipsea de vase şi de materialul necesar. Această ciudată depeşă nu îşi putea avea sursa decît în intrigi sau în vederi politice a căror înţelegere devenise inutilă ; numai că generalului francez nu-i mai convenea acum să realizeze una dintre dorinţele lui cele mai arzătoare, aceea de a înfige drapelele victorioase pe meterezele Vienei. Nu se

mai putea gîndi la trecerea Simmeringului fără a se abate de la legile înţelepciunii. De aceea, la două ore după primirea corespondenţei, îi scrise prinţului Carol că, avînd puterea de a negocia, îi oferea gloria de a reda pacea lumii şi de a pune capăt nenorocirilor ţării sale.

„Domnule general şef,

Militarii adevăraţi fac războiul şi doresc pacea: războiul nu durează oare de şase ani ? Oare nu am omorît destui oameni şi nu am făcut destul rău nefericitei omeniri ? Plînsul ei poate fi auzit pretutindeni. Europa, care a ridicat armele împotriva Republicii franceze, a încetat lupta, naţiunea voastră rămîne singură şi totuşi încă va curge mai mult sînge ca niciodată. Această a şasea campanie începe cu prevestiri sinistre ; oricare îi va fi sfîrşitul, vom omorî, de o parte şi de alta, încă vreo cîteva mii de oameni şi pînă la urmă va trebui să o încheiem prin a ne înţelege, fiindcă toate au o limită, chiar şi pasiunile izvorîte din ură.

Directoratul executiv al Republicii franceze a făcut cunoscut majestăţii sale Împăratul dorinţa de a pune capăt războiului care nefericeşte toate popoarele ; Curtea de la Londra a intervenit, opunîndu-se încetării războiului : nu există oare nici o speranţă de a ne înţelege ? şi e nevoie ca, pentru pasiunile şi interesele unei naţiuni ce e străină de nenorocirile războiului, să continuăm să ne ucidem între noi ? Dumneavoastră, domnule general şef, care prin naştere sînteţi atît de aproape de tron şi care sînteţi deasupra tuturor pasiunilor mărunte după care se conduc adesea miniştrii şi guvernele, sînteţi oare hotărît să meritaţi titlul de binefăcător al întrgii omeniri ; şi de adevărat sal-

vator al Germaniei ? Să nu credeţi, domnule general şef, că înţeleg prin aceasta că nu ar fi posibil să vă salvaţi ţara prin forţa armelor ; dar chiar presupunînd că sorţii războiului v-ar deveni favorabili, Germania nu ar suferi mai puţine ravagii. În ceea ce mă priveşte, domnule general şef, dacă propunerea pe care v-o fac ar putea salva viaţa doar a unui singur om mă voi simţi mai mîndru de faima civică, pe care voi socoti că aş merita-o, decît de trista glorie pe care mi-ar putea-o aduce succesele militare.

Vă rog, etc.

Semnat : *Bonaparte*"

Aceste veşti au făcut ca Viena să respire uşurată şi i-au trezit unele speranţe. Marchizul de Gallo, ambasadorul de la Neapole, a fost trimis de îndată la generalul francez, dar neavînd împuterniciri, a fost obligat să se reîntoarcă după o convorbire de două ore. A doua zi, generalii Bellegarde şi Merfelt au venit la cartierul general francez, la Judenburg şi, pe baza cuvîntului lor că din Viena urmau să sosească plenipotenţiari pentru a trata pacea definitivă, au obţinut o încetare a focului prin care se asigura armatei franceze stăpînirea ţinuturilor pe care le ocupa şi a altora pe care nu le ocupa, dar care îi erau necesare pentru a-şi apăra liniile. Generalii austrieci înţelegeau cu greu cum generalul francez, în situaţia bună în care se găsea, putea să acorde un armistiţiu ; nu-şi puteau explica acest lucru decît prin inactivitatea armatelor franceze de pe Rin.

Totuşi, Napoleon era greu încercat de aceste împrejurări ; deplîngea în sinea lui faptul că o combinaţie greşită sau o invidie fără rost îl puteau priva de imensele

rezultate la care era pe cale să ajungă. Dacă fusese prea puțin sensibil la gloria de a intra în Roma, era înflăcărat de ideea de a intra în Viena, și în acest moment numai declarația Directoratului îl putea împiedica să intre.

9. *Preliminariile au fost semnate la Leoben.* Pentru semnare, s-au întrunit într-o căsuță de țară care a fost declarată neutră. Secretarii au redactat mai întîi procesul-verbal de neutralizare, după care au venit și plenipotențiarii respectivi pentru a semna. Comisarii austrieci au menționat în capul tratatului că împăratul recunoaște Republica franceză. „Ștergeți, spuse Napoleon ; existența Republicii e la fel de vizibilă ca soarele ; asupra unui asemenea articol ar putea conveni numai niște orbi ; sîntem stăpîni la noi acasă și la noi vrem să ne instaurăm regimul care ne place, fără amestecul nimănui."...

Preliminariile fuseseră semnate la Leoben în 18, iar în 20 generalul primi noi depeșe din partea Directoratului prin care era anunțat că armatele de pe Rin se pun în mișcare, că urmau să treacă Rinul și că în curînd vor fi în inima Germaniei. Într-adevăr, cîteva zile mai tîrziu s-a aflat că armata de pe Sambre-et-Meuse, sub comanda lui Hoche, trecuse Rinul în ziua de 19, chiar în ajunul semnării preliminariilor de la Leoben, dar la patruzeci de zile după deschiderea campaniei din Italia. Adjutantul general Dessoles, care ducea preliminariile la Paris, a întîlnit trupele noastre încleștate în luptă cu cele ale dușmanului. E greu de explicat cauza acestei schimbări bruște în atitudinea guvernului. Dacă Napoleon ar fi aflat noile intenții ale Directoratului în 17 în loc de 20, e sigur că preliminariile nu ar fi fost semnate, sau că s-ar fi pretins

condiţii incomparabil mai bune ; oricum, cele care au fost obţinute depăşeau mult speranţele Directoratului. În instrucţiunile date generalului francez, acesta era autorizat să încheie pace de fiecare dată cînd frontierele constituţionale ale Republicii vor fi fost recunoscute. E adevărat că dînd aceste instrucţiuni, era departe de a fi bănuit succesul şi ascendenţa acestei armate, şi astfel nu putea să prevadă tot ce ar fi fost în măsură să pretindă.

10. Printre diversele cauze cărora le-a fost atribuită conduita ciudată a Directoratului în această împrejurare, mulţi au crezut că numeroşi oameni în Franţa vedeau cu oarecare invidie marele renume pe care şi-l făcuse Napoleon ; acţiunile lui îndrăzneţe şi hotărîte le inspira temeri în ceea ce priveşte proiectele ulterioare pe care le-ar putea nutri ambiţia lui. Proclamaţia prin care protejase în Italia preoţii deportaţi şi prin care şi-a cîştigat mulţi partizani în Franţa ; atitudinea sa respectuoasă faţă de papa, refuzul lui de a distruge Sfîntul Scaun, menajamentele de care a dat dovadă faţă de regele Sardiniei şi faţă de aristocraţia din Genova şi Veneţia au produs o puternică impresie şi au fost comentate adesea cu intenţii foarte răuvoitoare. Cînd s-a aflat de victoria de la Tagliamento şi de succesele care i-au urmat, cînd s-a aflat că Alpii Norici au fost trecuţi şi că Germania e invadată pe această cale necunoscută, bucuria Republicii faţă de marile umilinţe ale implacabilului nostru duşman a fost mult diminuată, în ochii multora, de teama de a-l vedea pe Napoleon cucerind o nouă glorie prin intrarea lui triumfală în Viena şi de a reuni atunci, sub comanda lui, toate forţele Republicii. Cine va putea oare, spuneau ei,

să salveze libertatea publică de influența unui caracter și a unei glorii atît de extraordinare ? Dacă armatele de pe Rin au fost bătute anul trecut, acum își vor datora succesul numai lui Napoleon, care va fi făcut de unul singur înconjurul întregii Germanii și va fi ajuns cu cincisprezece-douăzeci de zile înaintea lor în Viena. De altfel, aceste armate, participînd la gloria armatei din Italia, prin cele două divizii ce fuseseră trimise acolo, vor împărtăși de asemenea entuziasmul acesteia pentru tînărul erou ; el le va ține în mînă pe toate. Din multe motive deci se dorea ca Napoleon să fie împiedicat să intre în Viena ; se dorea nu numai ca cele trei armate să rămînă separate, dar ca între ele să fie întreținută și o oarecare invidie. Se pare că la început aceste idei au influențat deciziile Directoratului ; dar deîndată ce veștile despre succesele strălucite ale armatei din Italia și despre intrarea ei în Germania au ajuns la armatele de pe Rin, pe calea ziarelor și prin relatările inamicului, aceste armate s-au revoltat atunci ele însele de propria lor trîndăveală și au început să întrebe sus și tare dacă armata din Italia e datoare să facă totul. La aceasta se adaugă sentimentele marelui număr de familii care-și aveau fiii în armata din Italia și starea de spirit a cetățenilor în general, animați de sentimente nobile și pure, care nu puteau înțelege rostul inactivității celorlalte armate. Impulsul a fost atît de violent încît armatele de pe Rin și Sambre-et-Meuse au trebuit să treacă fluviul și să intre în Germania. I se retrase comanda armatei de pe Sambre-et-Meuse lui Beurnonville, un om nul, fără nici un talent civil sau militar și i-a fost încredințată lui Hoche, un tînăr general foarte merituos. Patriotismul lui înfocat, la care se adăugau

un spirit extrem de activ, o foarte mare ambiție, grija pe care o avea de a-și apropia ofițerii și de a-și crea un mare număr de partizani, făcea să se creadă că, pus în fruntea armatei celei mai numeroase și secondat de întreaga influență a guvernului, va deveni cu ușurință un rival capabil să cîștige de partea sa soldații și cetățenii și să apere astfel Republica, oricît de mari ar fi fost, pe de altă parte, prietenia, stima, un anume entuziasm chiar, pe care Hoche n-a încetat să le arate, în orice ocazie, față de Napoleon.

Aceste păreri circulau în public prin diverse cercuri pariziene și nu se putea să nu îi parvină și lui Napoleon care, în culmea izbînzilor și gloriei, era înconjurat de primejdii. De-acum încolo războiul nu putea decît să-i înrăutățească situația, mai ales sporindu-i gloria ; căută de îndată o nouă glorie în pace, care trebuia să-l facă iubit de toată populația și să dea, în ceea ce îl privea, un nou curs evenimentelor ; căci de acum acesta era singurul mijloc prin care Republica putea să fie scoasă din situația neplăcută în care o împingea în acel moment orientarea greșită a opiniei publice din interior.

REÎNTOARCEREA DE LA RADSTADT

1. *Reîntoarcerea de la Radstadt la Paris.* Napoleon a plecat de la Radstadt, a traversat Franța incognito, *a sosit* la Paris fără să se oprească și a *descins* în modesta lui casă din Chaussée d'Antin, strada Chantereine. Parisul *dădu, cîteva zile mai tîrziu, acestei străzi* numele de strada *Victoriei.* Corpul municipal, administrația departamentului, consiliile se întreceau să-i arate cît de mare e

recunoştinţa naţională. Se propuse Consiliului Bătrînilor să i se dea proprietatea de la Chambord şi un mare palat în Paris, ceea ce ar fi fost cît se poate de bine venit. Generalul armatei din Italia care vreme de doi ani şi-a hrănit armata, care şi-a creat şi întreţinut singur mijloacele materiale, *care a plătit din urmă solda neplătită de cîţiva ani,* care a adus treizeci sau patruzeci de milioane în trezoreria Franţei şi mai *multe sute de milioane în capodopere de artă,* dăruit cu totul treburilor publice, îşi neglijase propria avere. *Nu avea* nici măcar o sută de mii de scuzi în argintărie, bijuterii, bani, *mobile* etc. O mare recompensă naţională ar fi fost deci cu totul justificată ; dar Directoratul, fără să se ştie de ce, s-a alarmat la auzul acestei propuneri şi cei fideli lui au respins-o pe motiv că serviciile generalului nu făceau parte din categoria celor care se răsplătesc cu bani.

Îndată după sosirea lui, şefii tuturor partidelor căutau să-i fie prezentaţi, dar nu au fost primiţi. Publicul era foarte dornic să-l vadă ; străzile, pieţele pe unde se credea că va trece erau înţesate de lume, dar el nu se arăta nicăieri.

Institutul tocmai îl numise membru al secţiei de *mecanică...*

Nu primea de obicei decît pe cîţiva savanţi ca Monge, Berthollet, Borda, Laplace, Prony, Lagrange ; *puţini* generali, *numai* pe Kléber, Desaix, Lefebvre, Cafarelli-Dufalga, şi un mic număr de deputaţi.

Directoratul voi să-l primească în audienţă publică ; s-au construit tribune în piaţa Luxembourg pentru această ceremonie la care el a fost condus şi prezentat de ministrul relaţiilor externe, Talleyrand. Discursul său

spunea în esenţă că, atunci cînd Republica va avea cele mai bune legi organice, fericirea ei şi a Europei va fi asigurată. A evitat să vorbească despre fructidor, despre *treburile la zi* şi despre expediţia în Anglia.

Acest discurs simplu a dat *totuşi* mult de gîndit şi nu a oferit argumente nici unui duşman. Directoratul şi ministrul relaţiilor externe au dat două serbări în cinstea lui ; el a apărut şi la una şi la cealaltă, dar a *rămas puţină vreme. Avea aerul că nu prea îl încîntă astfel de serbări...*

Lumea se înghesuia la şedinţele Academiei pentru a-l vedea pe general, care nu lipsea niciodată...

Cînd, la reîntoarcerea din Egipt, în 18 brumar, a apărut la Tuileries, era încă necunoscut locuitorilor Parisului, *ceea ce sporea dorinţa lor de a-l cunoaşte.*

2. *Invidia Directoratului.* Directoratul îi arăta cea mai mare consideraţie ; cînd voia să-l consulte, trimitea întotdeauna după el pe unul dintre miniştri...

Trupele care *se reîntorceau în Franţa* cîntau cîntece în onoarea lui, îl ridicau în slăvi. Soldaţii spuneau că avocaţii ar trebui alungaţi iar el să fie făcut rege.

Directorii se prefăceau atît de sinceri încît îi arătau pînă şi rapoartele secrete pe care le făcea poliţia ; dar *îşi ascundeau cu greu neplăcerea pe care le-o provoca atîta popularitate. Generalul din Italia* îşi dădea seama de situaţia delicată şi de dificultăţile poziţiei lui. *Treburile statului* mergeau prost şi multe speranţe erau îndreptate spre el. Directoratul a avut mai întîi ideea de a-l trimite înapoi la Radstadt, *pentru* a scăpa de responsabilitatea congresului ; dar generalul refuză această misiune, spunînd că nu era convenabil ca aceeaşi mînă să mînuiască

pana şi spada. Ulterior, Directoratul îl numi comandant al armatei pentru Anglia, ascunzînd astfel de ochii duşmanului intenţia şi pregătirile pentru expediţia din Egipt...

3. *Primul incident care determină Directoratul să abandoneze principiile politice stabilite la Campo-Formio.* Principiile politice după care se conducea Republica au fost stabilite la Campo-Formio. Directoratul era străin de ele. *De altfel nu putea să-şi stăpînească pasiunile, fiecare incident îl copleşea.* Elveţia *furniză primul exemplu în această privinţă.* Franţa avea mereu motive să se plîngă de cantonul Berna şi de aristocraţia elveţiană. Pentru toţi agenţii străini care agitaseră Franţa, Berna fusese totdeauna o trambulină, punctul lor de sprijin. Trebuia să profităm de marea influenţă pe care o cîştigaserăm în Europa pentru a distruge preponderenţa duşmanilor noştri în Elveţia. *Generalul din Italia* a aprobat pe deplin resentimentul Directoratului ; credea că sosise clipa în care Franţa îşi putea asigura influenţa politică în Elveţia ; dar nu credea că pentru aceasta era nevoie să dea totul peste cap în această ţară. Trebuia, pentru a se conforma politicii *adoptate,* să-şi atingă scopul cu cît mai puţine schimbări cu putinţă. El propunea ca ambasadorul nostru în Elveţia să prezinte o notă, sprijinită de două corpuri de armată în Savoia şi în Franche-Comté, prin care să facă cunoscut că Franţa şi Italia considerau necesar, pentru politica şi siguranţa lor cît şi pentru demnitatea reciprocă a celor trei naţiuni, ca ţinutul Vaud, Argovia şi circumscripţiile italiene să devină cantoane libere, independente, egale cu celelalte cantoane, că Franţa şi Italia aveau multe motive să se plîngă de aristocraţia anumitor familii din Berna,

din Soleure, din Fribourg, dar că ar uita totul dacă țăranii din aceste cantoane ar fi repuși în *drepturile* lor politice. *Toate aceste schimbări s-ar fi operat fără efort și fără folosirea armelor ;* dar Rewbell, *antrenat* de demagogii din Elveția, făcu să se adopte un sistem diferit, care nu ținea seama de obiceiurile, de religia și de particularitățile localităților din cantoane. Și hotărî ca toată Elveția să fie supusă unei constituții unice, asemănătoare cu cea a Franței. Micile cantoane au intrat în fierbere la gîndul că își vor pierde libertatea și toată Elveția se ridică în fața unei răsturnări care era împotriva tuturor intereselor și atîța toate pasiunile. Oamenii au pus mîna pe arme. A fost nevoie să trimitem trupe și să cucerim întreaga țară. *S-a făcut vărsare de sînge :* Europa era alarmată.

4. *Al doilea incident.* Pe de altă parte, acea mizerabilă Curte de la Roma, dintr-o continuă amețeală care-i era caracteristică, înăcrită mai degrabă decît cuminți tă de tratatul de la Tolentino, persista în sistemul ei de aversiune și de greșeli față de Franța în speranța de a înăbuși în sînul ei prietenii Franței. Acest cabinet, format din bătrîni lipsiți de vlagă și de înțelepciune, făcu să fermenteze în jurul său opinii potrivnice. Se luă la ceartă cu Republica cisalpină. Avu imprudența de a-l pune pe generalul austriac Provera în fruntea trupelor sale. Își atîța propriul său partid în toate felurile. Se produseră tulburări ; tînărul *Duphot,* un general în care se puneau cele mai frumoase speranțe, care era la Roma într-o călătorie, fu masacrat în fața porții ambasadorului Franței, pe cînd încerca să împiedice dezordinea, iar ambasadorul francez Joseph, fratele *generalului,* se retrase la Florența.

Napoleon, consultat, răspunse prin cunoscutul său adagiu că nu incidentele trebuie să conducă politica, ci politica incidentele ; că oricît ar fi greşit această nenorocită Curte de la Roma, atitudinea pe care trebuia s-o avem faţă de ea rămînea în continuare o problemă foarte mare. Că trebuia să fie pedepsită, dar nu distrusă ; că răsturnîndu-l pe papă şi revoluţionînd Roma se va ajunge negreşit la război cu Neapole, ceea ce trebuia evitat cu orice preţ. Că trebuia să i se ordone ambasadorului nostru să se întoarcă la Roma şi să ceară cîteva nume de vinovaţi şi să pretindă ca o ambasadă extraordinară să vină să ceară scuze la Luxembourg ; să fie înlăturat Provera, să fie puşi în fruntea treburilor statului prelaţii cei mai moderaţi şi papa să fie forţat să încheie un concordat cu Republica cisalpină, în aşa fel ca prin ansamblul acestor măsuri Roma, odată potolită, să nu mai aibă nici o autoritate ; că acest concordat cu Republica cisalpină ar avea în plus avantajul de a pregăti pe mai departe spiritele în Franţa pentru o măsură similară. Dar La Révellière, înconjurat de theofilantropii [1] săi, făcu să se ia hotărîrea de a se porni împotriva papei. Venise vremea, spunea el, ca acest idol să dispară. De altfel, numai numele de republică romană era de-ajuns pentru a aţîţa toate minţile înflăcărate de revoluţie. Generalul francez fusese prea circumspect pe vremuri ; şi dacă astăzi aveam certuri cu papa era numai din greşeala sa ; dar era posibil ca generalul să aibă păreri personale. Într-adevăr, în vremea aceea, purtarea lui civilizată, menajamentele lui faţă de papă, generoasa

[1] Membrii unei secte care propovăduiau deismul ca religie de stat, sectă fondată de La Révellière-Lépeaux, membru al Directoratului (n. t.).

lui compasiune față de preoții deportați produseră o vie impresie în Franța.

În sfîrșit, teama că o revoluție în Roma ar duce la un război cu Neapole fu considerată ca o subtilitate. Aveam noi înșine un partid numeros în Neapole și nu trebuia deloc să ne temem de o putere de mîna a treia. Berthier primi deci ordin să se ducă cu o armată să ocupe Roma și să proclame acolo republica romană ; ceea ce el și execută. În Roma au fost instalați trei consuli pentru a exercita puterea ; un senat și un tribunal formau legislatura. Patrusprezece cardinali au oficiat la basilica Sf. Petru un *Te Deum* pentru a comemora restabilirea republicii romane, care nu însemna nici mai mult nici mai puțin decît abolirea autorității temporale a papei. Dar poporul, ametit o clipă de ideea independenței, antrenă cea mai mare parte a clerului. În vremea aceasta, mîna care pînă atunci ținuse în frîu ofițerii și administrația armatei nu mai era acolo ; în Roma s-au săvîrșit cele mai josnice hoții ; a fost împrăștiat tot mobilierul Vaticanului ; se luau de peste tot tablouri și obiecte de preț. Țara a fost într-atît de nemulțumită încît, la rîndul ei, a reușit să nemulțumească armata : armata s-a ridicat împotriva generalilor pe care îi socotea vinovați. Această mișcare sediționsă a soldaților era foarte primejdioasă ; cu mare greutate a fost potolită. Se crede, pe bună dreptate, că au fost atîțați de agenții napolitani, englezi, austrieci.

5. *Al treilea incident.* Bernadotte fusese numit ambasador la Viena. *N-a fost o alegere bună ;* un general nu putea fi agreat de o națiune înfrîntă în mod atît de constant ; ar fi trebuit trimis un civil ; dar Directoratul avea

puțini la dispoziția sa ; sau erau prea obscuri sau îi îndepărtase. Oricum, Bernadotte, care avea pe atunci un caracter foarte exaltat, comise greșeli grave în ambasada sa. Într-o zi, nu se știe de ce, puse să fie arborat drapelul tricolor deasupra casei sale. Se crede că a fost împins la aceasta în mod insidios de agenți care voiau să compromită Austria. Într-adevăr, gloata instigată de aceiași agenți se răsculă deîndată : smulse drapelul și-l insultă pe Bernadotte.

Directoratul, în furia sa, îl chemă pe *generalul din Italia,* pentru a se sprijini pe influența pe care acesta o avea asupra opiniei publice și îi citi un mesaj către consilii, prin care se declara război Austriei și un decret prin care i se încredința lui însuși comanda armatei din Germania. Napoleon nu împărtăși părerea Directoratului. Dacă voiați război, trebuia să vă pregătiți independent de întîmplarea cu Bernadotte ; trebuia să nu vă angajați trupele în Elveția, în Italia meridională, pe țărmurile Oceanului ; *trebuia să nu anunțați proiectul de a reduce armata* la o sută de mii de oameni, proiect care nu e încă executat, e adevărat, dar care e cunoscut și descurajează armata. Aceste măsuri arată că ați contat pe pace. Bernadotte e vinovat ; dacă declarați război faceți jocul Angliei. Înseamnă că nu cunoașteți politica guvernului de la Viena dacă vă închipuiți că în cazul în care ar fi dorit război v-ar fi insultat. V-ar fi lingușit, v-ar fi adormit bănuielile în timp ce și-ar fi pus trupele în mișcare. Nu i-ați fi cunoscut adevăratele intenții decît după prima lovitură de tun. Fiți siguri că Austria vă va da satisfacție. Înseamnă să nu ai sistem politic *dacă te lași antrenat de astfel de evenimente.* Forța adevărului calmă guvernul.

Austria a dat satisfacții ; au avut loc conferințele de la Seltz ; dar acest incident a întîrziat cu cincisprezece zile expediția din Egipt.

6. *Întîrzierea expediției din Egipt.* Napoleon începu să se teamă că, în mijlocul furtunilor pe care nepriceperea guvernului și natura situațiilor le stîrneau în jurul nostru, această acțiune să nu fie funestă pentru adevăratele interese ale patriei ; își mărturisi gîndul Directoratului ; Europa, spunea el, numai liniștită nu e. Congresul de la Radstadt nu se mai termina ; eram obligați să păstrăm trupe în interior pentru a ne asigura alegerile și pentru a potoli departamentele din vest. Propunea să fie contramandată expediția, să se aștepte împrejurări mai favorabile.

Directoratul, alarmat, îl bănuia că *avea* de gînd să ajungă la conducerea treburilor statului și grăbea expediția, cu atît mai mult zel cu cît nu își dădea seama de toate *consecințele* schimbărilor pe care le făcuse în *sistemul public.* După el, evenimentele din Elveția, departe de a ne slăbi, ne asigurau niște poziții excelente și ne dădeau trupele elveține ca auxiliare ; afacerea de la Roma era încheiată, pentru că pontiful era la Florența și republica romană proclamată ; iar afacerea cu Bernadotte nu avea să mai aibă urmări, căci Împăratul oferise reparațiile cuvenite. Momentul era deci mai favorabil ca oricînd de a ataca Anglia, așa cum se plănuise, în Irlanda și în Egipt. Se oferi atunci să-i lase cel puțin pe Kléber sau pe Desaix care ardeau de dorința de a participa *la expediție.* Integritatea și talentele lor superioare puteau, la nevoie, să fie de mare folos în Franța ; dar Kléber fu refuzat

pentru că Rewbell [1] îl detesta, şi Desaix pentru că nu era apreciat. Republica, i se răspundea, nu e obligată să recurgă neapărat la aceşti doi generali : se vor găsi mulţi alţii care să facă să triumfe patria dacă va fi vreodată în pericol.

7. *În interior, Republica era ameninţată de o criză. Directoratul era pe marginea unei prăpăstii dar nu voia să creadă.* Treburile mergeau rău şi înlăuntrul ţării. Directoratul abuzase de victoria sa din fructidor. Făcuse greşeala de a nu atrage de partea Republicii pe toţi cei care, nefăcînd parte din faţiunea din străinătate, nu fuseseră decît amăgiţi sau derutaţi. În acest fel, era lipsit de sprijinul şi de talentele unui mare număr de oameni care, din resentiment, se aruncau în braţele partidului opus Republicii, deşi interesele şi opiniile lor îi duceau în mod firesc către acest guvern. Se vedea constrîns să folosească oameni lipsiţi de moralitate. De aici, nemulţumirea opinici publice şi necesitatea de a menţine un mare număr de trupe în interior pentru a asigura rezultatul alegerilor şi a ţine în frîu Vendéea.

Era uşor de prevăzut că noile alegeri vor aduce o criză, că noua treime din legislatură va fi compusă din oameni cu porniri exagerate care vor spori cauzele relelor ce îngreunau situaţia patriei. Directoratul nu avea nici un fel de politică internă ; funcţiona de azi pe mîine, antrenat de caracterul individual al directorilor sau de natura vicioasă a unui guvern format din cinci persoane. Nu pre-

[1] Preşedintele Directoratului din 1795 pînă în 1799 cînd a intrat în Consiliul Bătrînilor (n. t.).

vedea şi nu observa greutăţile decît atunci cînd era în faţa lor. Cînd era întrebat : Cum veţi proceda la alegerile viitoare ? — O să rezolvăm totul printr-o lege, răspundea La Révellière. Viitorul a făcut să se vadă de ce natură era legea la care se gîndea Directoratul. Cînd i se spunea : *De ce nu vă faceţi aliaţi din toţi prietenii Republicii care nu au fost decît antrenaţi şi înşelaţi în fructidor de partidul din străinătate ? De ce nu-i chemaţi înapoi pe Carnot, Portalis, Dumolard, Barbé-Marbois etc., etc, pentru a crea un front unit împotriva partidului din străinătate şi împotriva extremiştilor ? Dar directorii puneau puţin preţ pe aceste observaţii ; se credeau populari şi aşezaţi pe un teren solid şi ferm. Un partid format din deputaţi, care aveau influenţă în ambele consilii, din fructidorieni patrioţi care căutau un protector, din generalii cei mai influenţi şi mai luminaţi îl rugă insistent multă vreme pe generalul din Italia să ia iniţiativa şi să se aşeze în fruntea republicii ; refuză ; nu era încă destul de puternic pentru a merge singur.* El avea despre arta de a guverna şi despre necesităţile unei naţiuni idei atît de diferite de oamenii Revoluţiei şi a adunărilor încît, neputînd acţiona singur, *se temea* să nu se compromită. Se hotărî să plece în Egipt, dar decise să revină dacă împrejurările vor face ca persoana sa să fie necesară sau folositoare.

8. *Ceremonia din 21 ianuarie.* Talleyrand, ministrul relaţiilor externe *era omul* Directoratului. Episcop de Autun pe vremea Revoluţiei, fusese unul dintre cei trei episcopi care depuseseră jurămîntul faţă de Constituţia civilă a clerului şi care-au hirotonisit pe episcopii constituţionali ; el a fost cel care a oficiat liturghia cu ocazia

faimoasei federații din 1790. Deputat în Adunarea Constituantă prezentă mai multe rapoarte despre bunurile clerului. Pe vremea Adunării legislative a fost trimis la Londra pentru a trata cu guvernul englez. Dar cînd Revoluția luă un curs mai rapid și mai acerb *deveni suspect* și fu constrîns să se refugieze în America.

După 13 vendémiaire, Convenția șterse pe fostul episcop de Autun de pe lista emigranților ; a reapărut atunci în Franța și a fost protejat foarte mult de *coteria* D-nei de Staël. Era discret, suplu, insinuant și a reușit să cîștige favorurile directorilor Barras, Merlin, Rewbell, și chiar ale lui la Révellière-Lépeaux, cărora le făcea curte așa cum făcuse odinioară curte celor de la Versailles. Deveni ministru al afacerilor externe, ceea ce îl puse în legătură cu negociatorul de la Campo-Formio. Talleyrand se strădui din acea clipă să-i placă *generalului* și să-i intre pe sub piele ; pe el îl folosca întotdeauna Directoratul pe lîngă *generalul din Italia.* Apropiindu-se data de 21 ianuarie, zi în care guvernul sărbătorea aniversarea execuției lui Ludovic al XVI-lea, a devenit un important subiect de discuție, pentru directori și miniștri, dacă Napoleon trebuia să meargă la ceremonie sau nu. Pe de o parte, se temeau că absența lui ar face serbarea nepopulară ; pe de altă parte, se temeau că, dacă mergea, Directoratul va fi dat uitării și toți se vor ocupa de el. Totuși se hotărî că trebuia să meargă. Talleyrand, ca de obicei, se însărcină cu negocierile ; *generalul* se scuză spunînd că nu are funcții publice, că el personal nu avea nimic de făcut la această ceremonie, care, prin natura ei, nu plăcea decît unui mic număr de oameni. Adăugă că această serbare era dintre cele mai nepolitice ; că evenimentul pe care-l amintea era o catastrofă, o adevărată nenorocire națională : că era

întru totul de acord să fie celebrată ziua de 14 iulie pentru că reprezenta un moment în care poporul își cucerise drepturile ; dar că poporul ar fi putut să-și cucerească drepturile, și chiar să instaureze o republică, fără să se murdărească cu supliciul unui *monarh declarat inviolabil și neräspunzător față de nimeni chiar prin Constituție.* Că el nu voia să discute dacă fusese un act util sau inutil, dar susținea că fusese un incident nefericit. Că se celebrau sărbători naționale pentru victorii, dar că se plîngea pentru victimele *rămase pe cîmpul de luptă.* Că de altfel era destul de firesc ca el, Talleyrand, fiind ministru, să fie obligat să apară ; dar că un simplu particular n-avea ce căuta acolo. Că politica aceasta de a sărbători moartea unui om nu putea fi în nici un caz gestul unui guvern, ci numai al unei facțiuni, *cum s-ar zice, a unui club de iacobini.* Că el nu înțelegea cum Directoratul, care-i proscrisese pe iacobini și pe anarhiști, care astăzi ducea tratative cu atîția monarhi, nu-și dădea seama că o astfel de ceremonie îi făcea Republicii mult mai mulți dușmani decît prieteni, că înverșunează în loc de a îmblînzi, zguduie în loc de a întări, că, în sfîrșit, era nedemnă de guvernul unei mari națiuni. Talleyrand recurgea la cele mai felurite argumente... După multe tratative se ajunse la un *mezzo termine :* Institutul participa la această serbare ; se hotărî că *membrul Institutului* își va urma secția, care îndeplinea o obligație colectivă. Acest mod al lui Talleyrand de a rezolva problema fu foarte pe placul Directoratului.

Totuși, cînd Institutul intră în incinta unde se celebra această ceremonie, cum cineva îl recunoscu pe Napoleon și atrase atenția asupra lui, din clipa aceea lumea nu mai avu ochi decît pentru el. Lucrul de care însuși Directora-

tul se temuse se întîmplă ; se văzu complet eclipsat. Cînd serbarea se sfîrși, Directoratul fu lăsat să iasă singur. Mulțimea rămase pentru acela care voise să se piardă în rîndul celor de la Institut și făcu să răsune văzduhul cu *trăiască generalul armatei din Italia !* în așa fel încît acest eveniment nu făcu decît să sporească neplăcerea guvernanților...

CUPRINS

Cuvînt înainte 5
Tabel cronologic (Las Cases) 12

Capitolul întîi
Abdicarea Împăratului şi plecarea lui din Franţa 24

Capitolul al doilea
Şederea la Briars 101

Capitolul al treilea
Stabilirea la Longwood 146

Capitolul al patrulea
Fragmente din campania din Italia 164
Treisprezece vendémiaire 165
Bătălia de la Montenotte 178
Fragmente din capitolul III 195

Capitolul al cincilea 199

Capitolul al şaselea 282

Fragmente din campania din Italia. Continuare.
- Bătălia de la Castiglione 282
  Bătălia de la Arcole 300
  Bătălia de la Rivoli 319

Capitolul al şaptelea 336

Capitolul al optulea

Fragmente din campania din Italia. A doua continuare. 362
  Bătălia de la Tagliamento 363
  Situaţia din Veneţia 379
  Fragmente din Leoben 405
  Reîntoarcerea de la Radstadt 414

Lector : SORIN MĂRCULESCU
Tehnoredactor : GH. CIHRU

Apărut 1987. Bun de tipar : 18.06.1987
Format 32/70×108. Coli tipo 13,5

Com. nr. 60 503
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
Piața Scînteii nr. 1, București
Republica Socialistă România